ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

12

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada:

prof. DrSc. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV, nositel Řádu práce,
vedoucí redaktor

dr. Ján Gronský, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

dr. Jiří Klabouch, CSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

prof. dr. Martin Vietor, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

12

Academia | nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1966

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Znač.: 7812/dl
Inv. č.: 4309/75

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1966

26.8.75 Academia / Bč. 2754

25 -

Některé právní aspekty v Menandrově komedii Dyskolos

Vojtěch Poláček

I. Když r. 1958 uveřejnil švýcarský papyrolog Victor Martin tzv. *Papyrus Bodmer IV*, obsahující téměř úplný text komedie starořeckého dramatika Menandra, nazvanou *Dyskolos*[1], obrátila se pozornost celého odborného světa k tomuto vpravdě unikátnímu objevu. Téměř přec noc vyrostla řada kritických vydání, komentářů a studií. Většina těchto prací se arci zabývá filologickou stránkou věci, nechybí však ani studie jiného druhu[2].

Každá divadelní hra, ať starověká či moderní, nese s sebou vždy určité znaky své doby. Již na sklonku minulého století byly četné instituty římského práva ověřovány některými badateli na dílech římských dramatiků, zejména na Plautovi a Terenciovi.[3]

[1] V. Martin, *Papyrus Bodmer IV, Ménandre, Le Dyscolos*, Cologny-Gèneve, 1958.

Vydání obsahuje přepis, filologické zpracování, francouzský, anglický a německý úvod a překlad, index a fotografickou reprodukci.

Další vydání tohoto starověkého literárního odkazu uveřejnil týž autor v Paříži v r. 1961, pod titulem *Ménandre. L'Atrabilaire* (s komentářem).

Obě tyto velmi záslužné a ve světové literatuře s uznáním oceňované práce patří mezi poslední, jimiž autor uzavřel svou bohatou životní žeň (zemřel 18. 8. 1964).

[2] Až dosud bylo publikováno na 200 prací k tomuto tématu. Z toho 18 kritických vydání originálu (mezi poslední patří t. č. J. Bingen, *Menander, Dyscolos*, Leiden 1964. — Podle tohoto vydání jsou také v dalším textu uvedeny příslušné citace).

Podrobnější bibliografické údaje lze nalézt zejm. u Bingena, *l. c.*, str. XII a d.; dále *Aegyptus*, sv. 40 (1960), str. 129 a d. (zde už je uvedeno 101 příspěvků k tématu!); Martin, vyd. 1961 (viz pozn. 1); I. M. Tronskij, *Vestnik drevnej istorii* 1960, seš. 3, str. 57; J. Trencsényi—Waldapfel, *Acta antiqua 10* (1962), str. 283, pozn. 1—5.

Mezi *právnické* studie patří zvláště: C. Préaux, *Les fonctions du droit dans la comédie nouvelle*. Chronique d'Egypte, 35 (1960), str. 222 a d.; U. E. Paoli, *Note giuridiche sul* Δύσκολος *di Menandro*. Museum Helveticum, 18 (1961), str. 53 a d.; týž, *Nota sul verso 41 del Dyskolos di Menandro*, IVRA 12 (1961), str. 194 ad.; H. Kupiszewski, *Dyskolos Menandra i jego znaczenie dla prawa greckiego i rzymskiego*, EOS 52 (1962), str. 47 ad.; J. H. Michel, *Le „testament" de Cnémon (MÉN. Dysc. vv. 729—740)*, Chronique d'Égypte 38 (1963), str. 287 a d.; (z části též:) V. Poláček, *Einige Interpretationsbemerkungen zu Menanders Dyskolos*, Eiréne V, 1966, str. 51—65.

(Kupiszewski publikoval svou výše uvedenou studii též německy v právě vydaném sborníku, F. Zucker, *Menanders Dyskolos als Zeugnis seiner Epoche*, Berlin 1965, a to na str. 115 až 138; v dalším je autor citován podle původního polského textu. — K cit. Zuckerově sborníku viz recenzi Poláček, *Listy filologické*, roč. 1966).

[3] Tak již např. E. Costa, *Il diritto privato romano nelle commedie di Plauto*, Torino 1890; E. J. Bekker, *Die römischen Komiker als Rechtszeugen*, Zeitschrift der Savigny-

Také Menandrův *Dyskolos* skýtá mnohé podněty k historickoprávnímu studiu, a je téměř udivující, že právě po této stránce mu bylo až dosud věnováno v literatuře poměrně málo pozornosti[4].

Svým původem spadá hra do doby tzv. klasického práva řeckého. Byla napsána nedlouho po zániku samostatnosti řeckých městských států a poprvé předvedena v Aténách v lednu 316 př.n.l.[4] Její ohlas a úspěch byl tak výrazný, že přinesly autorovi palmu vítězství.

Děj hry je v podstatě prostý:

Hrdina hry, Knemon, chudý těžce pracující rolník, odloučený od okolního světa svou nepřístupnou nevraživostí, je zachráněn z nehody, která ho mohla stát život (pád do studně), právě těmi, které nejvíc nenáviděl (svým nevlastním synem Gorgiou a jedním z představitelů třídy majetných, nápadníkem své dcery, Sostratem). Děj je zasazen do rámce milostné zápletky se šťastným koncem.

Autor hry se však nespokojil jen s povrchním rozvedením této zápletky. Naopak, do své práce vložil řadu závažných myšlenek společenskofilosofických, které ověřuje na různých současných ekonomických a právních institutech.

Jako červená nit se táhne celým dílem rozpor mezi bohatými a chudými, mezi pracujícími a majetnými. Vůči chudým projevuje autor pozoruhodnou účast na jejich údělu, kořeněnou nejednou i ironickým sarkasmem[5]. Přesto však všechny společenské i osobní rozpory, k nimž ve hře dochází, jsou soustředěny v osobách a osudech těchto chudých, zatímco představitelé majetné třídy jsou od těchto rozporů oproštěni a navíc vystupují v rolích vlídných, laskavých a jen dobro rozsévajících spoluobčanů. Autor jako by tím chtěl na jedné straně říci, že chudoba, nebo jinými slovy: nedostatek výrobních prostředků, znemožňující spokojený a blahobytný život, je i prapříčinou rozporů osobních, zejména mezi příslušníky této třídy, a na druhé straně, že bohatství není jen právo a moc, nýbrž i závazek.[6]

Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abt. (= ZSS) 13 (1892), str. 51 a d.; J. Partsch, *Römisches und griechisches Recht in Plautus' „Persa"*, Hermes 45 (1910), str. 595 a d.; další lit.: L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, str. 224 a d. (zejm. i pozn. 8 a d.); U. E. Paoli, *Comici latini e Diritto attico*, Milano 1962 (také tato práce vyšla těsně před smrtí autora a přináší souhrn jeho dosavadního bádání v tomto směru).

[4] Srv. výše pozn. 2.

[5] Srv. zejm. verše 3 a d., 129 a d., 604.

[6] Srv. zvl. verše 767—770, 797—818. Hlavní myšlenkou je tu deviza, že peníze nejsou všechno, že rozhodující je jedině přízeň osudu (tyche). Proto: pomáhej (sociálně) slabým, neboť i ty se můžeš dostat do hmotné tísně.

Srv. k tomu W. Kraus, *Menanders Dyskolos*, Sitzungsberichte der Österreich. Akad. der Wiss., Phil. hist. Kl., Bd. 234, Abh. 4, Wien 1960, str. 19; Tronskij, *l. c.*, str. 66; Trencsényi-Waldapfel, *l. c.*, str. 293 (autor však posuzuje situaci značně optimisticky: soudí, že je tu naznačován i zdravý poměr mezi městem a venkovem. Srv. k tomu Poláček, *l. c.*, str. 54 p. 8).

II. S takovým prvním konfliktem, zajímavým současně i z právního hlediska, se setkáváme hned v prologu hry, kde bůh Pan uvádí publikum do podstaty děje:

Ústřední postava hry, neotesanec Knemon, se oženil s vdovou, která z prvního manželství měla synka. Mezi manžely však docházelo k neustálým rozporům (Menander: hádali se nejen celé dny, nýbrž i větší část nocí), které se narozením dcerky ještě stupňovaly, že žena nakonec utekla k svému synovi z prvního manželství Gorgiovi, jenž po svém pokrevním otci zdědil kus pole a jednoho otroka.[7]

Již tato situace je z právního hlediska velmi zajímavá, ale v literatuře zůstala celkem bez valného povšimnutí.[8] Jako hlavní výtěžek analýzy této scény vyplynul pouze závěr, že Menander tu prokazuje, že důvodem k rozvodu, jehož se (údajně) mohla legitimní manželka podle toho dovolat, nebyla jen κάκωσις ve smyslu manželova cizoložství, spáchaného v domě, kde s ní bydlel, nýbrž i jiné zlé nakládání ze strany manžela.[8]

Nelze však tvrdit, že by tento názor plně odpovídal řeckému pojetí. Již rozvod sám o sobě byl u Atéňanů věcí i pro ženu celkem snadnou, a nebylo k němu po právní stránce ani zapotřebí nějaké úřední intervence.[9] Výraz κάκωσις se také nevztahoval na nějakou skutkovou podstatu, jež by měla manželku legitimovat k rozvodu, nýbrž bylo jím jen označováno takové manželovo jednání, jež i v očích veřejnosti bylo zavrženíhodné. Ač rozvod byl zcela soukromou záležitostí manželů, docházelo zřejmě v některých případech k takovým výstřelkům ze strany manželovy, že to pobuřovalo i ve-

[7] Srv. v. 13—27.

[8] Tak např. Kupiszewki, *l. c.*, str. 50.

K pojmu *kakosis* srv. W. Pape-M. Sengebusch, *Griechisch-Deutsches Handwörterbuch*, Braunschweig 1880, I., str. 1306; W. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland*, München 1934, str. 393 a d.

[9] Jestliže ženy, jež opouštěly společnou domácnost, většinou předstupovaly před prvního archonta s písemným prohlášením, že se rozhodly pro zrušení manželství *(apoleipsis)*, dálo se tak nepochybně jen v zájmu publicity. Srv. J. Cvetler, *Tureček a kol. Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 187.

Někteří autoři pokládají tuto zásadu za kogentní předpis (tak např. E. Weiss, *Griechisches Privatrecht auf rechtsvergleichender Grundlage*, I. Leipzig 1923, str. 311; R. Taubenschlag, *Opera minora* I. Warszawa 1959, str. 631 (s odv. na Weisse, *l. c.*, s tisk. chybou citace); Erdmann, *l. c.*, 273, 393 a d.

Spíše však šlo o obvyklou praxi, z uvedených důvodů publicity. Také v uvedené Menandrově hře je pouhá zmínka o tom, že žena odešla od muže (v. 22) pro jeho zlé nakládání. O nějaké intervenci archonta tu není nijaké zmínky.

K otázce srv. ještě H. J. Wolff, *Beiträge zur Rechtsgeschichte Altgriechenlands und des hellenistisch-römischen Ägypten*, Weimar 1961, str. 203 a p. 131; (dřívější studie téhož autora, *Die Grundlagen des griechischen Eherechts*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 20 (1952), str. 1—27 a 157—181), zůstala autorovi tohoto článku nepřístupna); J. Modrzejewski, *Les juifs et le droit hellénistique: Divorce et égalité des époux*, IVRA 12 (1961), str. 174; Kupiszewski, *l. c.*, str. 50.

řejnost, která jinak k mnohým prohřeškům manželů (např. i k jejich styku s hétérami v domě těchto žen) byla velmi shovívavá. Označením situace za *kakósis* činilo spíše veřejné mínění nátlak na ženu, aby těmto už i veřejně pohoršlivým výjevům udělala konec.

Že Menander v této souvislosti neužívá odborného výrazu ἀπόλειψις (rozvod) a říká prostě, že žena odešla k svému synovi, není jistě nic udivujícího[10]. Ani moderní autor by to nepochybně nevyjádřil jinak.

Ale v této scéně je také řada dalších, právního historika nezbytně zajímajících otázek, jež autor hry zřejmě přešel jako samozřejmé. Přesto není dnes, s odstupem více než dvou tisíciletí, nezajímavé, si jich blíže povšimnout.

Syn Knemonovy ženy Gorgias byl v době otcovy smrti ještě malý. Zřejmě však nebyl příliš starý ani v době, kdy se odehrává děj, neboť autor jej i tu označuje slovem παῖς, což by bylo možno v nejlepším případě přeložit slovem „synek" nebo „mládenec". Přitom Gorgias obdělává dědictví po otci, vlastní otroka a vyživuje matku.

Kdybychom analyzovali situaci dnešními nebo i jen římskoprávními měřítky, narazili bychom očividně na řadu problémů, např.: kdo vykonával otcovskou, resp. poručenskou moc nad nezletilým Gorgiou; jak to, že se hoch mohl sám, zřejmě ještě jako nezletilý, ujmout vlády nad dědictvím po otci, když jeho matka byla ještě u jeho nevlastního otce; jaký byl v dané situaci právní vztah mezi dědictvím, nezletilým Gorgiou, jeho matkou a jeho nevlastním otcem, apod.

Autor hry se zřejmě nezatěžoval podobnými úvahami a ani vůči publiku nepociťoval potřebu se s naznačenými otázkami eventuálně nějak vyrovnávat. Při jinak vysoké umělecké úrovni díla to tudíž nelze hodnotit jako pouhý nedostatek, způsobený tím, že Menander nebyl právník, nýbrž jako skutečnost, osvědčující vůbec řecké, resp. atické právní myšlení: v rámci stávajícího právního řádu přijímat určité události nebo děje prostě jako fakty, s nimiž je třeba počítat, resp. které je třeba vzít takto na vědomí[11].

[10] Jinak pleonasticky např. Kupiszewski, *l. c.*

[11] Jako příklad, významný také v souvislosti daného tématu, možno tu uvést zejména tutelu. Řecké právo ji jako institut neznalo, a přece pronikala jako charakteristická skutečnost každodenním životem starověkých Řeků. Nezletilci a ženy vůbec byly vždy pod rodinnou mocí kyria. Jsou však známy i případy, že poručníkem byl otrok! Jak daleko se tu odlišovalo atické právo např. od práva římského! — Srv. k tomu též Taubenschlag, *l. c.*, str. 629.

Řecké právo samo tudíž také neznalo nějaký technický výraz pro tutelu, resp. pro rodinnou moc, již někdo nad někým vykonával. Slovo „*kyricia*", jehož je někdy v této souvislosti užíváno, je plodem pozdějších právníků. Antické doklady tu mluví pouze o *kyriovi*. —

Jako jiný příklad lze také uvést, že řecké právo nedospělo v právní terminologii ani k tomu, aby rozlišilo mezi držbou a vlastnictvím, i když se vědělo, že držitelem může být také někdo jiný než skutečný vlastník.

Pojímání situací staticky, jako faktů, je vůbec vlastní většině starověkých právních

Tomu ostatně i nasvědčují náznaky, obsažené ve shora zmíněném Panově prologu:

Když se krize mezi manžely vystupňovala, vzepřel se zřejmě mladý Gorgias Knemonovi (který ho možná i vyhnal z domu), chopil se svého otcovského podílu a dal se do práce. Protože Knemon žil v nevůli s celým okolím, bylo veřejné mínění cele na straně přičinlivého Gorgii, který je také ve velmi sympatickém světle obecenstvu představován samotným Panem.

III. Další, z právněhistorického hlediska zvlášť zajímavá je třetí scéna 4. aktu, kde se dovídáme o opatřeních, jež Knemon činí pod dojmem hrozící smrti.

Jak již uvedeno, zachrání Gorgias a Sostratos Knemona ze studně. Tento čin způsobí úplný obrat v Knemonově povaze, obrat tak radikální, že se vlastně naráz stává z nevraživého nepřítele všech lidí hlasatel lásky k bližnímu.[12]

Zranění, které si při pádu do studně přivodil, přivádí Knemona k nutnosti myslet na poslední věci člověka, a postižený hrdina příslušná opatření skutečně činí. Většina autorů označuje tuto scénu za „Knemonův testament."[13]

Věc však zdaleka není tak prostá.

řádů. Srv. též Weiss, *l. c.*, str. 219 a d.; Poláček, tento sborník (=PHS), 8 (1962), str. 243. Ostatně i římské právo samo, které nejvýrazněji a nejdříve přešlo od jednostranných prohlášení ke koncepci závazků smluvních, podává nejeden důkaz o statičnosti takových právních aktů. Tak kupř. i sama *mancipace* nebyla, jak přesvědčivě prokázal M. Kaser, *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*, Köln — Graz 1956, str. 137, původně smlouvou, nýbrž jednostranným reálným aktem ze strany kupujícího. Prodávající se k tomu jen připojoval jako *auctor*. — Podobně jednostranným aktem byla *dotis dictio* aj. Srv. Kupiszewski, l. c., str. 62 a tam cit. — K atické *dotis dictio* viz dále text a pozn. 52 a 53.

[12] Srv. v. 709—745. Srv. též R. Flacelière, *Revue des Études Grecques*, 72 (1959), str. 372.

Hra obsahuje několik podobných scén, kde dochází k zvratům jakoby obratem ruky, např.:

Mezi Gorgiou a Sostratem vystupují nejprve markantně třídní rozdíly. Náhle však tyto rozdíly mizí. — (Je udivující, že si toho všimlo poměrně málo badatelů. Tak kupř. Kraus, *l. c.*, str. 18). Nebo: Sostratův sňatek je podložen jeho láskou ke Knemonově dceři, a Sostratos kvůli tomu podstupuje i tvrdou zkoušku nádenickou prací. A najednou je dojednávána i druhá svatba, mezi Gorgiou a Sostratovou sestrou, bez nějakých hlubších důvodů, v podstatě jen proto, aby si Gorgias pomohl z nuzné hmotné situace. (Srv. v. 828 a d. — K tomu též Kraus, l. c., str. 19.)

[13] Tak kupř. K. C. Kamerbeek, Mnemosyne 1959, str. 127; F. Stoessl, *Personenwechsel in Menanders Dyskolos*, Sitzungsberichte der Öster. Akad. der Wiss., Phil. Hist. Kl., Bd. 234, Abh. 5, Wien 1960, str. 68 a d.; Paoli, Mus. Helv. cit., str. 53 a d.; Kupiszewski, *l. c.*, str. 50 a d.

Michel, jehož cit. studie se stala autorovi tohoto článku přístupnou teprve těsně před odevzdáním rukopisu do tisku, zastává v podstatě obdobné stanovisko jako autor článku, totiž že uvedené místo v Dyskolu nelze označit za testament v tomto slova smyslu (l. c. str. 290 a 293). Přesto však neunikl zcela léčce, která je skryta v každém „moderním" přístupu k antickým právním institutům. Na jiném místě své studie (*l. c.*, str. 287) označuje uvedenou pasáž hry za projev Knemonových dernières

Menander předvádí situaci takto:[14]

Knemon očekává, že bude muset zemřít, ale i kdyby měl žít dál, činí Gorgiu svým právopravným synem a postupuje mu všechen svůj majetek. Kromě toho mu však svěřuje i svou dceru s tím, aby jí opatřil manžela. Poté podrobuje sebekritice svůj dosavadní způsob života a jednání, a svého (nyní adoptovaného) syna (Gorgiu) pověřuje vedením všech svých záležitostí. Vyhrazuje si jen pro sebe a svou (bývalou) manželku, kterou opět bere k sobě, určitý výměnek.

Svůj projev ukončuje Knemon slovy, určenými spíše obecenstvu než Gorgiovi a vyjadřujícími ostatně hlavní ideu hry: lidé mají žít mezi sebou v míru a shodě. Nato odpovídá Gorgias (v. 748): Ἀλλὰ δέχομαι ταῦτα πάντα.

Tato Gorgiova odpověď je v literatuře překládána různě[15]. Ale nejen překlad této odpovědi, nýbrž celé pojetí a výklad tohoto výstupu jsou z právněhistorického hlediska významné.

Jak uvedeno, pokládají četní badatelé tuto scénu za ústní testament.[16] Přesto ji lze takto označit jen s výhradami. Jak vyplývá přímo z textu hry, činí Knemon opatření nejen pro případ své brzké smrti, nýbrž současně i pro případ svého dalšího žití. Postupuje svému adoptovanému synovi celé vedení rodinných záležitostí, dále moc („κυρισία") nad svou (Knemonovou) dcerou, tedy jeho (nevlastní) sestrou, a posléze—což se bezprostředně týká jeho subjektiv-

volontés (podtrženo autorem článku), na str. 290 pozn. 2 mluví o „testamentu — adopci", a dále (*l. c.*, str. 291) všeobecně o Knemonově testamentu, aniž upřesňuje, co si tu má čtenář pod tímto pojmem představit, když zde týž autor uvádí i to, co s vlastním Knemonovým testamentem nemá nic společného. (Srv. ostatně i sám nadpis jeho studie — viz výše pozn. 2 na k.).

E. Seidl, *Juristische Papyruskunde 15* (Studia et Documenta Historiae et Juris, XXX-1964, str. 494) zaznamenává cit. Michelovu studii opět jen jako pojednání o „adoptivním testamentu archaického druhu". — Tak „archaický" ale tento případ přece není: vždyť jde o *konec* tzv. klasické doby!

Je však důležité si v této souvislosti povšimnout, jak upozornil již E. F. Bruck, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, München 1926, str. 271 a d., že tzv. „testamentární adopce" mizí v řeckém právu doby hellénistické, zřejmě v důsledku úpadku rodinného kultu předků. Menandrův Dyskolos je (zatím) časově nejmladším (a snad i posledním?) dokladem antické řecké adopce tohoto druhu. — Srv. též Michel, *l. c.*, str. 290, p. 2.

[14] Srv. v. 709 a d., zejm. 729—739.

[15] Martin, *editio princeps*, str. 79:
„Eh, bien, j'accepte tout cela." (Podobně německý a anglický překlad, *tamtéž*, str. 48—49.)
C. Diano, *Menandro, Dyskolos ovvero sia il Selvatico*, Padova 1959, str. 125:
„Tutto questo io lo ricevo ed accetto."
Paoli, *l. c.*, str. 57, p. 27 (s odvoláním na Gallaotiho):
„Sono d'accordo."
Kupiszewski, *l. c.*, str. 54 (s odvoláním na Łanowskiho):
„Na wszystko się zgadzam!"
R. Schottlaender, *Das Rauhbein (Dyskolos)*, Berlin 1961, str. 44
„Einverstanden — nehme alles."

[16] Srv. výše pozn. 13.

ních hmotných zájmů — vyjadřuje starost o sebe samotného tím, že pro sebe a svou manželku (= Gorgiovu matku) vyhrazuje výměnek.

Opatření, které je obecně zváno „testament", může — jak známo — nabýt účinnosti až po zůstavitelově smrti, pokud do té doby není platně změněno nebo nahrazeno jiným. V uvedené hře však Knemon vůbec neumírá, nýbrž nakonec se sám účastní svatebního veselí! Kdybychom výše uvedená opatření Knemonova označili jako „testament", pak přece v průběhu celé hry nemohla vůbec přijít k platnosti.

Je proto třeba podrobit situaci i její právní podstatu podrobnějšímu rozboru.

Až do Solonových reforem (počátek 6. st. př. n. l.) nebylo v Atice dovoleno pořizovat o majetku na případ smrti. Majetek přecházel na další dědice a generace předepsanou zákonnou posloupností. Teprve Solon dal atickým *patres familias* mj. i právo pořizovací. V rámci těchto opatření na případ smrti (κατὰ διαθήκας) mohli také uskutečnit adopci synů. Z toho usuzují někteří badatelé, že „pořídit testament" znamenalo v antickém právu totéž co „adoptovat syna"[17]

Ale slovo διαθήκη je samo mnohem starší než testovací možnost Atéňanů, a znamenalo původně „nařízení", „opatření", pak také „podstata (věci)," později též „smlouva"[18].

Tomu odpovídající sloveso διατίθεσθαι lze pak nejvhodněji přeložit výrazem „činit opatření o svých věcech".[19]

[17] υἱόν ποιεῖσθαι.

Srv. k tomu J. H. Lipsius, *Des attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des attischen Prozesses von M. H. E. Meier und G. F. Schönmann dargestellt*, 4 sv. Leipzig 1905—1912; sv. 2,2, str. 509; Weiss, *l. c.*, str. 211 a pozn. 65; Paoli, *l. c.* str. 56; Kupiszewski, *l. c.*, str. 51.

Zvlášť charakteristické jsou tu závěry uvedeného italského badatele, jež si proto zaslouží alespoň krátké pozornosti. Paoli se odvolává zejména na citát z Isaiovy řeči ve věci Aristarchova dědictví (kolem r. 378 př. n. l.; l. c. § 9): οἶμαι τοίνυν πάντας ὑμᾶς εἰδέναι, ὦ ἄνδρες, ὅτι κατὰ διαθήκας αἱ εἰσαγωγαὶ τῶν εἰσποιήτων γίγνονται, δίδοντων τὰ ἑαυτῶν καὶ ὑεῖς ποιουμένων, ἄλλως δὲ οὐκ ἔξεντι.

Autor překládá toto místo takto: „Penso che tutti voi sappiate, o giudici, che le nomine degli adottivi si fanno per testamento, col far dono dei propri beni e col creare i figli adottivi; altro modo non c'è".

Tento překlad však nepodává přesně pravý stav věci, jak odpovídal tehdejšímu pojetí. Antický autor chtěl říci: Zápis adoptivních synů do seznamu občanů (= plně provedená, právně platná adoptace) je uskutečňována na podkladě ustanovení dědice κατὰ διαθήκας těmi, kdož svůj majetek dávají dál (= odkazují) a ustanovují adoptivní syny. (K tomu srv. dále pozn. 19.)

Velmi modernizovaný hořejší překlad (srv. též dále pozn. 23) vedl arci autora i k jeho v textu uvedeným závěrům, i když ve svých dalších výkladech dochází k dalším rozporům (srv. cit. pozn. 23).

Viz též výše pozn. 13.

[18] Tak též Paoli, *l. c.*, str. 54. — Srv. dále Pape - Segenbusch, *Wörterbuch*, cit. I., str. 578; Ziebarth, Pauly-Wissowa Realenzyklopädie der klas. Altertumsw., (= RE) s. v., sv. IX, sl. 349—352.

[19] Srv. cit. *Wörterbuch I.*, str. 740.

Řecké, resp. atické právo sledovalo prostřednictvím „testamentu" jen tento hlavní cíl: zajištění kontinuity rodiny (οἶκος)[20]. Všechna ostatní ustanovení „testamentu" byla věcí vedlejší. Nedůležita byla proto i jeho vnější forma.

Zmíněná důležitost zajištění rodové (resp. rodinné) kontinuity zahrnovala tudíž i adopci syna tam, kde nebylo zákonných mužských potomků. Proto spadala tato adopce též pod pojem *diathéké* ve významu opatření, resp. prohlášení, upřesněného zde v účelu a cíli: šlo o opatření (prohlášení) učiněné na případ zůstavitelovy (adoptantovy) smrti a sloužící k zajištění shora zmíněného společenského zařízení *(oikos)*.

Přistoupíme-li nyní z tohoto hlediska k rozboru výše uvedené scény, docházíme k tomuto závěru:

K zajištění kontinuity *oiku* adoptoval Knemon svého (dosavadního) nevlastního syna Gorgiu (adopce). Pro případ, že by on (Knemon) zemřel, odkázal Gorgiovi všechen svůj majetek (testament, v atickém slova smyslu, tj. ustanovení určité osoby dědicem na podkladě jejího přijetí za vlastního syna). Ale *i kdyby* měl Knemon *žít dál*, měl Gorgias převzít veškeré jmění a celé zařízení Knemonovy rodiny, včetně rodinné moci nad svou sestrou, a včetně výměnku pro adoptivního otce a jeho manželku, Gorgiovu matku (jednostranný reálný akt Knemonův).

Z uvedeného je patrno, že pro právní myšlení antických Řeků bylo charakteristické, že oni spatřovali podstatu věci v prohlášení toho, kdo to nebo ono opatření činil, aniž cítili potřebu spatřovat v tom nezbytně nějaké dvoustranné právní jednání.[21]

Prohlášení Knemonovo bylo v jejich pojetí platné, ať se Gorgias vyjádřil či nevyjádřil. Kdyby se nebyl vyjádřil, nebylo by pouze jisto, zda Knemonovo prohlášení bude opravdu uvedeno v život. Gorgias měl ovšem teoreticky i možnost Knemonovo prohlášení odmítnout. Ale i kdyby se tak bylo stalo, nic by se bylo na vlastním Knemonově prohlášení nezměnilo. Byl by pouze chyběl subjekt, který by toto prohlášení, resp. opatření uvedl v život. Ovšem společenské a zejména rodinné vztahy u starověkých Řeků byly do té míry podloženy generační úctou, že by případné odmítnutí otcova projevu vůle, zejména tehdy, kdy šlo o věc tak vážnou, jakou byly záležitosti *oiku*, bylo něčím v očích rodiny i společnosti neslýchaným. Proto v této věci (stejně jako v řadě případů jiných a podobných) postačil jednostranný reálný akt, tj. prohlášení toho, kdo příslušné opatření činil.

Jak vidno, zahrnoval uvedený Knemonův výstup celou řadu prohlášení a opatření, jež zdaleka nesouvisí s pojmem „testament", jak jsme jej převzali

[20] Srv. cit. Wörterbuch, II., str. 302; A. W. Van Buren, RE, s. v., sv. 17, sl. 2119 ad.; Erdmann, *l. c.*, 125, 132; G. Thomson, *Studies in Ancient Greek Society*, London 1949, str. 109 a d., 313 a d.; H. J. Wolff, *Beiträge*, zvl. str. 167 a d., 221 a d., 233 a d.

[21] Srv. výše pozn. 11.

z římskoprávní terminologie. I tento příklad tudíž potvrzuje nezbytnost toho, co bylo i v nejnovější literatuře opětovně zdůrazněno: že nelze paušálně posuzovat historické právní pojmy a instituty moderními měřítky, nebo je označovat technickými termíny, převzatými z jiných právních systémů.[22]

V daném případě buď je třeba výslovně zdůraznit, že tu jde o opatření *obdobné* poslednímu pořízení, testamentu, avšak *nikoli shodné* s testamentem, jak tento institut běžně chápeme my nebo jak jej např. chápali staří Římané, nýbrž že šlo o právní institut jiného, atického ražení, který s naším (nebo starořímským) testamentem má v plném rozsahu společné jen jméno.

Pod tímto zorným úhlem pak nezbytně odpadnou úvahy i kombinace, vyplývající z moderních analýz a spekulací, ale zcela cizí vlastní koncepci práva atického.[23]

Uvedená scéna však dává nahlédnout ještě dál do podstaty starořeckého rodinného práva.

I když Knemon adoptoval Gorgiu především proto, aby tak zachoval kontinuitu rodu, nebylo by toto opatření stačilo k tomu, aby další vývoj údálostí probíhal na scéně tak, aby diváci nepociťovali jejich nesoulad s normami skutečného života. Neboť i jako adoptovaný syn Knemonův, nebyl Gorgias vůči Knemonově dceři bratr ὁμοπάτωρ (= pocházející z téhož otce), nýbrž pouze ὁμομήτωρ (= pocházející ze společné matky).

Právě tato Menandrova hra je i v tomto směru pro právní historiky velmi významná, neboť bezprostředně ukazuje, jaký specifický účel a cíl mělo u Řeků manželství: také ono sloužilo především k zajištění rodinné kontinuity, a proto na ně kladli Řekové i po této stránce specifické požadavky. Solon vydal mj. také tento zákon: ἢν ἄν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι ἢ πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ ἢ παππὸς ὁ πρὸς πατρός, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους.

Bylo tím řečeno, že za legitimní smějí být pokládány jen ty děti, jejichž matka byla provdána formou ἐγγύη (= ἐγγύησις), a to svým otcem, nebo

[22] Srv. *PHS* 8 (1962), str. 243.

[23] K takovýmto nadměrně „modernizovaným" výsledkům dospívá v této souvislosti zejména i Paoli (viz výše pozn. 17), když uzavírá, že institut adopce se prý v této hře jeví jako opatření mortis causa, které však v případě dalšího žití testátora a v důsledku jeho abdikace na kyrieiu prý má tytéž právní účinky jako právní akt inter vivos (podtrženo autorem článku).

Vpravdě však nelze hledat jen obdobu mezi právním aktem inter vivos a adopcí, jak byla v průběhu uvedené hry uskutečněna. Neboť Knemonovo opatření (tj. ustanovení Gorgii kyriem rodiny) je už samo o sobě právním aktem inter vivos. (Srv. i nejnověji H. J. Wolff, *Anzeiger für die Altertumswissenschaft 16*, 1963, sl. 188—189, proti F. Brindesimu v recenzi jeho práce *La Famiglia Attica*, Firenze 1961).

Nadmíru moderní interpretace Paoliho je patrna i z tohoto jeho závěru (*l. c.*, str. 57): „un atto unilaterale (il testamento) si perfeziona (?!) in virtù di un atto bilaterale (l'adozione)" (!)) — podtrženo autorem článku.

Jinou nadměrnou modernizací antické řecké koncepce jsou některé novodobé výklady o starořeckém sňatku. Srv. k tomu dále pozn. 33.

svým pokrevním plnoprávným bratrem (ὁμοπάτωρ), nebo svým dědem ze strany otcovy.

Již z této formulace vidíme, že žena hrála jak před, tak i při a po uzavření manželství druhořadou roli. Především šlo při této záležitosti o to, zda z uskutečněného spojení vzejdou či nevzejdou potomci, podle zákona schopní a oprávnění zachovat i pro další generace právně uznanou existenci rodovou.

Takto chápaná podstata i účel manželství byly tehdejší společnosti právě tak vlastní, jak je manželství samozřejmé ve své dnešní koncepci nám. Ani Menander tedy nemohl představit vývoj událostí ve své hře jinak, než jak to odpovídalo tehdejšímu právnímu i společenskému pojetí.[24]

Aby tedy Gorgias mohl provdat svou sestru tak, aby její manželství splnilo svou funkci, kterou od legitimního manželství tehdejší společnost požadovala (tj. především zplození legitimních dětí), bylo třeba, aby měl nad ní stejnou moc, jaká bezprostředně příslušela mužům v cit. Solonově zákoně výslovně jmenovaným. Proto se také Knemon výslovně své moci nad dcerou ve prospěch Gorgii vzdal.

Uvedená scéna nám tedy pouze přibližuje a ověřuje tehdejší právní úpravu rodinných vztahů, jejich společenskou podstatu i význam.

Ovšem také pouze z tohoto hlediska nutno zkoumat a interpretovat vlastní ἐγγύη (ἐγγύησις), institut, který v novodobé literatuře byl a dosud je předmětem značně protichůdných názorů a diskusí. Neboť i zde je uvedená názorová rozdílnost z podstatné části ovlivněna příliš „novodobým" přístupem k věci. Věcně tu můžeme sledovat zejména tyto dva hlavní směry:

Někteří badatelé pokládají ἐγγύη za **smlouvu** o manželství, uzavřenou mezi majitelem moci nad dotyčnou ženou *(kyrios)*, a jejím budoucím manželem, obdobnou s římskými *sponsalia*.[25]

[24] Ps. Dem. 46,18 (contra Steph. II). — Srv. Aristofanes, *Ptáci*, v. 1660 a d. V překladu F. Stiebitze (Praha 1934, str. 113) zní místo (v. 1673 a d.) takto: „... zákon Solonův: Levoboček nemá nároků na dědictví, je-li zde manželských synů. Není-li však manželských synů, mají nárok na dědictví rovným dílem nejbližší pokrevní příbuzní zemřelého". Překladatel zde nepostřehl rozdílnost mezi manželstvím legitimním a nelegitimním (srv. dále str. 16 a 21). Díval se na starověký text očima současnosti a rozlišoval děti na „manželské" a „nemanželské". Správně by měl překlad znít: „Syn z ilegitimního manželství nemá nárok na dědictví, jsou-li tu děti legitimní".

K věci srv. i celý rozhovor mezi Poseidonem, Heraklem a Pisthetairem na uv. místě „Ptáků". Byť zasazen do mytologického rámce, je tu podán plastický obraz právního podkladu rodinných a dědických vztahů. — Srv. též Erdmann, *l. c.*, str. 369 a p. 17.

Pokud jde o společenský názor starých Řeků na ženy a manželky, čteme příznačnou charakteristiku v řeči proti Neairovi, přičítané Demosthenovi (Ps. Dem. 49, 122): Τὰς δὲ γὰρ ἑταίρας ἡδονῆς ἕνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακὰς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν. Srv. též Athenaios 13, 31; Strobaios *Floril.* 67, 19. — Cf. Hruza, *l. c.* II. str. 82.

Právem proto označil B. Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, čes. vyd. Praha 1950, str. 231 (Marx-Engels, Vybrané spisy II), starověkou řeckou manželku za pouhou „nejstarší služku a rodičku dětí".

[25] Srv. Th. Thalheim, RE V (1905) sl. 2567 a d.; J. Partsch, *Griechisches Bürg-*

Jiní autoři prohlašují ἐγγύη za konstitutivní právní akt, *smluvně* dohodnutý a uskutečněný mezi *kyriem* nevěsty a jejím budoucím manželem (tzv. Ehebegründungsakt), na podkladě něhož vznikne nové manželství. Se zásnubami v tomto slova smyslu nemá ἐγγύη nic společného, neboť ty jsou pouze příslibem budoucího manželství. Na podkladě ἐγγύη vzniká manželství bezprostředně, neboť k jeho platnosti netřeba z právního hlediska již nic dál podniknout.[26]

Otázku, zda a kterému z těchto názorů je třeba dát přednost, zodpoví opět nejlépe rozbor pramenných svědectví.

V Menandrově *Dyskolu* o tom čteme:

v. 761—762 Gorgias:

....τήνδε γ]οῦν ἔγωγέ σ[ο]ι ἐγγυῶ,[27]

v. 842 ad. Kallipides:

Ἀλλ' ἐγγυῶ παίδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίων τὴν θυγατερ' ἤδη, μειράκιον....

Dále týž autor v *Perikeiromene*, v. 435 a 436:

....ταύτην γνησίων παίδων ἐπ' ἀρότῳ σοι δίδωμι.[27a]

A ve fr. 682, vyd. Koerteho:[28]

παίδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίων δίδωμι σοὶ 'γὼ τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα.

Ve všech zde uvedených případech je na první pohled nápadná tato skutečnost: aktivní je pouze *kyrios* (v *Dyskolu* Gorgias a Kallipides), kdežto budoucí manželé jsou spíše jen předmětem kyriova prohlášení, při čemž žena = nevěsta zůstává úplně pasívní a zcela bez povšimnutí,[29] zatím co ženich je

schaftsrecht, Leipzig-Berlin 1909, str. 48 a d. — Z nejnovějších autorů zřejmě též J. Cvetler, *l. c.*, str. 187 (telegrafický styl jeho pojednání arci neposkytuje zcela bezpečnou základnu k jednoznačnému zařazení jeho mínění do té či oné názorové skupiny).

[26] Ze starších zejména E. Hruza, *Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Familienrechtes*, Erlangen — Leipzig, I. 1892, str. 9 a d., zejm. 18 a d., 35 a d.; II. 1894, str. 174 a d. (autor je v zásadě zakladatelem této teze); z pozdějších např. Erdmann, *l. c.*, str. 165, 225 a d. (tamtéž v pozn. 23 cit. další lit.). Nejnověji zejm. Wolff, *Beiträge* cit., zvl. str. 161 a d., 170 a d., 196 (s lit.); viz též výše pozn. 9 na k.

Někteří autoři zastávají v podstatě stejnou tezi, ale s různými modifikacemi. Podrobněji k tomu Kupiszewski, *l. c.*, str. 56 a p. 48.

Na téměř udivující balancování mezi pojmy narážíme u Brindesiho, *l. c.*, str. 26, který charakterizuje *engyesis* jako „nezávaznou dvoustrannou a reálnou smluvu sui generis s konstitutivním účinkem" (!?).

[27] Cit. podle Bingena (viz výše pozn. 2). Je to stejná rekonstrukce jako např. u Diana, *l. c.*, str. 65.

Kupiszewski ji přejímá rovněž (*l. c.*, str. 57), odvolává se však zásadně na vyd. Krausovo (tamtéž, str. 48, pozn. 9), avšak rekonstrukce Krausova je jiná! (Srv. jeho vyd. str. 57, 58!.)

[27a] Srv. k tomu též Erdmann, *l. c.*, str. 243 a pozn. 6.

[28] Viz A. Koerte, *Menander*, *Reliquiae* = *Menandri quae supersunt*, II. Lipisae 1953, str. 243.

Srv. rovněž týž, *op. cit.* I. Lipsiae 1957, str. 89, pozn. k v. 33 tam uvedené *Fabula incerta* (autor usuzuje, že v této pasáži byl zřejmě podobný text jako v cit. fr. 682)

[29] Sestra Gorgiova je při scéně aspoň přítomna (4. výstup, 4. dějství), kdežto Kalli-

alespoň osobou, jíž je kyriův projev bezprostředně adresován a který naň pak také odpovídá. Jeho odpověď však není nějakou přímou reakcí na kyriovo prohlášení, nýbrž jen pokračováním v hovoru děje.

Další evidentní skutečností je kyriem dívek zdůrazňovaný požadavek, aby z uzavřeného manželského svazku byly zplozeny legitimní děti (παῖδες γνήσιοι).

Z uvedeného si tedy jen znovu ověřujeme smysl a společenskou funkci starořeckého manželství, jak o tom již byla výše zmínka. Vidíme, že v popředí stálo jako vůdčí myšlenka zplození legitimního potomstva, neboť jen ono bylo schopno zachovat kontinuitu rodiny a jí patřící rodinný majetek. Osoby, o které při tomto dění (uzavření manželství) fakticky šlo, tvořily vlastně jen jeho hodně pasívní podnož.[30]

Vedle slovesa ἐγγυᾶν, vztahujícího se k substantivu ἐγγύη, nacházíme v uvedených dokladech i prosté δοῦναι, značící i zde prostě „dávat". Od tohoto δοῦναι je pak odvozeno substantivum ἔκδοσις, jež hraje v oblasti atického manželského práva rovněž nikoli bezvýznamnou roli.

Svým významem nasvědčuje δοῦναι a odtud i ἔκδοσις tomu, že šlo o neformální prohlášení i neformální jeho uskutečnění. V četných pramenných dokladech se vyskytující myšlenkové spojení ἐγγύη a ἔκδοσις vedlo mnohé badatele k tomu, že prostě prohlásili obojí za synonyma.[31] Tuto tezi popírá uznávaný znalec starořeckého práva Hans Julius Wolff,[32] jenž sice podobně jako mnozí jiní badatelé této skupiny[33] pokládá ἐγγύη za právní jednání tvořící součást sňatkového aktu, odehrávajícího se mezi kyriem nevěsty a ženichem („ein rechtsgeschäftlicher Teil des sich zwischen Kyrios und dem Ehemann abspielenden Verheiratungsaktes"), kdežto ἔκδοσις prohlašuje za „faktické odevzdání nevěsty" („eine faktische Übertragung der Braut"). Autor používá v této souvislosti analogie s kupní smlouvou, kdy prohlášení dohody (konsensu) o ceně a zboží je „právním aktem", odevzdání předmětu koupě a zaplacení smluvené ceny je už jen splněním uzavřené smlouvy.

Přesto se nelze ani u tohoto výkladu ubránit rozpakům a pochybnostem.

Sama formulace uvedené „definice" ἐγγύη je příliš „moderní", než aby ji

pidova dcera (= sestra Sostratova) při dotyčném výstupu (2. výstup, 5. dějství) ani není přítomna. Při tom Gorgiova sestra je osobou bezejmennou, ač kolem ní se vlastně točí podstatná část děje, zatímco Sostratova sestra je v seznamu rolí uvedena jménem (Plangon), třebaže je v tomto seznamu označena jako „němá osoba" a z děje bezprostředně ani nevyplývá, kde konkrétně vystupuje. — Vnucuje se otázka, zda tato diferenciace je jen nahodilá či záměrná, daná okázale větší úctou k bohatým.

[30] Srv. analogický závěr, jejž podává byť v jiné souvislosti, K. Marx, *Předmluva k 2. vyd. „18. Brumaire Ludvíka Bonaparta"*, viz Marx-Engels, *Vybrané spisy, I.*, Praha 1950, str. 246.

[31] Tak Hruza a někt. jeho následovníci (viz výše pozn. 26). Pokud jde o H. J. Wolffa, viz dále text článku.

[32] Srv. Weiss, *l. c.* str. 219 a d.; H. J. Wolff, *l. c.*, výše v pozn. 25 a 26.

[33] Srv. výše pozn. 11 a 23 na k., a doleji pozn. 36.

bylo možno takto prostě „přesadit" na platformu starořeckého práva. Řecké (atické) právo bylo ještě příliš vzdáleno takovýmto spekulativním koncepcím. Vycházelo naopak, jak jsme již poznali, zásadně z reálných faktů: z prohlášení toho, kdo to či ono opatření nebo rozhodnutí učinil.[34]

V daném případě, tj. při uzavírání manželství, šlo i v době tzv. klasického práva v podstatě o to, že muž mající t.č. rodinnou moc nad ženou, ji ze svého rozhodnutí svěřoval pod moc jiného s tím specifickým cílem, aby z tohoto svazku vzešlo legitimní potomstvo. Je samozřejmé, že tomuto aktu předcházelo neformální jednání o zamýšleném sňatku mezi kyriem ženy a jejím budoucím manželem, ale vlastní, pro řecké právní pojetí rozhodující akt spočíval v jednostranném prohlášení kyria, jehož příklady byly už výše uvedeny: τὴν [δε] γυναῖκα [resp. konkrétně:] τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα σοι ἐγγυῶ = σοι δίδωμι [sc.:] παίδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίων.

Nešlo tu tedy o žádné (dvoustranné) právní *jednání*, nebo nějakou jeho „část", nýbrž o ryze reálný akt ze strany toho, kdo měl právo tento akt předsevzít (κύριος). Proto tu nešlo ani o nějaký „sňatkový akt" aktivně „se odehrávající mezi kyriem ženy a manželem". Jak názorně ukazuje i Menander, a jak o tom už byla výše zmínka, byl při tomto slavnostním aktu aktivní jen kyrios. I ženich byl spíše jen pasívním příjemcem kyriova rozhodnutí. Ostatně i po ἐγγύη byl budoucí manžel nadále pouze budoucím manželem, a prameny dosvědčují, že nejednou k dovedení této záležitosti do úplného konce, tj. ke vzniku dotyčného manželství vůbec nedošlo[34]. Proto lze také těžko akceptovat shora uvedené přirovnání ἐγγύη ke koupi, kde bylo příslušným právním aktem prohlášení konsensu o ceně a zboží. Při ἐγγύη nešlo vůbec o „prohlášení konsensu" (nebo dokonce vzájemného konsensu, jak by tomu bylo při koupi), nýbrž zde šlo — a to je třeba opětně zdůraznit — o prohlášení osobního rozhodnutí kyria ženy, že svěřuje (dává) tuto ženu, nad níž měl dosud moc, jinému muži, a to za účelem uzavření a založení legitimního manželství. Toto kyriovo prohlášení také nemělo za následek nějaký právní závazek. Záleželo na kyriovi, zda nakonec ženu, nad níž vykonával moc, opravdu ženichovi vydá, a stejně záleželo i na ženichovi (ἐγγυώμενος), zda od uskutečnění svého úmyslu v poslední chvíli třebas neustoupí. Nějaké žaloby na uskuteč-

[34] Tak např. otec Demosthenův učinil prohlášení ἐγγύη vůči svému příteli Afobovi, jemuž takto přislíbil za manželku svou vlastní ženu Kleobulu.

Při jiné příležitosti přislíbil stejným způsobem svou dceru jakémusi Demofonovi.

Žádný z těchto přislíbených sňatků se neuskutečnil. Srv. Dem. 27,5; 28. 15 a 16 (k tomu Hruza, *l. c.*, *I* str. 46 a d.; Paoli *l. c.*, str. 265; Kupszewski, *l. c.*, 58 a d. — Kupiszewski zde užívá výrazu „Demosthenův otec uzavřel ἐγγύη". I to je ale lapsus do moderní koncepce manželské *smlouvy*. (Podobně i jiní. Srv. např. Erdmann *l. c.*, str. 165.)

Kdyby ἐγγύη byla právním konstitutivním aktem, jenž přímo zakládal manželství, pak by Kleobula vlastně žila ve dvou manželstvích, což je nonsens.

Případ Kleobuly nebyl ojedinělý. Dochované prameny uvádějí celou řadu podobných případů. Srv. Erdmann, *l. c.*, str. 247.

není přislíbeného manželství ani nějaké žaloby na ev. náhradu škody, jestliže opravdu k definitivnímu uzavření manželství nedošlo (podobné římské *actio ex stipulatu*), v řeckém právu nebylo.[35]

Zbývá ještě otázka, jaký vlastně měla význam „ἔκδοσις". I zde je těžko přijmout výklad, založený na uvedeném srovnání s koupí. Při tomto právním jednání skončila věc opravdu zaplacením trhové ceny a vydáním předmětu koupě. U řeckého (atického) manželství však šlo — jak jsme viděli — o něco zcela jiného: o jakýsi „převod" ženy z moci jednoho muže pod moc muže jiného, kde právně rozhodující bylo pouze prohlášení dosavadního kyria. Budoucí manžel se také nestával trvalým „vlastníkem" ženy, jako by tomu bylo např. u koupě (např. i při koupi otrokyně), nýbrž pouze majitelem právní moci nad ženou, a ani v tomto směru ne bezvýhradně trvalým.

V celkovém pohledu antické koncepce měla legitimní svatební záležitost v podstatě tento průběh:

Jistě nejprve právně nazávazné formální jednání mezi kyriem ženy a jejím nápadníkem o budoucím sňatku (a případných jeho podmínkách). Pak kyriovo prohlášení (ἐγγύη), společensky nesporně slavnostní akt,[36] z právního hlediska elementárně významný a rozhodující, ale s nevynutitelným uskutečněním jeho obsahu. Nakonec odevzdání nevěsty, tj. její skutečné svěření pod moc manžela (ἔκδοσις), zakončené jejím odchodem z domu jejího dosavadního kyria do domu jejího (nového) manžela. Vedle toho právně nezávazný náboženský i společenský svatební ceremoniál.[37]

[35] V cit. řečech Demosthenových (viz předch. pozn.) je několikrát zmínka o tom, že k uskutečnění dotyčného manželství nedošlo, nikde se však nepraví, že by z toho některý z designovaných manželů vznesl nějakou žalobu.

Protože však věno bylo obvykle odevzdáváno současně s ἐγγύη, byl tu pro obě strany i určitý psychický nátlak na uskutečnění manželství, ježto navrácení věna bylo spojeno s citelnými materiálními újmami. — Srv. Hruza, *l. c.*, I., str. 47 a d.; Erdmann, *l. c.*, str. 65, 240 a d., 309.

[36] V průběhu historického vývoje starořecké společnosti se ovšem také měnily společenské zvyklosti i zevní forma právních jednání.

Je nepochybné, že v této otázce (uzavření manželství) šel vývoj od původního skutečného výkupu nevěsty k formám pouze obrazným, kdy pojmy sice zůstaly, ale jejich náplň a realizace dostávaly jinou podobu.

Tomu také nasvědčuje původní společný význam slova ἐγγύη = záruka, tj. příslib stvrzený rukou dáním. — K podrob. srv. Erdmann, *l. c.* str. 197 a d. (s lit.); Weiss, *l. c.*, str. 225 a d., a pozn. 19.

V každém případě je však naprosto nutné rozlišovat mezi „smlouvou" v tomto slova smyslu a takovými právními jednáními starověkých národů, která sice také vycházela z dvoustranného jednání, ale právně byla podložena jednostranným prohlášením toho účastníka, který podle tehdejšího společenského i právního nazírání hrál v dané záležitosti právně rozhodující roli.

Bez přípravného dvoustranného jednání by samozřejmě sama *engyé* neměla žádný smysl, ale z právního hlediska své doby je třeba v ní vidět skutečně jednostranný reálný akt a nikoli „smlouvu" v tomto slova smyslu.

[37] Srv. zvl. Erdmann, *l. c.*, str 250 a d., 261 a d., a tam cit.; W. Durant, *Das Leben Griechenlands*, Bern 1939, str. 360.

Nejednou se jistě stávalo, že ἐγγύη a ἔκδοσις splývaly prakticky v jedno, a to tehdy, kdy ženich si svou manželku skutečně odvedl ihned po kyriově prohlášení ἐγγύη. V takovém případě mohl kyrios také snadno zaměnit výrazy ἐγγυῶ a δίδωμι, aniž by tím byl kdokoli uveden v rozpaky. Neboť obojí vyústilo prakticky současně v totéž.[38] A přítomným účastníkům nešlo jistě o nějaké právní diferenciace slovní, nýbrž především a hlavně o konkrétní účel a cíl.

Tyto závěry lze ostatně ověřit i výkladem filologickým.

Jak je doloženo prameny, neužívali Řekové slovesa ἐγγυᾶν jen v aktivním významu („přislíbit ženu někomu do manželství" — s účinky již uvedenými), nýbrž i ve významu pasivním, a zde převážně o mužích[39]. Ἐγγύη evidentně není výlučně kyriovo prohlášení, jímž tento svěřuje do budoucna ženu, jeho moci dosud podléhající, do moci muže jiného za účelem založení legitimního manželství. Postupem času vstoupila do popředí spíše společenská stránka věci a kyriovo prohlášení — ἐγγύη se stalo slavnostním rodinným aktem, jímž byly kladeny základy k novému manželství a nové rodině.[41] Proto nacházíme v pramenech i výraz „ἐγγυὰς ποιεῖσθαι", který v literárním pojetí už vede i k překladu „uskutečnit zásnuby".[40] V každém případě je ale z uvedeného

[38] Je třeba velmi litovat, že jediné místo v Dyskolu, které by mohlo být bezprostředním dokladem pro takovouto juxtapozici ἐγγυᾶν × δοῦναι je zachováno velmi porušené, takže z něho nelze vyvozovat jednoznačné závěry. Jde o již z části zmíněné trojverší 761—763 (viz výše...), o jehož rekonstrukci a tudíž i překladu dosud není mezi badateli jednoty. Ba, není ani jednoty v překladu a výkladu dosti spolehlivě zachovaného zbytku verše 763 ὡς δίκαιον δ' ἔστι popř. ὅσα δίκαιόν ἔστι.

Srv. např. Martin, editio princeps str. 80 a něm.—angl. překlad str. 48—49; Kraus, *l. c.* str. 58; Diano, *l. c.*, str. 65; a 127; Paoli, Mus. Helv. cit. str. 61; Schottlaender, *l. c.*, str. 46; Bingen, *l. c.*, str. 41.

Z Herodotových zpráv (I, 93) je však dochována zmínka o tom, že v Lydii se ženy provdávaly samy, bez součinnosti kyria: ἐκδιδοῦσι δὲ αὗται ἑαυτάς. Herodot byl učaný Řek, který nesporně dobře znal společenské poměry doma, a v jejich sféře jistě také myslel. Tato jeho uvedená zpráva je tudíž zvlášť významná. Zmíněné ἐκδιδοῦσι výrazně připomíná starobylé „vydávají se", jež časem přešlo ve „vdávají se" = vstupují v manželství, a dosvědčuje, že ἔκδοσις byla nepochybně oním skutečným přejitím ženy z jedné rodiny do druhé. Protože v atickém právu byla žena vždy pod mocí nějakého muže, splývá zde přechod z moci jednoho muže pod moc muže druhého zároveň s přechodem ženy z jedné rodiny do druhé. — Srv. též dále pozn. 40.

[39] Srv. Pape, *Wörterbuch* I. str. 701. — Z pramenů např. Plato, Legg. 11, 923 a d.: θυγατρὶ ἐγγεγυημένος: Dem. 57,41: ἐγγυᾶται ὁ πατὴρ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὑτῆς.

Otázka gramatické interpretace vyvolala již ve starší literatuře četné rozpory (srv. Hruza, *l. c.*, II., str. 178—180 a tam cit.) a zasluhuje i nyní v této souvislosti patřičnou pozornost. (Srv. též Erdmann, *l. c.*, str. 232 a d.).

[40] To se výrazně projevilo v řeckém právu doby helenistické. Se zánikem starobylých městských států se zjednodušovala i starobylá rodinná struktura. Idea zachování oiku ustupuje novým společenským myšlenkám, a manželství se znenáhla stává záležitostí zcela osobní. Nejde tu arci o nový právní institut, nýbrž pouze o postupnou přeměnu určitého společenského zařízení. Srv. Wolff, *Beiträge*, str. 157; Modrzejewski, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 31 (1963), str. 113, IVRA 15 (1964), str. 44. Viz též výše pozn. 38 na k. a dále pozn. 42.

patrno, že ἐγγύη nebyla jen „aktem", odehrávajícím se mezi kyriem nevěsty a jejím ženichem", nýbrž že to byl v očích antických Řeků komplexní institut, bezprostředně podložený příslušným prohlášením dosavadního kyria nevěsty, adresovaným sice formálně ženichovi, ale s účinky i pro nevěstu a nakonec i veřejnost. Prostřednictvím ἐγγύη byl kladen pro všechny zúčastněné závazný základ ke vzniku nového legitimního manželství. Každá z právně zúčastněných osob tu hrála jinou roli, a to docházelo i výrazu slovního: kyrios mohl pouze ἐγγυᾶν, ženich byl prostřednictvím ἐγγύη slavnostně prohlášen za nastávajícího manžela nevěsty (ἐγγυᾶται) a nevěsta byla ἐγγυητή (= právně přislíbena do manželství).

Zbývá ještě otázka, jak by bylo možno výrazy ἐγγύη (ἐγγύησις) a ἔκδοσις výstižně přeložit.

Z výše uvedené analýzy není vyloučeno, aby ἐγγύη byl dán význam „zásnub", ovšem nikoli „zásnub" v tomto širokém a všeobecném slova smyslu, nýbrž s jednoznačným upřesněním: „zásnub atických", resp. „starořeckých". Jejich charakteristiku možno vyjádřit — jak už bylo naznačeno — v podstatě takto: starořecké zásnuby byly slavnostní rodinný akt, jehož právně rozhodující základnou bylo prohlášení majitele rodinné moci nad nevěstou, jímž ji svěřoval ženichovi v legitimním manželství, z něhož měly být zplozeny děti, podle zákona schopné zachovat právní kontinuitu rodiny.[42] Ἔκδοσις byla uskutečněním právního obsahu zásnub: skutečným předáním moci nad nevěstou, jež tím přešla jak právně, tak i fyzicky od svého dosavadního kyria k svému legitimnímu manželovi.

Obojí byly arci instituty typicky řecké, odpovídající nejen řeckému pojetí právnímu, nýbrž i společenskému, kde i manželství mělo svůj typický společenský základ a funkci. Bylo by vskutku příliš odvážné a neopodstatnělé, hledat všeobecně paralely v antických právních systémech jen proto, že jde o instituty časově již značně vzdálené a na pohled si podobné, a dávat tak paušálně všem starověkým právním systémům a institutům společného jmenovatele, vypůjčeného odjinud nebo i z doby mnohem pozdější. Manželství a rodina jsou společenská zařízení mnohem starší, než jsou i nejstarší dochované právní knihy a zákoníky, a každý kmen i národ si upravoval tyto vždy zvlášť blízké osobní vztahy podle vlastního pojetí. I novodobé analýzy této problematiky tu mohou být pouze podkladem pro výzkumy právně srovnávací, nikoli však pro argumentace totožnosti.

Závěry vytěžené z uvedené Menandrovy hry o sňatcích a manželství v an-

Menandrův Dyskolos, který také spadá už do doby po zániku samostatných řeckých států (bitva u Chaironeje r. 338 př. n. l.), však dosvědčuje, že v té době ještě idea zachování kontinuity rodiny neztratila svou společenskou aktuálnost.

[41] Srv. Pape, *Wörterbuch* I. 702; Dem. 46, 18.

[42] Tento závěr platí ovšem jen pro tu dobu, kdy manželství mělo výrazně právě tuto společenskou funkci. — Srv. výše pozn. 36 a 40.

[43] Srv. výše, pozn. 41.

tickém Řecku by však byly neúplné, kdybychom — jak tomu až dosud v literatuře bylo — zcela pominuli téměř nápadnou otázku, týkající se manželství samotného Knemona. Bylo jeho manželství s Gorgiovou matkou skutečně legitimní, založené na ἐγγύη a ἔκδοσις? Hra sama na tuto otázku přímou odpověď nedává. Určité závěry možno pouze odvodit z obecně platných norem a ze situace, jak ji autor staví. Jak je doloženo prameny, mohly po otci dědit jen děti, pocházející z legitimního manželství (παῖδες γνήσιοι). O nelegitimní děti (παῖδες νόθοι) se jejich nelegitimní otec starat nemusel a tyto děti po něm také nedědily.[44] V uvedené hře však Knemon pověřuje Gorgiu vedením rodinných záležitostí s výslovným příkazem provdat svou (Gorgiovu) nevlastní sestru a dát jí přiměřené věno. Z toho nutno tudíž usuzovat, že Menander předpokládal u rodičů této dívky legitimní manželství. Ale — jak z textu hry bezprostředně vyplývá a jak bylo výše vyloženo — došlo již dříve pro neustálé různice mezi manžely Knemonovými k rozvodu.[45] A náhle, jako by bylo vlastně šlo o jakousi dočasnou roztržku, dochází k usmíření manželů (3. výstup 4. dějství). Leč i toto „usmíření" je jen jednostranné: mluví a jedná pouze Knemon. Jeho najednou humanismem prodchnutý monolog, adresovaný formálně Gorgiovi a jeho matce, ve skutečnosti však spíše obecenstvu, končí tím, že napravený Knemon bere opět k sobě Knemonovu matku, svou (bývalou) manželku.[46]

Vnucuje se tu nezbytně otázka, jak tato skutečnost zapadala do právního a společenského rámce své doby. Šlo tu o jakési zrušení rozvodu a obnovení (legitimního) manželského soužití, jako by k rozvodu ani nebylo došlo (tedy o jakousi restituci in integrum), či šlo tu už jen o toto soužití samo (συνοικεῖν [ὡς ἀνὴρ καὶ γυνή])? Pro účely hry byla jistě tato otázka sama o sobě celkem irelevantní. Jí sledovaným mravoučným tendencím postačilo Knemonovo poznání jeho vlastních chyb a jejich náprava. K tomu patřilo evidentně i napravení někdejší roztržky mezi manžely. Děj hry sám nežádal nějakého právního upřesnění. Lze však usuzovat, že autor i diváci chápali situaci tak, jak byla zřejmě i autorem zamýšlena: jako zrušení někdejší roztržky, kterou jsme nazvali „rozvodem", a navrácení skutečností v dřívější stav. I v tomto směru evidentně podává hra poučný obraz o tehdejším právním i společenském pojetí manželství i v otázce rozvodu. Jeho uskutečnění byl neformální akt, zřejmě nevyžadující bezpodmínečně nutné úřední intervence, stejně tak jako jeho pozdější (opětné) zrušení, při čemž — jak z hry samé vyplývá — vůbec nerozhodovalo, který z manželů rozhodný krok navenek učiní.[47] Ba, odpovídalo očividně více společenské mentalitě doby, že i v situaci, kdy rozvod usku-

[44] Srv. výše, pozn. 24.
[45] Srv. výše, pozn. 10.
[46] Viz 3. výstup, 4. dějství.
[47] Srv. výše, pozn. 9.
[48] F. Stoessl, *Philologus* 106 (1962), str. 131 k tomu dodává další zajímavý moment.

tečnila žena, bylo jeho pozdější zrušení uskutečněno jejím (bývalým) manželem, a žena sama zůstala celkem pasivní.

Tento problém nebyl dosud v literatuře předmětem větší pozornosti. Přesto je třeba na něj upozornit, neboť i z uvedeného rozboru vyplývá, že — stejně jako v četných jiných případech — nelze klást bezprostřední rovnítko ani mezi řeckou *apoleipsis* („rozvod") a rozvodem, jak jej chápe moderní právní věda.[48]

Závěrem je třeba se ještě zmínit o věnu, jež v této hře hraje také svou roli. První zmínkou o něm činí Knemon ve 4. výstupu čtvrtého dějství, když říká (v. 737—738): Τοῦ κτήματος ἐπιδίδου <σὺ> προῖκα τοὐμοῦ διαμετρήσας ἥμισυ...

Později, kdy již mezi účastníky dochází k dojednání sňatků, přichází i otázka věna konkrétně na pořad dne. Nejprve se tak děje u již zmíněného zásnubního prohlášení Gorgiova,[49] po němž následuje krátce na to „zasnoubení" Gorgii se sestrou Sostratovou, k čemuž Sostratos dodává (v. 841):

„Zbývá nám tedy už jen uskutečnit svatby."

Nato praví jeho otec Kallipides (v. 842 — 844):[50]

„Dávám ti tedy, synku, dceru za manželku, abys s ní zplodil legitimní děti, a jako věno jí dávám tři talenty".

A na to Gorgias (v. 844 — 845):

„A já pro druhou (tj. mou sestru) mám jako věno talent."[51]

Jednání mezi Gorgiou a Kallipidem pak vrcholí Kallipidovým prohlášením

Autor rekonstruuje velmi porušené místo v. 758—759 tak, že by z něho vyplývalo, že Gorgias dával své matce „příkaz" nemocného Knemona doprovodit do jeho domu. K tomu měl arci Gorgias i právo, jako kyrios domu, kam se jeho matka po roztržce (rozvodu) s Knemonem uchýlila. Tím by také Gorgias sankcionoval opětné smíření manželů.

Tento závěr je však z právního hlediska poněkud nepřesný. K nějakému „usmíření" manželů nebylo třeba posvěcení ze strany někoho třetího.

Hodnotíme-li dřívější odchod Knemonovy ženy jako rozvod, pak je správné, že se vrátila pod rodinnou moc svého syna, i když se tu znovu otevírá otázka jeho vlastní zletilosti (viz výše str. 8). Měla-li by se nyní znovu vrátit pod moc svého (bývalého) manžela (Knemona), bylo by bývalo třeba, aby se její syn této moci vzdal a matku znovu Knemonovi svěřil. A pak by tu opravdu byla ἔγγύη i ἔκδοσις najednou. Ovšem — to je pouze úvaha, vyplývající z rekonstrukce podané uvedeným badatelem.

Jiní autoři zastávají mínění odlišná: Martin, ed. princeps str. 79 místo vůbec nepřekládá; Kraus je rekonstruuje velmi spoře. Diano, *l. c.*, str. 65 hájí rekonstrukci zcela zvláštní, kterou pak (*l. c.*, str. 127) překládá takto: „O to se teď musíš postarat ty."

Zásadně ovšem Stoesslovu rekonstrukci zamítat nelze, a ve své podstatě by antické koncepci, jak je uvedena, zcela odpovídala.

[48] Viz výše, pozn. 38.

[50] Viz výše, str. 00

[51] Ani o tomto místu není mezi badateli jednoty. Většina připisuje sporný výrok v. 844—845 Gorgiovi, zatím co Stoessl, *l. c.*, str. 77, přisuzuje tento pasus Sostratovi a překládá jej pak takto: „A já mám od druhé jeden talent." Jako argument k tomu

(v. 846 — 849), jímž dává Gorgiovi dvůr (χωρίον) a vyzývá ho, aby se přestěhoval i s matkou a sestrou do domu, kde bydlí také ženy z rodiny Kallipidových.

Autor zde zřejmě záměrně postavil tuto situaci: Kallipides ještě nevěděl o usmíření manželů Knemonových, proto nepochybně Knemona vědomě do svého domu nezval. Jeho syn Sostratos však byl přítomen scéně, kde došlo k usmíření manželů Knemonových, a věc napravuje: vyzývá svého nastávajícího švagra Gorgiu, aby Knemona vzal s sebou také. Nenazývá ho však otcem (πατήρ), nýbrž pouze „starý" (τὴν γέροντα). Jak vidno měli i staří Řekové velmi vytříbený smysl pro rozdílnosti mezi fakty přirozenými (otec — syn), a jejich právními surogáty (adopce). Adopce byla zjevně jen východiskem z nouze, a byla i takto společností pojímána.

Pokud jde o otázku věna, viděli jsme, že jak ze strany Kallipidovy, tak i Gorgiovy bylo jeho přislíbení jednostranným prohlášením toho i onoho kyria. Na Gorgiovo prohlášení však Kallipides bezprostředně nereaguje, kdežto Gorgias na Kallipidův příslib věna a výzvu k přestěhování odpovídá (v. 849): ἀλλὰ χρή (= budiž tedy). Zatímco Kallipides zjevně nepokládal za nutné ke Gorgiovu prohlášení něco dodávat, dal Gorgias výslovně průchod svému souhlasu. I to však má jistě své zdůvodnění: Gorgias činí pouze prohlášení o věnu, kdežto Kallipides spojuje se svým prohlášením v této věci ještě pozvání k přesídlení rodiny Gorgiovy do domu Kallipidových. Na toto pozvání, které je z právního hlediska nabídkou, bylo arci výslovné přijetí na místě.

Po právní stránce je příznačné, že příslib věna se děl také jen jednostranným prohlášením.[52] Naskýtá se otázka, zda řecké právo dávalo nějakou právní ochranu nárokům, opřeným o takový příslib. V tomto směru není dosud v literatuře jednoty. Někteří badatelé soudí, že manželovi příslušela žaloba na vydání přislíbeného věna vždy, jiní se domnívají, že manžel mohl v této věci nastupovat žalobou jen tehdy, jestliže věno bylo zajištěno konkrétně a věcně (ἀποτίμημα) nebo obligačně (ὁμολογία).[53] Ovšem jednostrannost pro-

uvádí, že ve větě obsažené sloveso „ἔχω" je jazykové bližší pro Sostrata jako příjemce věna než pro Gorgiu.

Ale jazyková argumentace tu nemůže hrát tak rozhodující roli, aby se jen podle ní určoval obsah a právní význam projevu. Z věcného hlediska je naopak přirozenější, že na prohlášení kyria Kallipida o věně jeho dcery pro Gorgiu odpovídal kyrios Gorgias o částce, kterou on má k dispozici jako věno pro svou sestru.

Na shora uvedeném místě v. 764 (viz výše, pozn. 38) mluvil ostatně Gorgias už jednou o věnu pro svou sestru. Jeho nynější projev by pak byl jen upřesněným slavnostním prohlášením toho.

Proti Stoesslovu výkladu mluví i ta okolnost, že nikde předtím se o nějaké určité částce nemluvilo (v cit. v. 764 je přece uvedeno pouze tolik, že Sostratos dostane spravedlivý podíl). Jak mohl Sostratos najednou vědět, že to je právě jeden talent?

[52] Srv. výše, pozn. 11 a 21.

[53] Tak kupř. H. J. Wolff, Προίξ, RE 23.1 (1957), sl. 133 až 170, kde je i vyčerpávajícím způsobem uvedena literatura.

hlášení o věnu ze strany toho, kdo je poskytoval, činí velmi obtížným vést vždy přesné dělítko mezi obligačním závazkem a pouze nezávazným prohlášením. Z uvedených okolností na jedné straně a z pramenných dokladů na straně druhé lze proto spíše soudit, že možnost žaloby na vydání přislíbeného věna (δίκη προικός) tu byla prakticky vždycky, a to tím spíše, že k poskytnutí věna byl nakonec kyrios nevěsty v očích společnosti morálně zavázán v každém případě.[54]

V uvedené Menandrově hře by bylo možno najít ještě další podněty k analýzám právněhistorickým, i když aspekty rodinněprávní v ní výrazně převládají.

Z ostatních budiž závěrem citována alespoň komická právní zápletka, jež vrhá současně charakteristické světlo na současnou diferenciaci společenskou.

Knemon má starou otrokyni Simichu, která při nabírání vody ze studny pustí do vody nejen džbán, nýbrž i sekeru, jíž džbán chtěla vytáhnout. Knemon jí za to hrozí tvrdými tělesnými tresty (v. 590 — 593), načež Simiché hrozí, že zavolá na pomoc Daose ze sousedství (v. 594). Daos je však otrok Gorgiův!

Autor tu zřejmě nečiní narážku na nějakou obyčejnou pomoc (jak by se také otrok mohl postavit proti svobodnému občanovi?), nýbrž míří asi na svědeckou pomoc při eventuální obžalobě pachatele před soudem. Jak by ale Daos jako otrok mohl před soudem proti svobodnému občanovi svědčit? Scéna tedy měla sloužit spíše jen pro obveselení obecenstva, a zapadá vůbec do celkového rámce antických her, kde otroci byli převážně představováni ve směšných rolích.[55]

Menandrův *Dyskolos* je cenným dokumentem pro studium v oblasti různých společenských věd, neboť plasticky přibližuje právní i společenský obraz své doby. Proto mu byla právem hned po jeho prvním vydání věnována široká pozornost, která ani dnes ještě neutuchá.

[54] Srv. Erdmann, *l. c.*, str. 240, 317, 327, 337 a d.; Kupiszewski, *l. c.*, 62, 63. Že by ale věno bylo poskytováno manželovi kyriem nevěsty jako „záruka" její věrnosti v manželství (tak Cl. Préaux *l. c.*, str. 224), je mínění příliš zidealizované, a sotva odpovídá realitě ať antické ať dnešní.

[55] Srv. Kraus, *l. c.*, str. 20; Stoessl, *l. c.*, str. 46; R. Hošek, *Listy filologické* 85 (1962), str. 353; Cl. Préaux, l. c. str. 238.

Einige juristische Aspekte in Menanders Komödie Dyskolos

(Zusammenfassung)

Der Fund und die darauf folgende Veröffentlichung des Papyrus Bodmer IV, die eine fast vollständige Komödie Menanders dargeboten hat, zog eine umfangreiche Aufmerksamkeit der Gelehrten der ganzen Welt heran. Das Bühnenwerk bietet tatsächlich viel Anlass zu verschiedenen fachmännischen Untersuchungen, da es die faktischen Zustände und denen entsprechende Handlungen im wesentlichen so darstellt, wie sie tatsächlich im zeitgenössischen Leben verkommen konnten.

Im Rahmen juristischer Betrachtungen können hier besonders folgende Einrichtungen und Rechtsgeschäfte verfolgt werden: die attische Familie, ihre Begründung, Zweck und Auflösung; ferner, Rechtsverhältnisse unter den einzelnen Familienmitgliedern (Eltern, Kinder, Geschwister).

Das Spiel beginnt mit der Nachricht über die Auflösung der Familie des Titelhelden Knemon: wegen seiner Grobheit hat ihn seine Gattin einfach verlassen und sich zu ihrem Sohn aus ihrer ersten Ehe begeben. Im Verlauf der weiteren Aufzüge wird dieses Ereignis wieder gutgemacht: Knemon nimmt seine gewesene Gattin wieder zu sich. Handelte es sich hier also wirklich um eine Ehescheidung in diesem Sinne des Wortes und um eine spätere restitutio in integrum? Eine Frage, die bisher völlig unbeachtet blieb und doch einer eingehenderen Prüfung im allgemeinen wert ist.

Die juristisch wichtigste Szene, die in der Literatur üblich als „Knemons Testament" bezeichnet wird, bietet zwei Aspekte: erstens die Gefährlichkeit einer zu „modernen" Interpretation antiker Rechtseinrichtungen, und zweitens einen Einblick in die damalige Anschauung über das Wesen und den Zweck der Familie.

Als „Testament" kann lediglich ein kleiner Teil dieses Auftrittes bezeichnet werden: die Worte Knemons, mit denen derselbe tatsächlich Verfügungen mortis causa trifft. Alle seine anderen Erklärungen juristischen Charakters sind einseitige reale Akte, die von der durch ihn vorgenommenen Adoption seines Stiefsohnes hervorgehen. Durch diese wird dann auch die Befugnis zur Verehelichung der Knemons Tochter durch diesen Adoptivsohn und die Übertragung der Führung sämtlicher Familiengeschäfte des Hauses „Knemon" an denselben rechtlich untermauert.

Aus der Untersuchung über die attische Ehebegründung ergibt es sich, dass der s. g. Ehebegründungsakt seitens des Kyrios der Frau, die ἐγγύη, weder ein Vertrag noch ein anderes *doppelseitiges* Rechtsgeschäft war. Entsprechendes gilt mutatis mutandis auch vom zweiten Bestandteil der altgriechischen Eheschliessung, der ἔκδοσις. Es handelt sich hier um typisch griechische gesellschaftlich-rechtliche Einrichtungen, denen der Gedanke der Kontinuität der Familie *(oikos)* zugrunde lag, und die lediglich einseitige reale Akte seitens des Kyrios der Braut darstellen. Die ἐγγύη war ein feierlicher Familienakt, dessen entscheidende rechtliche Grundlage die Erklärung des Kyrios bildete, durch die dieser die Braut zur Übergabe in eine legitime Ehe stellte, aus der Kinder erzeugt werden sollten, die imstande wären, die rechtliche Fortdauer der Familie aufrechtzuerhalten. Die ἔκδοσις war die Verwirklichung der ἐγγύη: die faktische Übergabe der Braut, ihr Übergang aus der *potestas* des bisherigen unter die potestas ihres neuen Kyrios.

Auch die Frage der Mitgift *(προίξ)* wird in dem Bühnenstück gestreift, und in den Rahmen der Sicherung des Wohlstandes der neuen Familien eingesetzt.

Neben diesen prinzipiellen Problemen des altgriechischen Familienrechtes begegnet man in der Komödie auch anderen Erscheinungen und Ereignissen gesellschaftlich-juristischen Charakters, die dem zeitgenösischen Bild nur noch mehr Plastizität geben (so bes. die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der einzelnen Vertreter verschiedener Bewohnerschichten, und die gesellschaftlichen Beziehungen derselben gegen- bzw. untereinander).

Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století*

Václav Vaněček

První zmínka písemných pramenů o právu, které platilo na území dnešního Československa, náleží k událostem z r. 849 a vztahuje se s největší pravděpodobností na obyvatele Čech. Toto právo je zde charakterizováno slovy „leges et consuetudines Slavicae gentis".[1] Jsme tu v době, kdy se v těžkých bojích s říší Východofranskou vytvářejí tři hlavní jádra státního života u předků dnešních Čechů a Slováků, totiž uprostřed Čech, na jihu Moravy a na západě dnešního Slovenska. V r. 1963 jubileum 1100 let od příchodu soluňských bratří, sv. Cyrila a Metoděje, dalo podnět k novým úvahám o počátcích státu a práva v celé této oblasti, což z části vedlo k revizi dosavadních názorů a přineslo zejména i některé nové poznatky o vlivu římského práva na život západních Slovanů hned v této nejranější době.

Jde tu ovšem o římské právo v jeho tehdejší byzantské podobě. Dnes je možno již říci, že máme souvislou řadu drobných i větších studií, které se touto otázkou zabývají. Jejich autory jsou jednak filologové[2], jednak právní historikové.[3] Z nových studií vyplývá — a tento názor v poslední době nabývá stále více půdy —, že Konstantin-Cyril (zemřel 869) sestavil na základě byzantské Eklogy pro potřeby moravsko-panonského křesťanstva tzv. „Soudní zákon pro laiky", jak je třeba tlumočit známý název „Zakon sudnyj ljudem" církevněslovanské právní pomůcky dříve běžně pokládané za památku původu starobulharského. Byzantské právo bylo zde přizpůsobováno poměrům vládnoucím ve střední Evropě a zvláště potřebám tehdejší slovanské společnosti.

* Referát vypracovaný k oslavám F. Accursia v Bologni (1963) u příležitosti 700. výročí jeho smrti. Italské znění vychází současně ve sborníku „Studi e documenti", Bologna — Milano (v tisku).

[1] *Monumenta Germaniae historica*, Script. t. I., p. 366 (Annales Fuldenses, II., a. 849).

[2] Na prvním místě J. Vašica, *Origine cyrillo-methodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem"*, Byzantinoslavica 12, 1951; týž autor, *K otázce původu Zakona sudného ljudem*, Slavia 30, 1961; týž autor, Literární památky velkomoravské epochy, Praha 1966, str. 63—84.

[3] H. F. Schmid, *Die Nomokanonsübersetzung des Methodius*, Leipzig 1922; týž autor *La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo.* Atti del congresso intern. di diritto romano e di storia del diritto — Verona 1948, Milano 1953. — Procházka, *Velkomoravská říše*, Právník, 102, Praha 1963, str. 791 a d.

Druhý z byzantských učenců-věrozvěstů Metoděj (zemřel 885) se postaral pak pro potřeby své arcidiecéze o staroslověnský překlad byzantského Nomokanonu, který obsahoval jak světské předpisy pro církev důležité, tak předpisy církve samé. Nakonec přibyla v říši Velkomoravské k těmto právním pomůckám i sbírka předpisů pouze církevních, pro něž základem byla byzantská „Synagoga" ze 6. století.

Že tato pozoruhodná slovanská právnická literatura, navazující na právo římské, vznikla v raně feudálním prostředí Velké Moravy, o tom zdá se svědčit jednak rozbor jazykový (místní vlivy českomoravské terminologie), jednak rozbor právněhistorický (vlivy místních obyčejů a odchylky podle západní církve).

V Konstantinových a Metodějových pokusech o úpravu byzantských právních pomůcek pro Slovany můžeme takto spatřovat první počátky učeného právnictví nejen na území dnešního Československa, nýbrž ve slovanském světě vůbec. Své pokračování nalezl tento historický jev bezprostředně na to v Bulharsku, kde je mu po zásluze věnována v poslední době ze strany právní historie nová pozornost.[4] Je třeba ovšem dodat, že zatímco v Československu velká část badatelů působení cyrilo-metodějské misie také na poli právní kultury uznává, v Bulharsku se spíše zastává názor, že hlavní část byzantsko-slovanských pramenů této doby vznikla nikoli na Moravě nebo v Pannonii, nýbrž ve významném tehdy carství bulharském.[5]

Údaje narativních pramenů jsou příliš skoupé a jazyková analýza staroslověnských právních textů je dosud příliš fragmentární, než abychom o těchto otázkách v dnešní době měli zcela jasno. V každém případě je však pravděpodobné, že tato nejstarší fáze vlivu římského práva na území dnešního Československa nepřetrvala o mnoho dobu, po kterou existovala Velkomoravská říše. Je mimo pochybnost, že problém stop byzantského práva (srov. také níže) na území dnešního Československa bude v literatuře dále sledován. Bude třeba jasně rozlišit tuto předpokládanou linii nejstaršího vlivu římské právní kultury u Čechů a Slováků od linie druhé, která sice začíná později, ale v níž jedině lze spatřovat problematiku vlivu římského práva a jeho recepce v klasickém smyslu slova. Historický pochod sem spadající začíná ve 12.—13. století a půdu pro něj připravuje znalost západního práva kanonického, jejíž kořeny v těchto zemích, jak se zdá, rovněž sahají do 9. stol. (srov. slova „secundum auctoritatem capitolorum, quae illi dedimus, vobis direximus" v papežské bule Svatoplukovi z r. 880, FRIEDRICH, Codex, I., str. 20).

Zatím se stará oblast Velké Moravy (do značné míry totožná s územím

[4] Mihaïl Andréev, *Le droit romain et l'Éclogue slave, Bartolo da Sassoferrato* (Studi e documenti) I., Milano 1961, pp. 107—130. (Vyšlo též bulharsky, Sofia 1959.)

[5] Zejména V. Ganev, *Zakon sudnyj ljud'm'*, Sofia 1959. — Přehled této problematiky a její analysu podal výtečně V. Procházka, *Deset poznámek*, Právněhistorické studie 9, 1963, str. 302—317.

dnešního Československa) rozdělila. Západní část, totiž Čechy, pokračuje v 10. století v samostatném politickém a kulturním vývoji pod vládou domácí dynastie Přemyslovců, jejichž hlavním sídlem je Praha. V 10. a 11. století je k tomuto novému politickému centru připoutána pevně i Morava. Východní část má od 10.—11. století svůj vlastní vývoj v rámci Uherského království, do něhož byla začleněna.

•

V Čechách setkáváme se s první zmínkou o aplikaci západního kanonického práva ještě na konci téhož století, na jehož začátku došlo k tragickému konci říše Velkomoravské. K r. 992 zachovala se zpráva o tom, že kníže Boleslav II. dává pražskému biskupu Vojtěchovi (Adalbertovi) rozsáhlou pravomoc pokud jde o desátky, o stavění kostelů a o záležitosti manželské, v tomto posledním bodě výslovně „secundum statuta canonum".[6] Význam této zprávy zvyšuje skutečnost, že biskup Vojtěch — ze vznešeného českého rodu Slavníkovců — byl církevní hodnostář velmi vzdělaný, který konal svá studia v Itálii.

Necelé půl století později odvolává se na kanonické právo kníže Břetislav[7] ve svých Dekretech z r. 1039. V souvislosti s tím dostává se představitelům církve (archipresbyterům) významných funkcí při uplatňování některých sankcí trestního práva a kněží pronikají na světské soudy prostřednictvím instituce ordálů.

Výtečný doklad o znalosti předgraciánského kanonického práva u nejvyšších představitelů církve v Čechách poskytuje také zpráva z Kosmovy kroniky, podle níž se r. 1073 pražský biskup odvolával vůči zásahům Říma na ustanovení církevního práva („iuxta canonum scita").[8]

V téže době začíná se západní kanonické právo uplatňovat i na Slovensku (v rámci Uher).[9]

Nejstarší zmínka o psaných pramenech kanonického práva v Čechách je k r. 1159, kdy se — velmi krátce po svém vzniku — do rukou českých čtenářů dostalo Decretum Gratiani. V tomto smyslu se totiž běžně vykládá zpráva kronikáře: „pro emendis decretis et aliis libris ab eodem episcopo Boloniam missus fueram".[10] Uplatňování kanonického práva sehrálo pak velmi význam-

[6] G. Friedrich, *Codex diplomaticus et epist. regni Boheniae I.*, 1904, str. 43, č. 37.

[7] V. Vaněček, in: *Slavia antiqua III.*, Poznań 1952, str. 133 („iuxta canonum scita") — Srov. M. Boháček, *Di un caso d'assimilazione delle norme penitenziarie nell'antico diritto boemo*, Scritti in onore di Contardo Ferrini, Milano 1949.

[8] *Fontes rerum Bohemicarum II.*, str. 106. Kronikář zde užil přesně těchže slov, jaká nacházíme v předchozím citátu.

[9] G. Bónis, *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*, Zft. f. RG., Kan. Abt. 49, 1963, str. 179—197.

[10] Chron. Vincentii, *Fontes rerum Bohemicarum II.*, str. 445; E. Ott, *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren*

nou roli v boji o nezávislost církevní organisace v českém státě od světské moci ve stoletích 12—13.[11]

Ve spojení s rétorikou vyučovalo se patrně už od 11. století v Čechách a na Moravě na řadě míst také základům právní vědy, přičemž především bylo na programu právo kanonické. Vedle velmi významné školy (studium particulare) při pražském biskupství, o které jsou dosti podrobné zprávy, máme zmínky o takovýchto školách také v Olomouci, na pražském Vyšehradě, v Praze dále i v klášteře na Strahově atd. Také to přispělo k tomu, že v českých zemích byla znalost kanonického a z části i římského práva velmi silně rozšířena dávno před založením pražské university.[12]

Lze zajisté předpokládat, že všechna tato střediska středověkého českého kulturního života, právě tak jako střediska života právního, byla velmi brzy vybavena bohatou odbornou literaturou, provencience z části domácí, převahou však asi zahraniční. Platí to nejen o kancelářích českých králů, moravských markrabat a českých i moravských biskupů, nýbrž i o kancelářích předních královských měst.[13]

Literaturu, které se v této době ke studiu kanonického a částečně — v souvislosti s ním — i římského práva, v českém prostředí používalo, známe dnes již dosti podrobně. Zásluhu o to mají jednak dvě práce E. Otta,[14] jednak novější práce M. Boháčka,[15] ve které byla popsána a analyzována právnická díla v středověké knihovně olomoucké kapitoly, dodnes zachovaná.

V olomoucké knihovně nacházely se legistické (civilistické) i kanonistické spisy jednak teoretického charakteru, jednak se zaměřením spíše praktickým (quaestiones). Všechny splňovaly v českých zemích jeden společný historický úkol, totiž připravit půdu pro novou — v té době nejvyšší — právní kulturu a administrativní, soudní i legislativní techniku, která se od 12. století rozvíjela napřed v Itálii a pak i v jiných zemích, zvláště ve Francii, ve spojení s činností universit a jejich právnických fakult.

während des Mittelalters, Zft. f. RG. 34, Kan. Abt. III. 1913 str. 36; M. Boháček, *Studia Gratiana VIII.*, 1962, str. 350.

[11] E. Ott, *Das Eindringen*, zvl. str. 5—17; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě 12.—15. stol.*, I.—III., Praha 1933—1939.

[12] Ott, *Das Eindringen*, str. 18 a d., zvl. str. 27. Pro Německo srov. nyní Winfried Trusen, *Die Anfänge des gelehrten Rechts in Deutschland. Ein Beitrag zur Geschichte der Frührezeption*. Wiesbaden 1962. Pro západní Evropu Ch. Lefèbvre, *Juges et savants en Europe de 13- au 16- siècles*, Romae 1965 (také Ephemerides Iuris Canonici XXI, 1965, num. 1—2).

[13] Na některé skutečnosti sem spadající upozornil už Fr. Čáda, Právník, 1932, str. 48.

[14] E. Ott, *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Leipzig 1879; týž autor, *Das Eindringen* (viz v pozn. 10). — Srov. také H. Jireček, *Právnický život v Čechách a na Moravě od konce IX. do konce XIX. stol.*, Praha 1903.

[15] M. Boháček, *Le opere delle scuole medievali di diritto nei manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc*, *Studia Gratiana VIII.*, Bononiae 1962. (Vyšlo také česky, Rozpravy ČSAV, Praha 1960).

Přední místo zaujímají tu rukopisy Digest (Digestum vetus, Digestum novum; Infortiatum se nezachovalo, ač v této knihovně v 15. století ještě bylo) s Glossou Accursiovou. Je tu však zastoupen i předaccursiovský aparát k Digestum novum.[16]

Není pochybnosti o tom, že vliv této literatury nemohl se neprojevit pronikavě ve vzdělání českého kléru této doby a že jeho prostřednictvím začal brzy pronikat i do právní praxe světských úřadů, zvláště také do praxe soudní, a to v obou základních sférách českého práva této doby, totiž v právu zemském (šlechtickém) a v právu městském. K imposantnímu seznamu právnických spisů shromažďovaných v Olomouci už od konce 11. století (biskupství bylo zde založeno r. 1063) je totiž třeba připojit obdobnou, i když ne tak četnou, sbírku právnických rukopisů zachovaných v bibliotéce metropolitní kapitoly v Praze a představit si někdejší rukopisné bohatství — nedochované — ostatních českých a moravských kapitul a klášterů, které bylo těžce poškozeno zejména válkami husitskými. Nejnovější soupis rukopisů Dekretu Gratianova nacházejících se dnes v Československu[17] vykazuje nejméně šest rukopisů, které zde byly již před obdobím husitským, z toho dva na Slovensku.

Úroveň právní kultury na celém území dnešního Československa byla v době 12. — 14. století poměrně rychle zvyšována i cestami českých a uherských studentů do Itálie a do Francie a působením některých italských právníků v českých zemích. Je však možno pochybovat, že historické zprávy, které se nám o tom zachovaly, byly v literatuře již zpracovány vyčerpávajícím způsobem.

Pražský biskup Daniel (1148—1167) byl pravděpodobně jedním z prvních Čechů, u něhož lze předpokládat (i když nejsou výslovně dosvědčena jeho universitní studia a gradus), plnou odbornou znalost kanonického práva, neboť zastával funkci „imperialis curiae iudex in tota Italia".[18]

Velmi nejasné jsou zprávy o Magistru Damasovi (Damasus Boemus), který přednášel kanonické právo v Bologni v první polovině 13. století.[19]

První právník českého původu, o jehož universitních studiích máme výslovnou zmínku, je Heřman z Michalovic (†1257). Je o něm zaznamenáno, že byl „iuris ecclesiae peritia et laurea in Parisiensi universitate celebratus".[20] Jen o málo pozdější je zpráva o jiném českém právníku (Velislaus de Bohemia), již s údajem, že studoval také právo římské („diu in iure canonico et civili studuisti et profecisti laudabiliter").[21]

[16] Boháček, *l. c.*, str. 12, 17.

[17] J. Kejř, *Les manuscrits du Décret de Gratien dans les bibliothèques tchécoslovaques*, *Studia Gratiana VIII*, Bononiae 1962, str. 1—114.

[18] Ott, *Beiträge*, str. 34; F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, str. 243.

[19] Tadra, str. 258; H. Jireček, *Právnický život*, str. 24—25, str. 508—509; St. Kuttner, *Damasus als Glossator*, Zft. f. RG., Kan. Abt., 1934, 380—390.

[20] Tadra, str. 243.

[21] Tadra, str. 235. Na řadu jiných českých studentů práv, kteří jsou doloženi v Bo-

Od poslední čtvrtiny 13. století máme již nepřetržitou — a stále rostoucí — řadu českých právníků, kteří studovali na italských a francouzských universitách. V Bologni tvořili tehdy čeští studenti práv jeden z universitních národů, z jehož příslušníků byl každý 21. rok volen rektor ultramontánů (Natio vero Boemorum de vigesimo primo anno in vigesimum primum annum debeat habere rectorem).[22] Studenti ze Slovenska byli v Bologni příslušníky národa uherského.

„Český národ" objevuje se ve 14. století mezi ultramontány i ve statutech university v Padově, kde jeho podstatnou část, jak mnohé tomu nasvědčuje, tvořili studenti práv.

Zájem českého panovníka na tom, aby ve službách královského dvora byli učení juristé, kteří by české právo odborně zpracovávali v souladu se soudobou právní vědou i se zájmy Koruny, je dobře ilustrován zprávou kronikáře, která se vztahuje k posledním letům 13. století: „(rex) adolescentem quempiam, Conradum nomine, Aurelianis ad studium destinavit, quatenus ipse in legum scientia ibidem studenda proficeret et quandoque reversus ipsarum legum tenorem, prout rex conceperat, in regno Bohemiae instauraret."[23]

V téže kronice je zaznamenáno, že v letech 1294—1295 byl na přání českého krále poslán z Itálie do Prahy znamenitý jurista Gozzius: „magister Gocius (Gotzius) de Urbe Veteri, utriusque iuris tam canonici quam civilis professor."[24] Tuto událost neváhá autor kroniky dokonce opěvat verši:

„Sic pius et planus vir Gocius Urbevetanus
ad votum regis venit, qui dogmata legis
et ius canonicum novit..."

Z téže doby známe ovšem i jména jiných právníků, kteří v Čechách šířili italskou právní kulturu.[25]

Až do druhé poloviny 13. století není výsledkem těchto kontaktů ani zdaleka nějaká „recepce" římského nebo kanonického práva. V některých památkách

logni již od šedesátých let 13. století, záslužně upozornil některými ukázkami I. Zahradník, *Věstník České Akademie*, XIII, 1904, str. 227—232. Podle záznamů zachovaných v boloňských notářských Memoriálech kupovali tito scholárové nezřídka drahé právnické rukopisy. Další využití tohoto zanedbaného pramene je nanejvýš naléhavé.

[22] Tadra, str. 255—257, zvl. 256.

[23] *Kronika Zbraslavská I — 51*, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, str. 62; Tadra, str. 234. — O mezinárodním významu právnické fakulty v Orléansu v této době viz R. Feenstra, *Influence de l'enseignement du droit romain sur les nations étrangères*, Actes du Congrès sur l'ancienne Université d'Orléans, 1962, str. 45—61, zvl. 54—55 (o tzv. německém národě na této universitě).

[24] *Kronika Zbraslavská* I - 51, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, str. 61 (k letům 1294—1295).

[25] J. B. Novák, *Gli Italiani a Praga e in Boemia nel medio evo*, Rivista d'Italia, Roma, 1911. — Nová redakce této práce s týmž názvem vyšla v Bolletino del Istituto di coltura italiana di Praga II., 1924, str. 69—82. — V. Vaněček, *La leggenda di Bartolo in Boemia, Bartolo da Sassoferrato, Studi e documenti I.*, Milano 1962, str. 387.

české legislativy této doby byla konstatována zatím recepce židovského práva z bible (neznámo, prostřednictvím kterých spisů juristických),[26] kdežto pro právo římské a kanonické lze mluvit do konce 13. století nanejvýše o vlivech, jejichž působením se pomalu připravuje příští romanisace resp. italianizace české (a také uherské)[27] právní kultury.

V úzké souvislosti s tím je skutečnost, že až do konce 13. století nelze v přemyslovském státě dobře odlišovat vliv práva kanonického od vlivu práva římského. Snad by bylo lze vystihnout situaci asi tak, že první počátky romanizace (italianizace) českého práva probíhaly přes činitele církevní, a to ve znamení aplikace — samozřejmé, jak se vzdělaným lidem zdálo — soudobé učené právní kultury, která se ve 12.—13. století nejtypičtěji vyvinula na italských universitách.

Klasickým příkladem splývání obojího vlivu (práva kanonického i práva římského) v českých zemích je rajhradská „Tabula iuris" z konce 13. století, na kterou upozornil Ott.[28] Tato právní příručka, vzniklá na Moravě, představuje v podstatě výtah ze Summa Monaldi (1254—1274).[29] Obsah justiniánský i kanonický splývají v ní v jeden kulturní proud, jehož smyslem je dopomoci těm, kdož aplikují právo v zemích na sever od Alp, k vyšší účinnosti jejich rozhodování.

Jak se zdá, vede od této právní památky již přímá cesta k právní knize brněnského písaře Jana z pol. 14. stol., která otevírala v právním životě českých a moravských měst do široka bránu pro aplikaci nauk italských a francouzských právních škol.[30]

Pokud jde o brněnskou sbírku písaře Jana, zjistil už před lety M. Boháček, že její autor čerpal nepřímo ze Summy Azonis a Summy Rogerii a přímo z praktických spisů poaccursiovských legistů, jež zatím nebylo lze blíže určiti.[31]

Společným rysem právnických spisů vzniklých v této době v českých zemích, pokud vykazují stopy „učených práv", je vůbec to, že nejsou v přímém vztahu ani k textům justiniánským, ani k textům, které později tvořily Corpus iuris

[26] V. Vaněček, *Glosy k tzv. Statutům Konrádovým*, *Sborník věd právních a státních*, XLI, Praha 1941, str. 105—159.

[27] G. Bónis, *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*, in: *Ius Romanum medii aevi*, pars V, 10, Mediolani 1964, str. 10—14.

[28] E. Ott, *Die Tabula iuris der Klosterbibliothek zu Raygern. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des canonischen Rechtes im 13. Jh.*, Sitzungsberichte d. Kaiserlichen Akademie d. Wiss., Phil. — hist. Cl., 117—IV, Wien 1888, zvl. str. 5, 44.

[29] Ott *l. c.*, str. 28, 32.

[30] Ott *l. c.*, str. 45, 47; týž autor, *Das Eindringen*, str. 72—74; Boháček, *Studia Gratiana VIII*, 1962, str. 402; G. Schubart - Fikentscher, *Römisches Recht im Brünner Schöffenbuch*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., 65, 1947, str. 86—176.

[31] M. Boháček, *Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana*, Praha 1924. Týž autor, *Ještě k římskoprávnímu obsahu brněnské právní knihy*, Sborník prací z dějin práva čsl., Práce ze semináře českého práva na K. univ. č. 15, Praha 1930, str. 39—49. Srov. také Fr. Čáda, *K recepci v českém právu*, Právník 71, 1932, str. 10—11.

canonici, ani konečně k žádnému z velkých děl glosátorské školy. Povšiml si toho — navazuje na práce M. Boháčka a J. Hobzka — již r. 1932 Fr. Čáda.[32] Platí to o soukromých právních příručkách nejen práva šlechtického (zemské právo),[33] nýbrž i práva městského, ať už byly napsány jazykem českým nebo latinským.

Při této nejranější romanizaci práva v Čechách a na Moravě sehrál významnou roli také veřejný notariát.[34] Škola pro veřejné notáře byla založena v Praze již kolem r. 1270 (při kapitule vyšehradské) a byla vedena italským učencem Jindřichem.[35]

Nesporné je také, že od druhé polovice 13. století elementy práva kanonického a římského pronikaly do právní praxe v Čechách a na Moravě také cestou rozhodčího soudnictví.[36] Bylo např. vysloveno mínění, že autorem výše uvedené „Tabula iuris" je probošt kláštera rajhradského Jan, o němž je dosvědčeno, že byl často brán za rozhodčího v soudobých rozepřích české šlechty.[37]

Vlivy italské a francouzské právní učenosti zrcadlí se ovšem také v bohaté literatuře formulářové vzniklé v této době v českých zemích[38] a lze je pozorovat rovněž v oblíbené literatuře satanských procesů.[39]

Výsledky pochodů, které jsme právě popsali, objevily se však mezitím také již v zákonodárství českých panovníků. Již delší dobu je známa přitažlivost vzoru kanonického práva pro znalce, jejichž jména neznáme a kteří v době krále Přemysla Otakara II. podnikali reformu nejvyššího tribunálu české šlechty v Praze.[40] Jak se zdá, řízení na tomto „zemském soudě" bylo už tehdy do určité míry ovlivněno soudobou kanonickou teorií i praxí.

Ovšem prvním velkým úspěchem nové právní kultury a jejích italianizačních tendencí v Čechách jeví se nám kodifikace českého práva, kterou v letech 1301—1305 dal sestavit král Václav II. a která nesla označení „Constitutiones iuris metallici". Tento zákoník, v literatuře dnes běžně známý jako „Ius regale montanorum", zavedl na nové dráhy české právo horní, jeden z právních oborů hospodářsky tehdy zvláště důležitých, který sliboval být i významnou

[32] Čáda, *l. c.*, Právník 1932, str. 45.

[33] Bádání Fr. Čády o této problematice bylo naposledy shrnuto v jeho „*Povšechných právních dějinách československých*" I (do XV. stol.), Brno 1947, str. 44—48. — O možném působení učené jurisprudence na Knihu Rožnberskou viz V. Vaněček, *České „kobylí pole"* (Ius et libertas campi iumentorum 1281), Praha 1959, str. 12.

[34] Srov. J. Nuhlíček, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských*, Sborník příspěvků k dějinám Prahy, 1940.

[35] Tadra, *l. c.*, str. 233.

[36] Ott, *Beiträge*, str. 135.

[37] H. Jireček, *Právnický život*, 1903, str. 85.

[38] Čáda, *Význam formulářů pro právní historii*, Všehrd IV, 1923.

[39] Vaněček, *La leggenda di Bartolo*, l. c. I, Milano 1962, str. 375, pozn. 18. Obecně k tomu nyní H. R. Hagemann, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin 1965, sl. 361—362.

[40] J. Markov, *České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV.*, Bratislava 1936, str. 9 a d.

politickou oporou pro královskou moc. V poslední době těšila se tato kodifikace opět jisté pozornosti badatelů,[41] avšak daleko nelze říci, že by všechny otázky kolem ní byly už patřičně osvětleny. Opětovně bývá zdůrazňováno, že ve 4. knize „Ius regale montanorum" máme „první pokus o kodifikaci římsko-kanonického procesu pro světské soudy ve střední Evropě."[42] Nověji bylo však poukázáno i na některé jiné zajímavé vlivy učených práv, zejména na to, že se zde — v přímém opaku s ideologií dotud v Čechách převládající — uplatňuje oficiální kanonické pojetí práva, včetně nauky o jeho původu a učení o panovníkovi, jehož vůle je základním pramenem práva. Král je tu označen jako „lex animata in terris".[43]

Tyto tendence v „Ius regale montanorum" spojuje nyní E. Winter s prvními příznaky a projevy raného humanismu v Čechách.[44]

Stát České koruny, vzkvétající hospodářsky a překonávající stadium feudální rozdrobenosti stále sílící ústřední mocí, poskytuje za posledních Přemyslovců a za prvních Lucemburků vskutku živnou půdu pro první počátky humanismu ve střední Evropě. Svůj výraz nachází tato příznivá situace mezi jiným také v úmyslu krále Václava II (1283—1305) zavést v této říši psané právo[45] a založit v Praze studium generale.[46]

Avšak postaveny tváří v tvář skutečné realitě života ukazují se tyto plány jako předčasné. Přesto, že listiny vydávané z různých kanceláří stále více se hemží termíny a obraty učených práv, přesto, že rostou řady Čechů a Moravanů, kteří — opatřeni grady různých právnických fakult — nabízejí své služby královskému dvoru i mocným feudálním pánům ve všech zemích Koruny, přece jen zdrcující většina šlechty, velké i drobné, houževnatě lpí na svých starobylých právních obyčejích a jeví k učeným právům největší nedůvěru, ba odpor. Instinktivně se obává nejen latinských kodifikací a učených juristů na soudech a v kancelářích, nýbrž i university v Praze, jejíž založení dovede zdržet ještě o více než půl století.

Otázkou pro sebe je, do jaké míry snad v některých krajinách dnešního

[41] H. Bulín, *Nejstarší kodifikace procesního práva v Čechách*, Právněhistorické studie II, 1956, str. 85—125. — Sibylle von Bolla, *Hergang der Rezeption in den böhmischen Ländern*, *L'Europa e il diritto romano* (Studi in memoria di P. Koschaker), I, Milano 1954, str. 380.

[42] E. Ott, *Die „Tabula iuris"*, str. 47 a po něm řada dalších autorů.

[43] J. Klabouch, *Právněhistorické studie VII*, 1961, zvl. str. 205.

[44] E. Winter, *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*, Berlin 1964, str. 16.

[45] *Kronika Zbraslavská*, c. 51, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, str. 61 „in regno suo scriptas leges instaurare", „omnia iura regni sui hactenus diffusa et penitus imperfecta sub certis legum canonumque regulis constringere".

[46] *Tamtéž*, c. 52, str. 62—63 „(rex) generale quarumlibet facultatum studium in Pragensi civitate instaurare decrevit".

Československa tradice předpisů a zásad římského práva pocházející z církevněslovanských překladů byzantských právních příruček z doby Velké Moravy (viz výše), připravila půdu pro upevnění těchto předpisů a zásad v podobě dané nyní glosátory a postglosátory. Tato otázka byla položena pro Moravu 14. století hned ve dvou směrech: jednak pokud jde o právo viničné,[47] jednak pokud jde o právo stavební.[48] Zatím je možno jen říci, že tento problém zůstává v plné šíři otevřen.

•

Založení pražské university[49] 7. 4. 1348 poskytlo pro pronikání římského a kanonického práva do zemí České koruny nové možnosti. Nicméně není radno přeceňovat význam této události pro otázku, kterou sledujeme. Mnohé nasvědčuje tomu, že propast mezi zájmy a obavami české šlechty a zájmy a nadějemi tenké vrstvy učených juristů, byť se tyto zčásti kryly se zájmy krále a arcibiskupa, se nezmenšila, nýbrž spíše prohloubila. Nic na tom nezměnil fakt, že v této době všechny významnější diskuse o veřejných věcech, pokud jen to dovoloval jejich předmět, braly na sebe formu juristických pří, v nichž hrály hlavní roli argumenty učených práv.[50]

Právnické fakultě v Praze, která od r. 1372 tvořila samostatnou *universitem*, nebyl ostatně souzen dlouhý život. Počátek husitského revolučního hnutí znamenal její konec. V důsledku toho po dvě další století na pražské universitě právnická fakulta chyběla. Husité, zvláště jasně v projevech svých radikálních složek, stavěli se k právu kanonickému i římskému odmítavě. Bylo to v souvislosti s tím, že kladli na první místo „boží zákon", s nímž — jak se domnívali — neshodovalo se nejen právo římské (jež označovali jako „pohanské"), nýbrž i právo soudobé oficiální církve, nemluvě o právu městském, které označovali za „německé".[51]

Jen zdánlivě byl v rozporu s tím fakt, že husitští teoretikové a také mnozí političtí reprezentanti revolučního hnutí velmi dobře znali kanonické a zčásti

[47] J. Pošvář, *Vizantijskije elementy v moravskom vinogradarskom pravě*, Byzantinoslavica XVII, 1956.

[48] J. Pošvář, *Bauvorschriften des byzantinischen Rechtes*, Byzantinoslavica XX, 1, 1959, str. 18.

[49] *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964, bibliografie na str. 325—330.

[50] M. Boháček, *Il diritto romano propagatore della libertà nel trattato del vicario generale di Praga Mag. Cunsso dell'anno 1388*, Atti del congresso di diritto rom. e di storia del diritto Verona 1948, Milano 1951. — V. Vaněček, *Dekret Kutnohorský z hlediska dějin státu a práva*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et hist., 2, 1959, str. 55—69. — M. Boháček, *Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody*, Sborník historický 8, 1961, str. 103—132. — J. Kejř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské*, Praha 1964.

[51] V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 130. — J. Kejř, *l. c.*, Praha 1964, str. 11, 13—14.

i římské právo a používali v ideologickém boji často a s úspěchem jeho pojmové výzbroje.

Ale ve svém celku byl proud italianizace české právní kultury, tak významný ve stoletích předchozích, v první polovině 15. století dočasně přerušen. Projevil se znovu, aby působil již trvale, v druhé polovině téhož století. Mnohé totiž nasvědčuje tomu, že počátky nového rozmachu humanistické jurisprudence v Čechách je třeba položit již do doby vlády krále Jiřího[52] a nikoli až do přelomu 15. a 16. století, jak se dosud převahou mělo za to.[53]

Zdá se také, že výsledky působení kanonického a římského práva v českém státě ze století předcházejících nikterak nebyly ztraceny, nýbrž že se na ně v nové situaci navazovalo. Platí to v první řadě o sféře práva městského, avšak v jisté míře také o sféře práva zemského. Kultura soukromých příruček obyčejového práva, jejíž počátky jsme viděli ve 14. století, se v Čechách i na Moravě dále rozvíjí. Cizí vlivy jsou v ní pohotově absorbovány a syntetizovány, splývajíce v jediný kulturní proud, který ve svém celku vykazuje znaky národně české. Čeští právníci-humanisté používali intelektuální výzbroje obecné (mezinárodní) jurisprudence spočívající na římských základech k tomu, aby domácím jazykem zpracovávali české právo na nejvyšší úrovni soudobé vědy.

Vidíme to velmi dobře na Victorinu Corneliovi ze Všehrd,[54] který si ovšem vůbec nebyl vědom toho, jak mnoho v předchozích stoletích už české právo do sebe přijalo z právní kultury epochy glosátorské a postglosátorské.

Jak ukázal nejnověji M. Boháček, právo české šlechty vykazuje v 16. století v řadě institucí stopy starých vlivů učených práv.[55] Vedle obecných nauk (např. nauka práva přirozeného) patří sem některé pojmy a konstrukce římského soukromého práva (zvláště z obligací a z práva dědického) a některé instituce procesní římsko-kanonického původu. Z oblasti soukromého práva je možno uvést např. právní úpravu zletilosti, poručenství nad sirotky, kupní smlouvu, ručení za evikci (disbrigatio) apod.

K tak rozsáhlé aplikaci římského práva, jakou by bylo lze nazvat recepcí v pravém smyslu slova,[56] došlo ovšem v Českém státě teprve ve stoletích

[52] Fr. Šmahel, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963, zvl. str. 66, 82. — V. Vaněček, *The universal peace organization of King George of Bohemia*, Praha 1964, 1. ed., str. 66. — *Cultus pacis 1464—1964* (sborník), Praha 1966.

[53] J. Klabouch, *Die humanistische Jurisprudenz und die Rechtsentwicklung in den böhmischen Ländern*, Rennaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa, II, Berlin, 1962, str. 286.

[54] V. Vaněček, *Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví*, Praha 1960.

[55] M. Boháček, *Římské a kanonické právo v díle Všehrdově, Corolla disertationum piae memoriae Magistri Victorini Cornelii de Všehrd ante D annos nati dedicatarum*, Právněhistorické studie VII, 1961, str. 147—199.

[56] J. Klabouch, *Die Lehre von der subsidiären Gültigkeit des gemeinen Rechtes in der juridischen Literatur der böhmischen Länder im XVII. und XVIII. Jahrhundert, Sym-*

17. a 18. Země České koruny nacházely se tehdy již ve spojení, které bylo stále těsnější, s jinými zeměmi podunajského prostoru a tato recepce byla určitým stupněm ve vývoji k společnému právu rakouskému.

bolae R. Taubenschlag II, Varsoviae — Vratislaviae 1957, pp. 329—356. — Sibylle von Bolla, *Hergang der Rezeption*, *Studi in memoria di P. Koschaker I.*, Milano 1954, str. 382—391.

Das Durchdringen des römischen und kanonischen Rechtes in das Gebiet der heutigen Tschechoslowakei von der 2. Hälfte des IX. Jhdts. bis in die 1. Hälfte des XIV. Jhdts.*

Zusammenfassung

Die Ergebnisse einiger sprachwissenschaftlicher und rechtshistorischer Arbeiten scheinen anzudeuten, dass die älteste Phase des Einflusses des römischen Rechtes auf dem Gebiet der heutigen Tschechoslowakei schon im IX. Jahrhundert verlief, d.h. als im Rahmen des Grossmährischen Reiches ein ernster Versuch unternommen wurde, das römische Recht in seiner damaligen byzantinischen Form den in Mitteleuropa herrschenden Verhältnissen anzupassen. Jedenfalls ist es aber wahrscheinlich, dass diese älteste Phase des römischen Rechtseinflusses die Zeit der Existenz von Gross-Mähren nicht lange überdauerte.

Diese bis heute noch wenig aufgeklärte Linie der ältesten Ausströmungen der römischen Rechtskultur auf das Leben der Tschechen und Slowaken müssen wir sorgfältig unterscheiden von der zweiten Linie, die zwar später beginnt, in welcher wir aber allein die Problematik des Einflusses des römischen Rechtes und seiner Rezeption im klassischen Sinne des Wortes verfolgen können. Der hier einfällige historische Prozess beginnt im XII.—XIII. Jhdt. und der Boden für seine Entfaltung wurde durch die Kenntnis des westlichen kanonischen Rechtes vorbereitet, welches für diese Länder schon vom Ende des IX. Jhdts. bewiesen werden kann.

Die Literatur, welche im XII.—XIV. Jhdt. im tschechischen Milieu zum Studium des kanonischen und römischen Rechtes benutzt wurde, kennen wir heute schon fast bis ins einzelne. Das Niveau der Rechtskultur in Böhmen, Mähren und in der Slowakei stieg in dieser Zeit verhältnismässig schnell an, besonders durch die Italien- und Frankreichreisen tschechischer und ungarischer Studenten und durch das Wirken einiger italienischer Juristen in den böhmischen Ländern. Vom Ende des XIII. Jhdts. macht sich ein Interesse der böhmischen Herrscher daran bemerkbar, in die Dienste des königlichen Hofes gelehrte Juristen aufzunehmen, die im Stande wären das böhmische Recht im Einklang mit der damaligen Rechtswissenschaft und den Interessen der Krone zu bearbeiten. Der erste grosse Erfolg der neuen Rechtskultur und ihrer romanisierenden Tendenzen in Böhmen scheint unseres Erachtens die Kodifikation des tschechischen Bergrechtes zu sein, welche in den Jahren 1301—1305 König Wenzel II. zusammenstellen liess und welche die Bezeichnung „Constitutiones Iuris metallici (Ius regale montanorum)“ trug.

Die Gründung der Prager Universität im Jahre 1348 bot der Durchdringung des römischen und kanonischen Rechtes in die Länder der böhmischen Krone neue Möglichkeiten dar. Nichtsdestoweniger sollte die Bedeutung dieses Ereignisses nicht überschätzt werden, den viele Anzeichen deuten darauf hin, dass sich die Kluft zwischen den Interessen und den Befürchtungen des tschechischen Adels einerseits und den Interessen und den Hoffnungen einer dünnen Schicht gelehrter Juristen anderseits, auch wenn diese teilweise mit den Interessen des Königs und des Erzbischofes übereinstimmten, nicht verkleinerte, sondern eher vertieferte. Im ganzen genommen, wurde der Kul-

* Ein für den accursianischen Kongres in Bologna 1963 ausgearbeitetes Referat, dessen italienische Fassung gleichzeitig in den „Studi e documenti“ dieses Kongresses, Bologna-Milano 1966, erscheint.

turprozess der Romanisation bzw. Italienisierung der tschechischen Rechtskultur in der ersten Hälfte des XV. Jhdts. durch die Hussitenbewegung zeitweilig unterbrochen. In der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts trat er von neuem in Erscheinung, um in den nächsten Jahrhunderten durchgehend zu wirken.

Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu

Bohuslav Roučka

1. Úvod

Ve všech státech středověké Evropy se jako přirozený a zákonitý důsledek příkrých a ostře vyhraněných třídních rozdílů vyskytují záhy široké masy chudiny, a to nejen ve městech,[1] ale i na venkově.[2] Její neutěšené sociální a společenské postavení se ještě více zhoršuje při nemoci a ve stáří, kdy chudý člověk si už vlastní prací nemůže opatřit nejnutnější základní prostředky k obživě. Bída a utrpení těchto chudáků, pronásledovaných navíc ve středověku tak častými hladomory a epidemiemi,[3] jsou nám dnes prostě nepředstavitelné.[4]

Soukromá dobročinnost, které se chudáci žebrotou dovolávají, se začala poměrně záhy vlivem křesťanství organizovat ve specifických formách, z nichž vedle almužnictví byla nejvýznamnější uzavřená ústavní péče o chudé a nemocné, jejíž náklady byly hrazeny výlučně ze soukromých prostředků. Tato péče byla soustředěna především ve špitálech zakládaných v těch evropských zemích, které přijaly křesťanství.[5] S postupující christianisací se špitály rozšířily po celé Evropě a staly se typickým institutem středověké charity, provozované pod přímým dohledem církve.[6]

[1] F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.

[2] F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* I., Praha 1953. K oběma poznámkám viz též: *Dějiny ČSSR* I., Praha 1953, str. 42 a 59. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny sv. 1.*, Praha 1963, str. 231.

[3] B. Mendl, *Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378—1434*, ČČH, roč. 1924. B. Mendl, *Sociální krise měst ve století 14.*, ČČH, roč. 1924, zejm. str. 51. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 126. *FRB II.*, str. 356 a 360. *Libri erectionum* II., čís. 285, str. 157; VI., čís. 113, str. 215. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny sv. 1.*, str. 198.

[4] F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 69.

[5] W. Schönfeld, *Die Xenodochien in Italien und Frankreich, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* XLIII, *Kanonistische Abteilung* XII (1922), str. 6. S. Reicke, *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter I.*, Kirchenrechtliche Abhandlungen, seš. 111—112, Stuttgart 1932, str. 3.

[6] W. Schönfeld, *l. c.*, str. 9. S. Reicke, *l. c.*, str. 4. J. Imbert, *Les hopitaux en droit canonique* (du Décret de Gratian a la sécularisation de l'administration de l'Hotel Dieu de Paris en 1505), Paříž 1947, str. 21. E. Nasalli - Rocca, *Il diritto ospedaliero nei suoi lineamenti storici*, *Rivista di storia del diritto Italiano*, 1955, vol. XXVIII., str. 73.

Hlavní zásluha středověké církve na zvýšení zájmu veřejnosti o otázky sociální péče spočívala v tom, že vykonávala přímý ideologický nátlak na nábožensky cítícího a v náboženských pojmech myslícího člověka tím, že mu na každém kroku vyhrožovala trestem věčného zatracení,[7] který může od sebe odvrátit, usmíří-li ještě za svého života boží spravedlnost odkazem svého pozemského majetku ke zbožnému účelu nebo ve prospěch chudých a nemocných.[8] Z tohoto důvodu neopomíjejí zakladatelé zbožných nadání nebo nadání zřizovaných k podporování chudých a nemocných téměř nikdy zdůraznit, že tato nadání zakládají z lásky k bohu nebo pro odpuštění svých hříchů, popřípadě za účelem spasení nejen své vlastní duše, ale i duší svých předků.[9] Aby tohoto cíle bylo snáze dosaženo, ukládají pak poživatelům nadání kdy a jakým způsobem se o to mají také oni z vděčnosti za poskytnuté dobrodiní svými modlitbami přičinit.[10]

Přitom církev, která svým učením o stálosti daného pozemského řádu byla hlavní oporou vládnoucí třídy,[11] se na poli sociální a charitativní činnosti spokojovala s tím, že na tomto světě zařizovala jen nutnou a vcelku nepatrnou pomoc v bídě a nemoci, zatímco trvalé zlepšení slibovala teprve po smrti na onom světě. Proto také úplné odstranění chudoby a trvalé zlepšení sociálních podmínek středověké chudiny nebyly nikdy předním úkolem církve,[12] která za hlavní cíl své činnosti považovala zajištění spasení duší věřících a hlavně těch, kdo hmotnými prostředky přispěli na podporování chudiny, což jim mělo zaručiti odpuštění všech hříchů.[13] Toto poslední bylo také jednou z hlavních příčin, proč církev v hojné míře propagovala konání dobročinných skutků tím, že udělovala odpustky všem, kdo hmotnými prostředky přispěli k obdarování

[7] F. M. Hník, *Pohnutky dobročinnosti v křesťanství*, Praha 1935, str. 135—136.

[8] F. M. Hník, *l. c.*, str. 143. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 63 a 131.

[9] Např.: *CIM II.*, čís. 9, str. 33: „Cum testante scriptura opera pietatis exhibita in terris multiplici fructu a deo recompensentur in celis et ideo merito illa debemus in vita transitoria operari, de quibus ante tribunal superni judicis constitui possimus in mansione perpetua gloriari... ego Egidius de Upa... ob remedium anime mee, uxorisque Margarethe, necnon filiorum meorum ceterorumque antecessorum meorum... hospitali meo... conferro..." (*Regesta* II., čís. 250, str. 95). Jen málo odlišné texty jsou uvedeny i v ostatních pramenech, jako např.: *CIM II.*, čís. 41, str. 106; čís. 148, str. 252; čís. 159, str. 273; čís. 377, str. 550; čís. 765, str. 988; čís. 727, str. 938; čís. 769, str. 997; *Regesta* II., čís. 2728, str. 1192; *Regesta* III., čís. 1327, str. 518; *Libri erectionum* I., čís. 29, str. 17; čís. 160, str. 78; *Libri erectionum V.*, čís. 887, str. 656; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 215; *CDM VI.*, čís. 453, str. 347; Strnad, *Listář král. města Plzně* I., čís. 31, str. 26; Pangerl, *Urkundenbuch...Hohenfurth*, čís. 88, str. 88; čís. 157, str. 180.

[10] J. Imbert, *l. c.*, str. 56.

[11] *Dějiny ČSSR I.*, Praha 1953, str. 48. I. Sviták, *Středověká filosofie*, Praha 1957, str. 50 a 60. F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* I., str. 227. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 57. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny* sv. 1., str. 181 a 195.

[12] F. M. Hník, *l. c.*, str. 131. I. Sviták, *l. c.*, str. 32—3.

[13] B. Vašek, *Dějiny křesťanské charity*, Olomouc 1941, str. 52 a 88.

chudých nebo zařízení jim sloužících.[14] Církev tímto způsobem obratně maskovala nejen skutečnost, že sama z vlastních prostředků jen velmi nepatrnou měrou přispívala k odstranění chudoby,[15] nýbrž i to, že z majetku věnovaného věřícími chudým a zejména špitálům měla i svůj vlastní prospěch hmotný, protože většina špitálních nadání byla spravována orgány církve, které byly vypláceny a vydržovány z prostředků nadání.

Jak dokazují některé prameny, byla touha po usmíření boží spravedlnosti při zakládání zbožných nadání ve prospěch chudých u zakladatelů a podporovatelů těchto nadání skutečně na místě, protože sami v zakládacích nebo darovacích listinách prohlašují, že za účelem odpuštění svých hříchů[16] věnují dobročinným účelům majetek, který za svého života zneužívali k vykořisťování a utiskování jiných, nebo že chudým věnují takový majetek, který nabyli bezprávně.[17] V některých listinách můžeme dobře sledovati i názor středověkých měšťanů, kteří v darování statků špitálnímu nadání viděli možnost uzavříti dobrý obchod s bohem tím, že s ním směnili své pozemské movité a nemovité statky za statky nadpřirozené, věčné odplaty.[18]

Rozšířením křesťanství a vlivem rostoucího významu církve vznikají tak

[14] Například: *Regesta II.*, čís. 2764, str. 1207; *Regesta IV.*, čís. 105, str. 36; *CDM VII.*, čís. 492, str. 361; čís. 539, str. 390; F. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880, str. 214—5; Pangerl, *Urkundenbuch...Hohenfurth*, čís. 155, str. 178 a čís. 272, str. 342; Nešpor, *Dějiny Olomouce*, Brno 1936, str. 24; Oehm, *Paměti královského města Kouřimě* I., Praha 1894, str. 72; Šujan, *Dějepis Brna*, Brno 1928, str. 155; F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce* I — 1, str. 148.

[15] Udělování odpustků kladli představitelé církve jako „dona spiritualia" na roveň statkům a důchodům, jejichž darováním zajišťovaly světské osoby existenci špitálního nadání. Viz např. *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558 (1344, špitál sv. Anny v Hradci Králové): „....cum hospitale sepedictum... bonis temporalibus sit competenter dotatum, nos eciam volentes hospitale huiusmodi donis spiritualibus respicere et dotare, ut Christi fideles ad ipsum eo libencius concurrant, omnibus vere penitentibus contritis et confessis, qui ad idem hospitale... confugerint... quadraginta dies indulgencie... impartimus..." Stejný význam propůjčování odpustků špitálnímu nadání připisovali i jeho zakladatelé. Tak roku 1379 žádají hradečtí měšťané arcibiskupa, aby potvrdil v jejich městě založení špitálu sv. Antonína a zdůrazňují přitom, že „ut quanto idem locus plus spiritualibus dotaretur gratiis, tanto eum fideles civitatis nostrae suis elemosinis et donis largius respiciant." (*Libri erectionum* II., čís. 286, str. 158).

[16] *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187: „Nos igitur Petrus et Johannes fratres germani de Rosenberg... dum tempus habemus et aliqualiter omnipotenti pro nostris delictis satisfacere ac immarcescibiles nobis thezauros in celestibus aggregare, unum hospitale prope nostram civitatem Trzyebon... de novo fundavimus..."

[17] *CDM VI.*, čís. 275, str. 213: „.... pro mee, meorumque predecessorum et posterorum et omnium eorum, quorum bonis male vel bene usus sum, animarum remedio et salute... volo, ut singulis annis (in hospitale) pro salute et remedio omnium eorum, quorum bona et res minus iuste forte possedi, vel extorsi aut alio quoquomodo indebite turbavi..."

[18] *CIM II.*, čís. 250, str. 383: „.... quod ex parte... civium nostrorum de Grecz super Albea... predicte persone zelo pietatis permote in dei nomine ac pro remedium suarum ac progenitorum suorum animarum, tempora pro spiritualibus et terrena pro celestibus cupientes felici commercio conmutare..."

poměrně záhy na území našeho státu tři základní typy ústavů charitativního, sociálního a léčebného charakteru, jimiž jsou
a) špitály, a to buď klášterní nebo městské,
b) klášterní nemocnice,
c) nemocnice pro malomocné.

Špitály (hospitale, domus hospitalis a pod.) sloužily i u nás původně jako útulky pro pocestné, poutníky a kupce, kteří se do nich na svých cestách uchylovali.[19] Tomuto účelu sloužil původně také špitál v Týnském dvoře, který byl na počátku druhého tisíciletí střediskem cizích kupců přicházejících do Prahy za obchodem.[20]

Poskytování pohostinství (hospitalitas) pocestným a poutníkům se u nás ale velmi brzo soustředilo pouze v klášteřích,[21] kde vedle špitálů pro chudé a nemocné vznikají zvláštní oddělené místnosti pro ubytování příchozích hostů, které jsou rovněž označovány termínem hospitale.[22]

Městské špitály naproti tomu byly hned od počátku ústavy, v nichž nacházeli útulek a ošetření četní chudáci, kteří se pro stáří, nemoc nebo pracovní neschopnost nemohli už sami uživit. Svou kapacitou a vybavením nemohly špitály ani zdaleka zvládnouti s úspěchem tento úkol v celém jeho rozsahu, takže velký počet chudáků zůstával za jejich branami, přespávaje tam, kde

[19] W. Schönfeld, *l. c.*, str. 6, 9 a 18. S. Reicke, *l. c.*, str. 3—4. J. Imbert, *l. c.*, str. 11—32; 34—49; 119—124. *Monumenta Germaniae historica, Capitularia regum Francorum* II., str. 94. Z našich špitálů plnil například důsledně tuto funkci český špitál v Římě (*Libri erectionum* II., čís. 270, str. 147; A. Waal, *Das böhmische Pilgerhaus in Rom, Festgabe zum 900 jährigen Jubiläum der Gründung des Bisthums Prag*, Praha 1873; M. Pangerl, *Zur Geschichte des böhmischen Hospitals in Rom, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, roč. XII (1874), str. 205—212; F. Mareš, *Český hospic v Římě*, ČČM, roč. LXIV (1890), str. 69; F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, str. 66 a násl.

[20] W. W. Tomek, *Dějepis města Prahy* III., str. 256; R. Secký, *Staropražské špitály*, Sborník hist. kroužku, roč. XXIX (1928), str. 49; Novotný, *České dějiny* I — 2, str. 347, pozn. 1; str. 637. *CDB I.*, čís. 293, str. 405.

[21] *CIB I.*, čís. 28, str. 50, čl. 6. *CDB II.*, čís. 227, str. 211; čís. 320, str. 317; čís. 321, str. 321. *CDM III.*, čís. 129, str. 98; čís. 241, str. 225—6. *CDM VI.*, čís. 249, str. 188. *Regesta I.*, čís. 1290, str. 506. *Regesta II.*, čís. 2, str. 1; čís. 129, str. 49; čís. 644, str. 251; čís. 1670, str. 716. *Regesta III.*, čís. 1860, str. 724. *Regesta IV.*, čís. 1077, str. 435; čís. 4, str. 8—9; čís. 196, str. 76; čís. 530, str. 213. *RTT I.*, str. 411. *AČ XVIII*, čís. 12, str. 296. *Monumenta Vaticana* (ed. L. Klicman), čís. 206, str. 115. Palacký, *Über Formelbücher* I., Praha 1842, str. 349—352. F. Tadra, *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, str. 59, čís. 37. F. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880 čís. 61, str. 428. F. Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1903, čís. 100, str. 52. F. M. Pelzel, *Lebensgeschichte*... Königs Wenceslaus, Urkundenbuch I., Praha 1788, čís. 116, str. 148. F. M. Pelzel, *Kaiser Karl der Vierte* I., Urkundenbuch, čís. 50, str. 60. Menčík, *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana* I., Praha 1882, (sep.), str. 14. V. Novotný, *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani... anno 1373*, Praha 1900, str. 29 a 35. Čelakovský, *Klášter sedlecký*..., Praha 1916, str. 46. A. Neumann, *Předhusitské kláštery a veřejné blaho*, Praha 1939, str. 54.

[22] R. Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě* II., Olomouc 1938, str. 140. J. Kadlec, *Dějiny kláštera Zlaté Koruny*, České Budějovice 1949, str. 301, příl. čís. 48.

se mu k tomu naskytla příležitost.[23] Do některých špitálů nebyli potřební ubožáci z řad městské a venkovské chudiny vůbec přijímáni, protože sloužily výlučně jen nemocným nebo zchudlým měšťanům,[24] nebo přestárlým a nemocným příslušníkům některého mnohdy i privilegovaného povolání.[25]

Vedle malého pevně stanoveného počtu skutečně nemajetných, práce neschopných a nemocných chudáků, kteří byli živeni a ošetřováni z prostředků špitálů, byli do nich přednostně přijímáni ti, kdo si tu zakoupili „provisi", t. j. doživotní ubytování s plným zaopatřením a v případě nemoci i potřebným ošetřením, nebo ti, kteří si odevzdáním nemovitostí nebo peněz špitálu zajistili z jeho výnosu pevný roční důchod,[26] což bylo za feudalismu běžně praktikovaným způsobem pojištění na doživotí, prováděným ovšem na zcela jiných základech než životní pojištění v současné době. Přede všemi ostatními však měli přednostní právo na doživotní ubytování a ošetření ve špitále členové rodiny zakladatele špitálního nadání.[27]

V sociální a zdravotní péči této epochy měly svůj význam také klášterní ne-

[23] Např. *Libri erectionum* VI., čís. 113, str. 215: „... tum propter multitudinem pauperum crebro langwencium, qui cottidie in publico iacentes passi sunt diversas penurias, defectus plurimos, frigora et langwores... nos .. pro hospitali pauperum infirmorum... damus..." Toto je passus ze zakládací listiny špitálu v Jindřichově Hradci, jehož založení nechtěl povolit správce tamního farního kostela s tím, že městu postačuje špitál německých křižáků a dům malomocných. Postoj správce farního kostela názorně ukazuje, jak se v praxi rozcházeli představitelé církve s biblickými zásadami křesťanské charity. Další doklady demonstrující bídu a utrpení těchto chudáků jsou uvedeny např. v *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 157; *FRB II.*, str. 360; *Regesta IV.*, čís. 1565, str. 628; *CIM II.*, čís. 250, str. 383; Solař, *Dějepis Hradce Králové nad Labem*, Praha 1870, str. 517. O žebrotě a žebrácích viz na příklad Tomek, *Dějepis města Prahy* III., Praha 1875, str. 256; Dudík, *Mährens allgemeine Geschichte* X., Brno 1883, str. 399; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst* II., Praha 1892, str. 106—134.

[24] Například špitál Pokory panny Marie pod Vyšehradem (1364). *FRB IV.* str. 532; W. W. Tomek, *l. c.*, str. 258; Secký, *l. c.*, str. 49.

[25] Například špitál sv. Antonína na Hradčanech, založený roku 1370. *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106; *FRB IV.*, str. 542; W. W. Tomek, *l. c.*, str. 258.

[26] Teige, *Základy starého místopisu Pražského*, odd. I., díl II., Praha 1915, str. 341. *Libri erectionum VI.*, čís. 11, str. 27. Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 99, str. 108. *AČ XXVIII.*, str. 176, 254, 266. *Regesta II.*, čís. 1848, str. 795—6; *čís.* 1329, str. 575. O provizích a provizionářích v klášteřích viz: D'Elvert, *Die Laien-Pfründen in Mähren, Notizenblatt der Wiener Akademie der Wissenschaft 1859—1860*; Krásl-Ježek. *Dějiny kláštera břevnovského, Sborník sv. Vojtěch*, Praha 1898, str. 422; V. Novotný, *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani... anno 1373*, str. 22 a 29; Z. Winter, *Život církevní v Čechách II.*, Praha 1896, str. 724—5; Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě* II., Olomouc 1938, str. 109, 197—8 a 394—5; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě* I., Praha 1933, str. 75. Doklady a zprávy o zakupování provizí ve špitálech přinášejí např.: Ugwitz, *Příběhy města Moravského Krumlova a sousední vesnice Rokytné*, Brno 1883, str. 89; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 115, pozn. 51.

[27] Např.: *CIM III.*, čís. 401, str. 675: „Dále máme netoliko podle našich smluv nynějších, ale také podle starodávného zádušie toho vysazenie povinni jsme i dobrú naší vierú za se i za všechny naše budúcí slibujeme každého z přátel a příbuzných často psaného Jana z Divic, ač by který z dopuštěnie božieho snad v nedostatek a v chudobu

mocnice (infirmarium), které byly v každém klášteře, kde sloužily především k ošetřování nemocných řeholníků a příležitostně také k ošetřování členů fundátorovy rodiny, kteří na to měli nárok z titulu práva zakladatelského. O nemocné tu pečoval jeden z řeholníků zběhlý v léčení nemocí (frater infirmarius), který míval na starosti také klášterní lékárnu.[28]

Posledním článkem uzavřené ústavní péče o nemocné byly za feudalismu nemocnice pro malomocné (domus leprosorum; leprosaria), které nebyly ničím jiným než shromaždištěm nemocných, kde byli isolováni od ostatního obyvatelstva, aby nákazu dále nešířili. Počet těchto nemocnic, které nebyly ničím jiným než pouhými karantenními stanicemi bez odborného lékařského ošetření, byl i v našich zemích dosti vysoký, protože tato choroba se ve 12. a 13. století následkem křižových výprav v Evropě značně rozšířila. Tyto domy stály v blízkosti zemských cest a před městskými branami,[29] tedy poblíž míst, po kterých probíhala hlavní frekvence, čímž bylo umožněno snazší soustředění malomocných s viditelnými znaky onemocnění na jednom uzavřeném místě.

Ze všech těchto zařízení dosáhly největšího rozmachu špitály, které byly zakládány jak u četných klášterů, tak i ve městech, a to nejen královských, ale i pozemkově vrchnostenských, takže v době vrcholného rozkvětu feudalismu nebylo v našich zemích města, v němž by nebyl jeden nebo i více špitálů. Určit pořadí, v jakém byly zakládány, a jejich přesný počet nám brání na jedné straně nedostatek pramenů z 10. a 11. století, na druhé straně pak to, že nejstarší z nich byly založeny pravděpodobně jen ústním prohlášením fundátora, takže se o nich dovídáme často jen z kusých kronikářských zpráv pozdější doby.[30] Četné listiny a zápisy městských knih ze století následujících, týkající se špitálních nadání, jakož i jejich počet, v jakém se špitály vyskytují ještě na konci 18. a v polovině 19. století po josefinských patentech o organisaci chudinské péče,[31] které jejich počet značně zredukovaly, však nesporně svědčí o jejich významu v kulturním, sociálním a v neposlední řadě i v právním životě českého středověkého státu.

upadl a toho potřeboval a na nás žádal, v to záduše chcem jeho přijieti a jej slušně ztravú vedle jiných opatřiti až do smrti jeho, otporu v tom nečiniec nižádného."

[28] A. Neumann, *Předhusitské kláštery a veřejné blaho*, str. 55.

[29] F. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce* I—1, str. 61. J. Lippert, *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I.*, Vídeň 1896, str. 88. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 62.

[30] Například zpráva kronikáře o založení špitálu ve žďárském klášteře (*FRB II.*, str. 531). Všechny dostupné doklady o založených špitálech v Čechách a na Moravě jsou sebrány v autorově studii České špitály v období feudalismu (v rukopise).

[31] Srovn. například údaje, které přinášejí Riegger, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen II.*, Praha a Lipsko 1787, str. 326—378 a J. H. Sommer, *Das Königreich Böhmen I*—XVI., Praha 1833—1849.

2. Majetek a důchody špitálu

Zřízení špitálního nadání vyžadovalo kromě projevu vůle zakladatele, že chce založiti[32] nebo že zakládá špitál, a jeho faktické činnosti zakladatelské[33] především toho, aby nadání bylo dostatečně zabezpečeno hmotnými prostředky z vlastního jmění zakladatelova nebo z majetku osoby třetí.[34] Kromě toho muselo být založení špitálu potvrzeno panovníkem[35] a příslušným církevním jurisdikcionářem.[36]

Souhlasu panovníka jakožto nejvyššího představitele státní moci se založením špitálního nadání bylo zapotřebí především proto, že posloupnost testamentární byla ve starém českém právu značně omezena,[37] takže bez jeho souhlasu nemohl nikdo svobodně disponovati svým majetkem pro případ smrti,

[32] *CIM II.*, čís. 41, str. 106: „Ego Cunradus dictus de Pomuk... me obligo et promitto hospitale construendum circa Clatoviensem civitatem."

[33] Tak nebylo například uskutečněno založení špitálu v Písku, které měli roku 1351 provést křižovníci s červenou hvězdou (Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, Urkundenbuch I., čís. 185, str. 179—181), které pak provedl roku 1404 písecký měšťan Mikuláš z Volyně (*CIM II.*, čís. 769, str. 996). Podobně tomu bylo i roku 1352 v Sušici, kde křižovníci s červenou hvězdou faktické založení špitálu neprovedli, přestože tento úmysl projevili (Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, Urkundenbuch I., čís. 186, str. 181—182), takže faktickým zakladatelem špitálu v tomto městě se stal vratislavský probošt Jenec, který jej vybudoval z prostředků darovaných sušickými měšťany (*Libri erectionum* I., čís. 199, str. 96).

[34] Tak například roku 1303 věnovali páni z Lichtemburka prostředky na založení špitálu, ale faktickou činnost zakladatelskou provedli opat a konvent kláštera (*Regesta II.*, čís. 1984, str. 855). Podobně z prostředků věnovaných Rožmberky založil roku 1365 kněz Václav, správce farního kostela v Blatné, špitál v Bavorově (*Libri erectionum* I., čís. 110, str. 53).

[35] *CIM II.*, čís. 41, str. 105; čís. 159, str. 274; čís. 175. str. 289; čís. 250, str. 384; čís. 368, str. 359; čís. 377, str. 550; čís. 727, str. 938—9; čís. 749, str. 968; čís. 765, str. 989; čís. 769, str. 997. *Regesta II.*, čís. 2726, str. 1190. Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 185, str. 180; čís. 186, str. 181—2. *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.

[36] Tak špitály zakládané v Čechách potvrzoval biskup, později arcibiskup pražský (*Libri erectionum I.*, čís. 4, str. 3; čís. 160, str. 79; čís. 29, str. 19; čís. 110, str. 55; čís. 199, str. 96; *Libri erectinum II.*, čís. 253, str. 137; čís. 270, str. 148; čís. 286, str. 157; čís. 361, str. 213; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *Libri erectionum V.*, čís. 887, str. 656—7; *Libri erectionum VI.*, čís. 217, str. 215—8). Na Moravě příslušela tato pravomoc biskupovi, později arcibiskupovi olomouckému (např.: *Regesta II.*, čís. 375, str. 146). Arcibiskupem pražským bylo také potvrzeno založení českého špitálu v Římě (*Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148). Tito církevní jurisdikcionáři vykonávali nad špitály v těchto zemích také nejvyšší pravomoc ve věcech duchovních s výjimkou špitálu chebského, který byl podřízen v letech 1256—1271 biskupu řezenskému (*CIM II.*, čís. 7, str. 32; *Regesta II.*, čís. 759, str. 304).

[37] Čelakovský, *Právo odúmrtné ke statkům zpupným v Čechách*, Praha 1882 str. 1. Kapras, *O církevním majetku v českém státě*, sep. z České Revue, roč. XV., str. 3 a 7—8. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 143. Srovn. k tomu též J. Kejř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době husitské a Husově*, Rozpravy ČSAV, Praha 1964, roč. 74, str. 30—35.

tím méně pak činiti odkazy ke zbožným účelům.[38] Zásada, že zřízení každého nadání ke zbožnému účelu, ať již jeho poživatelem je kdokoli, musí být potvrzeno panovníkem,[39] došla širokého uplatnění především v praxi dvorského soudu ve sporech odúmrtních, který všechny majetkové disposice ve prospěch zbožných nadání nebo chudých, jež se staly bez souhlasu panovníka, považoval za neplatné.[40] Mělo se tím zabránit tomu, aby panovník nebyl poškozován ve svém právu odúmrtním, jež tvořilo podstatnou část jeho příjmů,[41] a zameziti hromadění majetku v „mrtvé ruce", což bylo obecně formulováno v 32. článku Maiestatis Carolinae[42] a v 93. článku Řádu práva zemského.[43]

Požadavek, že založení špitálního nadání musí být potvrzeno církevním jurisdikcionářem, byl dán jednak jeho povahou nadání zřízeného ke zbožnému účelu, jednak tím, že kultová zařízení, jako kaple, kostely a hřbitovy, jež při špitálech vznikala, musela být vysvěcena a začleněna do církevní organizace a rámce farního systému,[44] který právě v době největšího rozkvětu špitálnictví v našich zemích dosáhl pevného základu.[45]

Protože však působnost kultových zařízení u špitálních nadání zřizovaných nezůstala dlouho omezena jen na percipienty nadání a postupem doby se rozšířila i na ostatní obyvatelstvo, jež původně patřilo pod církevní pravomoc farního kostela, bylo zakládání špitálů sledováno správci farních kostelů se vzrůstající nevolí, a to zejména proto, že jim účastí farníků na bohoslužbách ve špitálních kostelích unikala část jejich příjmů ať již za bohoslužebné úkony nebo na sbírkách v kostelích při bohoslužbách pořádaných. Z těchto důvodů se stalo zvykem vyžádati si ke zřízení špitálního nadání také souhlas správce farního kostela, v jehož farnosti měl býti špitál založen.[46]

Souhlas kněze farního kostela se zřízením špitálního nadání v hranicích jeho farnosti se stal postupně obligatorní podmínkou toho, aby nadání bylo potvr-

[38] *Všehrd VI.*, 22, str. 274 (ed. Jireček, *M. Viktorina ze Všehrd o právích země české knihy devatery*, Praha 1874). Kapras, *l. c.*, str. 3 .

[39] *Všehrd VI.*, 22, str. 274. Viz např. *CIM III.*, čís. 504, str. 853.

[40] *AČ XXXVII.*, část 2, čís. 2ℓ, str. 1382.

[41] Kapras, *l. c.*, str. 3 a 7; V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, 1964, str. 143

[42] *CIB II—2*, str. 133.

[43] *CIB II—2*, str. 255.

[44] S. Reicke, *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter II.*, Kirchenrechtliche Abhandlunungen, seš. 113—114, Stuttgart 1932, str. 120.

[45] Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland* I—VI., Berlín 1869—1897, II. díl, str. 261. Künstle, *Die deutsche Pfarrei und ihr Recht zu Ausgang des Mittelalters*, Kirchenrechtliche Abhandlungen seš. 20, Stuttgart 1905, str. 20. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, str. 110.

[46] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 11, str. 8; *CIM II.*, čís. 163, str. 277. Byl-li špitál založen bez souhlasu správce farního kostela, docházelo často mezi ním a fundátorem ke sporům (např.: *Regesta II.*, čís. 968, str. 377; *Libri erectionum I.*, čís. 4, str. 3). Správce farního kostela většinou však od svých námitek proti založení špitálu ustoupil, jestliže se mu ze strany zakladatele dostalo uspokojujícího odškodnění (viz např.: Tepl ý, *Dějiny města Jindřichova Hradce* I—1, str. 148).

zeno církevním jurisdikcionářem příslušné diecéze.[47] V některých případech bylo výslovně zdůrazňováno i v královských listinách, že panovník potvrzuje založení špitálního nadání proto, že duchovní správce příslušného farního kostela nemá proti jeho zřízení v hranicích své farnosti námitek.[48] Za udělení souhlasu se založením špitálu v hranicích své farnosti a za újmu, která tím duchovnímu správci farního kostela vznikla, dostával odškodné, jež mu bylo vypláceno z příjmů špitálního nadání[49] nebo jinou vhodnou formou, například zřízením mešní nadace ve farním kostele nebo zvelebením samotného kostela z prostředků zakladatele špitálu.

Splnění všech těchto formálních náležitostí však ještě nedostačovalo k tomu, aby špitál mohl s úspěchem plnit své poslání. K tomuto účelu bylo třeba zajistiti jeho existenci dostatečnými hmotnými prostředky. Špitální jmění se v celém rozsahu nevytvořilo najednou a také ne výlučně jen z prostředků věnovaných zakladatelem, nýbrž narůstalo pozvolna po celou dobu trvání špitálu od chvíle jeho založení. Základní majetek věnovaný špitálům jejich zakladateli byl tak postupně rozmnožován darováním dalších statků jednak od zakladatelů samotných nebo jejich dědiců, jednak darováním statků a důchodů osobami třetími.

Špitální jmění nebylo jednotné povahy a zásadně jest nutno rozděliti je především na statky movité a na statky nemovité. Stejně tak jest třeba rozlišovati v něm statky darované fundátorem při založení a statky darované později, nebo osobami jinými než fundátorem.

Toto rozlišení je nutné respektovat proto, že ne všechny statky a důchody, jež dohromady tvořily zdánlivě jednotné špitální jmění, byly co do svého právního postavení stejné povahy.

[47] Ještě před potvrzením špitálního nadání dávali si totiž jimi zmocněnými orgány na místě vyšetřit, zda založením špitálu nebude způsobena nějaká újma farnímu kostelu a jeho správci (*Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558). Jindy opět stanovili určitou lhůtu, během níž mohly zainteresované osoby podati své námitky proti založení a potvrzení špitálního nadání (*Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 218).

[48] Např.: *CIM II.*, čís. 765, str. 988 a čís. 769, str. 998.

[49] *CIM II.*, čís. 163, str. 278; čís. 769, str. 988; čís. 765, str. 989; *Regesta IV.*, čís. 2003, str. 785; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26; *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558; F. Tadra, *Soudní akta konsistoře pražské III.*, Praha 1896, str. 189. Někdy bylo placení odškodného předmětem sporu mezi správcem farního kostela a špitálem. (Viz např. *Regesta III.*, čís. 123, str. 52; A. Horčička, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 56, str. 41; Ochm, *Paměti královského města Kouřimě I.*, Praha 1894, str. 73). Odškodněním nejsou však platy a úroky, popř. bohoslužebné taxy, které dostávají ze špitálních důchodů správci farních kostelů za výkon špitální „curae animarum", kterou vykonávají buď sami, nebo jejich zástupci (*Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106; čís. 4, str. 3; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217; *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 968, str. 377; Turek, *Dějiny veřejné péče o chudé v Sušici od 14. století*, Publikace městského musea v Sušici sv. 14, Sušice 1937, str. 8; Sedláček, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, str. 160; K. Tunecký, *500 let Sozimovy nadace chudého špitálu v Polné*, Polná 1947, str. 12).

Rozdíl mezi statky nemovitými a movitými jest patrný již na způsobu, jakým jsou špitálu odevzdávány. Zatímco darování statků movitých se právně odbylo jejich prostým odevzdáním ze strany darovatele a přijetím ze strany špitálu, což byla běžná praxe při darování ročních platů menší hodnoty a ostatních jednorázových darů poskytovaných při různých příležitostech, u nichž je jen v některých případech zdůrazňována jejich vázanost k pevně stanovenému určitému účelu, nebylo tomu tak při darování nemovitostí a někdy také při darování ročních platů vyšší hodnoty, jež bývaly zajištěny na dědinách dárce. V těchto případech přiznávalo totiž staré české právo dárci do budoucna kontrolu darovaných statků,[50] přičemž odevzdání nemovitostí špitálnímu nadání, spojené s aktem založení špitálu, bylo podnětem ke vzniku zvláštního právního poměru mezi zakladatelem a nadáním jím založeném, do něhož pak vstupoval každý, kdo po smrti zakladatele nastoupil na jeho místo. Tento poměr jest v pramenech označován jako fundátorství[51] a v soudobých listinách je jím označován soubor všech práv, která zakladatel k nadání nabýval. Tato práva jsou v literatuře ve svém celku velmi výstižně charakterizována jako práva zakladatelská.[52] Vykonavatel těchto práv jest označován jako fundátor, což v právním slova smyslu ani zdaleka neznamená jen zakladatel,[53] protože fundátorem může být kterákoli osoba, jež s vlastním založením nadání neměla nic společného.

Vzhledem k oprávněním a právům, kterých zakladatel a tvůrce základů špitálního jmění z titulu vlastní činnosti zakladatelské originárně k celému špitálnímu nadání nabýval, a k právům, která byla přiznávána každému dalšímu dárci k majetku, který špitálu věnoval, jest třeba při charakterizování jednotlivých částí špitálního majetku věnovati pozornost pořadí, v jakém byly statky špitálům odevzdávány. Stejnou pozornost jest třeba věnovati i samot-

[50] *Všehrd VI.*, 24—3: „A při těch při všech takových nadániech k záduší, k špitálu neb k obci móž každý ředitele a kolátory ustanoviti, kohož se jemu zdá, aby ty platy a dóchody vybierali... a potom i jiné ředitele spravedlivé, kteříž by v to spravování a řiezenie po jich smrti vkročiti měli, aby mohli ustanoviti."

[51] Na příklad *CIM III.*, čís. 401, str. 674 a 676.

[52] V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů... I* str. 24.

[53] Termín sám o sobě značí jednak zakladatele, tj. osobu, která bezprostředně akt založení vykonala, jednak vykonavatele zakladatelských práv, jímž byla často osoba, která s vlastním aktem založení neměla nic společného. Tak skutečným zakladatelem špitálu sv. Maří Magdaleny v Plzni byl plzeňský měšťan Konrád z Dobřan, který je také v listině z roku 1322 označen jako „fundator" tohoto špitálu (Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14). Stejného termínu jest o něm použito i v listině z roku 1334 (*tamtéž*, čís. 35, str. 39), ale již v listině z roku 1367 jest jeden z jeho potomků, který s vlastním aktem založení neměl nic společného, označen také jako „fundator ejusdem hospitalis" (*tamtéž*, čís. 99, str. 108). Roku 1374 se dovídáme o dvou zakladatelových potomcích, kteří jsou rovněž označování jako „fundatores hospitalis" (*tamtéž*, čís. 117, str. 126). Ostatní doklady o používání tohoto termínu jako termínu ryze právnického a podrobný výklad jeho významu uvádí V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů...I.*, str. 15—20.

nému dárci, protože pozdější darování statků osobami jinými než fundátorem nebo členy jeho rodiny nutně omezuje fundátora ve výkonu jeho práv k špitálnímu nadání jako celku, takže v některých případech jest jejich přijetí špitálem vázáno na jeho výslovný souhlas.

Výrazně vystupuje do popředí rozdíl mezi statky nemovitými a movitými, jež tvoří dohromady komplex špitálního jmění, při jejich postavení ve feudálním daňovém systému. Přijetím darovaných movitostí nevznikají totiž špitálu žádné povinnosti charakteru veřejnoprávního nebo soukromoprávního, jež by byly spojeny s přijetím těchto statků a jejich držbou. U nemovitostí jest špitál naproti tomu povinen platiti z těchto statků nejen berni královskou, nýbrž plniti i ostatní břemena na nemovitosti váznoucí, jež jsou často povahy soukromoprávní, a to tak dlouho, dokud není od jejich plnění zcela nebo částečně osvobozen. Svůj význam tu má i pořadí, v němž byly statky špitálu věnovány, neboť v mnohých případech se eventuální osvobození od těchto břemen vztahuje jen na statky darované špitálu při založení, zatímco statky darované později zůstávají jimi nadále zatíženy.

Majetek některých špitálů byl velmi rozsáhlý, takže se rozlohou svých statků a výší příjmů z nich plynoucích zcela vyrovnaly panstvím některých menších feudálů.[54]

Základy tohoto jmění položili již při založení špitálu sami zakladatelé špitálních nadání, kteří je velmi bohatě a štědře obdarovali statky a důchody, jež byly zárukou toho, že špitály mohou s úspěchem sloužiti účelu, k němuž byly zřízeny.[55]

Zájem zakladatelů špitálních nadání se však neomezil jen na samotný akt založení a poskytnutí základních prostředků, potřebných k jejich existenci. Mnozí z nich pečovali ještě za svého života o to, aby jmění špitálního nadání jimi založeného vzrůstalo úměrně potřebám špitálu a za tímto účelem poskytovali ze svého jmění špitálům ještě další statky a důchody.

Tak například zakladatel plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény přikoupil k němu hned v prvních letech po založení ves Ejpovice[56] a nedlouho poté daro-

[54] Tak lounský špitál měl roku 1556 1.473 kop míš, příjmů a 1.327 kop vydání (Z. Vinter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 113, pozn. 43). Když roku 1781 zrušil Josef II. všechna špitální nadání a nařídil zřízení nadačních chudinských fondů, odvedla pražská obec fondu pro město Prahu zřízenému mezi jiným jmění špitálu sv. Pavla v hodnotě 166.087 zl. 9 kr., jehož roční výnos byl 7.771 zl 42 kr. a jmění špitálu sv. Bartoloměje v hodnotě 66.699 zl. 21 kr. s ročním výnosem 3.589 zl. 21 kr. (*CIM I.*, str. CXXXIV, pozn. 339). Z ostatní literatury citujeme jenom příkladem F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, Zpráva městského musea v Německém Brodě 1924—25, str. 78, kde se vypočítává majetek tohoto špitálu.

[55] Viz například *CIM II.*, čís. 9, str. 23; čís. 41, str. 106; *CIM IV*—1, čís. 128, str. 187; *RTT II.*, str. 36 a 388; *Regesta IV.*, čís. 1565, str. 628; čís. 101, str. 33; Köpl, *Urkundenbuch Budweis*, čís. 38, str. 23; *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 160, str. 78; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 287.

[56] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 27.

val k špitálu ještě 7 kop 44 grošů ročního platu na svých dvorech v Boškově, 2 kopy platu ze dvora v Doubravě a jednu kopu platu, zapsanou na domě plzeňského řezníka Ripla. Kromě toho dostával špitál z dalších pěti dvorů v Boškově 32 vajec a 6 kuřat ročně.[57]

Péče o zajištění špitálního nadání dostatečným jměním nezůstala omezena jen na osobu zakladatele, ale přešla i na členy jeho rodiny, kteří rozmnožovali majetek špitálů darováním dalších statků a důchodů.[58]

Rozmnožení špitálního jmění členy fundátorovy rodiny bývalo někdy vázáno podmínkou, že bude zvětšen počet percipientů špitálního nadání.

Stalo se tak například roku 1364, kdy potomci zakladatele krumlovského špitálu rozmnožujíce majetek špitálu, stanovili, že počet špitálníků má býti zvýšen o další čtyři osoby tak, aby ve špitále bylo pečováno nejméně o 17 nemocných a chudých, k jejichž obsluze mají býti z prostředků špitálu vydržovány tři služebné, nebo dvě služebné a jeden sluha.[59] Roku 1411 se s podobným případem setkáváme v Žatci, kde vdova po zakladateli špitálu odkázala do jeho užívání dvůr, který zdědila. Jsouc současně vykonavatelkou zakladatelských práv k tomuto špitálu, ustanovila, že v případě dalšího rozmnožení majetku tohoto špitálu má býti přiměřeně zvýšen i počet percipientů nadání.[60]

Vedeni příkladem zakladatelů špitálních nadání, pečovali i ostatní obyvatelé země o rozmnožení majetku a důchodů některých dalších špitálů.[61] Velmi štědře si v tomto směru počínaly zejména rady královských měst, do jejichž správy bývaly špitály po smrti fundátora pravidelně předávány. Tak například roku 1515 dostali kutnohorští měšťané od panovníka povolení, aby pro městský špitál zakoupili statky v hodnotě tří tisíc kop grošů.[62] Podobného povolení k zakoupení platu za 50 kop grošů dosáhli roku 1519 i měšťané Kolína nad Labem.[63]

Stávalo se také, že v darovacích listinách bylo pamatováno i na to, jak má býti naloženo s výnosem špitálního jmění, kdyby se v budoucnosti zvětšila hodnota darovaného statku. Případ podobné dispozice se nám zachoval z roku 1344, kdy Lichtemburkové darovali žďárskému klášteru desátek z některých svých pozemků, přičemž v darovací listině určili, že budou-li na těchto pozemcích otevřeny rudné doly, má klášteru připadnouti také desátek z urbury,

[57] *Tamtéž*, čís. 42, str. 46.
[58] *Regesta II.*, čís. 1769, str. 761.
[59] Klimesch, *Urkundenbuch Krummau*, Praha 1904, čís. 14, str. 53—4.
[60] Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, Praha 1892, čís. 344, str. 157.
[61] *CIM II.*, čís. 7, str. 32; čís. 377, str. 550, čís. 594, str. 759; *CIM III.*, čís. 214, str. 369; čís. 275, str. 474—6; *Regesta II.*, čís. 1612, str. 692; čís. 1737, str. 746; *AČ XXVIII*, str. 149; *Libri erectionum II.*, čís. 361, str. 213; Köpl, *Urkundenbuch Budweis*, čís. 41, str. 26; Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, čís. 287, str. 128; Horčičkа, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 398, str. 176; čís. 413, str. 179; čís. 419; str. 182.
[62] *CIM III.*, čís. 637, str. 1136—7.
[63] *Tamtéž*, čís. 670, str. 1198—9.

který má býti obrácen z poloviny na vydržování klášterního špitálu a z poloviny na nemocnici kláštera.[64] Aby donutili klášter k provedení svého příkazu, rozhodli, že v případě, kdyby se tak nestalo, mělo celé darování přejít na klášter sedlecký.[65]

Přestože dary a odkazy ve prospěch špitálních nadání byly řádně zajištěny a také pravidelně plněny, přece jen se vyskytují případy, že špitály byly nuceny domáhati se někdy soudně plnění věčných platů nebo jiných odkazů. Jeden z takových případů byl projednáván roku 1496 před městským soudem v Plzni. Mlynář Jan, který byl povinen platiti každou neděli do špitálu osobám v něm chovaným po jednom haléři věčného platu, který byl na mlýně zajištěn závětí Tomáše Pabiánka, odmítl jeho další plnění. Byv žalován správcem špitálu a usvědčen městskými knihami jakož i nepřetržitým plněním jeho předchůdci, při prohrál a musil tento plat odváděti do špitálu tak dlouho, dokud by jej nepřevedl na jiný grunt nebo jinak nezajistil.[66]

Kromě statků, dvorů, ba i celých vesnic a jiných nemovitostí, které tvořily základ špitálního majetku, jež pro nedostatek místa není možné všechny v této studii jednotlivě uvádět, dostávaly špitály nesčetné platy menší hodnoty nebo hotové peníze, které bývaly v některých případech určeny ke speciálním účelům.

Početně jsou mezi nimi zastoupeny odkazy a dary hotových peněz určené na opravu a výstavbu špitální budovy nebo špitální kaple. V brněnské knize počtů v soupisu vydání například čteme, že město roku 1354 věnovalo z vybraných dávek 2 hřivny a jeden a půl groše na opravu budovy starobrněnského špitálu.[67] Více dokladů o prostředcích, věnovaných na stavbu a opravu špitální budovy nebo kostela, obsahuje druhý díl Strnadova „Listáře královského města Plzně", kde roku 1453 nacházíme v závěti Markéty Berbetové tento odkaz: „...it. na špitál k sv. Maří Majdaleně, když by znamenitě zdi dělány byly 2 kopy grošů."[68] Roku 1474 jiná plzeňská měšťka, Anna Pořádková, ve své závěti odkázala „do špitála na potřeby 5 kop a na dielo 5 kop."[69] Téhož roku odkázala také Dorota Bernatová „do špitála na dielo 5 kop."[70] Aby peněz, věnovaných na výstavbu špitální budovy nebylo zneužito k jinému účelu, pověřil plzeňský měšťan Prokop Reš svého syna Jana, aby z peněz špitálu odkázaných vyplácel mzdy zedníkům a dělníkům, kterým by tato práce byla svěřena: „Item do špitála, když by sě slušně od kamene dělalo a valně, odkazuje 10 kop a to aby Jan, syn jeho vydával dělníkóm a zedníkóm podle těch, kte-

[64] *Regesta IV.*, čís. 1379, str. 559.
[65] *Tamtéž.*
[66] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 434, str. 356—7.
[67] Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343—1365*, Brno 1935, str. 219.
[68] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 11, str. 6.
[69] *Tamtéž*, čís. 176, str. 157.
[70] *Tamtéž*, čís. 212, str. 179.

rýmž by bylo to dielo poručeno.“[71] Roku 1490 odkázal plzeňský měšťan Havel z Prahy „do špitála k sv. Máří Majdaleně na dielo na opravu 2 zl. rýn.“[72] Na opravu kostela a špitální budovy pamatoval ve své závěti z roku 1495 také Martin Toch 5 kopami grošů.[73] Téhož roku věnovala ke stejnému účelu 2 kopy grošů Markéta Penízková.[74] Ve stejném roce pamatovala na zvelebení kostela ve špitále sv. Maří Magdalény také Dorota Křížová, která ve své závěti odkázala 5 kop grošů „na špitál k sv. Máří Majdaleně když budú kuor dělati“.[75] Roku 1500 odkázala Svata Maternová „do špitálu chudým na jich potřeby 5 kop a na stavenie téhož špitála také 5 kop.“[76] Roku 1503 přispěla Anna Šafránková dvěma a půl kopami grošů na udržování špitálního kostela[77] a Jan Rejsek 10 kopami grošů na opravu špitální budovy.[78] Jan, řezník z Přeštic, odkázal roku 1505 „do špitála na stavenie 5 kop.“[79] O dva roky později odkázal plzeňský soukeník Erhart „na opravu špitálskú 20 kop.“[80] Velký je i odkaz Václava Hodoně, který ve své závěti věnoval 50 kop grošů, „aby byly obráceny na špitál na stavenie.“[81]

Z roku 1534 máme zachovánu zprávu o kšaftu staroměstského měšťana Václava Mělnického, který v něm odkázal „na špitál na Mělnice u Loukový brány na opravu sto kop míšenských.“[82]

Protože i v jiných městech pamatovali jejich obyvatelé svými dary a odkazy na opravu špitální budovy,[83] stávalo se jen výjimečně, že by se špitál musel obracet na širší veřejnost s prosbou o příspěvky na opravu a znovuvýstavbu svých budov. Živelní katastrofou byl k tomu donucen správce špitálu v Žatci, který žádal duchovenstvo žateckého děkanství o uspořádání sbírky na stavbu kamenné špitální budovy, protože stará budova byla téměř zničena rozvodněnou řekou Ohří.[84]

Mezi dary, věnovanými špitálům ke zvláštním účelům, patří i prostředky určené na topení lázně pro chudé špitálníky. Všude tam, kde špitály neměly své vlastní lázně,[85] byly tyto dary tak časté, že stačí uvést pro ilustraci jen několik příkladů.

[71] *Tamtéž*, čís. 215, str. 180.
[72] *Tamtéž*, čís. 225, str. 192.
[73] *Tamtéž*, čís. 404, str. 335.
[74] *Tamtéž*, čís. 410, str. 338.
[75] *Tamtéž*, čís. 419, str. 345.
[76] *Tamtéž*, čís. 474, str. 387.
[77] *Tamtéž*, čís. 545, str. 442.
[78] *Tamtéž*, čís. 548, str. 450.
[79] *Tamtéž*, čís. 597, str. 497.
[80] *Tamtéž*, čís. 602, str. 501.
[81] *Tamtéž*, čís. 840, str. 699.
[82] *AČ XXVIII.*, str. 57.
[83] Např. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 100.
[84] Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, čís. 564, str. 239.
[85] *CIM II.*, čís. 41, str. 106. F. Dvorský, *Třebický okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1906, str. 162.

Jedním z nich jest testament pražského měšťana Mikuláše a jeho manželky Kunhuty, kteří odkázali špitálu sv. Františka na konci mostu pražského jednu kopu grošů pražských věčného platu ročně, aby za ně byla pro nemocné připravována pravidelně lázeň.[86] Špitálu, který byl při klášteře sv. Ducha v Litovli, odkázala roku 1385 Anežka, dcera bohatého litovelského měšťana Konráda, 27 hřiven, aby z nich byla pro nemocné každých 14 dní vytápěna lázeň. Za dříví, jehož bylo k vytopení lázně použito, měly být zaplaceny 2 groše a každý nemocný měl dostat jeden groš, aby se po koupeli mohl posilniti jídlem a pitím.[87] Roku 1389 bylo odkázáno špitálu v Kolíně 10 kop grošů, jež byly určeny na připravení lázně pro percipienty špitálního nadání.[88] Roku 1424 uložila Žofka Maršová z Plzně poručníku své závěti, aby „na každé suché dni chudým lidem zde v špitále v městě oběd... dal a ten den na všaké suché dni lázni chudým zjednal, aby se zmyli.“[89] Z důchodů špitálu, který měl být založen v Plzni na základě testamentu Markéty z Rožmitála, měla být jednou ročně vytápěna zádušní lázeň pro chudé.[90] Lázeň pro percipienty špitálního nadání v Kouřimi byla vytápěna z výnosu deseti kop ročního platu, který špitálu odkázal kouřimský měšťan Henzlin Biskupův.[91]

Další skupinu darů a odkazů tvoří prostředky, věnované na osvětlení špitálních místností. Tak Sigfried z Ejpovic odkázal roku 1385 do špitálu sv. Maří Magdalény chudým jednu kopu ročního platu, „ut idem lumen intra parietem stube positum utrisque infirmis luceat noctis tempore semper tam hiis, qui feurint in palacio, quam hiis, qui fuerint in stuba.“[92] Podobného odkazu ve výši dvaceti grošů se dostalo i chudým ve špitále kolínském.[93]

Zakladatelé špitálních nadání pamatovali ovšem také na to, aby zaopatřili chudým ve špitále dostatečné množství dřeva k vytápění místností.[94] Kromě nich pamatovali na tuto okolnost i jiní, kteří špitálům potřebné množství dřeva buď přímo sami věnovali nebo jim poskytli prostředky na jeho zakoupení.

Tak roku 1359 daroval opat a konvent sázavského kláštera špitálu v Českém Brodě roční plat a kromě toho „de silvis monsterii... sive pro igne... necessario seu pro eptis Sejus reparandis 10 plaustra fruticum sive lignorum annuatim recipienda, quae ligna ibi tenebuntur recipere, ubi eis procurator monasterii indicabit.“[95] V kupní smlouvě, která byla uzavřena o prodeji domu mezi bakalářem Jakubem a Ludmilou, vdovou po Vaňkovi Zeleném, bylo ustanoveno,

[86] Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1903, čís. 102, str. 54.
[87] V. Pinkava, *Litovelský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1903, str. 79.
[88] Vávra, *Dějiny král. města Kolína nad Labem*, Kolín 1888, str. 55.
[89] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 177, str. 194.
[90] *Tamtéž*, čís. 446, str. 366.
[91] *CIM III.*, čís. 275, str. 475.
[92] *CIM I.*, čís. 138, str. 147.
[93] Vávra, *l. c.*, str. 55.
[94] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.
[95] *Tamtéž*, čís. 24, str. 15.

že Jakub bude po Ludmilině smrti povinen zakoupiti pro městský špitál v Ústí nad Labem za dvě kopy grošů dříví.[96] Na základě rozhodnutí Ferdinanda z Ditrichsteinu dostával invačický špitál kromě jiného od vrchnosti každoročně také 52 sáhů dřeva.[97]

Vedle velkého množství darů v naturáliích určených k výživě špitálníků, bylo pamatováno také na jejich oblečení. Dosti často se tak stalo již přímo v zakládací listině špitálního nadání. Přesto se však setkáváme i s tím, že na zakoupení prádla a sukna pro percipienty špitálního nadání byl špitálu darován zvláštní roční plat. Stalo se tak na příklad roku 1388 v Českých Budějovicích, kde měl na základě testamentu měšťana Pitlavera dostávat špitál k tomuto účelu roční plat ve výši půl kopy grošů pražských.[98] Ze zvlášť určeného platu bylo kupováno sukno na ošacení chudých také ve špitále kouřimském.[99]

Někdy bylo pamatováno i na zakoupení svící pro špitální kostel nebo kapli. Na udržování věčného světla ve špitální kapli a na nákup mešního vína a hostií zřídila například roku 1413 fundátorka žateckého špitálu zvláštní roční plat.[100]

Některým špitálům pozemkově vrchnostenských měst připadaly i odúmrti po poddaných. Bylo tomu tak například v Litomyšli [101] a v Židlochovicích, kde podle privilegia vrchnosti, mohli židlochovičtí svobodně kšaftovati, a to tak, že zemře-li někdo bez přímých dědiců, připadal jeho majetek z poloviny sourozencům a z poloviny obci a špitálu.[102] Stejně tak od roku 1552 připadala polovina odúmrtí špitálu pardubickému.[103]

V královských městech se s podobnými případy nesetkáváme. Nechuť panovníků k tomu, aby odúmrti po měšťanech královských měst spadaly na špitály, vyjadřuje například i list krále Vladislava z roku 1511, kterým dal svůj souhlas k založení špitálu v Litoměřicích s tím, že obyvatelé města „nemají ani odúmrti k témuž špitálu bez vuole a zvláštnieho našeho povolení nadávati ani odkazovati.“[104]

V některých městech se špitály podílely i na výnosu mýta, které se tam vybíralo, a na poplatcích vybíraných od řemeslníků a obchodníků. Tak špitálu v Bavorově byl od roku 1364 zajištěn pravidelný roční příjem jedné hřivny grošů z mýta, které se ve městě vybíralo ve prospěch pánů z Rožmberka.[105] Dvanáct zlatých ročně z městského mýta dostával také špitál ve Valašských

[96] Horčička, *l. c.*, čís. 384, str. 173.
[97] A. Kratochvíl, *Ivančický okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1904, str. 165.
[98] Köpl, *l. c.*, čís. 458, str. 240.
[99] *CIM III.*, čís. 275, str. 475.
[100] Schlesinger, l. c., čís. 360, str. 162—3.
[101] Z. Nejedlý, *Dějiny města Litomyšle a okolí I.*, Litomyšl 1903, str. 210.
[102] A. Kratochvíl, *Židlochovický okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1910, str. 49.
[103] Sakař, *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920—7, II—2, str. 204.
[104] *CIM III.*, čís. 618, str. 1099.
[105] *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 55.

Klobúkách.[106] Na výnosu všech cel a ungeltů, placených řeznickým cechem v Kutné Hoře, se podílel tamní špitál, kterému připadal každý čtvrtý vybraný groš.[107] Tento špitál dostával také pravidelné příspěvky z masných a pekařských krámů a z vaření piva.[108]

K příjmům některých špitálů patřila někdy i část soudních pokut z určitého panství nebo města a některé pokuty, které byly ukládány živnostníkům a řemeslníkům za nehodnotné zboží nebo za přestupky proti cechovním a tržním řádům.

Desátek ze všech soudních pokut, vybraných na panství úpském, dostával na příklad od roku 1260 špitál v Trutnově.[109] Podobně tomu bylo i v Jindřichově Hradci, kde si fundátoři vyhradili pro sebe jurisdikci na špitálních statcích, ale výnos této jurisdikce věnovali špitálu.[110]

Na městský špitál pamatovala také městská rada budějovická, když roku 1351 dělala narovnání mezi mistry pláteníky a jejich tovaryši. V závěrečných článcích tohoto narovnání jest totiž ustanovení, že kterákoli z obou stran by toto narovnání porušila, musí mezi jiným dát do špitálu pět liber vosku na svíce.[111]

Vinařský řád města Strážnice z roku 1417 obsahoval ustanovení, že „kdoby dělníky ku práci v sobotu do večera nutil, za potupu práva zaplatí dva zlaté na chudé a strážnický špitál.“[112]

V Krumlově byli voleni dva řezničtí mistři, kteří měli dohlížet na to, aby ve městě bylo prodáváno jen nezávadné maso. Dozor nad nimi měli další dva jiní mistři a jestliže zjistili, že některý z nich zanedbal svou povinnost a závadné maso nezabavil, musil společně s tím, u něhož bylo závadné maso zjištěno, zaplatit kromě pokuty rychtáři a biřici ještě navíc jeden groš pokuty do špitálu.[113] Také pekaři, kteří se provinili proti předpisům o prodejní době, musili zaplatit do špitálu půl groše pokuty.[114]

Na pokuty, které zaplatili špitálu jindřichohradečtí živnostníci, upozorňuje F. Teplý.[115] O tom, že tyto pokuty bývaly dosti často a ve značné výši ukládány se můžeme přesvědčit například u špitálu kroměřížského, kde příjem

[106] F. V. Peřinka, *Valašsko-klobúcký okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1905, str. 60—61.
[107] J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, str. 238.
[108] *Tamtéž*, str. 240.
[109] *CIM II.*, čís. 9, str. 33.
[110] *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217.
[111] Köpl, *l. c.*, čís. 80, str. 53.
[112] F. Dvorský, *Strážnický okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1914, str. 95.
[113] Schmidt-Picha, *Urkundenbuch der Stadt Krummau II.*, Praha 1910, čís. 200, článek 11, str. 57.
[114] *Tamtéž*, čís. 200, čl. 13, str. 57.
[115] *Dějiny Jindřichova Hradce II—1*, str. 91.
[116] F. V. Peřinka, *Dějiny města Kroměříže I.*, Kroměříž 1913, str. 322.

z těchto pokut byl v 16. století druhou nejvyšší položkou mezi všemi ostatními příjmy špitálu.[116]

Vedle peněžitých pokut bylo do špitálů odevzdáváno i zabavené zboží živnostníků, kteří se provinili proti ustanovením o jeho jakosti.

Z roku 1443 máme zprávu o tom, že se v Krumlově prodával mezi chudinu zabavený chléb, který neměl předepsanou váhu, a výtěžek prodeje byl odevzdáván škole a špitálu. Ještě téhož roku bylo však nařízeno, že zabavený chléb nemá být prodáván, ale rozdělen do špitálu, do školy a mezi chudé.[117]

Artikule cechu řeznického města Krumlova z roku 1447 nařizovaly, aby rychtář zabavil maso těch přespolních řezníků, kteří je chtějí ve městě prodávat a vyhýbají se předepsané kontrole o jeho jakosti. Jestliže zabavené maso bylo čisté a nezávadné, měl je rychtář dáti do špitálu a do školy, nebylo-li tomu tak, pak je měl spálit.[118] Dozorčím orgánům ve Valašském Meziříčí ukládaly artikule cechu řeznického dbáti na to, „aby pro obec vždy dosti masa zdravého bývalo, maso však hubené a nehodné aby, u kterého mistra by je nalezli, pobrali a do špitálu dali.“[119] Kutnohorští zabavovali maso těch přespolních řezníků, které neprodali do zavírací hodiny a snažili se je uschovat u některého z kutnohorských měšťanů, jež pak předávali městskému špitálu.[120]

Maso zabavené židům, kteří je nesměli prodávat, bylo odevzdáváno do špitálu v Přerově[121] a v Kroměříži.[122]

Příjmy špitálů byly také zvětšovány almužnami, které ve prospěch jejich percipientů odevzdávali návštěvníci bohoslužeb ve špitální kapli, a různými sbírkami, jež byly na chudé ve špitálech pořádány.

Tak na chudé ve špitále v Jindřichově Hradci vybírali almužny obyčejně při jarmarce kněží špitálního kostela.[123] V rudných komorách kutnohorských odkládali stranou někteří horníci pro špitál kusy stříbrné rudy („handštány boží“), kterých špitálští úředníci odnášeli plné pytle.[124]

Vybírání almužen ve prospěch špitálu bývalo mnohdy předmětem zvláštní úpravy v samotných fundačních listinách nebo jiných k tomu účelu vydaných aktech. Jasného rozhodnutí o tom, kdo jest oprávněn vybírati ve špitálním kostele almužny a jak s nimi má nakládati, bylo třeba především proto, že si na ně činili nárok duchovní správci farních kostelů, kteří se zřízením špitálního nadání a existencí jeho kultových zařízení v hranicích své vlastní farnosti cítili poškozeni a zkráceni na svých příjmech, jež dosud z farnosti měli.

Úprava tohoto druhu byla provedena roku 1354 v Ústí nad Labem, kde

[117] Schmidt-Picha, *l. c.*, čís. 199, str. 55.
[118] *Tamtéž*, čís. 200, článek 10, str. 56; čís. 264, str. 74.
[119] E. Domluvil, *Valašsko-meziříčský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1914, str. 112.
[120] J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, str. 238.
[121] Kreutz, *Přerovský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1927, str. 80.
[122] F. V. Peřinka, *l. c.*, str. 322.
[123] Tepl ý, *Dějiny Jindřichova Hradce II—2*, str. 19.
[124] Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 107.

správci farního kostela byl určen pevně stanovený roční plat, který měl dostávat jako odškodné za újmu, jež mu vznikla na jeho příjmech tím, že v hranicích jeho farnosti byl založen špitál. Vybírání almužen ve špitálním kostele bylo svěřeno správci špitálu, který měl její výnos obraceti ve prospěch percipientů špitálního nadání.[125] Podobně tomu bylo i v Kamenici, kde bylo roku 1359 zakladatelem určeno, že výnos almužny, jež bude vybrána ve špitálním kostele, patří percipientům nadání.[126]

Na chudé ve špitále sv. Antonína v Hradci Králové směl jeho správce vybírati almužny buď přímo ve špitále nebo před jeho branou. Výnos almužny byl určen k úhradě potřeb percipientů špitálního nadání. Ve výroční dny založení špitálu byl však jeho správce povinen odevzdávati polovinu vybrané almužny správci místního farního kostela.[127] Roku 1396 bylo upraveno vybírání almužny ve špitálním kostele v Sezimově Ústí tak, že almužna zde vybraná patřila špitálu, všechny ostatní dary a oběti pak správci místního farního kostela.[127a]

K příjmům špitálů patřil také zcela nebo zčásti výnos oféry ze špitálního kostela[128] a poplatky za pohřby na špitálním hřbitově.[129]

Poslední neméně důležitou součástí špitálního jmění byly statky a důchody, jež byly zakupovány z vlastních prostředků nadání, což se ovšem stávalo velmi zřídka.[130]

Každé darování nemovitostí špitálnímu nadání muselo být schváleno panovníkem,[131] který svůj souhlas s darováním statků adresoval buď darovateli[132] nebo špitálu.[133] Byl-li tento souhlas k nabytí darovaných statků adresován špitálnímu nadání, stávalo se tak často s výminkou, že špitál je povinen opatřiti si zvláštní povolení panovníka ke každému dalšímu rozmnožení svých statků.[134] V některých případech, zejména ve městech královských, bylo třeba vyžádati si souhlas panovníka i ke směně nebo prodeji špitálních statků.[135] Stejně tak

[125] Horčička, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 56, str. 42.
[126] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 19.
[127] *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158.
[127a] Tadra, *Soudní akta konsistoře pražské III.*, čís. 106, str. 190.]
[128] *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.
[129] *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558; *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158.
[130] *AČ XXVIII.*, str. 62; *RTT II.*, str. 86; *CIM II.*, čís. 352, str. 514; Strnad, Listář král města Plzně II., čís. 701, str. 599; Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt* Saaz, čís. 493, str. 214.
[131] *Všehrd VI*, 24—1. Srovn. *AČ XXXVII*, část 2, čís. 26, str. 1382.
[132] *Desky zemské království českého*, řada I., sv. 2., Praha 1935, čís. 441, str. 192.
[133] *CIM II.*, čís. 368, str. 538.
[134] Tamtéž: „...si quis vel si qui redditus vel possessiones hospitali prefato contingat erogari de cetero regius noster ad hoc requiratur et obtineatur consensus...“
[135] *Regesta II.*, čís. 2497, str. 1075; Schlesinger, l. c., čís. 387, str. 171; *CIM II.*, čís. 368, str. 538; čís. 874, str. 1181; *CIM III.*, čís. 637, str. 1136—7; čís. 670, str. 1198. Srovn. též *CIM II.*, čís. 250, str. 385.

bylo nepřípustné, aby tyto statky byly bez výslovného svolení panovníka zapisovány špitálům do zemských desk.[136] Případy, že povolení tohoto druhu byla špitálům udělována paušálně v jedné listině pro všechny statky, kterých špitál po svém založení jakýmkoli způsobem nabude, jsou poměrně řídkou výjimkou.[137]

Protože se do zemských desk zásadně nezapisovaly statky pozemkově vrchnostenských poddanských měst, nebylo možné, aby tam byly zapisovány statky, které tato města zakoupila z vlastních prostředků pro špitály v nich fungující. Proto také, když roku 1498 zakoupili měšťané poddanského města Bystřice nad Pernštýnem pro městský špitál některá zboží a dědictví, byl tento majetek zapsán do desk majiteli panství, který se bystřickým zavázal, že je špitálu nezcizí.[138]

Statky a důchody byly špitálům odevzdávány několika způsoby. Nejčastěji se tak dálo jako prosté darování, což byl běžný způsob používaný při věnování hotových peněz, rent a platů menší hodnoty a jiných movitostí. Jindy bylo pro převod majetku z darovatele na nadání používáno věnné terminologie[139] nebo bylo zdůrazňováno, že darované statky jsou špitálu odevzdávány jen do věčného užívání.[140] V některých případech se však setkáváme i s tím, že statky jsou špitálu odevzdávány darovatelem do vlastnictví[141] nebo „se vším panstvím".[142]

Právní důsledky jednotlivých způsobů darování statků nadáním, zřizovaným ke zbožným účelům, analyzoval velmi podrobným způsobem již před lety Vaněček,[143] na jehož práci tímto upozorňujeme každého čtenáře, který by hledal o tomto předmětu podrobnější informace.

Statky a důchody, darované špitálům jejich zakladateli, spolu s těmi, jichž z jakéhokoli titulu nabyly později, tvoří ve svém celku soubor majetku — universitas bonorum, z něhož vyrůstala představa špitálního nadání jako právnické osoby,[144] jež byla ve středověku označována termínem záduší.[145] Bylo to jmění, jehož výnos byl určen k pevně stanovenému účelu, totiž k podporování chudých a nemocných, přičemž percipienti nadání byli pouhými jeho uživateli

[136] *RTT II.*, str. 14, 36—7; *CIM II.*, čís. 749, str. 969; čís. 769, str. 998; *CIM III.*, čís. 637, str. 1137; čís. 670, str. 1199.

[137] *CIM II.*, čís. 765, str. 990.

[138] Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, Brno 1909, str. 74.

[139] *CIM II.*, čís. 41, str. 106; *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 110, str. 53—4; čís. 221, str. 106; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.

[140] *Regesta II.*, čís. 1984, str. 855.

[141] *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.

[142] *Libri erectionum II.*, čís. 389, str. 230. Srovn. k tomu: *Všehrd VI.*, 24—4, strana 275: „Než ktož kde dává grunty nebo plat s panstviem, tu žádných ředitelóv nenie potřebie, než ti sami, komuž jest dáno, sobě vybierají, leč by kto dal k špitálu."

[143] *Základy právního postavení klášterů*... I., str. 25—41.

[144] V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů*... *I.*, str. 39. E. Weiss, *Institutionen des römischen Privatrechts*, Basilej 1949, str. 124.

a neměli zásadně vlivu na jeho správu a nebyli ani legitimováni k tomu, aby jeho jménem jednali nebo je procesně zastupovali.

Organizace špitálního nadání a jeho správa byly zcela v rukou fundátora,[146] který také určoval orgány, jež mají špitální nadání spravovat. O bezprostřední a přímé závislosti špitálního nadání na zakladateli nás na příklad přesvědčuje královská listina z roku 1511, kterou se povolovalo založení litoměřického špitálu. Stanovilo se zde, že litoměřičtí měšťané mají statky špitálu „k moci a právu i držení té obci a městu připojiti a to jmíti, držeti, vlásti i s tím v témž právě městeckém podle užívánie špitáluov obyčeje se vším aneb na diele jakožto s jiným vlastnictvím aby mohli činiti.“[147]

Orgány pověřené zakladatelem správou špitálního nadání zastupovaly špitály ve všech právních jednáních a pečovaly o rozdělování špitálních důchodů mezi percipienty nadání. Bez souhlasu fundátora nesměli však správci špitálního nadání jeho statky zcizovati, směňovati nebo jimi jinak disponovati, a to ani tehdy, když by to bylo k zřejmému prospěchu nadání. Jejich omezení v tomto směru šlo někdy tak daleko, že se bez svolení fundátora nesměli jménem špitálu uvázat v držení statků darovaných špitálnímu nadání někým jiným než fundátorem. V neposlední řadě bylo jejich povinností skládati fundátoru každoročně účty ze správy špitálního jmění.

3. Postavení fundátora a fundátorství

Činnost fundátorů při vytváření režimu špitálních nadání byla velmi významná. Oprávnění k této činnosti, jejíž náplní jsou práva zakladatelská, nabýval první fundátor a současně zakladatel originárně založením nadání.[148]

Způsob, jakým fundátor nabyl oprávnění k výkonu zakladatelských práv, byl zdůrazňován i v soudobých středověkých listinách. Jest tomu tak například u špitálu žateckého, který byl založen tamním měšťanem Otlinem, který roku 1390 odkázal ve svém testamentu zakladatelská práva k tomuto nadání své manželce Kateřině,[149] již královská listina z roku 1400 označuje společně s Klárou Rothuetlinovou jako „eiusdem hospitalis secunde fundatrices.“[150] Z užitého označení jest zřejmé, že stále ještě bylo v živé paměti, že Otlin, man-

[145] Termínu „záduší“ jest v listinách běžně používáno. Viz například: *CIM III.* čís. 401, str. 675; *Desky Zemské království českého*, řada I., sv. 2, čís. 441, str. 192. Teige, *Místopis*... I—2, str. 340. Výklad termínu viz u V. Vaněčka, *Základy právního postavení klášterů*... *I.*, str. 25 a násl.

[146] E. Weiss, *l. c.*, str. 124.

[147] *CIM III.*, čís. 618, str. 1099.

[148] V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů*... I., str. 24.

[149] Schlesinger, *l. c.*, čís. 202, str. 88.

[150] *CIM II.*, čís. 727, str. 939.

žel Kateřiny, byl před lety znám jako „primus fundator“,[151] který nabyl zakladatelských práv k špitálnímu nadání originárně založením, kdežto Kateřina a Klára je získaly odkazem bez vlastní činnosti zakladatelské, stávajíce se v pořadí druhými fundátory. V listině z roku 1402 jsou již obě označeny jako „fundatrices“ špitálu;[152] v listinách z let 1409 a 1411 se o Kateřině mluví jako o patronce špitálu.[153] Listina z roku 1413 vyzdvihuje závislost špitálního nadání na fundátoru a označuje Kateřinu a její nástupce za držitele tohoto (žateckého) špitálu.[154]

Aby si zajistili prioritu při výkonu zakladatelských práv, zdůrazňují i zakladatelé špitálu v Jindřichově Hradci, že oni jsou „fundatores principales“,[155] tj. že nabyli zakladatelských práv ke špitálnímu nadání originárně založením.

Trvalé právo na nerušený výkon zakladatelských práv si zajišťují pro sebe i páni z Vartemberka, když trvají na tom, aby oni a jejich dědici byli uznáni „in perpetuos fundatores, tutores et patrones hospitalis,“[156] který byl založen jejich předky.

Zajištění zakladatelské priority mělo zaručit prvnímu fundátorovi a jeho přímým dědicům nerušený výkon všech zakladatelských práv nad celým špitálním nadáním, v němž by mohli být omezeni obdarováním špitálu třetí osobou, jež pak byla rovněž fundátorem a vykonávala přinejmenším zakladatelská práva nad statkem, který sama špitálu věnovala.[157] Případy podobného omezení původního zakladatele špitálního nadání a jeho dědiců při vykonávání zakladatelských práv nad nadáním jako celkem se vyskytovaly dosti často a jak ještě níže uvidíme, snažili se jim fundátoři co nejvíce zamezit.

S označením „principalis fundatrix“ se v pramenech setkáváme také u špitálu sv. Anny v Hradci Králové,[158] kde jest tímto terminem označena Kristina,

[151] *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.
[152] Schlesinger, *l. c.*, čís. 271, str. 120.
[153] *Tamtéž*, čís. 326, str. 150 a čís. 343, str. 156.
[154] *Tamtéž*, čís. 363, str. 165.
[155] *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Item volumus eciam, ut heredes et successores nostri legittimi... eodem jure gaudeant, quo et nos fundatores principales gaudeamus, dum in hac vita viveremus.“ Z citované části zakládací listiny vidíme, že potomci zakladatele mohli být snadno v plném výkonu zakladatelských práv omezeni a proto jim první fundátor již přímo v zakládací listině zajišťuje do budoucna nerušený jejich výkon. V případě špitálu jindřichohradeckého mohli však být ve výkonu zakladatelských práv k nadání jako celku omezeni i zakladatelé, kteří je získali originárně činností zakladatelskou, a to tehdy, jestliže špitál obdaroval některý z členů jejich rodiny, který pak nad darovaným statkem vykonával všechna práva prvního fundátora: „Item volumus eciam perpetuis temporibus observari, ut si umquam quis ex nobis fundatoribus iam dictis ac nostris heredibus et successoribus legittimis aliquos census seu agros pro dicto hospitali donaverit sub tuitione, dominio et defensione eiusdem dantis et donantis ac heredum et successorum ipsorum ea, quae dabuntur, permanebunt.“
[156] *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.
[157] *Všehrd VI.*, 24—3, str. 275.
[158] *CIM II.*, čís. 250, str. 384.

jedna z několika původních zakladatelů tohoto špitálu. V tomto případě však použitý termín nezdůrazňuje, že jmenovaná Kristina má právo na nerušený výkon zakladatelských práv k celému špitálnímu nadání, nýbrž jen podtrhuje její iniciativu, kterou vyvinula při založení tohoto nadání, nad nímž vykonávají zakladatelská práva všichni fundátoři společně.

Výkon zakladatelských práv byl snadno převoditelný na jiné osoby. Nejčastěji byl právní nástupce fundátora ustanoven již přímo v zakládací listině špitálu. Nechybí ovšem ani doklady o tom, že tato práva byla předmětem právního obchodu v technickém slova smyslu.[159]

Byl-li zakladatelem špitálního nadání jednotlivec, vykonával od počátku bez omezení všechna práva, jež mu k nadání jím založenému příslušela. V případě, že zakladatelů bylo více, rozhodovali buď všichni společně nebo každému ze zakladatelů příslušel jen výkon určité části zakladatelských práv. Nejčastěji v podobných případech vykonával každý z fundátorů tato práva nad tou částí majetku, který sám špitálu daroval.

Příkladem společného rozhodování více fundátorů jest špitál sv. Anny v Hradci Králové. V listině, kterou Jan Lucemburský založení tohoto špitálu potvrzuje, zaručuje se všem čtyřem fundátorům právo na společný výkon zakladatelských práv: „....persone predicte in vita sua et qualibet earum plenam et plenissimam disposicionem et potestatem in bonis et facultatibus cum jure patronatus ecclesie ipsius hospitalis ac eciam ipsius hospitalis habeant et habere debeant difficultate et impedimento quolibet...“[160] Povšimněme si zdůraznění toho, že tato práva mají vykonávati „řečené osoby neb *kterákoli z nich* po dobu svého života.“ Tím je jasně řečeno, že zakladatelé práva k špitálu po sobě navzájem dědí, že však současně, pokud jsou živi alespoň dva z nich, stěží bude moci rozhodovat jeden bez druhého úplně samostatně. Dědická sukcese potomků některého ze zakladatelů zde nepřichází v úvahu, protože po smrti posledního ze zakladatelů přechází výkon těchto práv na městskou radu královéhradeckou.[161]

V některých případech zajišťoval fundátor svému rozhodnutí o osudu špitálního nadání trvalou platnost tím, že zdůraznil, že toto rozhodnutí učinil se souhlasem svých právních nástupců.

S tímto případem, jakož i s uplatněním zásady společného rozhodování několika fundátorů se v praxi setkáváme u špitálu sv. Maří Magdalény v Plzni.

Podle platného právního řádu patřil výkon zakladatelských práv nad tímto špitálním nadáním fundátoru a jeho dědicům.[162] Proto když roku 1322 odevzdá-

[159] *CIM III.*, čís. 401, str. 675—6; V. Oharek, *Tišnovský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1923, str. 121.

[160] *CIM II.* čís. 250, str. 384.

[161] *Tamtéž*: „Post mortem vero predictarum personarum predicta omnia ad judicem et juratos civitatis Greczensis... devolvantur...“

[162] Strnad, *Listář král .města Plzně I.*, čís. 31, str. 26.

val zakladatel tento špitál do správy řádu německých křižáků, učinil tak se souhlasem svých budoucích právních nástupců, neboť právo jmenovati správce špitálního jmění bylo jedním z nejčastěji uplatňovaných práv zakladatelských,[163] přičemž orgány pověřené správou špitálu mohly být fundátorem kdykoli vyměněny.

Po smrti zakladatele tohoto špitálu se stali jeho fundátory Henzl, syn Heřmanův, a Konrád, syn Janův, kteří vykonávají zakladatelská práva společně. Proto také se roku 1374 při prodeji jedné z nemovitostí, která patřila špitálu, zdůrazňuje, že k tomu dali oba fundátoři svůj souhlas: „...(cum) consensu, pariterque consilio eiusdem hospitalis fundatorum, scilicet Henzlini Hermani et Conradi Joehlini...“[164]

O tříštění zakladatelských práv k špitálnímu nadání mezi více fundátorů nemůžeme mluviti u těch špitálů, nad nimiž zakladatelská práva vykonávají městské rady jednotlivých měst. Stejně tak je tomu i u špitálů spravovaných jinými komunitami, neboť v těchto případech jest tu vždy jen jeden fundátor, jehož vůli vytváří představenstvo komunity.

V případech, kdy výkon zakladatelských práv byl rozdělen mezi více fundátorů, docházelo často mezi nimi k neshodám a ke sporům, z nichž některé se projednávaly i před městskými soudy.

Jeden z takových sporů řešila na příklad roku 1418 rada Starého města Pražského, když rozhodovala při mezi Annou Štukovou a Machnou Rokycanskou o to, kdo má obsazovat uprázdněná místa percipientů špitálního nadání, jehož fundátory byly obě jmenované sporné strany. Spor byl rozhodnut tak, že Anně Štukové bylo přiznáno právo rozhodovati o obsazování dvou míst percipientů nadání, protože její rodina přispívala na vydržování špitálu dvěma třetinami jeho ročních důchodů, kdežto Machna Rokycanská měla obsazovati zbývající jedno místo, protože z prostředků její rodiny byla hrazena jen jedna třetina špitálních výdajů.[165]

Jak prameny ukazují, bývalo běžným zjevem, že každý, kdo daroval špitálu nějakou nemovitost, měl právo vyhraditi si bez ohledu na fundátora a jeho práva k nadání pro sebe výkon zakladatelských práv a vliv na správu darovaného statku.[166] Z tohoto důvodu se fundátoři domáhali toho, že darování statků osobami, které dosud neměly nad špitálním nadáním žádná zakladatelská práva, musí jimi být předem schváleno.

Tak například roku 1502 daroval Jan Hlaváč z Třibřich špitálu v Novém městě Pražském, který stál proti kostelu sv. Ambrože, ves Čelechovice a výslovně určil, „že to má spravovati a opatrovati až do své živnosti a po smrti jeho dědici a budúcí jeho mají k tomu přihlédati s poctivými purgmistrem

[163] *Tamtéž*, čís. 18, str. 14.
[164] *Tamtéž*, čís. 117, str. 126.
[165] Tomek, *Dějepis města Prahy III.*, str. 260—1.
[166] *RTT II.*, str. 391; *CIM III.*, čís. 504, str. 853—4.

a konšely Nového města Pražského.“ Protože dal jasně najevo vykonávati nad touto vsí a jejími důchody z titulu fundátora zakladatelská práva, bylo třeba vyrovnati se s nároky fundátora špitálu, jemuž patřila zakladatelská práva k tomuto špitálnímu nadání jako celku, která by měl vykonávati i nad touto darovanou vesnicí. Narovnání se stalo zřejmě vzájemnou dohodou mezi zúčastněnými stranami, protože špitál se směl uvázati v držení této vsi teprve tehdy, když k tomu „povolení své dali Pytkovští, jakožto fundátorové toho špitálu.“[167]

Proti podobnému darování statků k špitálům, jež měla nutně za následek omezení práv fundátora k nadání jako celku, bránili se někteří z nich tím, že si výslovně vymínili již přímo v zakládací listině dohled na správu špitálních statků, a to i těch, jež budou špitálům v budoucnosti darovány osobami jinými než členy fundátorovy rodiny.

S výhradou tohoto druhu se setkáváme například u špitálu v Jindřichově Hradci, která se však nevztahovala na statky a důchody, jež byly špitálu darovány členy fundátorovy rodiny.[168]

Jak se dovídáme z královské listiny z roku 1331, zajistil si pro sebe a své dědice správu statků, jež budou v budoucnosti špitálu darovány, také zakladatel špitálu sv. Maří Magdalény v Plzni.[169]

Přesto ale roku 1465 vykonávali dohled na správu těchto špitálních statků dva fundátoři. Byli to jednak měšťané plzeňští, kteří z rozhodnutí panovníka kontrolovali správu statků, jež špitálu věnovali obyvatelé města,[170] jednak bratři Václav a Jan z Kutné Hory, o nichž panovník prohlašuje, že nemají býti ve svých právech ke špitálu zkráceni. Městské radě plzeňské pak panovník nařizuje, že jim nemá brániti ve výkonu zakladatelských práv nad statky, jež špitálu věnovali jich předchůdci — potomci prvního zakladatele a fundátora.[171]

Uspořádání těchto poměrů se stalo zvláštní královskou listinou, která se vyznačuje dvěma zajímavostmi. Především je z ní naprosto jasně patrno, že u středověkých špitálních nadání mohli dva fundátoři vykonávati všechna nebo některá ze zakladatelských práv nad těmi statky, které špitálu darovali buď oni sami nebo jejich předkové, a to nezávisle na sobě, ovšem pod podmínkou, že nebudou jeden druhého ve výkonu těchto práv rušit. Současně se však v této listině setkáváme s tím, že panovník bez ohledu na to, že jeden z jeho

[167] *CIM I.*, čís. 195, str. 319.

[168] *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Insuper volumus, si umquam ex contribucione elemosinarum communitatis sive aliarum quorumcumque praeter dominos Novaedomus aliqui census pro dicto hospitali emerentur, ut tales census dominio nostro... subsint eo modo, quo census Cruciferorum Novaedomus, gubernandi et defendendi.“ Srovn. k tomu pozn. čís. 155.

[169] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26: „...eidem Conrado, haeredibus et successoribus suis salvum perpetuo jus remaneat patronatus una cum regimine et gubernatione hospitalis ipsius et bonorum suorum ad illud pertinentium in praesenti et quae ad id pervenire poterunt in futuro...“

[170] *CIM III.*, čís. 274, str. 472.

[171] *Tamtéž*: „Nolumus autem, ut hac nostra concessione Wenceslao et Johanni, fra-

předchůdců potvrdil původnímu zakladateli nadání vykonávání zakladatelských práv nad statky, které kdy špitálu připadnou, toto ustanovení ruší a činí dispozice zcela jiné, jež hluboce zasahují do práv fundátora a jeho dědiců.

Toto je zjev, s nímž se u středověkých špitálních nadání setkáváme v našich zemích dosti často, a to především ve městech královských. V podstatě se zde jedná o omezení nadací vrchnosti a práv fundátora panovníkem, tedy zjev, který v jiné oblasti, kde rovněž vystupují do popředí poměry zakladatelské, jest celkem neznámý. Jest tomu tak zejména u klášterů, kde je panovník současně fundátorem.[172]

K omezení fundátorů špitálních nadání panovníkem dochází všude tam, kde byl špitál založen z prostředků věnovaných měšťany královských měst. V těchto případech se totiž na založení nadání podílel také panovník, a to přinejmenším ztrátou svého práva odúmrtního k darovaným statkům,[173] později pak i zkrácením svých příjmů z berně královské a ostatních dávek, jež původně ze statku darovaného špitálu dostával, a od jejichž placení špitál pravidelně osvobodil.[174] Toto hmotné zainteresování panovníka na samém aktu založení špitálního nadání a v neposlední řadě i to, že byl pánem města, jej opravňovalo k tomu, aby zasahoval do úpravy poměrů špitálních nadání, jež by jinak byla bez omezení příslušela prvnímu zakladateli a jeho právním nástupcům jako fundátorům.

Vnější formou, kterou se oprávnění panovníka zasahovati do práv fundátorů projevovalo, byl poměr zakladatelský. Proto všude tam, kde bylo třeba zdůraznit panovníkovo právo zasahovati do organizace a správy špitálního nadání, bylo nutno označiti tuto činnost jako činnost zakladatelskou, což se dálo tak, že se panovníkovi přímo připisoval akt založení, i když nadání fakticky nezaložil, ani nevěnoval prostředky na jeho vydržování. Panovník byl pak nazýván fundátorem a jeho poměr k nadání označován jako fundátorství.

Přitom není vyloučeno, že právě na těchto základech vyrostl v pozdější době pojem nadací moci státní.

tribus de Montibus Cuthnis, circa regimen illorum bonorum, que ipsorum antecessores dicto hospitali contulerunt, a civibus predicte civitatis Plznensis aliquod preiudicium generetur.“

[172] U českých klášterů věnoval pečlivou pozornost zakladatelským poměrům V. Vaněček, který ve své třídílné práci *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III.*, Praha 1933—1939, probral všechny dostupné prameny a nikde se nesetkal s tím, že by fundátor klášterního nadání byl ve svých právech omezován třetí osobou. Stalo se tak proto, že stav pramenů, jak Vaněček několikrát výslovně upozorňuje, nedovolil zatím zkoumat zakladatelské poměry na jiných fundacích než královských a šlechtických, v kterýchžto případech omezení fundátorů třetí osobou nepřichází vzhledem k jejich politickému a mocenskému postavení v úvahu.

[173] Viz výše pozn. čís. 37.

[174] Viz níže str. 81 a násl.

S fikcí, že panovník získává právo disponovati špitálním nadáním z titulu zakladatelské činnosti, se setkáváme v listině Jana Lucemburského z roku 1331, kterou daruje některé pozemky k založení kaple v budějovickém špitále a zdůrazňuje, že tato kaple jest: „...in hospitali per quendam Zachariam, olim civem nostrum de Budyewois, *nostro et heredum nostrorum, Boemie regum, nomine fundatam et intytulatam*...“[175] V tomto případě nejde však o fingované založení ze strany panovníka v čistém slova smyslu, protože panovník zde přece jen nějaké prostředky na vybudování a zvelebení špitálu poskytl. Doklady o zásazích panovníka do zakladatelských práv k tomuto špitálu jsou více než dostatečné.[176]

Přesvědčivější doklad o tom, jak si panovník zajišťuje vliv na špitální nadání předstíráním jeho založení, přináší listina Václava IV. z roku 1400, kterou se potvrzuje založení špitálu v Žatci. Přes to, že zde panovník nevěnoval na založení špitálu žádné prostředky, kromě toho, že špitál osvobodil od daňových břemen,[177] prohlašuje o sobě, že „...*auctoritate regia Boemie*...novum hospitale in preurbio Zaczensi ante portam... *fundavimus, erexímus et dotavimus*, fundamus, erigimus et dotamus...“[178]

Dokladem, který zřejmě vyjadřuje právní názor své doby, že panovník je nejvyšším fundátorem špitálních nadání, zakládaných z prostředků měšťanů královských měst, je listina Václava IV., kterou se potvrzuje založení špitálu ke cti sv. Jošta a sv. Alžběty v Písku. Listina jednak potvrzuje důležitost fundátorství jako poměru právního, jednak potvrzuje i to, že právní nárok na zasahování panovníka do správy špitálních nadání mu připadal z titulu fundátora, neboť sám o sobě prohlašuje, že jest „*supremus fundator, dominus et patronus*“[179] tohoto špitálu.

V 15. století se vůbec názor shora vyjádřený objevuje v královských listinách mnohem častěji, než ve stoletích předcházejících. Je zřejmé, že v této době již nebylo naprosto žádných pochyb o tom, že panovníkovi, jakožto nejvyššímu fundátoru, přísluší právo nad špitály v královských městech.

Typickým příkladem, který tento názor dokumentuje, jest špitál v Lounech.

Roku 1437 píše císař Zikmund v jedné ze svých listin: „A jakož Bero, ...měštěnín z Lún, klášter pod Lúny přes most za řekú Ohří svaté Anny zdělal... nadal a správu a panství rodině své a tomu městu našemu ostavil, a že ten klášter u válkách a pro války zšel, svolili jsme a svolujeme jmenovanému městu našemu špitál chudým udělati a to zboží k špitálu obrátiti, jim na tom věčnú správu a panství dávajíce“.[180]

[175] *CIM II.*, čís. 158, str. 271.

[176] Köpl, *Urkundenbuch der Stadt Budweis*, čís. 43, str. 27; čís. 44, str. 28; čís. 85, str. 54; čís. 494; str. 261; *CIM II.*, čís. 381, str. 554; čís. 665, str. 855.

[177] *CIM II.*, čís. 727, str. 939.

[178] *Tamtéž*, str. 938.

[179] *CIM II.*, čís. 769, str. 997.

[180] *CIM III.*, čís. 122, str. 217.

Tímto opatřením se jmění vrátilo svému původnímu účelu, protože Bero upustil od založení špitálu jen na naléhání církevních činitelů, kteří jej přemluvili, aby jmění daroval na vybudování kláštera.[181]

Jiří Poděbradský ve svém listě z roku 1459 uplatňuje proti výše citovanému listu Zikmundovu znovu obecně již uznávanou zásadu, že panovníkovi patří nad špitály královských měst práva zakladatelská: „Quoniam autem ex dote ecclesiastica ius patronatus queritur fundatori omnem superioritatem bonorum temporalium, et ius patronatus in dicto hospitali nobis et successoribus nostris, Boemie regibus, plene reservamus.“[182] Konšelům a purkmistru města Loun ponechává jen „nudam administrationem“ tohoto nadání.[183]

Teprve roku 1479 se král Vladislav vzdal ve prospěch města práv vrchního fundátora: „A jakož svrchu dotčený král Jiří ostavil sobě i budúcím králuom českým při témž špitále vrchnie právo a fundátorstvie, to my z milosti našie dáváme již psaným purgmistru, konšelóm i obci ...dědičně a věčně, tak aby oni jako vrchní páni a fundátorové ten špitál měli...“[184]

Nedlouho poté se však celá záležitost zkomplikovala tím, že se o svá práva přihlásil dědic původního zakladatele, Jan z Divic. V jednání, které s ním město o práva k špitálu vedlo, došlo záhy k dohodě a roku 1481 prodal Jan z Divic měšťanům lounským „ta všechna práva jeho i spravedlnost, kteréž a kteráž jemu jakožto pravému a po příbuzenství najbližšiemu dědici po panu Berovi... řádně příslušala jsú a příslušejí...“[185] za roční plat 12 kop grošů míšenských. Ve smlouvě o prodeji sepsané jsou měšťané lounští na základě předchozí listiny krále Vladislava označováni již jako „praví a dědiční fundátorové“ tohoto špitálu.[186] Téhož roku povolil Jan z Divic lounským, aby u městského špitálu postavili kostel. Stalo se tak zvláštním dodatkem ke smlouvě, kterou má s měšťany „o fundátorstvie“ tohoto špitálního nadání.[187]

Trvalost poměru zakladatelského jako zvláštního poměru právního, označovaného soudobým termínem fundátorství, existence několika fundátorů vedle sebe, dědická sukcese k právům prvního zakladatele, právo fundátora disponovati těmito právy, která může i prodat, jakož i uznání práv vrchního fundátora, jež příslušejí králi českému, jsou zde zachyceny v listinách na příkladu více než typickém.

Roku 1486 se vzdal panovník svého vrchního práva k špitálu pod Vyšehradem a svěřil je městské radě Nového města Pražského. V listině o tom sepsané

[181] *Tamtéž*, čís. 218, str. 378.
[182] *Tamtéž*, čís. 218, str. 376.
[183] *Tamtéž*.
[184] *Tamtéž*, čís. 401, str. 674.
[185] *Tamtéž*, str. 675—6.
[186] *Tamtéž*.
[187] *Tamtéž*, str. 676.

se praví, že panovník dává novoměstským „...právo naše i také vrchnost, kterážto nám jakožto králi Českému přieslušie k špitálu...atd.“[188]

Obecně uznanou zásadu, že panovník jest nejvyšším fundátorem nad špitály v královských městech, potvrzuje jednoznačně i listina krále Vladislava z roku 1507, ve které panovník píše, že jej staroměšťští konšelé prosili, „abychom jim vrchnie právo naše a podacie kostelní nového špitálu a kostela sv. Pavla dáti ráčili, ...že oni ten špitál na svuoj náklad pro nemocné a chudé lidi vyzdvihli a vystaviti dali..., poněvadž jsú oni toho špitálu a kostela fundátorové, ...dali jsme a dáváme... (jim) to právo vrchnie naše...“[189]

Panovníkovo právo na nejvyšší fundátorství nad špitály, které byly založeny měšťany nebo z prostředků královských měst samotných, potvrzují i doklady jiné, jež nás současně vedou k přesvědčení, že nad špitály, které byly založeny osobami stavu panského a rytířského, českému králi toto právo nepatřilo. Nehledě k dokladům níže citovaným, nemáme ostatně jiných dokladů o tom, že by český král vůbec kdy nad šlechtickou fundací jakéhokoli druhu nějaké své vrchní právo uplatňoval.

Do správy a poměrů těchto fundací zasahuje panovník jen tehdy, když k tomu získá zvláštní právní titul, ať již koupí, výměnou, odúmrtí nebo podobně, to jest teprve ve chvíli, kdy se tyto šlechtické fundace dostanou do přímého vlivu moci královské.

Tak královská listina z roku 1301 nás zpravuje o tom, že panovník potvrzuje založení šlechtické špitální nadace teprve tehdy, když se stal pánem města, ve kterém špitál fungoval.[190]

Roku 1437 daroval císař Zikmund táborským „panství na špitále, ...kteréž jest na nás, jakožto krále Českého připadlo po smrti panie Anny, vdovy někdy Oldřichovy z Ústie... dali jsme a tímto listem dáváme ...městu Hradišti nebo Tábor a měšťanóm...“[191] Také zde disponuje panovník právy k šlechtické špitální fundaci teprve tehdy, když mu připadla jako odúmrť.

Neomezitelnost fundátorů z řad stavu panského a rytířského v jejich právech ke špitálním nadáním, která založili, dokazuje i listina krále Vladislava z roku 1481. Panovník v této listině dává obvyklý souhlas vyžadovaný právním řádem[192] ke zřízení šlechtického špitálního nadání v Benátkách, které založil Bohuslav z Kunvaldu a na Dražicích, a aniž by na ni uplatňoval nějakých nároků výslovně zdůrazňuje, aby „panstvie téhož špitálu... zuostalo při témž Bohuslavu Dražickém a také dědicích nebo dědičkách i budúcích jich.“[193]

[188] *CIM I.*, čís. 181, str. 292.
[189] *CIM I.*, čís. 201, str. 334.
[190] *CIM II.*, čís. 71, str. 133: „Nos Wencezlaus... donacionem et collacionem... in Upensi provincia... et in civitate Upa... que nunc nostra est... hospitali... constructo.. nostrum benigne prestamus assensum...“
[191] *CIM III.*, čís. 115, str. 201.
[192] *Všehrd VI*, 24—1, str. 275.
[193] *RTT II.*, str. 388.

4. Správa špitálu a jeho majetku

Správa špitálů a špitálních statků nebyla organizována jednotným způsobem. Jinak a jinými orgány bylo spravováno jmění špitálů klášterních; jinými orgány a jinou správní organizací se vyznačují špitály městské.

V obou případech však nejvyšším orgánem nad správou špitálního nadání in temporalibus zůstává vždy fundátor.

Termíny „administratio“,[194] „dispositio“,[195] „gubernatio“,[196] „rectura“,[197] „rectoratus“,[198] „regimen“,[199] „dirigere“,[200] „disponere“,[201] „gubernare“[202], „ordinare“,[203] „regere“,[204] nebo „zpravovati“,[205] kterými se v pramenech označuje účast fundátora nadání na jeho správě, nedávají nám bohužel samy o sobě možnost zjistit, jak dalece spravoval majetek špitálního nadání sám zakladatel nebo fundátor, neboť jest jich ve stejných listinách použito vedle sebe jak pro označení činnosti správních orgánů nadání, tak i pro označení dohlédací a řídící činnosti fundátora. Jest však velmi pravděpodobné, že u některých špitálů fundátoři sami osobně vybírali a přijímali pro ně platy a důchody a vedli celé jejich hospodářství.

Nepochybné jest to u špitálu Sv. Ducha v Klatovech, jehož zakladatel se stal členem řádu křižovníků s červenou hvězdou, kterým špitál odevzdal, a po dobu svého života špitál in temporalibus spravoval.[206] Podobně tomu bylo i u špitálu Sv. Ducha v Brně.[207] Jak se zdá, byl osobně fundátorem a jeho dědici spravován i špitál proti kostelu sv. Ambrože v Praze.[208] Zakladatelem a po jeho smrti jeho manželkou byl řízen také špitál žatecký, což je zřejmé z toho, že disposice o osobě budoucího správce nadání mají vstoupiti v platnost teprve po smrti zakladatelovy manželky.[209] Osobní řízení špitálního nadání fundátory lze

[194] *CIM II.*, čís. 218, str. 376; čís. 634, str. 812. *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.
[195] *CIM II.*, čís. 353, str. 516.
[196] *CIM II.*, čís. 159, str. 273; *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33; *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.
[197] Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.
[198] *CIM II.*, čís. 634, str. 812.
[199] *Libri erectionum I.*, čís. 253, str. 137; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *CIM II.*, čís. 159, str. 273; čís. 353, str. 516; Köpl, *l. c.*, čís. 41, str. 26; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26.
[200] Např. *CIM III.*, čís. 275, str. 474.
[201] Např. *CIM II.*, čís. 163, str. 277.
[202] *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78; *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137; *Libri erectionum VI.*, čís. 779, str. 578; Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.
[203] Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.
[204] *CIM II.*, čís. 163, str. 277; *Regesta II.*, čís. 546, str. 210.
[205] *AČ XXXVII.*, částka 3, čís. 8, pozn. 5, str. 1851.
[206] *CIM II.*, čís. 41, str. 106.
[207] Sujan, *Dějepis Brna*, Brno 1928, 2. vyd., str. 94 a 103.
[208] *AČ XXXVII.*, částka 3., čís. 8., pozn. 5, str. 1851.
[209] Schlesinger, *l. c.*, čís. 259, str. 112.

předpokládat i u špitálu sv. Anny v Hradci Králové[210] a u špitálu tachovského.[211]

S ojedinělým případem omezení fundátora v jeho vlivu na správu špitálního nadání se setkáváme v Kouřimi, kde zakladatel tamního špitálu a po jeho smrti jeho manželka sice osobně spravovali špitál a jeho jmění, ale podléhali správci tamního farního kostela, který jim mohl výkon správy odejmout a pověřit vedením špitálních záležitostí jiného správce.[212]

V převážné většině případů však fundátoři sami do správy špitálního majetku osobně nezasahovali a její výkon svěřovali buď městské radě nebo klášteru, přičemž si pro sebe a své nástupce ponechávali právo jmenovati správce špitálu, jehož pak buď sami, nebo prostřednictvím orgánů jimi pověřených kontrolovali.

V činnosti a působnosti orgánů, které se podílely na správě špitálního majetku, lze pozorovati jistý rozdíl mezi městy královskými a městy pozemkově vrchnostenskými. Tento rozdíl jest odrazem samostatnějšího politického a hospodářského života královských měst a závislého postavení měst poddanských.

V královských městech rozhodoval o správě špitálního nadání in temporalibus po dobu svého života jeho zakladatel.[213] Po jeho smrti připadalo toto právo jeho dědicům[214] a teprve po vymření fundátorovy rodiny přecházelo na městskou radu.[215] Všude tam, kde nebylo jiného výslovného ustanovení, nebo kde byl špitál založen z prostředků věnovaných městem, podléhala jeho správa zásadně dohledu a vedení městské rady.[216] V některých městech měl vedle městské rady rozhodující vliv na správu špitálního nadání a jeho statků také správce farního kostela.[217] Funkce, kterou fundátoři a orgány zde jmenované při správě špitálního majetku vykonávali, byla výlučně jen činností řídící a dohlédací, neboť bezprostřední vedení agendy, spojené se správou špitálního nadání, měly z jejich pověření osoby jiné.

U špitálních nadání v poddanských městech pozemkově vrchnostenských zůstával dohled na správu jejich jmění nepřetržitě v rukou fundátorů a členů jeho rodiny, popřípadě majitele panství. Rada poddanského města byla pak na rozdíl od měst královských jen výkonným orgánem při správě špitálního majetku. Tak s výslovnou výhradou práva vrchního dohledu zakladatele[218] byla

[210] *CIM II.*, čís. 250, str. 384.
[211] *CIM II.*, čís. 373, str. 546.
[212] *Regesta II.*, čís. 1848 str. 794.
[213] *CIM III.*, čís. 274, str. 472.
[214] *CIM II.*, čís. 250, str. 384; *CIM III.*, čís. 274, str. 472.
[215] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 26; *tamtéž II.*, čís. 446, str. 367. Srovn. též k tomu pozn. čís. 209 a 210.
[216] *Regesta II.*, čís. 375, str. 146; čís. 759, str. 304; čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 1826, str. 712; *CIM I.*, čís. 134, str. 218; *CIM II.*, čís. 409, str. 595; čís. 634, str. 812; čís. 665, str. 855; čís. 769, str. 997; *CIM III.*, čís. 275, str. 474.
[217] *Regesta II.*, čís. 1848, str. 794—5; *CIM II.*, čís. 765, str. 989.
[218] *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79.

r. 1370 pověřena výkonem správy místního špitálního nadání městská rada žlebská.[219] Tuto funkci vykonávala do r. 1377, kdy byl špitál předán fundátorem do správy kláštera,[220] který jej spravoval rovněž pod přímým dohledem jeho potomků.[221] Podobně tomu bylo i u špitálu v Českém Brodě, jehož zakladatelem byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Tento špitál svěřil jeho nástupce a majitel města do správy městské rady,[222] jež sice jmenovala správce špitálního jmění,[223] kteří však byli podřízeni přímému dohledu pražského arcibiskupa, jemuž byli povinni předkládati každoročně účty ze svého hospodaření ke kontrole.[224] Postavení dohlédacího orgánu ve stejném rozsahu jako ve městech královských dosáhla rada tohoto města teprve rozhodnutím císaře Zikmunda z r. 1437.[225] R. 1399 byla majitelem panství a města přiznána funkce dohlédacího a řídícího orgánu nad správou městského špitálu in temporalibus také radě města Jindřichova Hradce.[226] I v tomto případě však fundátoři dále kontrolovali správu špitálu a když v ní později shledali nepořádky, svěřili ji svému vrchnostenskému úředníku.[227] Podobným způsobem pod dohledem majitele panství vykonávala správu špitálních statků i městská rada pardubická.[228] Někdy byla městská rada ze správy špitálu zcela vyloučena a tato byla svěřena zvláštnímu správci nadání, který byl podřízen přímo fundátoru a jeho dědicům,[229] nebo byla vykonávána přímo vrchnostenským úředníkem.[230]

Jak jsme viděli výše na příkladu špitálu lounského, pokoušeli se i někteří panovníci o to, aby z rad královských měst udělali pouhé výkonné orgány správy špitálních statků, jako tomu bylo ve městech poddanských.[231] Ačkoliv byli panovníci uznáváni za nejvyšší fundátory špitálů v královských městech, neměla jejich snaha v tomto směru valného úspěchu a městské rady královských měst měly až na velmi nepatrné výjimky ke špitálnímu nadání stejný poměr jako původní jejich fundátor.

Výkonnými orgány správy špitálních nadání in temporalibus bývali ve městech pravidelně dva měšťané, kteří jsou v pramenech a literatuře označováni jako „procuratores hospitalis“,[232] „správy špitála“,[233] „úředníci špitálští“,[234]

[219] *Tamtéž.*
[220] *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.
[221] *Tamtéž.*
[222] *CIM II.*, čís. 440, str. 633.
[223] *Tamtéž.*
[224] *Tamtéž.*
[225] *CIM III.*, čís. 96, str. 151.
[226] *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.
[227] F. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—3*, str. 82, cituje instrukci majitele panství, kde se praví, že se tak stalo proto, „poněvadž správci kradli, špitál ožírali a chudinu napořád obírali.“
[228] Sakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 203.
[229] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.
[230] *RTT II.*, str. 264; Schmidt-Picha, *l. c.*, čís. 280, str. 78.
[231] Viz výše pozn. 183.
[232] *Regesta III.*, čís. 1977, str. 768.

„kostelníci špitálští“,[235] „poručníci a kostelníci špitálu“,[236] „provisores“,[237] „úředníci nad špitály a chudými“,[238] „tutores et commissarii hospitalis, curatores hospitalis, rectores census hospitalis et collectores“[239] a podobně. Velmi často byli současně také členy městské rady. V tomto případě byli do své funkce dosazováni současně při jmenování nové rady.[240] Někdy tuto funkci vykonávali společně jeden nebo několik měšťanů a správce farního kostela.[241] Jejich jmenování prováděla městská rada, někdy ovšem za spoluúčasti fundátora.[242] Ti se také snažili o to, aby správa špitálního majetku byla svěřována takovým osobám, které by skýtaly záruku, že se z něho nebudou obohacovat. Proto si fundátoři vymiňovali, že vedení hospodářských záležitostí špitálů má býti svěřováno takovým osobám, které mají dostatečné vlastní jmění.[243]

V Plzni, kde městské radě náleželo od 15. století právo dohlížeti na správu statků špitálu sv. Maří Magdalény, fungovali v této době vedle vlastního správce špitálu dva nebo tři měšťané jednak jako orgány výkonné, jednak jako orgány dohlédací.[244]

Funkční období těchto špitálních úředníků se pravidelně krylo s funkčním obdobím městské rady. Bylo však přípustné, aby byli funkce zproštěni i dříve, a to tehdy, jestliže se o špitální nadání nestarali tak, jak to vyžadovala jeho potřeba. Někteří z nich však zůstávali ve své funkci velmi dlouhou dobu. Tak na př. Prokop Malsa ji u plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény zastával podle pramenných dokladů nepřetržitě nejméně po dobu 15ti let.[245]

Postavení těchto orgánů ke špitálnímu nadání bylo v celku volnější než postavení bezprostředních správců, neboť nebyli vázáni povinností bydlet ve špitále a celá jejich činnost byla převážně činností řídící a dohlédací.

Vedle nich fungoval totiž u každého špitálu ještě zvláštní správce nadání in temporalibus, jehož povinností bylo bydleti ve špitále, vést osobně jeho hospodářství a říditi celý jeho vnitřní život. Podle velikosti a významu špitálu kolísal rozsah pravomoci tohoto správce mezi pravomocí správních orgánů právě zmíněných a pravomocí pouhého správce špitální budovy, jako tomu bylo na př.

[233] Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 56.
[234] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 87, str. 74; čís. 212, str. 179.
[235] *Tamtéž*, čís. 396, str. 328; čís. 529, str. 429; čís. 579, str. 482; čís. 712, str. 599.
[236] *Tamtéž*, čís. 707, str. 596.
[237] *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.
[238] H. Jireček, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884, str. 64.
[239] Z. Nejedlý, *Dějiny Litomyšle I.*, str. 211, pozn. 132—134.
[240] Gradl, *Die Chroniken der Stadt Eger*, Praha 1884, str. 236.
[241] *Regesta III.*, čís. 1977, str. 768; *CIM II.*, čís. 765, str. 989.
[242] *CIM II.*, čís. 440, str. 633; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.
[243] Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156: „....ad quam gubernationem quodlibet consilium honestum virum de consilio aut de communitate, qui propria habeat et de bonis hospitalis non indigeat nec abimat, collocabit.“
[244] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 87, str. 74.
[245] *Tamtéž*, čís. 396, str. 328 k roku 1494 a čís. 712, str. 599 k roku 1509.

u špitálu v Jindřichově Hradci,[246] v Pardubicích,[247] v Hradci Králové,[248] v Klatovech,[249] a jinde.[250] Mohl jím býti laický duchovní, který pak řídil špitální nadání nejen in temporalibus, nýbrž také in spiritualibus, vykonávaje zde curam animarum pro percipienty nadání.[251] Kromě duchovních zastávaly funkce správce špitálního nadání také osoby světské.[252] V pramenech jsou nazývány „provisor hospitalis,“[253] „procurator seu magister hospitalis,“[254] „custos, gubernator seu tutor domus s. hospitalis“,[255] „magister hospitalis et rector“,[256] „rector hospitalis“,[257] „rector alias praefectus seu provisor hospitalis,“[258] „praefectus hospitalis“,[259] „prior seu procurator hospitalis“,[260] „probošt špitálský“,[261] „commendator hospitalis“,[262] „prior hospitalis“[263] a podobně.

Správce špitálu jmenoval buď sám fundátor[264] nebo městská rada.[265] V některých případech se na jmenování správce špitálního majetku podílelo více účastníků, nebo je prováděl správce místního farního kostela. Tak roku 1293 byl správce špitálního nadání v Jihlavě jmenován městskou radou a opatem kláštera želivského, jemuž byl špitál podřízen.[266] Právo jmenovati správce českého špitálu v Římě patřilo jeho fundátorům, pánům z Rožmberka a kanovníkům třeboňským.[267] Bez ohledu na to, že ve fundační listině tohoto nadání bylo stanoveno, že jeho správcem má být osoba stavu duchovního, byla roku 1385 svěřena jeho správa osobě světské.[268] Právo rozhodovati o způsobu provádění správy špitálních nadání v královských městech uplatňoval také často

[246] Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—3*, str. 36 a 1—2, str. 128.
[247] Sakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 205.
[248] *CIM III.*, čís. 170, str. 297.
[249] Vančura, *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, Klatovy 1927—1936, I—1, str. 520.
[250] Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, Brno 1909, str. 79 a 81. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 111.
[251] *Libri erectionum II.*, čís. 390, str. 231; *Regesta III.*, čís. 1973, str. 766.
[252] *CIM III.*, čís. 170, str. 297. Srovn. též pozn. čís. 273.
[253] *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.
[254] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.
[255] *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.
[256] *CIM II.*, čís. 594, str. 760; čís. 352, str. 515.
[257] *Libri erectionum V.*, čís. 950, str. 701; čís. 1051, str. 761; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 239, str. 267; Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, čís. 211, str. 175.
[258] *Libri erectionum II.*, čís. 251, str. 136.
[259] *Libri erectionum V.*, čís. 764, str. 568.
[260] *CIM II.*, čís. 368, str. 539.
[261] Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 757, str. 635.
[262] Horčička, *l. c.*, čís. 31, str. 16.
[263] *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.
[264] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.
[265] *CIM II.*, čís. 594, str. 760. Srovn. též pozn. čís. 219, 216 a 225.
[266] *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693.
[267] *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.
[268] Mareš, *Český hospic v Římě*, ČČM roč. LXIV (1890), str. 70.

panovník,[269] který někdy rozhodoval i o osobě správce. Tak např. roku 1389 přikázal král budějovickým, aby přijali do městského špitálu kněze Jakuba Bedu, který se měl státi koadjutorem nemocného správce špitálního nadání.[270] Pro případ, že by správce špitálu odstoupil, což se stalo téhož roku notářským aktem,[271] a předal správu špitálu jmenovanému knězi, nařídil panovník, aby jej budějovičtí v této funkci potvrdili.[272] Roku 1299 měl právo dosazovati špitálního správce kněz farního kostela kouřimského, na jehož návrh jmenoval tehdy pražský biskup správcem nadání kouřimského měšťana Lva, který špitálu v Kouřimi věnoval všechen svůj majetek.[273] Pro případ, že by se ve své funkci neosvědčil, mohl jej správce farního kostela kdykoli odvolat.[274] Kdyby však vydržel v této funkci až do své smrti a jeho manželka jej přežila, měla sama až do své smrti spravovat tento špitál, a kdyby snad byl místo ní jmenován správcem špitálu někdo jiný, měl jí poskytnouti z prostředků špitálního nadání doživotní zaopatření ve špitále.[275]

O hospodaření špitálů se vedla zvláštní špitální registra.[276] Jejich správcové byli povinni nejméně jednou ročně skládati účty ze svého hospodaření ve špitálech a na špitálních statcích buď přímo fundátoru[277] nebo příslušné městské radě.[278] Jestliže v jejich hospodaření nebylo shledáno závad, mohli ve své funkci zůstat i nadále,[279] v opačném případě měli být propuštěni a nahrazeni jinými vhodnějšími osobami[280] nebo musili uhradit schodek svého nedbalého hospodaření z vlastních prostředků.[281]

Orgány, pověřené správou špitálního nadání, je mohly procesně zastupovati

[269] *Regesta IV.*, čís. 595, str. 231; *CIM II.*, čís. 770, str. 999.
[270] *CIM II.*, čís. 634, str. 812.
[271] Köpl, *l. c.*, čís. 499, str. 265.
[272] *CIM II.*, čís. 634, str. 812.
[273] *Regesta II.*, čís. 1848, str. 794; *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 54 (v Bavorově).
[274] *Regesta II.*, čís. 1848, str. 795.
[275] *Tamtéž.*
[276] Schmidt-Picha, *Urkundenbuch der Stadt Krummau, II.*, čís. 280, str. 78; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 111—112; A. Kratochvil, *Ivančický okres*, str. 91; Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 101; F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, str. 78;
[277] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 221, str. 106; *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148; *CIM II.*, čís. 440 str. 633; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187; Pangerl, *Urkundenbuch... Hohenfurth*, čís. 157, str. 185; Tomek, *Dějepis města Prahy III.*, str. 260; Sakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 204; Ličman, *Slavkovský okres*, str. 168.
[278] *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78—9; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216; *CIM II.*, čís. 594, str. 760; *CIM III.*, čís. 96, str. 151; Peřinka, *Dějiny Kroměříže I.*, Kroměříž 1913, str. 322; W. W. Tomek, *Dějiny kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881, str. 79; Sedláček, *Děje města Čáslavě*, Praha 1877, str. 159; Tenora, *Paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, str. 75—6.
[279] *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.
[280] *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.
[281] Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 101.

a disponovati jejich majetkem jen se souhlasem nebo za spoluúčasti fundátora nebo městské rady.[282]

Správcové špitálů dostávali kromě celého zaopatření z důchodů špitálu také zvláštní peněžitou odměnu, jejíž výše bývala pravidelně určena již fundátorem v zakládací listině. Tak správce špitálu v Kamenici dostával kromě zaopatření roční odměnu ve výši 75 grošů.[283] Odměnu správce špitálního nadání v Bavorově určoval každého roku podle svého uvážení správce farního kostela a městská rada.[284] Stejně neurčitým způsobem byla stanovena odměna správci špitálu žlebského.[285] Příjem správce českého špitálu v Římě obnášel 10 kop grošů ročně.[286] Správce špitálu třeboňského dostával za vedení jeho hospodářské správy ročně 3 kopy grošů.[287]

K povinnostem správců špitálních nadání patřilo také najímati služebné osoby, jež měly posluhovat nemocným a starat se o čistotu ve špitále. Jejich počet býval přesně určen zakladatelem a činil nejvíce 3 osoby, a to 2 služebné a jednoho sluhu, někdy i méně, kteří byli živeni a vypláceni z prostředků nadání.[288]

Odlišnou strukturou správy a jinými orgány, které tuto správu vykonávají, se vyznačují špitály klášterní a špitály, podléhající pravomoci řádu německých křižáků[289] a řádu křižovníků s červenou hvězdou.[290]

I v těchto případech zůstával ale nejvyšším dohlédacím orgánem fundátor špitálního nadání, který si pro sebe a své nástupce vyhradil právo dohledu a kontroly nad hospodařením špitálu,[291] jakož i konečné rozhodnutí o jmenování správce špitálního nadání.[292] Výjimkou by zde mohly býti špitály, které byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou, u nichž se v pramenech s výhradami tohoto druhu nesetkáváme, aniž bychom v nich nalezli doklady

[282] *Desky zemské království českého*, řada I., sv. 2, čís. 31, str. 13; Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 14, str. 8; F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, str. 79.

[283] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.

[284] *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 55.

[285] *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78.

[286] *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.

[287] *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.

[288] *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 18; čís. 110, str. 55; *Libri erectionum II.*, čís. 390, str. 230; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187, F. Petr, *l. c.*, str. 81.

[289] Řád německých křižáků kromě špitálů ve svých komendách (viz J. Lippert, *Sozialgeschichte Böhmens I.*, Praha 1896, str. 72; A. Frind, *Kirchengeschichte Böhmens II.*, Praha 1866, str. 243 a n.) měl ve správě také špitál v Bílině (*Regesta II.*, čís. 1927, str. 630) a špitál v Plzni (Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14).

[290] Kromě jiných spravovali křižovníci s červenou hvězdou špitál ve Stříbře (Novotný, *České dějiny I—3*, str. 924 a 925, pozn. 1), špitál v Mostě (Bělohlávek-Hradec, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou* I — II., Praha 1930, str. 48), špitál v Chebu (*Regesta II.*, čís. 759, str. 304), špitál v Klatovech (tamtéž, čís. 2726, str. 1190), špitál v Litoměřicích (tamtéž, čís. 140, str. 53), špitál v Ústí nad Labem (*Regesta III.*, 1409, str. 553), špitál v Kouřimi (*CIM II.*, čís. 204, str. 328) a na krátký čas také špitál v Českých Budějovicích (*CIM II.*, čís. 310, str. 455).

[291] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14.

[292] *Tamtéž*, čís. 35, str. 39; *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.

o tom, že k procesnímu zastupování špitálů a k majetkovým dispozicím, týkajících se špitálního jmění, je třeba výslovného souhlasu fundátora.

O správě klášterního špitálu rozhodoval opat a konvent,[293] kteří také jmenovali jeho správce,[294] jímž byl pravidelně jeden z řeholníků.[295]

Nejvyšším orgánem správy špitálů, které byly podřízeny řádu německých křižáků, byl jeho nejvyšší představený.[296] Výkonným orgánem a správcem špitálu byl pak člen řádu, bydlící ve špitále,[297] o jehož jmenování rozhodoval představený řádu.[298] Správce špitálu pak celé špitální nadání zastupoval ve všech právních jednáních.[299]

Špitály řádu křižovníků s červenou hvězdou byly v nejvyšší instanci spravovány jeho velmistrem a konventem se sídlem v Praze. Bezprostřední správu mimopražského špitálu vedl ve funkci špitálního správce jeden z členů řádu. Tyto orgány byly současně legitimovány k procesnímu zastupování příslušného špitálního nadání.[300]

Některé špitály byly také podřízeny kapitulám. V těchto případech rozhodoval o způsobu jejich správy děkan za spoluúčasti kapituly.[301]

Přes všechna opatření, jež měla zabezpečiti řádnou správu špitálních nadání, stával se jejich majetek snadnou kořistí správců, kteří si při jeho rozkrádání počínali často tak, že se stávali terčem ostré kritiky současníků, jíž se však ani zdaleka nepodařilo nepořádky ve správě špitálního majetku odstranit.[302] Ve svém kořistnictví šli někteří ze správců špitálních nadání dokonce tak daleko, že okrádali nejen chudáky, kteří byli ubytováni a živeni ve špitále zdarma, ale i ty, kteří si zde zakoupili provizi. Tak zejména je všemožným způsobem zkracovali na stravě, zatímco pro sebe pořádali za špitální peníze nákladné hostiny.[303] Někteří z nich dokonce neváhali vypůjčovat si na konto špitálního nadání pro sebe peníze,[304] takže je přivedli k úplnému zániku.[305]

[293] *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33. Viz též S. Reicke, *l. c.*, II., str. 5.

[294] *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33; Strnad, *Listář, král. města Plzně I.*, čís. 33, str. 39.

[295] Klimesch, *Urkundenbuch und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinen Klosters in Krummau*, Praha 1904, str. 25; Čelakovský, *Ze starších dějin kláštera sedleckého*, Praha 1900, str. 5 , S. Reicke, *l. c.*, str. 8.

[296] S. Reicke, *l. c.*, str. 41; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 35, str. 39; čís. 377, str. 417.

[297] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14; S. Reicke, *l. c.*, II., str. 43.

[298] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 35, str. 39; čís. 377; str. 417; tamtéž II., čís. 746, str. 625.

[299] *Tamtéž I.*, čís. 99, str. 107; čís. 117, str. 126; II. čís. 11, str. 6. Všechny tyto dispozice jsou však vázány na souhlas zakladatele a jeho dědiců.

[300] *Regesta III.*, čís. 123, str. 52; Horčičkа, *l. c.*, čís. 56, str. 41.

[301] *Regesta II.*, čís. 546, str. 210.

[302] F. Graus, *l. c.*, str. 131.

[303] Nejedlý, *Dějiny Litomyšle I.*, str. 207; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 112—113; Tepl ý, *Dějiny Jindřichova Hradce* I—3, str. 82; Teige, *Základy starého místopisu pražského I—2*, str. 341.

[304] Teige, *l. c.*, str. 340.

[305] *Regesta II.*, čís. 199, str. 79: „...hospitale nostrum per homines incertos et vaga-

Stejným způsobem si přitom počínali jak správci světští,[306] tak i správcové stavu duchovního. Obzvláště to bylo známo o kněžích a o členech duchovních řádů, kteří ve špitálním majetku viděli snadnou příležitost k tomu, aby si opatřili prostředky ke svému pohodlnému životu a k obohacení svého kláštera nebo řádu.[307] Proto se v pramenech setkáváme s doklady, že zakladatelé špitálních nadání, především pak města královská, si výslovně vymiňují, že správa špitálu nemá být svěřována duchovním řádům a klášterům.[308] Výhrady tohoto druhu mají svůj původ jednak v neblahé činnosti správců špitálního majetku z řad duchovních a řeholníků, jednak jsou odrazem vzrůstající hospodářské a politické moci měst a vzájemného antagonismu mezi městy a církví jako stavem.

Nepořádky ve správě špitálních nadání, vedených osobami duchovními, byly takového rázu, že sám pražský arcibiskup svěřil správu jím založeného špitálu osobám světským, protože skýtaly přece jen větší záruku řádného vedení hospodářských záležitostí špitálního nadání, než se dalo předpokládat u osob stavu duchovního.[309] Ze stejného důvodu se r. 1401 rozhodl pražský arcibiskup spolu s českým králem svěřit světským osobám správu špitálu v Českých Budějovicích, který byl před tím nepořádně spravován osobou stavu kněžského.[310]

bundos proficere non posse, immo magis de die in diem deficere et ad ultimum penitus inclinari…“

[306] Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, Urkundenbuch I., čís. 214, str. 217: „…magistro et conventui fratrum ordinis cruciferorum cum stella in pede pontis Pragensis curam, regimen et administrationem plenam hospitalis in Budwoys et omnium bonorum suorum, quod hactenus per seculares personas minus provide et negligenter regebatur, duximus committendum.“

[307] F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 291.

[308] *Regesta III.*, čís. 1826, str. 712: „…volumus et disponimus, quod hospitale… ipsi cives in potestate sua habentes, regere et disponere ac provisorem presbyterum instituere debeant… nullam personam religiosam, sive sit de ordine Anthoniensi aut alio quocumque, ad ipsum hospitale aliatenus admittendo.“ *CIM II.*, čís. 250, str. 385: „…decernentes, quod prefatum locum hospitalis predicti seu disposicionis potestatem circa hospitale predictum pro parte personarum seu judicis et juratorum civitatis Greczensis habita et habenda, in futurum nulli religiosi, cruciferi et monachi possint a nobis ac successoribus nostris petere, impetere ac aliqualiter impetrare…“

[309] *CIM II.*, čís. 440, str. 633: „…didicimus, quod hospitalia, que per communitatem laicorum reguntur, proficere et crescere consueverunt, et dicto hospitali et eius utilitati, prout possibile est, providere volentes…“

[310] *Libri erectionum VI.*, čís. 129, str. 245: „…dictum hospitale cum suis pertinenciis et bonis universis unus clericus aut presbyter saecularis regebat et gubernabat… Et quia per incuriam et negligenciam rectorum eiusdem hospitalis, qui divino cultui et aliis ipsorum statui convenientibus insistentes ad temporalia prospicere non curaverunt, bona hospitali sciusdem in magna parte sunt diminuta, alienata et distracta, aedificiaque in suis structuris quasi totaliter collapsa et anichilata, ac pauperes infirmi in ipso hospitali degentes…magnam penuriam et miseriam in victu et amictu sunt passi et patiuntur ex eo, quod rectores ipsius hospitalis pauperibus abstrahentes illa, quae poterant pro se usurpare et usurpare consueverunt,… ipsum hospitale successu temporibus posset totaliter destrui et anichilari… propter quod judex et jurati ac communitas civitatis in Budweis… ordinaverunt …regimen et gubernationem dicti hospitalis

Proti všeobecnému názoru prosazoval český panovník tendenci, že špitální nadání mají být spravována osobami duchovními, zejména pak křižovníky s červenou hvězdou,[311] kterým četné špitály v královských městech sám do správy odevzdal.[312]

Volba vhodného způsobu správy špitálního nadání nebyla opravdu nijak snadná. Střídavě byla přitom dávána přednost jednou osobám světským, podruhé duchovním.[313] Některé špitály z tohoto důvodu změnily během krátké doby několikrát správu,[314] ale trvalá náprava nebyla zjednána, ani když nepořádky ve správě špitálů byly projednány na zemském sněmu.[315]

5. Postavení špitálního majetku v daňovém systému feudalismu

Přestože kultová zařízení špitálních nadání jim do jisté míry vtiskla charakter zařízení církevního, nevztahovalo se na špitály všeobecně uznávané osvobození církevního jmění od daňových břemen,[316] takže při převzetí darovaných nemovitostí, zejména pozemků, nebo při jejich zakoupení přejímal na sebe špitál všechna daňová břemena na nemovitosti váznoucí.

V královských městech musely tak špitály na místě dárce nebo předchozího držitele pozemku odváděti ze svých nemovitostí pravidelný roční úrok králi, přispívati na berni královskou a platit různé poplatky k obci. Jestliže na těchto nemovitostech vázla ještě jiná břemena charakteru soukromoprávního, přecházelo jejich plnění rovněž na špitál. Také u špitálů, založených v poddanských městech pozemkově vrchnostenských, jest v tomto směru patrna jejich závislost na vrchnosti, neboť kromě příspěvku na berni královskou odváděly spolu s ostatními poddanými desátek a plnily i jiné poddanské povinnosti.

in temporalibus... possint saeculari vel saecularibus personis eiusdem civitatis committere..."

[311] *Regesta IV.*, čís. 595, str. 321; „Ad audientiam majestatis nostrae ...pervenit, quod hospitale nostrum prae muris civitatis nostrae Curym situm, possessiones, bona et redditus ipsius per seculares personas in provisione hospitalium minus expertos hactenus gubernatum est et in praesenti satis negligenter regitur et gubernatur, denique domus hospitales non per seculares imo per religiosas personas regi consueverant et gubernari."

[312] Viz pozn. 290.

[313] *Libri erectionum VI.*, čís. 129, str. 245; *Regesta IV.*, čís. 595, str. 231.

[314] Tak například špitál v Českých Budějovicích byl po svém založení spravován laickým duchovním (*CIM II.*, čís. 158, str. 271), roku 1351 byl předán do správy křižovníků s červenou hvězdou (Köpl, *Urkundenbuch der Stadt Budweis*, čís. 85, str. 54), kteří jej spravovali jen do roku 1359, kdy jej panovník svěřil do správy městské rady (*CIM II.*, čís. 381, str. 554). Městská rada dosadila jako správce špitálu duchovního, jehož nástupci se však v této funkci neosvědčili, takže od roku 1401 byl spravován osobou stavu světského (viz pozn. čís. 310).

[315] Teige, *Základy starého místopisu Pražského I—2*, str. 341—2.

[316] E. Weiss., *l. c.*, str. 124.

Břemena, jimiž byla nemovitost zatížena, vypočítávali často dárci již při jejím odevzdání špitálu.

Stalo se tak např. r. 1374 při založení špitálu v Sušici, na jehož vybudování a dotování se podílelo několik bohatých jednotlivců z řad městského patriciátu, kteří v zakládací listině uvádějí výši poplatků, které sami z darovaných nemovitostí platili a jež má v budoucnosti odvádět také špitál. Tak měl špitál platit z darovaného dvora 24 grošů berně královské a odvádět i ostatní poplatky k obci. Tyto poplatky a 15 grošů královského úroku měl odvádět také z darovaného mlýna. Z pole, které dostal darem od měšťana Handlina, odváděl jen poplatky obecní.[317] V pozdějších letech daroval tomuto špitálnímu nadání Hertlín Mautner pole u Králčic, z něhož byl špitál povinen odvádět ročně jeden groš správci farního kostela v Sušici a platit obecní daně.[318]

Roku 1484 odkázal řezník Mika špitálu v Ústí nad Labem pozemek a výslovně určil, že špitál má nadále platit k obci poplatek, který z něho sám odváděl. V darovací listině o tom čteme: „... a diedinu za mostkem podle rokle aby byla k sspitala, nez ssos, kteryz prwe swe platil, aby k uobczi bylo dawano.“[319]

O povinnosti špitálu platiti ze svých pozemků berni královskou nás zpravuje také listina pražského arcibiskupa Jana Očko z Vlašimě z r. 1377, ve které jsou zapsány podmínky prodeje špitálního dvora za roční plat 10 kop grošů. Arcibiskupský notář Jiří, jeho nový držitel, má podle této listiny být osvobozen ode všech břemen kromě berně královské. Bude-li v zemi tato berně vybírána, jest povinen zaplatiti z tohoto dvora 15 grošů, a to buď přímo arcibiskupovi, nebo fundátoru špitálu, popřípadě správci špitálního nadání.[320]

Další dva doklady o placení berně královské ze špitálských pozemků pocházejí z r.1543. Tehdy totiž koupili purkmistr a konšelé městečka Načeradce jakožto správcové městského špitálu k jeho záduší některé dědiny, které byly špitálu zapsány do zemských desk s podmínkou, že z nich bude řádně odváděna berně královská.[321] Pod stejnou podmínkou byly do zemských desk zapsány statky a dědiny, které pro špitál sv. Ducha v Mostě zakoupili měšťané mostečtí.[322]

O tom, že špitály poplatky, váznoucí na jejich nemovitostech, skutečně odváděly, svědčí brněnské berní knihy, ve kterých jest r. 1351 zaznamenán příjem 4 hřiven daně (collecta), z mlýna, který patřil tamnímu špitálu.[323] R. 1354 jest zaplacení této daně rovněž zaznamenáno.[324] Vybírání obecních dávek z chlebných krámů, jejichž výnos patřil kutnohorskému špitálu, je zachyceno

[317] *Libri erectionum I.*, čís. 199, str. 96.
[318] Turek, *Dějiny veřejné péče o chudé v Sušici*, str. 8.
[319] Horčičkа, *l. c.*, čís. 292, str. 135.
[320] *Libri erectionum II.*, čís. 255, str. 138.
[321] *Desky zemské království Českého*, řada 1., sv. 2., čís. 664, str. 280.
[322] *Tamtéž*, čís. 441, str. 192.
[323] B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343—1365*, str. 189.
[324] *Tamtéž*, str. 215.

ve vysazení a svolení řemesel kutnohorských.[325] Špitál poddanského města Bystřice nad Pernštýnem zaplatil roku 1564 své vrchnosti 17 grošů a jeden denár úroku z luh špitálských a do Brna ze stejných luk 16 grošů a jeden denár berně královské.[326] Stejně tak svou povinnost k vrchnosti plnil i špitál v Českém Brodě, odváděje jí poplatek ze svých masných krámů.[327]

Četné imunity, jimiž byly osvobozovány klášterní statky od placení berní a plnění ostatních majetkových břemen,[328] a snaha zajistit veškerý výnos špitálních statků pro potřeby špitálního nadání byly příčinou, že některé špitály byly osvobozovány od placení berně královské a obecních břemen, jakož i jiných majetkových povinností. Udělování těchto imunit jest však spíše výjimkou než pravidlem.

Daňové imunity byly udělovány především špitálům, které byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou, kteří někdy dosáhli na panovníkovi i toho, že osvobodil špitál od povinnosti platit berni královskou ještě dříve, než byl špitál vůbec založen. Tak r. 1351 vydal Karel IV. list, kterým povoluje křižovníkům s červenou hvězdou založení špitálu v Písku, který a priori osvobodil od pravomoci městského rychtáře a od placení obecních daní. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno nemilostí královskou a pokutou 100 hřiven stříbra, z nichž jedna polovina měla připadnouti králi, druhá pak špitálu.[329] Špitál, byl-li vůbec založen, neměl zřejmě dlouhého trvání[330] a byl vybudován znovu teprve r. 1404 nákladem píseckého měšťana Mikuláše z Volyně, přičemž panovník výsadu, danou křižovníkům r. 1351, zrušil, aniž by špitál znovu od daňových povinností k obci osvobodil.[331] Roku 1352 se podobná situace opakovala i v Sušici, kde rovněž křižovníci s červenou hvězdou dosáhli ještě před založením špitálu toho, že jeho statky měly být osvobozeny ode všech daňových břemen v tom rozsahu, v jakém této imunity požívají i ostatní řádové statky.[332] Také zde však křižovníci špitál nezaložili, takže byl založen až později z prostředků měšťanů, aniž by však byl osvobozen od daňových břemen vůči králi a obci.[333]

Způsob, jakým byly špitály od plnění daňových břemen a jiných povinností tohoto druhu osvobozovány, můžeme dobře sledovat např. u špitálu sv. Ducha v Klatovech a u špitálu v Českých Budějovicích.

Tak v r. 1288, kdy Václav II. potvrdil založení špitálu sv. Ducha v Klatovech a jeho odevzdání do správy křižovníků s červenou hvězdou, osvobodil jej

[325] J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, str. 239.
[326] Tonora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, str. 76.
[327] *CIM II.*, čís. 804, str. 1046.
[328] V. Vaněček, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století*. Praha 1928, str. 27—8; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů...III.*, str. 106—112.
[329] Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 185, str. 181.
[330] *CIM II.*, čís. 769, str. 996.
[331] *Tamtéž*, str. 998.
[332] Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 186, str. 182.
[333] *Libri erectionum I.*, čís. 199, str. 96.

od placení dědičného úroku do komory královské, ode všech berní, platů a služebností a jejich výnos daroval špitálu. Současně osvobodil špitál od obecních břemen, dávek a služebností, které spolu s ostatními obyvateli města zakladatel špitálu odváděl.[334]

Tato imunita se však zřejmě vztahovala jen na statky, darované špitálu jeho zakladatelem.

Proto také, když roku 1327 daroval Vojtěch z Lažan špitálu lán polí, zůstal tento pozemek zatížen všemi majetkovými břemeny a dárce se zavázal, že bude místo špitálu odváděti z něho nadále všechny daně, sbírky a platy v tom rozsahu, jak je plní ostatní držitelé nemovitostí v Lažanech.[335] R. 1342 pronajal špitál svůj mlýn u Tajanova nad řekou Úhlavou. Nájemce mlýna byl sice osvobozen od placení daní (obecních?) a jiných poplatků, ale musil platit berni královskou, jejímž plněním byl špitál zřejmě povinován.[336] O tom, že imunita, vydaná špitálu roku 1288, se vztahovala jen na statky, darované zakladatelem, nás přesvědčuje také listina z r. 1350, kterou rychtář a konšelé města Klatov dosvědčují zakoupení vsi Tětětic ke jmenovanému špitálu. Dovídáme se z ní, že obyvatelé této vsi, kteří jsou povinni odvádět špitálu pravidelný roční plat, nemají být obtěžováni nikým jiným žádnými dalšími břemeny kromě případů, kdy by se vybíralo na berni královskou.[337]

Případ právě uvedený ukazuje způsob praktikovaný při propůjčování daňových imunit i ostatním špitálním nadáním. Jsou příklady, kdy špitály byly osvobozeny od plnění všech daňových a jiných břemen, jejichž výnos byl obracen ve prospěch nadání, jsou však i případy, kdy se toto osvobození vztahovalo jen na určité platy nebo jen na některé statky, a jsou posléze i takové případy, kdy všechna tato břemena plní za špitál někdo jiný.

R. 1327 osvobodil Jan Lucemburský špitál v Českých Budějovicích od placení jedné a půl kopy grošů pražských královského úroku z mlýna a pozemků, které mu daroval jeho zakladatel, měšťan Zachariáš. Současně s tím osvobodil špitál i od placení berně královské.[338]

Přestože tato imunita jest značného rozsahu, nezbavuje špitál všech daňových břemen. Není v ní formulováno osvobození špitálu od placení obecních daní, kteréžto povinnosti jest zbaven teprve dodatečně.

V následujících letech byla špitálu výše zmíněná imunita nejen znovu potvrzena, ale dostalo se mu ještě dalších úlev.

Když r. 1331 daroval Jan Lucemburský k dokončení stavby špitální kaple pastviny v Černicích a sedm lánů pozemků v Mokré,[339] vydal r. 1333 tomuto

[334] *Regesta II.*, čís. 2726, str. 1190.
[335] Vančura, *Dějiny města Klatov, I—1*, str. 150.
[336] *Tamtéž.*
[337] *CIM II.*, čís. 352, str. 515.
[338] *CIM II.*, čís. 148, str. 251.
[339] *CIM II.*, čís. 158, str. 271.

špitálu dva královské listy, z nichž prvním znovu potvrzuje založení špitální kaple,[340] a druhým rozmnožuje majetek špitálu tím, že špitál má tyto i v budoucnosti darované statky držeti „sine donacione censuum, stewerarum generalium seu berne exaccionem collectarum contribulacionem ac honerum tam realium quam personalium necnon aliarum angariarum et vexacionum, quocunque nomine censiatur.“[341] Text této listiny nasvědčuje tomu, že špitál dosáhl teprve nyní také osvobození od daňových povinností k městu.

R. 1355 potvrdil Karel IV. darování svého otce a odkaz mlýna na řece Malši a znovu ustanovil, že darovaná ves i mlýn mají býti se všemi pozemky k nim patřícími osvobozeny ode všech dávek, sbírek, daní a břemen jak věcných tak i osobních, jež z nich byly plněny ve prospěch města.[342]

Když byl budějovický špitál svěřen Karlem IV. do správy křižovníků s červenou hvězdou,[343] byla tato imunita ještě více rozšířena a městské radě budějovické bylo zakázáno vybírati od špitálu jakékoli poplatky z nemovitostí, které špitál má, nebo které v budoucnosti špitálu připadnou.[344]

Podobný doklad o osvobození špitálu od placení berně královské a obecních daní máme zachován z r. 1327 v Ústí nad Labem, kde Jan Lucemburský při udělování imunity o osvobození od placení berně královské[345] nařídil — jak se zdá — městské radě, aby špitál osvobodila také od povinnosti platit obecní daně. R. 1329 vydávají totiž přísežní konšelé tohoto města list, v němž prohlašují, že z rozhodutí panovníka osvobozují správce špitálu od povinnosti odváděti ze špitálních statků poplatky, jimiž byl obci povinován.[346]

Roku 1331 zakoupil zakladatel plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény, Konrád z Dobřan k špitálu ves Ejpovice a požádal Jana Lucemburského, aby tuto ves osvobodil od placení berně královské. Panovník jeho žádosti vyhověl a osvobodil ves nejen od placení královské berně, nýbrž i ode všech služebností a jiných povinností.[347] Zvláštním privilegiem, vydaným r. 1349, potvrdil tuto imunitní listinu v plném rozsahu i Karel IV.[348]

R. 1351 oznámil Karel IV. kouřimským, že špitál, který svěřil do správy křižovníků s červenou hvězdou, osvobodil od placení berně královské a veškerých jiných dávek a nařídil jim, aby jejich vybíráním špitál nezatěžovali, protože výnos špitálního jmění má sloužit především potřebám percipientů špitálního nadání.[349]

[340] *Regesta III.*, čís. 1973, str. 766.
[341] *Regesta III.*, čís. 1974, str. 767.
[342] *CIM II.*, čís. 173, str. 288—9.
[343] Viz pozn. čís. 314.
[344] *CIM II.*, čís. 310, str. 454—5.
[345] Horčička, *l. c.*, čís. 27, str. 13.
[346] *Regesta III.*, čís. 1588, str. 623.
[347] Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 27.
[348] *Tamtéž*, čís. 63, str. 69.
[349] *CDM VIII.*, čís. 81, str. 52.

Ze všech těchto příkladů vidíme, že špitály byly zatíženy jednak břemeny z titulu královy pozemkové vrchnosti, jednak břemeny povahy veřejnoprávní. Zatímco osvobození od plnění závazků z titulu užší závislosti na moci královské, jako např. placení ročního úroku králi (census), služebnosti apod., jsou zjevem dosti častým, není tomu tak u poplatků a břemen povahy veřejnoprávní, jako jsou např. berně královská (collecta regia generalis, berna regalis) a obecní daně, poplatky a dávky (collecta, contribucio, onus civitatis apod.).

Stejně tak nám tyto doklady ukazují, že daňové imunity a především osvobození od berně královské jsou propůjčovány většinou jen těm špitálům, které jsou ve správě křižovníků s červenou hvězdou nebo ve správě řádu německých křižáků. Ve všech ostatních případech byly špitály zásadně povinny platit ze svých pozemků berni královskou a osvobození od tohoto břemene dosáhly teprve postupem času.

Projevuje se to například u špitálu žateckého, kde se panovník vzdává úroku, který mu náleží ze špitálských statků z titulu užší sféry moci královské, aniž by špitál osvobozoval od plnění břemen povahy veřejnoprávní.[350]

S případem osvobození špitálů od placení daní k obci se setkáváme např. r. 1484 u špitálu malostranského.[351]

Výrazně se projevuje rozdíl mezi plněním finančních a poplatkových břemen povahy veřejnoprávní tj. vůči státní moci a břemen ze svazku pozemkově vrchnostenského u špitálů, založených v poddanských městech. U špitálů ve městech královských není tento rozdíl tak markantní, protože zde se přece jen do jisté míry — zvláště v době starší — soukromé zájmy panovníka, zejména pokud jde o stránku finanční, kryjí se zájmem veřejným.

Špitály na panstvích pozemkových vrchností byly povinny odvádět ze svých statků všechny na panství obvyklé dávky (desátky, peněžité platy, služebnosti apod.), platit obecní daně a v neposlední řadě poskytovat na ně připadající ekvivalentní příspěvek na berni královskou.

Od plnění povinností z poměru poddanského byly tyto špitály vrchností ve většině případů osvobozeny. Podobně tomu bylo i u daní obecních, od jejichž placení byly špitály osvobozeny buď městskou radou, nebo přímo vrchností.

Jediným břemenem a to veřejnoprávním, které tyto špitály měly plnit, bylo placení berně královské. Orgánem, který tuto berni na panství vybíral, byla vrchnost, a záleželo vždy jen na její vůli, zda a do jaké míry chce špitální statky touto berní spolu s ostatní půdou rustikální zatížit. Zdá se však, že pravidelnějším zjevem bylo osvobození špitálů od plnění tohoto břemene, které na sebe přejímala buď vrchnost sama nebo rada poddanského města.

S berní královskou ve spojení se špitálním nadáním na panství pozemkových vrchností se v našich dostupných pramenech setkáváme poprvé r. 1372, kdy

[350] *CIM II.*, čís. 727, str. 939.
[351] Secký, *Staropražské špitály*, str. 66.

bratří Rožmberkové rozšiřují za účelem zlepšení duchovní péče o špitál dotaci farního kostela v Krumlově. Nad statky, které k tomuto účelu věnují, si vyhrazují ochranu a berni královskou: „...tuitionem et bernam regalem pro nobis et successoribus dominis in Krumpnaw reservamus...“[352] Těžko lze říci, zda páni z Rožmberka si tu vyhrazují pro sebe vybírání berně královské na darovaných statcích, či zda tuto berni chtějí za špitál platit sami ze svých prostředků. Vzhledem k dalšímu textu listiny, kde se zakazuje uživatelům dotace zatěžovati darované statky většími břemeny, než která jsou v listině vyjmenována, jest pravděpodobnější, že Rožmberkové odváděli berni královskou sami.

Přesněji je závazek vrchnosti platit za špitál berni královskou stylizován v listině zakladatelů špitálu v Jindřichově Hradci z r. 1399. Fundátoři špitálu, páni z Jindřichova Hradce, se tu zavazují, že budou platit za špitál berni královskou, aby snad tímto způsobem nebylo zmenšováno jmění jimi založeného špitálu a přenášejí tuto povinnost i na své dědice.[353]

Jindřichohradecký špitál byl fundátory osvobozen od plnění povinností vůči pozemkové vrchnosti, což platilo i pro statky, jež špitálu v budoucnosti event. připadnou.

Tak např. když r. 1574 zakoupil pro špitál jeho správce sladovnu, osvobodil ji majitel panství od placení ročního úroku 4 grošů, které vrchnosti platil její předchozí majitel.[354]

Berni královskou z mlýna, který patřil špitálu litomyšlskému, platil držitel hradu Rychmburka. Částka, která by na berni královskou připadala, měla být správcem špitálu použita na udržování věčného světla ve špitální kapli. Kdyby majitel panství odmítl za špitál berni královskou zaplatit, přecházela tato povinnost na správce špitálního nadání, který se tím zbavoval povinnosti udržovati ve špitální kapli věčné světlo.[355]

Povinnost špitálů platit ze svých pozemků berni královskou, přejímala někdy na sebe také rada poddanského města. Stalo se tak např. v 16. stol. ve Slavkově, kde se městská rada zavázala, že bude za špitál odvádět berni královskou.[356]

Ještě častěji než od placení berně královské byly špitály poddanských měst osvobozovány od plnění povinností z poměru poddanského.

[352] *Libri erectionum I.*, čís. 191, str. 92.

[353] *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Eciam dum steura regalis in terra Boemiae exigeretur, extunc nos, fundatores iam dicti... in censualibus, si quos unquam pro dicto hospitali dederimus, fide bona et sincera promittimus eandem steuram caritative pie et mediocriter exigere, ita ut propter immoderatam exaccionem huiusmodi steurae nulla arca desoletur. Ad quod eciam faciendum heredum et successorum nostrorum consciencias obligamus.“

[354] Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce II—1*, str. 279.

[355] Nejedlý, *Dějiny města Litomyšle, I.*, str. 209.

[356] Ličman, *Slavkovský okres*, str. 168.

Osvobození tohoto druhu dosáhl roku 1447 špitál slavkovský.[357] Od odvádění ročního platu vrchnosti a od vinného desátku byl vrchností osvobozen také špitál v Ivančicích.[358] Hustopečský špitál osvobodil od placení ročního platu vrchnosti a od odvádění desátku ze špitálních polí Karel z Lichtenštejna.[359] Od vrchnostenských dávek byl osvobozen i grunt, který z vlastních prostředků zakoupila k vybudování nového špitálu městská rada tovačovská.[360] Ve Frenštátě byla majitelem panství osvobozena od vrchnostenských platů mandlovna, postavená na pozemcích špitálu.[361]

V některých poddanských městech byly špitály osvobozeny také od placení obecních daní a dávek, jako tomu bylo např. v Třebíči[362] a ve Frenštátě.[363]

O klášterních špitálech a špitálech, které se časem dostaly do jejich správy, nemáme, pokud jde o jejich daňové poměry, přesnějších zpráv. Vzhledem k daňovým imunitám, které dostávaly špitály křižovníků s červenou hvězdou, a s přihlédnutím k hospodářské jednotě špitálních statků se statky klášterními, nelze pochybovat o tom, že se na statky těchto špitálů vztahovaly berní imunity v tom rozsahu, v jaké byly jednotlivým klášterům udělovány.[364]

Zatížení špitálních statků daňovými břemeny a nedostatek prostředků a možností k hospodaření ve vlastní režii, jakož i snažší správa, byly příčinou, že špitály pronajímaly nebo prodávaly své nemovitosti za pevné roční platy.[365] Tím se stalo hospodaření špitálů typickým hospodářstvím rentovým.

[357] *Tamtéž.*
[358] Kratochvíl, *Ivančický okres*, str. 165.
[359] Hosák, *Hustopečský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1924, str. 52.
[360] Peřinka, *Kojetský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1930, str. 219.
[361] Felix, *Frenštátský okres*, *Vlastivěda moravská*, Brno 1908, str. 115.
[362] Kubeš, *Dějepis města Třebíče*, Třebíč 1874, str. 97.
[363] Felix, *l. c.*, str. 115.
[364] V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů... III.*, str. 106—112.
[365] Viz např. Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 14, str. 8; čís. 707, str. 596. Kalina, *Moravské zemské desky II.*, čís. 104, str. 416—7: „Jakož špitál muoj v městě mém Mezeříčí ležící, dvou vsí... od starodávna v dědičném držení a užívání... jest... kteréchto vsí duochodů k vybírání ouřad mezeříčský v spravování sou a z těch duochodů na špitál a na vychování chudých lidí nakládají, i poněvadž nemalé práce a ochraňování lidí ze vsí svrchupsaných týž ouřad mezeříčský, poddaní moji, mají a ku póhonóm, kterýmiž ku právu zemskému od lidí nepokojných poháněni bejvají, stávati a tudy obchody své meškati a také znamenité outraty o to vésti musejí, za to mne jako pána svého dědičného poddaně prosíc, abych jim z takové práce a outrat pomohl a vsi napřed psané se vším jich příslušenstvím k ruce své ujal a jiný plat jistý... nadal...“

•

Použité zkratky:

AČ = Archiv Český
CDM = A. Boček a ost., Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae.
CIB = H. Jireček, Codex juris Bohemici.

CIM = J. Čelakovský-G. Friedrich-A. Haas, Codex juris municipalis regni Bohemiae, I — IV—2.
ČČH = Český časopis historický.
ČČM = Časopis českého musea
FRB = Fontes Rerum Bohemicarum
Horčička, Ukb. Aussig = Urkundenbuch der Stadt Aussig, Praha 1896.
Klimesch, Urkundenbuch Krummau = Klimesch, Urkundenbuch- und Regestenbuch d. ehemaligen Klarissinen-Klosters in Krummau, Praha 1904.
Köpl, Urkundenbuch Budweis = Köpl, Urkundenbuch der Stadt Budweis, Praha 1901.
Libri erectionum = Borový-Podlaha, Libri erectionum archidiocesis pragensis saeculo XIV et XV., Praha 1875—1915.
Pangerl, Urkundenbuch Hohenfurth = Pangerl, Urkundenbuch des Cistercienserstiftes zu Hohenfurth in Böhmen, Vídeň 1872.
Regesta = Erben-Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RTT = Reliquiae tabularum terrae
Strnad, Listář král. města Plzně = Strnad, Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad, I — II, Plzeň 1891.

Das Spital, sein Vermögen, seine Verwaltung und Stellung im Steuersystem des Feudalismus in Böhmen

Resumé

1. Einleitung

Wie in allen anderen europäischen Ländern gab es auch im Königreich Böhmen im Mittelalter eine grosse Anzahl von Armen und Kranken. Zur Milderung ihrer trostlosen Lebensbedingungen sind auch hier unter dem Einfluss des Christentums und der Kirche aus dem Privatvermögen weltlicher Personen verschiedensten Standes zahlreiche Wohltätigkeitsanstalten gegründet worden. Grundsätzlich unterscheiden wir dabei drei Arten anstaltlicher Wohlfahrtspflege, und zwar: 1. das Spital, wobei klösterliches und bürgerliches Spital unterschieden werden muss, 2. das klösterliche Krankenhaus und 3. das Leprosenspital. Von diesen Anstalten hatte in der Sozialgeschichte des Landes die bedeutsamste Stellung das Spital, das seine nur wenig durch Eingreifen der Staatsgewalt am Ende des 18. Jahrhunderts beeinflusste Tätigkeit in der Armenpflege bis zum Ende des 19. Jahrhunderts in ungeänderter Form ausübte.

2. Das Spitalvermögen und die Spitaleinnahmen

Die Gründung und Errichtung eines jeden Spitals mussten vom König und vom ortszuständigen Träger der Kirchengewalt bestätigt werden, was regelmässig erst nach vorheriger Zustimmung des Geistlichen der Pfarrkirche geschah. Die erfolgreiche Tätigkeit und Dauer der Spitalstiftung musste durch ein genügendes Vermögen gesichert sein, welches der Stifter, seine Nachfolger oder andere Personen aus ihrem Privatvermögen dazu gaben. Zu den Spitaleinnahmen gehörten verschiedene Gaben und Schenkungen von Bargeld oder Renten, von denen einige einem bestimmten Zwecke dienten, zum Beispiel der Reparatur der Spitalgebäude oder Spitalkirche, dem Erwärmen des Bades für die Spitalinsassen, der Beleuchtung und Beheizung der Spitalzimmer, der Bekleidung der Armen usw. Manche Spitäler bekamen auch die Gerichtsbussen, mit welchen die Grundherrschaften ihre Untertanen bestraften, sowie die Geldstrafen, welche den Kaufleuten oder Handwerkern wegen schlechter Qualität der Ware von den zuständigen Zünften auferlegt wurden, wobei alle beschlagnahmte Ware regelmässig zugunsten der Spitäler verfiel. Den Grund des Spitalvermögens bildeten jedoch die geschenkten Immobilien (Dörfer, Felder, Häuser usw.), die den Anlass zur Entstehung eines speziellen Rechtsverhältnisses zwischen dem Geber und der Spitalstiftung gaben. Den Inhalt dieses Rechtsverhältnisses bildeten alle Vollmachten, welche der erste Stifter und seine rechtlichen Nachfolger über die Spitalstiftung hatten. Da diese in der vollen Ausübung ihrer Stiftrechte leicht durch die Gabe von Grundstücken seitens dritter Personen hätten beschränkt werden können, durfte das Spital diese Grundstücke nur mit ihrer ausdrücklichen Zustimmung annehmen. Da der Besitz von Grundstücken für das Spital noch andere Pflichten brachte, muss man im Gesamtspitalvermögen zwischen beweglichen und unbeweglichen Gütern unterscheiden.

Das Spitalvermögen und die Spitalinsassen bildeten die Rechtspersönlichkeit — universitas bonorum et personarum, die ganz vom Willen des Gründers und Stifters abhängig war, wobei die Spitalinsassen keinen Einfluss auf ihre Verwaltung hatten.

3. Der Stifter und das Stiftrecht

Der Stifter, welcher in Urkunden als Fundator bezeichnet ist, übte über die Spitalstiftung verschiedene Vollmachten aus, welche ihm auf Grund des vorgenommenen Errichtungsaktes zukamen. Seine Nachfolger, welche nach seinem Tode mit diesen Rechten disponierten, wurden auch als Fundatores bezeichnet, obwohl sie diese Vollmächte (Stiftrechte) über das Spital auf Grund seines Testaments oder durch Kauf gewonnen haben. Das bestehende Rechtsverhältniss zwischen der Spitalstiftung und dem Fundator bezeichnen die Urkunden als „fundátorství".

Da der Fundator bei der vollen Ausübung bzw. Durchführung seiner Vollmächte über das Spital hätte leicht beschränkt werden können, versicherte er sich ihrer ungestörten Durchführung, und zwar nicht nur für sich selbst, sondern auch für seine rechtlichen Nachfolger. Aus diesem Grunde durfte das Spital die Grundstücke, welche ihm von einem Dritten gegeben wurden, nur mit seiner ausdrücklichen Bewilligung annehmen, weil in allen diesen Fällen der Geber über diese von ihm geschenkten Grundstücke dieselben Rechte wie der Fundator ausüben konnte. Dieser Fall wurde stets so gelöst, dass jeder, der mit der Bewilligung des Fundators der Spitalstiftung irgendwelche Grundstücke gab, nur über die von ihm geschenkten Grundstücke die fundatorischen Vollmächte ausüben durfte, ohne den ursprünglichen Fundator oder seine Nachfolger in ihren Rechten stören zu dürfen. Dasselbe galt selbstverständlich auch für die Ausübung der Stiftrechte dritter Personen über die von ihnen geschenkten Grundstücke.

In allen Fällen, in welchen das Spital aus dem Vermögen eines Bürgers oder der ganzen Bürgerschaft der königlichen Stadt gegründet wurde, war der König der höchste Fundator über diese Spitalstiftungen. Deshalb konnte er auch in die Ausübung der fundatorischen Rechte ohne weiteres eingreifen, was nicht möglich war, wenn die Spitalstiftung aus dem Vermögen einer Person des Herren- oder Ritterstandes stammte. In einigen Fällen verzichtete aber der König auf die Stiftrechte — „fundátorství" — und übergab sie der Stadt, was stets durch ein besonderes Schreiben geschah.

4. Die Verwaltung des Spitals und seines Vermögens

Die Verwaltung des Spitals und seines Vermögens war ganz vom Willen des Stifters abhängig. In manchen Fällen führte sie der Stifter persönlich; in allen anderen Fällen führte er die oberste Leitung und Aufsicht (tuitio-Schutzherrschaft) über das Spital mit dem Recht der endgültigen Entscheidung in allen Angelegenheiten. Die Verwaltung und Leitung mancher Spitäler waren dem Stadtrat der königlichen Städte anvertraut, der aus seiner Mitte einen oder zwei Ratsmänner auswählte, die die dem Rat übertragene Schutzherrschaft und Vormundschaft über das Spital ausübten. Diese Pfleger waren in ihrer Tätigkeit dem Rat verantwortlich und vor der Vornahme wichtiger Geschäfte waren sie verpflichtet, die Einwilligung des Stadtrates oder des Fundators einzuholen. Nach aussen waren die Pfleger die Sachwalter des Spitals und die Prokuratoren der Insassen in der Vertretung des Spitals bei allen wichtigeren Rechtsgeschäften sowie bei Rechtsstreitigkeiten aller Art vor den ordentlichen Gerichten. Im Innenbereiche oblag ihnen die regelmässige Visitation des Spitals, unterstanden ihnen die Spitalbeamten und alle Anstaltsangehörigen. Die unmittelbare Spitalverwaltung ruhte in der Hand des Spitalmeisters, dessen Stellung sehr verschieden war. Die Spitalmeister waren entweder Geistliche oder Laien. Die Besetzung des Amtes des Spitalmeisters war Aufgabe und Recht des Fundators oder des Stadtrates.

Die Spitäler der grundherrschaftlichen Städte wurden auch durch den Stadtrat und Spitalmeister verwaltet, die aber in engerer Abhängigkeit zur Grundherrschaft waren. Der Stadtrat dieser Städte konnte niemals die Schutzherrschaft und Vormundschaft und auch nicht alle fundatorischen Rechte über diese Spitäler ausüben. Einige von diesen Spitälern wurden direkt von einem grundherrschaftlichen Beamten verwaltet.

Die bruderschaftlichen Spitäler wurden vom Spitalmeister geführt, der von der Gesamtheit der Brüder gewählt wurde. Die Spitäler der ritterlichen Spitalorden wurden vom obersten Vorsteher des Ordens geleitet und unter seiner Aufsicht führte ein von ihm im Zusammenwirken mit dem Konvent ernannter Ordensbruder die unmittelbare Verwaltung des Spitals.

5. Die Stellung des Spitalvermögens im Steuer- und Zinssystem des Feudalismus

Obwohl die Spitäler aus der Initiative der Kirche entstanden und alle ihre gottesdienstlichen Einrichtungen nicht nur in spiritualibus sondern auch manche Spitäler selbst in temporalibus von geistlichen Personen verwaltet wurden, hatte das Spitalvermögen nicht dieselbe Stellung wie das übrige Kirchenvermögen. Die allgemein anerkannte Befreiung des Kirchenvermögens von den verschiedenen Steuer- und Zinspflichten war für das Spitalvermögen nicht gültig. Aus diesem Grunde waren die Spitäler zur Erfüllung aller Steuerpflichten und verschiedenen Abgaben verpflichtet, und zwar nicht nur zu Nutzen des Staates sondern auch zu Nutzen ihrer ortszuständigen Grundherrschaft. Aus diesem Grunde mussten die bürgerlichen Spitäler der königlichen Städte aus ihren Grundstücken nicht nur die Königssteuer (Staatssteuer, berna regalis), sondern auch ihre Zinspflichten gegenüber dem König persönlich als ihrem zuständigen Zinsherrn und alle Gemeindesteuern oder Abgaben leisten. Die bürgerlichen Spitäler der grundherrschaftlichen Städte waren nicht nur zur Leistung des ihnen im Grundherrschaftsbereich zufallenden Teiles der Königssteuer, sondern auch ihrer Zins- oder Zehntpflichten gegenüber der Grundherrschaft und zur Abgabe der Gemeindesteuer verpflichtet. Für die klösterlichen und bruderschaftlichen Spitäler galt die allgemein anerkannte Steuerimmunität des Kirchenvermögens und diese Spitäler hatten diese Lasten nicht zu tragen. Neben diesen „öffentlichen Pflichten" mussten die Spitäler alle Privatlasten tragen, die mit dem Besitz des dem Spital geschenkten Grundstückes verbunden waren.

Im Laufe der Zeit wurde für die meisten bürgerlichen Spitäler der königlichen Städte — auf Grund der vom König für jeden einzelnen Fall erteilten Immunität- die Königssteuer und Königszinsleistung abgeschafft. Diese Spitäler wurden dann regelmässig auch vom Stadtrat oder König selbst von der Leistung der Stadtsteuer und Stadtabgaben befreit. Bei den bürgerlichen Spitälern in den grundherrschaftlichen Städten wurde die Befreiung von der Leistung dieser Pflichten durch die Grundherrschaft so gelöst, dass der Grundherr selbst das Königssteuer für das Spital aus seinem eigenen Vermögen zahlte und auch auf die Leistung der Zins-und Zehntpflichten verzichtete. Auf Grund der grundherrschaftlichen Entscheidung wurden diese Spitäler auch von der Leistung der Stadtsteuer und Stadtabgaben befreit.

Die Erteilung der königlichen Immunitäten und die grundherrschaftlichen Befreiungen der Spitäler von der Leistung der obgenannten Pflichten häufigen sich dermassen, dass am Ende des 15. Jahrhunderts fast alle Spitäler von der Leistung der Steuer- und Zinspflichten befreit waren.

K historickým podmínkám vzniku nacismu a vývoji německého parlamentarismu

Karel Litsch

Osud německého lidu v právě uplynulých desetiletích 20. století, zvláštní imperialistický charakter německých kapitalistických států, který přivedl Evropu a s ní téměř celý svět během 35 let již dvakrát na okraj světové katastrofy a ne na posledním místě i samotná skutečnost, že fašismus jako otevřená diktatura „nejreakčnějších, nejšovinističtějších, nejimperialističtějších živlů finančního kapitálu“[1] se mohl projevit právě v Německu ve své nejhroznější podobě, klade před současnou právněhistorickou vědu řadu dosud plně neprobádaných otázek. Zejména se objevily v této souvislosti otázky, jak dalece můžeme důvody pro shora uvedené skutečnosti hledat v německých institucích uplynulých 150 let, a kde začínají a v čem spočívají kořeny vývoje k fašismu.

Je mimo jakoukoli pochybnost, že vývoj německého státu a práva v 19. století a tedy i právních institucí souvisí plně s vývojem politických názorů a právních teorií, které jsou opět odrazem ekonomiky zejména 17. až 19. století. Základní pohled na německou ekonomiku v tomto období načrtli již téměř před 100 lety Marx a Engels ve svých dílech. Bohužel se nedostala dnešní věda o hospodářských dějinách daleko přes tento pohled.[2] A právě zde by mohly důkladná analýza a zejména také srovnávací studie přispět k řešení a osvětlení celé řady problémů.

Na konci 18. století probíhaly v západní Evropě ekonomické přeměny, které vyústily ve vítězství buržoazních výrobních forem. Byly-li v této době např. ve Francii třídní rozpory ve společnosti úplně jednoznačné, není tomu tak v Německu, kde ekonomický a politický vývoj nebyl vyrovnaný a stejnoměrný. V Německu totiž v té době ještě neexistovala jednolitá třídně uvědomělá buržoasie a mimoto jí chyběl i pocit národní sounáležitosti. Německá buržoazie byla nucena uzavírat stále nové kompromisy, byla prostě ještě příliš slabá, než aby mohla zahájit otevřený útok proti feudalismu.

Ekonomický vývoj Německa se samozřejmě projevuje zákonitě i v politickém

[1] Jiří Dimitrov, *Zpráva na VII. světovém kongresu KI, Výbor z projevů a článků*, Praha 1950, str. 52.

[2] Jsou to zejména základní práce J. Kuczynského, ve kterých se pokusil o systém německé ekonomiky.

vědomí německé buržoazie, resp. v té její části, která usilovala a byla nucena po celé 19. století usilovat o buržoazní přeměny v rámci reforem „shora", konkrétně ve formě třídního kompromisu mezi šlechtou a buržoazií, pod vedením buržoazie. Celá německá filosofie a zejména věda o státu a právu jsou nezbytně hluboce spjaty s těmito politickými názory buržoazie. Názory na stát, jeho podstatu a jeho dějiny jsou ovšem také bezprostředním odrazem třídních bojů; čím ostřejší je třídní boj, tím ostřejší jsou i ideologické spory, tím více musí buržoazie útočit na feudální názory. V následujícím nechceme a také nemůžeme podat celkový, hluboký a kritický obraz vlivu filosofie a právní teorie na historicko-politické myšlení v Německu. Chceme pouze v souvislosti se zjištěním kořenů německého fašismu upozornit na některé významnější názory.

Ekonomické a ideologické zárodky německé tragedie hledali někteří autoři až ve 12. století, např. v expanzi na východ a kolonializaci slovanských území, ve vzniku junkerstva jako vládnoucí třídy v Prusku, v německé reformaci, v přenesení obchodních center na západ v důsledku objevení Ameriky, ve Vestfálském míru a knížecím absolutismu, v německé filosofii 18. a 19. století, ve sjednocení „shora", v organické slabosti německé buržoazie, v reformismu sociálně demokratické strany atd.[3]

Nesporně je každý současný politický jev, tím více fašismus a jeho formy vlády, výsledkem určitého historického vývoje, je tak říkajíc historicky podmíněný. Německé dějiny nám zvláště poskytují v tomto směru bohatý materiál. Je však otázkou, zdali skutečně shora uvedený ekonomický a tím i ideologický vývoj musely opravdu vésti k fašismu. Mám za to, že nikoliv.

Hlavní důvod pro vznik fašistické diktatury je podle mého názoru třeba hledat ve Výmarské republice. V tom, že německé monopoly a velkokapitál jako celek hledaly po prohrané válce nové možnosti rozdělení světa, v tom, že německá dělnická třída byla vystavena zvláště krutým krizovým jevům a třídní boj nabýval v této souvislosti zvlášť revolučního charakteru, který buržoazie mohla zvládnout již jen terorem a v tom, že v Německu neexistoval nikdy opravdový buržoazně-demokratický systém. Celé dějiny Výmarské republiky jsou vlastně jen pokračováním ve staré vnitřní reakční politice a přípravy obnovy imperialismu. Hospodářská krize 1929—1932 se svými sedmi miliony nezaměstnaných pak vytvořila objektivní podmínky pro přímý útok na demokratická práva a nástup fašismu.

Vraťme se však ještě jednou k historickým kořenům fašismu, tak jak byly tradovány v naší i zahraniční marxistické i buržoazní literatuře. Byly zde

[3] A. Kolman, *Ideologie německého fašismu*, Praha 1946; K. Kreibich, *Jak došlo v Německu k fašismu*, Praha 1957; A. Abusch, *Der Irrweg einer Nation*, Berlin 1951; E. Vermeil, *The Arigin, Nature and Development of German Nationalist Ideology in the 19th and 20th Centuries*, *The Third Reich*, London 1955; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjatkowego*, Varšava 1964 a tam uvedená literatura.

učiněny zejména pokusy přeceňovat význam pruských tradic, vlivu jeho byrokracie a militarismu, včetně tzv. „Kadavergehorsamkeit“ a pruské cesty vývoje v zemědělství. Bezprostředně po nástupu fašismu v roce 1933 hrál značnou roli pruský byrokratismus, který ovládal již tzv. druhou říši. Hlavně jemu vděčila Výmarská republika za porážku listopadové revoluce v r. 1918, likvidaci dělnických a vojenských rad a za diktaturu buržoazie. Státní aparát pracoval v pruském duchu věrně jak po porážce vilémovského Německa, tak i po likvidaci Výmarské republiky.

Generální štáb žil skutečně až do svého zániku v květnu 1945 z pruských tradic, které se staly spolu s jeho reakčností pro něj příslovečné. Na druhé straně ovšem nesmíme přehlížet, že až do tzv. Röhmovy aféry a likvidace Fritsche a Blomberga existovalo mezi nacistickým režimem a generálním štábem určité napětí způsobené zasahováním totalitního státu do vojenských otázek. Generálové by bývali jistě ochotně prováděli plány německých imperialistů na ovládání světa i bez fašistické diktatury. To ovšem zdaleka nemá býti omluvou generálního štábu anebo dokonce snahou o očištění jeho nacistické minulosti.

Junkerské (pruské) tradice a pruská cesta vývoje v zemědělství ovlivňovaly nesporně záporně buržoazně demokratický vývoj, zejména v 19. století.[4] Pro 20. století nesmíme však zejména přeceňovat význam spojení agrárního (junkerského), obchodního a průmyslového kapitálu. Toto spojení přispělo k urychlené koncentraci kapitálu, pomohlo smířit liberální buržoazii s Bismarckovým systémem, nastolilo však také v zemědělství ryze kapitalistické formy výroby — spojilo junkery s kapitalismem.

Ještě ve Výmarské republice se objevovala, vedle nacistické strany, celá řada skupin, svazů a stran (např. Deutschnationale Volkspartei, Stahlhelm atd.) reakčního a nacionalistického zaměření, nechyběly také promonarchistické skupiny. Jak slabé byly ve skutečnosti politické síly junkerů a zejména té části, která otevřeně žádala návrat k pruskému království, ukázalo však jasně naprosté fiasko Kappova puče v roce 1920 a jednotný nástup lidových mas za republiku.

I když zatuchlost pruského státu je jedním z důvodů reakčního zaměření německé filosofie, vědy a konec konců i praxe v oblasti státu a práva, nebyla přece jen rozhodujícím činitelem. Při posouzení této otázky je třeba zařadit do správné posloupnosti příčinu a následek. Pruské království a jeho vládní systém byly dítětem německých poměrů, rozdrobenosti a organické slabosti buržoazie a nikoliv naopak, jinými slovy německé poměry umožnily poměry pruské. Je otázkou, zdali pruský vliv, který se objevil na začátku 19. století, tj. během napoleonských válek, měl v lidových masách delšího trvání. Řada filosofů, vědců a celá tzv. německá romantika viděla, jak si ještě ukážeme,

[4] K tomu viz i můj článek, PHS 1, str. 350.

v Prusku svůj vzor, jejich vliv na lidové masy byl však minimální. Doba, kdy se Německo stává pruským, nastává opravdu až po založení Severoněmeckého spolku a po sjednocení „shora". Tragické pak bylo za této situace, že jediný vážný odpor proti popruštění se objevil v tzv. „kulturním boji", který byl nesen v relativně mnohem reakčnějším duchu, než bylo pruské nebezpečí. Marx a Engels vyslovili několikráte obavy, že pruský vliv dovede Německo k národnímu úpadku a ke katastrofě. Existence Pruska a jeho hegemonie urychlily na jedné straně cestu velkoburžoazie k první světové válce, k imperialismu a militarismu. Na druhé straně nejsou však ani spojenectví junkerů s velkoburžoazií, ani popruštění příčinou této cesty, nýbrž pouze prostředkem. Německá velkoburžoazie by projevovala i bez popouštění stejnou dravost a rozpínavost, protože tato byla způsobena tím, že se stala teprve tehdy světovým faktorem, když byl svět již rozdělen.

Tvrzení, že jedním z pramenů umožňujících fašistickou vládu je německá reformace, resp. Lutherovo učení, se objevilo snad poprvé u francouzského germanisty Vermeila[5], u nás bylo tradováno zejména A. Kolmanem. Je pravda, že Luther se pokoušel dokázat oprávněnost existence státní moci a zdůvodňoval své závěry řadou míst z bible. Stát je, podle Luthera, bohem danou institucí a má proto morální právo na existenci. Jedná se tu ovšem o argumentaci, z které vycházeli v podstatě všichni reformátoři té doby a nejde tu naprosto o žádnou zvláštnost německé reformace. Již Gierke[6] poukázal ostatně na to, že Lutherova zásluha spočívá v tom, že roztrhl bezprostřední pouta mezi státem a církví, která se projevovala za celou dobu středověku velmi negativně. Až později Melanchton, který Lutherovo učení systematicky vyložil, se ještě za Lutherova života opět vracel ke spojení státu a církve a stavěl se i jednoznačně proti původně Lutherem doporučené svobodě vyznání.[7] Kolman píše, že u Němců až dodnes zůstaly „hluboké stopy lutheránství", především v pojetí povinnosti, poměru k práci a vrchnosti". A dále, že „Luther učí, že vůle boží se zjevuje člověku osobně hlasem jeho svědomí. Povinnost („Pflicht" od „pflegen") stala se zvykem, vrchnosti byly z „milosti Boží", pracovní obor („Beruf" od „rufen") byl něčím, k čemu člověka povolala sama prozřetelnost".[8] Tento výklad přeceňuje vliv luteránství jako takového v Německu vůbec, přehlíží, že celé křesťanství učí tezi „modli se a pracuj", že nejen německá vrchnost byla „ z Boží milosti" a hlavně, že se učení německých reformátorů ve vztahu ke státu nikterak neliší od jiných reformovaných církví a křesťanství vůbec.

[5] E. Vermeil, *L'Allemagne du congrès de Vienne à la révolution Hitlérienne*, Paříž 1934. Str. 11—34.

[6] Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht III*, Berlin 1881, str. 125 a násl.

[7] B. Kayser, *Die Anschauungen der grössen Reformatoren von der Staatsgewalt*, Diss. Breslau 1912, str. 12.

[8] A. Kolman: *Ideologie německého fašismu*, str. 106.

Náboženské boje XVI. století jistě oslabovaly říši a spolupůsobily tak při vzniku budoucího knížecího absolutismu. Měly však se skutečnými náboženskými otázkami velmi málo společného, byla to pouze tehdy běžná forma boje o hegemonii v říši.

Nejsložitější je otázka ideologických kořenů fašismu. Mezi autory, jejichž filosofické názory nejvíce ovlivnily nacismus, je většinou uváděn mj. Kantův kategorický imperativ, Fichteho nacionalismus, Schellingův mysticismus, Hegelova absolutní idea, Nietzscheho vůle k moci a Goebbelsem tak často citovaný Schopenhauer.[9] Nemůže nám jít o výklad a analýzu názorů německé filosofie. Jak složitá je celá tato otázka vyplývá již z toho, že řada právě jmenovaných autorů se objevuje znovu o několik stránek dále mezi těmi, kteří měli pozitivní vztah k francouzské revoluci. Mám za to že vliv německé filosofie na vznik fašismu, na smýšlení Němců za Hitlera je obecně přeceňován a to již proto, že hitlerismus nikdy nedospěl k žádné vlastní ideologii, nevypracoval nikdy jednotné ideologické zásady. Nebylo tomu tak jen proto, že žádné zásady neměl, nýbrž hlavně proto, že vycházel již svým programem pouze z okamžitých politických potřeb. To, co bylo na nacismu konstantní, je možno shrnout do tří principů: totalitní systém jako formy vlády, rasismus a vůdcovský princip. V tomto směru činila jistě německé filosofie minulého století „průkopnickou" práci mezi inteligencí, hitlerismus měl ale masovou základnu a ta nevznikla ani v nejmenším vlivem neb přispěním dřívějších filosofických škol. Na hlavní důvod pro vznik fašismu jsme již poukázali dříve. Zbývá ještě dodat, že Hitlerovi a jeho chlebodárcům se podařilo využít ke svým cílům dokonalou iluzi maloměšťáků o tom, že je možno se zbavit kapitalistické nouze za kapitalismu. Masovou základnu a později ještě poslušnou masu souběžníků získal mezi lumpenproletariátem, šovinistickou mládeží, dělnickou aristokracií i nezaměstnanými dělníky a zadluženým rolnictvem. K agitaci mu stačila kritika neutěšených sociálních i politických poměrů Výmarské republiky, dogmatický program a historicky zabarvený nacionalismus. Otázkou zůstává, proč se nikdy nepodařilo, zejména také na počátku existence fašismu, stmelit proti jeho vládě větší a úspěšnou opozici demokratických sil? Proč dochází k jen tak slabým náznakům protifašistického odboje? Spočívá to jistě i v tom, že v německém lidu existoval příliš malý smysl pro demokratismus, pro kontrolu vlády se stranou lidu, resp. parlamentu, že v něm nebyl vyvinutý onen smysl pro parlamentarismus a boj za politickou věc, který vznikl všude tam, kde se buržoazie dostala k moci v otevřeném střetnutí s feudalismem. Proč tomu tak bylo, je úkolem našich dalších výkladů.

První společenská síla, která dokázala na německém území vybudovat jednotný státní systém, byla buržoazie. Stalo se tak ovšem až v době, kdy již

[9] Nejzasvěcenější přehled podává v tomto směru A. Kolman, *Ideologie*..., str. 119—147.

ztratila téměř úplně svůj relativně pokrokový charakter, což se projevilo zejména na postavení zákonodárných orgánů.

V uplynulém tisíciletí nebylo Německo nikdy plně centralizovaným, sjednoceným státem, v tom je jeho první zvláštnost v poměru k jiným evropským zemím.[10] Slabost německých zastupitelských orgánů, kterou můžeme označit za příslovečnou, se projevovala již v říšském sněmu feudálů, který se svou organizační strukturou, a až na některé výjimky i svým vlivem, diametrálně odlišoval od jiných stavovských orgánů. Souviselo to jistě také s tím, že Svatá říše římská byla svou podstatou jen velmi volným státním útvarem. Císařská, resp. královská koruna, jako jediná sjednocující instituce byla příliš oslabena bojem o investituru a nadto příliš závislá na momentálních mocenských, ekonomických a jiných silách. Mimo to nemohlo být také v zájmu stavů zastoupených na říšském sněmu, aby posilovaly moc císaře, neboť by to bylo vedlo k oslabení jejich vlastních decentralizačních snah. Od vlády Karla V. omezovaly volební kapitulace císaře do takové míry, že jeho mocenské postavení se stalo již samo o sobě problematickým. Později vyšly nikoliv stavové, jak tvrdí Forsthoff,[11] nýbrž pouze část stavů, tj. zemská knížata, z třicetileté války jako vítězové. Jen jim se podařilo povýšit „stavovské svobody na suverenitu."

Od roku 1648 platí pro Německo plně to, čím uvedl mladý Hegel v r. 1799 svou studii o německé ústavě, „Německo přestalo být státem."[12] Velká francouzská revoluce, resp. napoleonské války zasadily říši poslední ránu, takže přestala existovat i formálně. Obě skutečnosti měly pro pozdější vývoj eminentní význam. Znamenaly totiž základní změnu v německém státním právu, která spoluovlivňovala velmi pomalý rozvoj kapitalistických výrobních vztahů, rozdrobenost nejen Německa, nýbrž i buržoazních revolučních sil, čímž ztratilo buržoazní hnutí svou údernost.

Ekonomický proces přechodu od feudalismu ke kapitalismu probíhal v Německu na konci 18. století a začátkem 19. století. Tento proces přeměny se protáhl na několik desetiletí a byl ukončen v podstatě až po revolučním roce 1848 definitivní likvidací zbytků poddanství. K tomu přistupuje ještě skutečnost, že ekonomická přeměna nezačala ve všech německých zemích ve stejnou dobu. Byla však urychlena Velkou francouzskou buržoazní revolucí, která vykonávala na německé poměry nesporně pokrokový vliv.[13] V letech od roku

[10] K tomu viz velmi instruktivní výklady: G. Barraclough; *The Orgins of modern Germany*, Oxford 1947.

[11] E. Forsthoff, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit*, Berlin 1940, str. 43.

[12] G. W. F. Hegel, *Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie*, herausg. von G. Lasson, Leipzig 1913, str. 3; dále pak uvádí na str. 13 a násl.: „Das deutsche Staatsgebäude ist nichts anderes, als die Summe der Rechte, welche die einzelnen Teile dem Ganzen entzogen haben, und diese Gerechtigkeit, die sorgsam darüber wacht, dass dem Staat keine Gewalt übrig bleibt, ist das Wesen der Verfassung."

[13] O vlivu francouzské buržoazní revoluce viz mj.: F. Mehring, *Von Tilsit nach*

1789 až do konce 18. století se tento vliv projevuje také velmi jasně v politických ideologiích tvořících se v Německu. Je možno říci, že celá řada německých filosofů měla pozitivní vztah k buržoazním přeměnám, byli však odrazeni od buržoazní revoluce jakobínskou diktaturou a Napoleonovou politikou a viděli hlavní vývojové možnosti v pokojném nastolování buržoazních poměrů pomocí refo rem. Jejich názory byly zpočátku jistě také podmíněny skutečností, že v Německu chybělo masové hnutí proti šlechtě a knížatům a také tím, že viděli v jakobínismu pouze diktaturu a nechápali její vnitřní nutnost pro samotnou existenci revoluce ve Francii. Jakobínismus vyvolal v nich mimo to obavu před masovým hnutím. Nakonec i fakt, že v německých zemích (zejména v Prusku) došlo na počátku 19. století pod přímým i nepřímým vlivem francouzské revoluce, avšak bez jakéhokoliv bezprostředního přičinění mas, k řadě reforem, utvrzovalo je v tomto směru. K tomu pak přistupuje ještě výslovně imperialistický charakter francouzských výbojů, zejména po vítězství u Jeny a protektorská politika francouzské buržoazie. Tím je možno si m.j. vysvětlit i orientaci německých ideologů k Prusku, k státu, který se buržoazních novot nejvíce bál, který byl nejnepřístupnější k reformám a v kterém buržoazní vývoj nejméně pokročil. To, že se právě toto Prusko stalo nejprogresívnější silou německého odboje proti Francii a že se kolem něho formovaly hlavní nositelé německé národní — romantické myšlenky, v tom je hlavní osudný faktor německých dějin na počátku 19. století, jehož vlivy můžeme pozorovat až do dnešní doby.

V této souvislosti je pak také pochopitelné, že vývoj buržoazního státoprávního myšlení a německá buržoazní nauka o státu a právu je následkem opožděného vývoje kapitalismu ve svých závěrech od počátku nevyspělá, polovičatá nebo úplně reakční a vykonává na společenský vývoj brzdící vliv.

Systém moderního státního práva vznikl v sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století, to je v momentu, kdy se objevila vědecká teorie práv a povinností člověka, která byla buržoazií vydávána za největší ideál mravního života vůbec. Ve Francii se snažila buržoazie, na základě Montesquieova učení (Esprit des Lois, 1748) o dělbě moci získat takový podíl na politické moci, který by odpovídal jejímu hospodářskému významu. Na tom nemění nic ta skutečnost, že se to mělo prozatím ještě stát na základě polofeudálního dvoukomorového systému (aristokratická a demokratická komora). Dále se již dostal Rousseau se svým Contract social (1762), který již plně obsahuje a vyjadřuje pojem buržoazní svobody.

I v Německu se objevovaly v této době názory navazující na humanistické a renezanční tradice a vyjadřující již ve smyslu předchůdců francouzské revoluce

Tauroggen, Berlin 1910; E. v. Neier, *Französische Einflüsse auf die Staats — und Rechtsentwicklung Preussens*, Leipzig 1908; I. Droz, L. *Allemagne et la Révolution Francaise*, Paris 1949. A. Stern, *Der Einfluss der französischen Revolution auf das deutsche Geistesleben*, Stuttgart, Berlin 1928.

nové požadavky a ideje rostoucí buržoazie. Jejich představitelé (Franke, Thomasius, Hamann, Herder, Wolff, Moser atd.) byli však v menšině a bez podstatného vlivu. Mezitím co dostalo v jiných zemích osvícenství politickou formu, zůstalo v Německu pouhou teorií. Osvícenci napadali sice existující feudální řád, zejména v oblasti trestního práva a samozřejmě i státního práva, tím že se však objevuje na místě staré říše celá řada, nyní již i formálně suverenních států, stává se pro ně aktuální otázka vypracování ústavy a tím i právní teorie vůbec. Pro petrifikaci partikularismu a zachování stávajícího řádu hodila se nejvíce přirozenoprávní teorie rozpracovaná v rozsáhlém systému nejprve Pufendorfem a pak I. H. Böhmerem. Vedle pokrokových tendencí v právní vědě (Moser, Schlosser a další) je ovšem třeba hlavně vidět, že proces vytváření samostatné buržoazní právní vědy byl zároveň procesem potlačování pokrokových závěrů o zákonitostech lidského vývoje, který byl zaviněn tím, že současný právní stav neukazoval perspektivy rozvoje a nové pokrokové teorie se nemohly opřít o buržoazní hnutí.

Za kritérium pokrokovosti či reakčnosti názorů po r. 1789 je možno jistě označit vztah představitelů veřejného života k francouzské revoluci. V tomto směru je možno zjistit dva hlavní proudy. V prvním proudu, jehož zástupci měli pozitivní vztah k revoluci, je třeba jmenovat na prvním místě J. G. Fichteho (1762—1814). Jeho spis „Zurückforderung der Denkfreiheit…“[14] byl otevřeným útokem na feudalismus a absolutismus a Fichte se tu staví za svobodu myšlení jako nezcizitelného lidského práva a za svobodu šíření buržoazních idejí. Společenská smlouva a obrana francouzské revoluce jsou i tématem jeho další práce,[15] která se staví plně za právo revolučních změn v ústavě státu.[16] Také poslední velký německý filosof v období osvícenství Immanuel Kant (1724—1804), měl pozitivní vztah k revolučním přeměnám, jak dokazuje práce W. Sellnowa uveřejněná v tomto čísle PHS.[17] S větším nebo menším odstupem následují pak další myslitelé jako například E. C. Wieland (1755 — 1828), jehož teorie sil je ryze antifeudální a který vydává buržoazní společnost za poslední účel (Endzweck) přírody.[18] Dále F. G. Klopstock (1724 až 1803), který byl jako autor Ódy na oslavu francouzské revoluce vyznamenán diplomem francouzského občana. Patří sem také sociálně-kritický a politicko-revoluční spisovatel A. G. F. Rebmann (1768—1824) a vedoucí činitel Řádu illuminátů a spisovatel A. v. Knigge (1752—1796). Za všechny další jme-

[14] J. G. Fichte, *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten*, herausg. v. R. Strecker, Leipzig 1919.

[15] I. G. Fichte, *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die Französische Revolution*, herausg. v. R. Strecker, Leipzig 1922.

[16] Die deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Reichseinigung von oben, herausgegeben von J. Streisand, Berlin 1963, str. 32.

[17] W. Sellnow, *PHS 12*, str. 207.

[18] E. C. Wieland, *Versuch über die natürliche Gleichheit des Menschen*, Leizpig 1782, str. 2—59.

nujeme ještě Georga Forstera (1754—1794), který jako přívrženec Jakobínů uznával bezvýhradně francouzskou revoluci a snažil se jako poslanec republiky v Mohuči, tuto organizovat podle jakobínského vzoru a dokonce připojit celý levý břeh Rýna k Francii. A prvního překladatele „Prohlášení lidských práv“[19] A. L. v. Schlözera (1735—1809).

Pokud jde o hlavní představitele kulturního života, je znám Goethův výrok „dnes začala nová éra“, který často vedl k přílišnému přeceňování jeho osoby. Naproti tomu Mehringovy závěry v Lessingovské legendě vedly k příliš negativnímu hodnocení Schillerových názorů. „Stručně shrnuto: Schiller se nemohl vyrovnat s problémem revoluce zdola, protože mu objektivní poměry v Německu a mnohé jevy ve Francii nepomohly se s ním vyrovnat. Schiller se nemohl ale také vyrovnat s problémy revoluce shora, protože chod událostí ve Francii je předešel a v Německu již nebyly aktuálními v době, kdy už začala kontrarevoluční válka proti Francii.“[20] Toto hodnocení je typické i pro ostatní příslušníky německé inteligence první poloviny 19. století. Na počátku jejich činnosti stál vznik kapitalistických vztahů a na konci poražená revoluce v roce 1848. Jejich myšlení a závěry jsou tedy ovlivňovány rozpadem tzv. Svaté říše, napoleonskými válkami, Svatou aliancí a Německým spolkem, Karlovarskými usneseními a pronásledováním demagogů, separatismem i vznikem celní unie. Vliv mělo jistě i to, že německá svoboda přišla z Ruska, které mělo v té době výslovně reakční charakter — skutečnost, která byla v době kultu poněkud zkreslována.

Jmenované osoby a jejich díla byla ovšem také vždy nacionalisticky naladěná a tato nacionalistická tendence byla v období fašismu německou vědou i politikou vždy znovu a znovu v zájmu antinacionálních imperialistických snah zneužívána. Je proto povinností pokrokové marxistické vědy poukázat na dříve zamlčené pokrokové stránky německé historie. Jde o to poukázat na to zejména proto, aby tyto jevy nemohly být znovu zneužívány a jde v neposlední míře také o to ukázat, že pouze hnutí nesené dělnickou třídou a vyzbrojené marxismem-leninismem je schopno nésti dále pokrokové buržoazní dědictví německého národa.

V druhém, reakčním proudu, který se postavil ostře proti revoluci, jsou zejména zastoupeni němečtí romantikové, z nichž je třeba uvésti Gentzeho, Novalise, Schlegela a Schleiermachera.

Síly pracující do značné míry ve smyslu protifeudální koncepce se našly také v pruském důstojnickém sboru. Nejvyhraněnější osobností bude tu jistě Gneisenau, který kriticky vystoupil proti pruskému vojenskému systému a dotýkal se nejzákladnějších kořenů pruského státu. Za otevřené vystoupení proti stavovskému systému je možno považovat jeho článek z r. 1807 „Der Bürger-

[19] Prohlášení vyšlo v dubnu 1791 v „Staatsanzeiger“, k tomu viz *Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts...*, str. 91.

[20] *Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts...*, str. 26.

Repräsentant Nettelbeck in Colberg.“ Gneisenau zde nejen prolomil zásadu, že důstojník nemůže publikovat v obyčejných novinách, nýbrž samotný obsah článku je výzvou k občanskému patriotismu bez rozdílu stavů. „Také to je příznačné pro Gneisenaua, že v krátkém pamětním spisu pro krále hovořil nejen ve vší otevřenosti o vnitřních poměrech ve Slezsku, nýbrž zároveň přednesl nutnost vytvořit ústavu.“[21]

V Prusku se však objevili na začátku 19. století i reformátoři, kteří sice nechtěli likvidovat feudální řád, kterým však bylo jasné, že je nutno získat alespoň na základě mírných reforem spolupráci lidových mas a přizpůsobit státní zřízení do takové míry nové době, aby bylo možno účinně bojovat proti Francii. Mezi tyto osoby patří vedle Hardenberga a Humboldta zejména Stein, na jehož působení se objevují v literatuře různé názory. Stein byl nesporně velkou osobností, nebyl revolucionářem, snad ani pokrokářem, stavěl se ostře proti francouzské revoluci,[22] jeho objektivní působení však vedlo k řadě pokrokových jevů v pruském státním životě, k omezení absolutistických forem, přispělo k likvidaci feudalismu, zůstávalo ale v rámci pruských možností a poměrů a Stein sám nehledal a nechtěl posílit buržoazii, nýbrž pouze stavy. Z celého jeho působení je jasné, že byl pouze pro evoluční vývoj přesně řízený shora. Je však otázkou, nakolik si uvědomoval jako státní realista, že v tehdejších pruských poměrech není jiné cesty.

Státoprávním výsledkem lidového nadšení a vítězství nad Francií byla spolková akta vídeňského kongresu, která představovala „nejvíce znevažující ústavu, která byla kdy velkému kulturnímu národu vnucena domácími panovníky.“[23] Ponecháme zde stranou, zdali spolková akta skutečně představovala ústavu, jak tvrdí Treitschke, nebo pouze mezinárodní smlouvu, pro nás je rozhodující, že článek 13 spolkových akt hovoří sice o tom, že „ve všech spolkových státech bude zavedena stavovská ústava“, závěrečná akta vídeňského kongresu však již předem vyloučila vytvoření pokrokových ústav tím, že ustanovila, že každá ústava, která by zužovala suverenitu panovníka do takové míry, že by byla rozdělena státní suverenita mezi knížete a lidový zastupitelský orgán, není s jmenovaným článkem v souladu.

Francouzská revoluce ovlivnila také částečně rozdrobené antifeudální hnutí rolnických a městských mas. Byly to ovšem skutečně jen „hrstka šlechticů a několik skupinek buržoazních intelektuálů,“[24] které se pokusily dělat dějiny. Velká masa měšťanstva, dělníků a sedláků zůstala stranou. Z větších hnutí je to zejména povstání sedláků v Sasku (1790), pokus o jakobínskou republiku

[21] N. v. Gneisenau, Berlin 1954, str. 25.

[22] Např. Meier, *l. c.*, uvádí, že existoval v pruském tajném archivu spis: „*Die französische Geschichte von der ältesten Zeit bis* 1799“, v kterém se měl Stein vypořádat i s francouzskou revolucí.

[23] H. v. Treitschke, *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*, 1929, str. 708.

[24] Lenin, *Ausgewählte Werke*, sv. 1, Berlin 1953, str. 355.

v Mohuči, antifeudální nepokoje sedláků a řemeslníků ve Slezsku (1793 — 1794), nepokoje tkalců v Podkrkonoší (1793) a hnutí tovaryšů v Hamburku. Revoluční vliv se projevoval ještě i v pozdější době, např. za vlády direktoria, kdy byly v jižním Německu rozdávány letáky neznámého autora, které obsahovaly návrh německé jakobínské ústavy.[25] V Königsberku vyšla ještě v roce 1800 kniha: „Beiträge zum republikanischen Gesetzbuch, enthalten in Anmerkungen zum ALR und zur AGO." V této knize se praví mj., že republikánská ústava je jedinou institucí, která činí lid nezávislým na náladách a charakteru mocných, jediná, která může odstranit válku, protože je schopna spojit lidstvo v jedinou buržoazní společnost. Podle autorů nemusí však republika vzniknout jen revolucí, nýbrž i mocnář sám se má zúčastnit prostřednictvím reforem na organizaci nové společnosti.[26]

Jakmile se rozvinuly kapitalistické výrobní vztahy, objevily se uvnitř těchto vztahů antagonistické protiklady mezi prací a kapitálem. Tím se na určitém stupni vývoje stávají i nové výrobní vztahy poutem pro další rozvoj výrobních sil a omezují tak další společenský vývoj. Tato skutečnost se projevuje i ve vzájemném vztahu dělnické třídy a buržoazie. I když je třeba ještě po revoluci 1848 odstraňovat zbytky feudalismu, což je v zájmu jak buržoazie, tak i dělnické třídy a rolnictva, přece jen nemůže již být za nových podmínek buržoazie sama důsledným reprezentantem zájmů celé společnosti a to hlavně proto, že se dostává sama do rozporu s novými výrobními silami — s dělnickou třídou. Dělnická třída již v tomto momentu ví, „že jen revolučním hnutím buržoazie proti feudálním stavům a absolutní monarchii nemůže být urychleno její vlastní revoluční hnutí."[27] V tomto smyslu pak ztrácí v Německu buržoazie svůj relativně pokrokový charakter, přestává důsledně bojovat za buržoazně-demokratické vymoženosti už v době, kdy vlastně ještě ani nezvítězila. „Pánové buržuové chtějí proto jak je to jen možné přeměnit absolutní království v buržoazní bez revoluce a mírnou cestou."[28] Buržoazie uzavírá spojenectví s reakcí proti dělnické třídě, což se otevřeně projevilo již v revolučním roce 1848.

Kompromis mezi buržoazií a feudály projevoval se zejména negativně při vzniku politických stran a stanovení vztahů a postavení nejvyšších orgánů státní moci v jednotlivých ústavách. Tento kompromis nevznikl samozřejmě bez obtíží a bojů a nikdo nemůže tvrdit, že v období od Karlovarských usnesení do revoluce 1848 by neexistovala buržoazní opozice proti stávajícím vládnou-

[25] K tomu viz zejména Stulz-Opitz, *Volksbewegungen in Kursachsen zur Zeit der Französischen Revolution*, Berlin 1956; F. Valjavec, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770—1815*, München 1951; H. Scheel, *Süddeutsche Jakobiner*, Berlin 1962 a tam uvedená literatura.

[26] Meier, *o.c.*, str. 173—174.

[27] Marx, Engels, Lenin, Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, sv. I., Berlin 1954, str. 584.

[28] *Tamtéž.*

cím systémům. Opozice se mohla však projevovat pouze skrytě, nemohla v parlamentních diskusích vystříbřit své názory a hlavně se diferencovat. Z těchže důvodů nevznikly také politické strany, což zavinilo pozdější nejednotnost frankfurtského parlamentu. Opoziční hnutí mělo svou základnu v liberální obchodní buržoazii, v rolnictvu, ve studentstvu a našlo svůj písemný výraz mezi profesory vysokých škol. Buržoazní opoziční hnutí trpí ovšem — a to opět zákonitě, vzhledem k rozdrobenosti — především nacionalismem, který stavěl do pozadí konkrétní otázky demokratických forem ústavního života. Přesto tvoří revoluce 1848 nejen vrchol německého liberálního a demokratického hnutí za jednotu, nýbrž i za nejzákladnější buržoazně demokratická práva.

Dne 18. května 1848 se sešlo ve Frankfurtu ústavodárné národní shromáždění. Bylo zahájené presidentem H. v. Gagernem, který v zahajovacím projevu uvedl: „Chceme vytvořit ústavu pro Německo, pro celou říši. Povolání a plná moc k této práci jsou v suverenitě národa…“ Už další věty jeho projevu však dokázaly, že značná část buržoazie, jejímž mluvčím Gagern byl, nehodlá a nemůže rázně skončit s polofeudálními vládami a s rozdrobeností. Revolučně-demokratická levice přijala proto se značným zdržením další část jeho projevu. „Těžkosti spočívají v úkolu vytvořit dorozumění s vládami… Německo chce být jediné, ovládané vůlí národa za spolupráce všech jeho článků. Dosáhnout spolupráci vlád jednotlivých států je povoláním našeho shromáždění…“[29]
Tedy spolupráce s vládami, které byly právě revolucí alespoň formálně odstraněny, s vládami, které byly největší překážkou jednotné republiky a požadavků buržoazie. Rozpory se projevily již při zahájení činnosti ústavodárného shromáždění a byly způsobené neblahým dědictvím německých poměrů. Nejde o to, zdali ústava vypracovaná frankfurtským shromážděním byla dobrá či špatná, demokratická či reakční, ani o to, jak neslavně skončila činnost tohoto sporu. Bez ohledu na subjektivní přání skutečných revolučních demokratů byla objektivní situace taková, že buržoazie jako celek již nemohla odstranit revolucí, „zdola“ zbytky feudalismu a splnit hlavní požadavek — sjednocení. Bála se příliš lidových mas, pod dvojím tlakem, tj. jednak dělnické třídy, jednak polofeudálních vládních systémů, volila zákonitě kompromis s feudály, který jí mohl i nadále zajistit panství kapitálu. Zato však obětovala ještě i pro další léta svou politickou hegemonii. Celý tento proces zákonitě vyúsťuje v neblahém sjednocení „shora“ a v bismarckovském Německu.

Během německo-francouzské války byla s konečnou platností vyřešena životní otázka buržoazního rozvoje Německa — země byla sjednocena. Buržoazie se vzdala v tomto momentu veškeré politické opozice a vydala se „tvůrcům“ nové jednoty na milost a nemilost. Politicky nezkušená a bez parlamentních tradic jí chyběla veškerá iniciativa při sjednocení, vycítila však velmi

[29] *Verhandlungen des deutschen Parlaments*, Officielle Ausgabe, Frankfurt 1849.

dobře, že sjednocení „shora" je i v jejím třídním zájmu, neboť zaručovalo takový charakter nového státu, který jí dával postačující podíl na moci a zejména odstraňoval poslední překážky, které stály dosud rozvoji obchodu a průmyslu v cestě. V neposlední řadě si byla vědoma i toho, že forma a charakter sjednocení dávají dostatečné záruky pro provádění politiky silné ruky a pro splnění všech imperialistických cílů.

Ústava německé říše byla ve svém konečném znění vyhlášena 16. dubna 1871.[30] Ve výpočtu jejích největších nedostatků je možno uvést, že neobsahovala základní formulace buržoaznědemokratických svobod, omezovala značně kompetence zákonodárného orgánu, nepřekonala úplně rozdrobenost a zajistila Prusku nadvládu v říši. Marx výstižně charakterisoval stát, jehož základním zákonem byla výše uvedená ústava, jako stát „který není ničím jiným než vojenským despotismem, přikrášleným parlamentními formami, smíchanými feudální přísadou, již ovlivňovaným měšťanstvem, byrokraticky přistrojeným a policejně hlídaným."[31] Autoři ústavy vycházeli při konečné redakci textů více z okamžitých politických potřeb, než z teoretických úvah. Proto budeme v první říšské ústavě také marně hledat vlivy pokrokových buržoazních názorů na stát a právo. Její svéráznost spočívá zejména v pozoruhodné skutečnosti, že téměř polovina z 78 článků byla věnována otázkám, které nejsou běžně součástí ústavy. Forsthoff správně připomíná, že čtenář získává téměř dojem, že tyto otázky byly pojaty do ústavy jen proto, aby byla docílena běžná míra rozsahu kolem 80 článků a uvádí dále: „Nikoliv neprávem bylo k Bismarckově ústavě poznamenáno, že je nutno v ní obdivovat méně to, co upravuje, než to, co ponechává neupravené."[32]

První celoněmecký zastupitelský orgán — nepřihlížíme-li k frankfurtskému parlamentu z revolučního roku 1848 — se sešel v Berlíně dne 21. března 1871. Ve smyslu historických tradic se nazýval stejně jako feudální stavovský orgán říšským sněmem. Představitelé buržoazní vědy státního práva[33] tvrdí, že v tzv. druhé říši byla zavedena jednokomorová soustava, a odvolávají se přitom na poměrně široké kompetence říšského sněmu v oblasti zákonodárství. Je pravda, že státní právo bismarckovské říše skutečně neznalo horní komoru s takovým postavením, jak ji vidíme např. ve Francii podle ústavy z r. 1875. Nelze ovšem na druhé straně oddiskutovat, že spolková rada, i když její postavení, působení jakožto i složení byly rozdílné, přece jen dokonale zajišťovala reakční funkci senátu.

V zájmu historické pravdy je nutno zdůraznit, že pokrokovým rysem ně-

[30] *Reichsgesetzblatt*, I, 1871, str. 242.
[31] Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1955, str. 29.
[32] Forsthoff, *o. c.*, str. 199.
[33] G. Anschütz, *Bismarck und die Reichsverfassung*, Berlin 1899; A. R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, sv. 3., Stuttgart 1963; P. Labant, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 4 svazky, Tübingen 1911—1914 a tam uvedená literatura.

meckého státního práva po r. 1871 byl volební systém do říšského sněmu, v kterém již byla plně aplikována zásada rovných, přímých a všeobecných voleb bez jakéhokoliv majetkového censu.[34]

Článek 29 říšské ústavy pravil, „že členové říšského sněmu jsou zástupci celého národa a nejsou vázáni příkazy nebo pokyny.“ V tomto ustanovení je možno spatřovat značný pokrok oproti dřívějším německým ústavním tradicím. Vedoucí síly Německa zde musely přece jen respektovat rozhodující účast buržoazie, zejména liberální, na vládě ve státě a musely proto i respektovat základní buržoaznědemokratické požadavky, mezi něž patří i zásada, že volení členové zastupitelského orgánu jsou zástupci lidu. Projevily se zde přece jen změny, probíhající ve třídní struktuře společnosti, což můžeme jasně ilustrovat na příkladě z šedesátých let z tzv. „Konfliktzeit“, kdy mohl Bismarck ještě v pruském zemském sněmu prohlásit: Nejsme v Anglii a my ministři jsme služebníci krále, nejsme služebníci lidu, nejsme vaši služebníci.“[35]

Na druhé straně ovšem nestála říšská ústava na zásadě principu suverenity lidu. Otázka suverenity byla v tzv. druhé říši vůbec řešena velmi komplikovaným způsobem. Souviselo to do značné míry se zachováním samostatnosti jednotlivých zemí a vytvořením spolkového státu. Suverenitu německé říše představoval souhrn jednotlivých panovníků v zemích a byla reprezentována spolkovou radou.

Sjednocením Německa vznikla ve střední Evropě velmoc, která měla všechny předpoklady k tomu, aby hrála na mezinárodním poli význačnou úlohu. Neštěstím Německa — a to jak pro jeho vnitřní, tak pro zahraniční politiku — bylo však to, že od 18. století téměř nezměněné Prusko se stalo hegemonem v právě vzniklém spolku států. Velkoburžoazie také cítila ještě příliš ve svých kostech události Pařížské komuny a byla si vědoma toho, že proti dělnické třídě uhájí své zájmy nejlépe aplikací pruského systému v celém Německu.

Jedinou reálnou protiváhou proti všem reakčním snahám mohl být jen důsledný parlamentní systém. Říšský sněm byl jediným skutečným reprezentantem národně buržoazní jednoty a jeho výhradním právem bylo spoluvydávat říšské zákony. Činnost parlamentu se však obyčejně v buržoaznědemokratických státech neomezuje jen na spoluúčast při vydávání zákonů. Hlava státu a vláda jsou parlamentem omezovány nebo kontrolovány při své celé činnosti. Jednou z nejdůležitějších kompetencí parlamentu je v tomto směru právo zasahovat do rozpočtových otázek, kontrolovat čerpání rozpočtu a konec konců kontrolovat i celou činnost vlády. Souhrn těchto kontrolních a dozorčích práv parlamentu nazýváme zodpovědnost vlády vůči parlamentu. V konstituční monarchii obdobného typu existovala také vždy vláda, která musela být představena a schválena parlamentem a která byla tomuto parla-

[34] Článek 20. říšské ústavy z r. 1871. K volebnímu právu tzv. II. říše viz: A. Rein, *Die Revolution in der Politik Bismarcks*, Göttingen 1957.
[35] Bismarck, *Reden und Aufsätze*, Berlin, 1903, str. 223.

mentu zodpovědna. V Německu po roce 1871 tomu tak nebylo. V běžné konstituční monarchii spolupodepisuje ministr, který je kontrolován parlamentem, všechny akty vydávané hlavou státu. V Německu však neexistovala říšská vláda, která by byla zodpovědna parlamentu. Podle článků 6 — 9 říšské ústavy měla spolková rada plnit funkci ústřední vlády. Tato však byla orgánem, ve kterém byly zastoupeny vlády jednotlivých zemí a proto nemohla ani formálně, ani fakticky nahradit ústřední vládu ve vztahu k parlamentu. Říšský sněm mohl sice interpelovat zástupce říšské „vlády" ve všech otázkách týkajících se říše, toto právo bylo však pouze deklarativní, neboť zástupci vlády neměli povinnost zodpovědět dotazy poslanců. Mimo to musely být interpelace poslanců podepsány nejméně 30 členy říšského sněmu a zaslány písemně spolkové radě, resp. jejímu předsedovi.[36] Diskuse byla přípustná jen tehdy, když více než 50 poslanců o ni výslovně žádalo. Německou politiku načrtl a prováděl v podstatě říšský kancléř se souhlasem císaře. To znamená, že říšská politika byla v praxi prováděna i bez větších zásahů spolkové rady, která nemohla ani ovlivňovat jmenování nebo odvolání říšského kancléře. V podstatě byla spolková rada — což vyplývá již jasně z jejího složení, jen dozorčím orgánem pruské vlády. Za takového vzájemného poměru nejvyšších orgánů říše bylo samozřejmě celé postavení opozice v říšském sněmu velmi problematické. Proto také chybí v německém parlamentu tradice velkých parlamentních debat, během kterých přicházejí a odcházejí vlády, v kterých se odhalují politické machinace vlády, většinových stran, ministrů i poslanců a které jsou zároveň politickou školou mas. Protivládní koalice nemohla právě proto, že neexistovala parlamentu zodpovědná vláda, docílit úspěchu. Vážnější opozice v parlamentu mohla sice způsobit říšskému kancléři nepříjemnosti, v podstatě však bez vážnějšího vlivu na německou politiku. Kancléř byl jmenován císařem a pouze jemu zodpovědný. Dokud souhlasil císař s politikou kancléře, byl říšský sněm bezmocný. Na tom nemění nic skutečnost, že měl právo diskutovat o státním rozpočtu a mohl tento schvalovat (zde došlo také vždy ke sporu mezi poslanci a vládou), fakticky se jednalo totiž pouze o velmi problematické právo, problematické zejména proto, že v Německu nebylo říšské armády a neexistovala jednotná finanční správa.

Parlamentu zůstala tak pouze funkce abstraktního zákonodárce. Neměl naprosto možnost kontrolovat, jak bylo právo aplikováno, nebo posoudit, zdali se nacházejí právní normy, které měl vydat, v souladu se společenskými potřebami. Tím byla formálně i fakticky potvrzena snaha výkonné moci (byrokracie) nepřipustit kontrolu parlamentu nad správou. V právě řečeném spočívají hlavní důvody pro to, že německá maloburžoazie a lidové masy vůbec zůstaly politicky nezkušené a nebyly zvyklé na kritiku vlády v parlamentu,

[36] Viz m.j. P. Zorn, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, sv. 1., Berlin 1895, str. 220 a násl.

což v nich utvrzovalo přesvědčení, že vláda je ve správných rukou a nedotknutelná.

Řekli-li jsme o ústavě tzv. druhé říše, že vznikla bez vlivu právní vědy a nebyla vůbec zatížena teoretickými vývody, pak platí pravý opak o Výmarské ústavě z 11. srpna 1919.[37] Touto ústavou byla v Německu nastolena buržoazně-demokratická republika a je to opravdu první skutečně demokratická ústava Německa. Otázky jejího vzniku, osud republiky, jejímž základním zákonem se stala, pozdější fašizace a konečně vítězství fašismu, jehož nástup po státoprávní stránce umožnila a který zároveň znamenal její likvidaci, mají pro dnešní vývoj, zejména v západním Německu, mimořádnou důležitost. S. Grotewohl hodnotil v r. 1948 historický význam Výmarské ústavy následujícími slovy: „Její poučení by měla patřit k nejcennější součásti našich státně politických a státně organisačních zkušeností, neboť výmarská ústava a s její pomocí vybudovaná republika osudně selhaly.“[38]

Přesto, že vyhlášením Výmarské ústavy vznikla nová vládní forma buržoazie a přesto, že starý stát se rozpadl následkem listopadové revoluce, není tato ústava výsledkem revoluce. Neodpovídala politickým požadavkům revolučního proletariátu a maloburžoazie. Byla sepsána právníky-teoretiky a tato skutečnost se projevuje na celé koncepci ústavy, na jejím obsahu a zejména na důsledném provedení dělby moci, které se projevovalo naprosto negativně. Je nesporné, že na jejím základě mohl být zaveden opravdu důsledný parlamentní systém, skrývala však také v sobě velké nebezpečí presidentské diktatury. V lidových masách dostatečně populární president, jakým byl např. Hindenburg, který byl relativně nezávislý na různých stranických momentech, mohl do značné míry anulovat parlamentní systém.

Důsledné provedení dělby moci vedlo k tomu, že správa a justice omezovaly moc zákonodárnou, místo aby jí byly podřízeny a jí kontrolovány. Stará, republikou převzatá byrokracie se stala tak silnějším mocenským faktorem, než byl říšský sněm. To se projevilo zejména v postavení říšského presidenta, který nebyl volen parlamentem, nýbrž lidovým hlasováním. President se mohl stát nejen na základě článku 48 ústavy absolutním diktátorem v zemi a to bez podstatného vlivu parlamentu, ale mohl zejména předejít jakýmkoliv konfliktům s říšským sněmem tím, že ho na základě článku 27 ústavy jednoduše rozpustil. Říšská vláda byla sice závislá na parlamentu, avšak také na říšském presidentu a stála vlastně mezi těmito institucemi. Bylo to způsobeno zejména tím, že na jedné straně mohl říšský president kdykoliv, i bez spoluúčasti parlamentu, říškou vládu rozpustit a jmenovat vládu novou, na druhé straně mohl však také uchránit vládu před říšským sněmem jeho rozpuštěním. Poslanci říšského sněmu byli formálně považováni za zástupce celého národa

[37] *Reichsgesetzblatt*, I, 1919, str. 218.
[38] O. Grotewohl, *Po třiceti letech*, Praha 1951, str. 101.

a nesměli být vázáni žádnou instrukcí (čl. 21 ústavy), ve skutečnosti zastupovali však především svou politickou stranu a byli vázáni stranickými příkazy. Jelikož během trvání republiky neziskala ve volbách žádná z politických stran nadpoloviční většinu mandátů v parlamentu, závisela celá činnost říšského sněmu na dohodách stran a politických skupin, které vytvářely pro výmarské období typické, více nebo méně pevné koalice. Celé toto dilema vedlo nakonec k tomu, že v letech 1919—1932 se vystřídalo ve Výmarské republice 20 kabinetů. Lidové masy ztratily důvěru k republice a k parlamentnímu systému, který nemohl řešit špatnou hospodářskou situaci a byly proto ochotny přistoupit i na protidemokratickou agitaci, stačilo, že kritizovala republikánské poměry. Opravdová slabost výmarského ústavního systému se nakonec projevila i v tom, že formálně právně umožnil Hitlerovi „legální" převzetí moci.

Je nesporné, že v německé historii je řada prvků, které ve svých důsledcích připravovaly nástup fašismu a vládu fašismu. „Příčina vzniku fašismu netkví ovšem ani ve středověkém vývoji Německa, ani v Německu 17. století, ani v prušáctví, ale jedině v imperialismu..."[39] Pravé příčiny jsou podle našeho názoru v tom, že v Německu byly po první světové válce dány objektivní podmínky pro jeho vznik. V momentu, kdy buržoazie již nemohla vládnout starými buržoaznědemokratickými formami, které nesporně ve Výmarské republice existovaly, se ukázalo, že v Německu není dostatek demokratických tradic a víry v parlamentarismus, že většina Němců je ochotna se ho vzdát. To byl jeden z momentů, který pomohl Hitlerovi při budování masové základny nacistické strany, ulehčil tzv. Harzburské frontě a pak nacistům útok na parlamentarismus a usnadnil a urychlil vítězství fašismu, i když nebyl nezbytnou podmínkou jeho existence.

[39] Kolman, *o. c.*, str. 110.

Die historischen Bedingungen der Entstehung des Nazismus und die Entwicklung des deutschen Parlamentarismus

Zusammenfassung

Die deutschen Verhältnisse des 20. Jahrhunderts, besonders die Existenz des Nazismus, stellen die Rechtshistorie vor eine ganze Reihe Fragen, hauptsächlich vor die Frage des Einflusses der parlamentarischen Entwicklung auf die Entstehung, den Sieg- und die Existenz des Nazismus. In der tschechoslowakischen Literatur wurden besonders die historischen Wurzeln des deutschen Faschismus, wie z. B. die wirtschaftliche Rückständigkeit, die Schwäche des Bürgertums und die mit diesen zusammenhängende Kleinstaaterei, die preussische Hegemonie, sowie die reaktionären Tendenzen in der Philosophie betont. Die Tatsache, dass in Deutschland nie ein parlamentarisches System, z. B. nach französischem Vorbild, entstanden ist, wurde fast übersehen. Im Hinblick auf die reaktionären preussisch-deutschen Tendenzen der Entwicklung wurden auch die fortschrittlichen demokratischen Kräfte nicht beachtet.

Der Artikel versucht darzulegen, dass am Ende des 18. Jahrhunderts auch in Deutschland demokratisch-bürgerliche Ansichten entstanden sind, die aber durch die Schwäche des Bürgertums sich nicht in dem progressiven Masse entfalten konnten, wie in der anderen bürgerlichen Staaten. Nach der Revolution von 1848 wurden dann diese Kräfte durch den zwischen Bürgertum und Feudalismus abgeschlossenen Klassenkompromiss in den Hintergrund gedrängt und ihre weitere Existenz wurde ganz von der preussischen Hegemonie und der „Blut — und Eisenpolitik" beeinflusst. Diese Tatsache ist besonders im Zusammenhang mit der Bismarckischen Verfassung verfolgbar, die bekanntlich mehr aus der augenblicklichen politischen Notwendigkeit als aus fortschrittlichen bürgerlichen Ansichten über Staat und Recht hervorgegangen ist. Dies war auch daran ersichtlich, dass die Verfassung von 1871 keine Grundformulationen über die bürgerliche Freiheiten beinhaltete, die Kompetenzen des gesetzgebenden Organes, besonders im Verhältnis zur Regierung, einschränkte und die Kleinstaaterei, bei einer Durchsetzung der preussischen Hegemonie nicht beseitigte. Gerade die Stellung des Reichskanzlers und das Verhältnis zwischen Parlament und Regierung führten dazu, dass im deutschen Reichstag die Traditionen von grossen Parlamentsdebatten fehlten, in welchen Regierungen fallen, politische Machinationen enthüllt werden und in welchen die Politik der einzelnen Parteien und des ganzen Staates geprägt und geprüft wurde. Auch hierdurch wurden die Deutschen in eine politische Rückständigkeit getrieben. Die Weimarer Verfassung mit ihrer Machtenteilung und der Präsidentendiktatur führte zwar ein parlamentarisches System ein, die Hypotheke der vorhergehenden Entwicklung führte aber zu einer Labilität des Systemes. In den Jahren 1919 — 1932 wurden mehr als 20 Kabinette gebildet, die Massen hatten besonders auch unter den schweren wirtschaftlichen Bedingungen das Vertrauen zur Republik verloren und konnten unter anderem besonders die „verfassungsrechtlichen" Machinationen der Hitlerregierung nicht verstehen und verhielten sich deshalb in ihrer Mehrheit passiv. Die Erbschaft der politischen Ungeschultheit der Massen machte sich bemerktbar, neben den anderen in der Weimarer Republik existierenden objektiven Bedingungen, die für die Entstehung des Faschismus in Deutschland entscheident waren.

Pokusy slovenskej fašistickej vlády o záchranu tzv. Slovenského štátu v r. 1943—1944

Martin Vietor

Porážka hitlerovskej armády pri Moskve a potom pri Volge rozbila mýtus neporaziteľnosti fašistického Nemecka. Národnosocialistický kurz sa kompromitoval a izolácia národa od HSĽS sa prehĺbila. Situáciu sa snažil ovládať Tiso v úlohe „vodcu". Vystúpil v dvojitej úlohe: navonok ako dôverník Hitlera, nepriateľ boľševizmu a židov a na čele „umiernených kolaborantov" ako ochránca obchodných záujmov arizátorov a ostatných slovenských podnikateľov, ktorý paralizuje neúnosný tlak nacistov a radikálnu politiku Tukovej skupiny. Avšak ani touto taktikou nemohol zastaviť vnútorný rozklad režimu. Uzavretím čsl.-sovietskej zmluvy a rozmachom národnooslobodzovacieho boja sa upevnila odbojová jednota Čechov a Slovákov. Pod vplyvom tejto skutočnosti, ako aj pod vplyvom následkov pádu Mussoliniho sa začal rozpadávať ľudácko-agrárny blok a odpadávali postupne aj predtým horliví príveženci režimu. Dôsledky toho rozkladu sa prejavili aj v určitej aktivizácii slovenského snemu v pomere k Tukovej vláde. Predsedníctvo snemu začalo hladať alibi a možnosti poskytnúť svoje služby buržoáznej zložke antifašistického frontu. Zloženie snemu vyhovovalo týmto zámerom. Naprostá väčšina poslancov bola úzko spätá s bankami a priemyselnými podnikmi; slúžili predovšetkým svojim chlebodarcom, ktorí počítali s podporou západných imperialistov.[1]

Protinemecká nálada na Slovensku sa šírila a stupňovala až do otvorených prejavov nenávisti. Ľudia boli už presvedčení, že Nemci prehrajú vojnu. Roľníci nenávideli ich, pretože vedeli, že oni rekvirujú potraviny, vojaci sa snažili prejsť k sovietskej armáde, branci nechceli nastupovať vojenskú službu, nechceli bojovať pre Nemcov. Protinemeckú propagandu robili dosť často dedinskí učitelia, notári. Rozhorčenie sa stupňovalo príchodom stále väščieho počtu vybombardovaných žien a detí z Nemecka, ktorých umiestňovali na Slovensku a stravovali zo slovenských zásob. V nie malej miere pôsobilo

[1] AMV, CH 37-92-4 (zprávy zo Slovenska pre čsl. vládu v Londýne z 6. 1. 19. 3. a 14. 12. 1943), spisy ŠSÚA, SSR 92/1943, 648/1944. V poznámkach použité zkratky: AMV = Štátný ústr. archiv min. vnútra, Praha; ŠSÚA = Štátny slovenský ústredný archiv, Bratislava (fond snemů slov. štátu); PIA = Archiv Ústavu dejin MZRS v Budapešti; OL = Krajinský archiv v Budapešti (fond menšinového odd. mad. predsedníctva vlády a mad. ministerstva zahr. vecí).

v tomto smere aj provokatívne povýšenecké chovanie sa spišských Nemcov a najmä nemeckých vojakov, ktorých na slovenských železniciach transportovali na východný front. Na nemecké provokácie sa často odpovedalo odvetnými opatreniami. Zbili príslušníkov SS, slovenské vojenské jednotky sa zdráhali odísť zo Slovenska, dôstojníci vo verejných miestnostiach urážali Hitlera, sabotovali sa podujatia nemeckých lektorátov, ba dochádzalo aj k ostrejším incidentom. Vo februári 1944 neznámi ľudia zabili príslušníka SS, v Prešove slovenské vojenské jednotky verejne spievali protinemecké piesne. Koncom januára 1944 z príležitosti oslavy výročia nastolenia nacistickej moci v Nemecku, slovenské úrady povoľovali zhromaždenia nemeckej menšiny už len pod podmienkou, že sa nebudú spievať nemecké piesne a že sa predom predkladá menoslov účastníkov. V prvých týždňoch roku 1944 orgány DP hlásili Himmlerovi, že vo Zvolene je „situácia nepriaznivá", že len anglické a ruské správy sa považujú za pravdivé, že v Levoči zaujíma ľudí len jedna otázka, že kedy bude koniec vojny, v Žiline, v Spišskej Novej Vsi je nálada silne protinemecká, v krčmách sa spieva pieseň „Peniaze nemáme, Stalina čakáme". Nie div, že v takejto situácii silne klesalo sebavedomie Nemcov, našli sa členovie DP, ktorí žiadali odvolať Karmasina, lebo „je sudetský Nemec a viac škodil karpatským Nemcom, než pomohol", iní vystupovali z DP, nenosili odznaky a skrývali zástavy s hákovým krížom.[2]

Treba pritom konštatovať, že koncom roku 1943 a začiatkom roku 1944 sa zlepšilo verejné zásobovanie na Slovensku. Slanina, masť sa verejne predávala, chleba bolo na lístky dostatok. Nespokojnosť a odpor proti Nemcom a proti klerofašistickému režimu nevyvieral teda z hospodárskych nedostatkov. Národnooslobodzovacie hnutie bolo logickým dôsledkom uvedomovacieho procesu, ktorým prešiel slovenský ľud a počas ktorého sa postupne presvedčil o tom, že pravdu majú komunisti, keď varovali pred fašizmom, keď odhaľovali úmysel domácich a nemeckých fašistov a predpovedali dôsledky fašistickej nadvlády. Nie prázdne žalúdky, ale politické uvedomenie stmelilo masy v protifašistickom národnooslobodzovacom hnutí.[3]

Rezistencia sa prejavovala v rôznych formách. Popri väčších sabotážnych akciách v Ružomberku, pri Mikuláši, v Rybárpoli, pri Novákoch a v Bratislave, kde vybuchli muničné vlaky a sklady, poškodili sa železničné mosty, vznikli požiare v závodoch, ďalej pri Brezne a Banskej Bystrici, pri Tisovci, v Banskej Štiavnici, v Podbrezovej, v Kremnici, v Spišskej Novej Vsi, v Považskej

[2] AMV, V 116-26-2 pol. 88, 116-24-3 pol. 56, 93, 285; A XXII 71/1943/36 PIA; ME 1943 P 32344 OL; ME 1943 P 29205 OL; ME 1943 P 29466 OL; ME 1943 P 30058 OL; ME 1943 P 31853 OL; ME 1943 P 32040 OL; A XIII 1/1944/7 A XIII 1/1944/2. PIA;

[3] A XXII 71/1943/12, A XIII 1/1944/2, PIA ME 1943 P 33023, ME 1943 O 32344, ME 1944 P 19339 OL. Pozri k tomu: F. Beer a spol: *Dejinná križovatka*, Bratislava 1964; G. Husák: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964; E. Friš: *Povstanie zdaleka a zblízka*, Bratislava 1964.

Bystrici, v Dubnici, kde sa poškodili koľajnice, lanovky, vedenie vysokého elektrického napätia, obrábacie stroje, zničili sa hotové výrobky atď.,[4] došlo k deštrukcii a sabotáži menšej intenzity aj na iných miestach. V marci 1943 napríklad vybuchol vojenský materiál vo Zvolene, v septembri 1943 v Čadci Nemci zaistili 2 slovenských železničiarov, pretože sypali piesok do ložisiek nákladných vagónov, v ktorých transportovali ukrajinských robotníkov do Nemecka, v máji 1943 vypukol veľký požiar v Námestove, pri ktorom zhoreli desiatky domov, v októbri 1943 podpálili vojenský sklad, v máji 1943 v Banskej Štiavnici s prerušením elektrického vedenia zastavili sa práce v baniach.[5] Sabotážne hnutie se šírilo aj v slovenskej armáde. Bolo napríklad na dennom poriadku, že vojenské transporty, ktoré sa vracali z východného frontu, dávali do karanteny, ako nespoľahlivých. V Prešove sa vzbúrili vojaci pre zlé zásobovanie a vadný výzbroj. V septembri 1943 v Trnave došlo k vzbure, keď mužstvo pracovnej služby chceli v nemeckých uniformách vypraviť na front. V auguste 1943 vo Zvolene ušlo asi 250 vojakov z transportu. Vojaci stále častejšie prehlasovali, že nechcú bojovať proti Rusom. V novembri 1943 hlásili viac ako 250 prípadov zbehnutia zo Spišskej Novej Vsi, Prešova, Bardejova, Sabinova; zbehovia sa skrývali v lesoch a pridali sa partizánom. Začiatkom roku 1944 stále väčšie jednotky prechádzali k sovietskej armáde. Pod vplyvom zprávy o československo-sovietskej zmluve a o medzinárodnom uznaní ČSR, snahy o obnovenie republiky sa prejavili aj v slovenskej armáde.[6]

Veľký význam mali partizánske skupiny, ktoré sa začali v roku 1943 vo väčšej miere organizovať pod vedením ilegálnych organizácií KSS. Vo verejnosti kolovali napínavé zprávy o ruských parašutistoch. V marci 1943 pristáli pri Snine a dvoch zaistili v Prešove. V auguste 1943 sa rozšírili zprávy, že partizáni operujú v oblasti Bardejova, z nemeckých zajateckých táborov ušlých ruských vojakov skrývajú roľníci v južných pohraničných dedinách; že proti partizánom, ktorých zaistili pri Bardejove, prešovský štátny zástupca sa zdráha podať obžalobu, lebo počíta s tým, „že za pár mesiacov oni budú žalovať a súdiť". V auguste 1943 vznikla prestrelka medzi parašutistami a žandármi v Gbeloch. V novembri 1943 se rozšírila zpráva, že pri tunely pri Orlove asi 400 ruských a slovenských partizánov napadli osobný vlak a odvliekli nemeckých vojakov. Partizáni sa objavili aj pri viadukte v Hanušovciach. Dedinské obyvateľstvo v priestore Stará Ľubovňa, Podolinec, Medzilaborce podporovalo partizánske hnutie. V januári 1944 partizáni napadli žandársku hliadku v Čertiznej a ukoristili značné množstvo zbraní a munícií. Partizánov videli dedin-

[4] Pozri k tomu — Miloš Tichý: *Hlavné etapy formy a niektoré problémy národnooslobodzovacieho hnutia na Slovensku do vzniku SNP*, Sborník SAV, Slovenské národné povstanie roku 1944, Bratislava 1965.

[5] ME 1943 P 20739; ME 1943 P 31835; ME 1943 P 32040; ME 1943 P 30058 OL. AMV; V 116-24-3, fólió 70.

[6] ME 1943 B 15038; ME 1943 P 29466; ME 1944 P 16129 OL; A XIII 1/1944/7 PIA.

čania v lesoch pri Humennom a Medzilaborciach ako i na Orave. A povrávalo sa, že prichádzajú z poľského územia.[7] Pod vplyvom novej situácie aktivizovali sa aj niektoré menšie buržoázne opozičné kruhy, ktoré sa predtým neexponovali. Do hnutia o obnovenie ČSR sa zapojili niektorí vysokoškoláci v Bratislave, štátni úradníci a študenti v Mikuláši, v Ružomberku, Prešove a inde. Niektorí sa prebíjali cez Maďarsko do Iránu, kde sa zapojili do československých vojenských útvarov. V tejto spojitosti sa rozšírila pesnička: „Kto má moc, ide do Londýna, kto nemá nič, čaká na Stalina". Na niektorých miestach štátni úradníci radili roľníkom, aby neodovzdali všetku pšenicu, pretože Nemci vojnu prehrali a ČSR bude obnovená. Určitá forma sabotáže sa zaviedla na poštách, kde sa dôležité štátne telefonické rozhovory zapámjali pravidelne so značným oneskorením. Československy orientovaní jedinci presvedčovali svojich známych, aby vystúpili z HSLS, lebo sovietska armáda sa blíži a oslobodí republiku.[8]

Hlavnú ťarchu rezistencie však znášali robotníci. Boje o hospodárske a sociálne požiadavky dostávali už vyhranený politický charakter; presvedčili o tom štrajky v roku 1943 v Žiline, v Ružomberku, v Lubochni, ďalej demonštrácie a aj individuálne akcie. Na ilustráciu uvádzame niektoré fakty zistené mad. zpravodajskou službou. V auguste 1943 v Brezne na elektrickom stĺpe viala červená zástava. V Ružomberku robotnícke deti nosili červené odznaky. Pod tlakom robotníctva miestami aj náčelníci, žandári a finančná stráž schvaľovali prácu komunistov. Koncom januára 1944 na stene prezidentského sídla v Bratislave sa objavilo heslo: „Tiso ven, Stalin sem". V cukrovare v Seredi odhalili komunistickú bunku v januári 1944, v Prešove na múr župného domu namaľovali heslo „Nech žije Stalin, nech žije komunistické, samostatné Slovensko."[9]

Táto nová etapa v rozvoji národnooslobodzovacieho hnutia sa prehlbila pod vedením 5. ilegálneho ÚV KSS a prípravami k povstaniu. Aktivizácia ilegálnych organizácií KSS, založenie SNR, ako predstaviteľky slovenského ľudu, Vianočná dohoda SNR o vedenie boja za obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov, zakladanie ilegálnych národných výborov, vytváranie Vojenského ústredia a vypracovanie plánu SNP, to boli hlavné výsledky úsilia KSS v tomto období. Zprávy o týchto dôležitých udalostiach sčasti prenikali aj na okupované územie.

[7] A XXII 71/1943/36; A XXII 71/1953/12; A XXII 12/1943/4 PIA; ME 1943 P 17488; ME 1943 B 15038; A XIII 1/1944/7; ME 1944 P 16129; ME 1944 P 15309; ME 1944 P 15578; ME 1944 P 19339 OL a PIA. Pozri k tomu A. Benčík, K partyzánskym bojom na východnom Slovensku v r. 1943—1944 — Historie a vojenství 1959, 380 a n.

[8] ME 1943 B 15038; A XXII 71/1943/2; ME 1943 P 33023; ME 1943 P 30334; ME 1943 P 30804; ME 1943 P 31835; ME 1944 P 16129; ME 1944 P 19339. OL a Pia.

[9] ME 1943 P 30058; ME 1943 P 31835; ME 1943 P 32040; A XIII 1/1944/7; ME 1944 P 16129; ME 1944 P 15309 PIA a OL.

Ľudácka vláda pozorovala verejnú mienku orientujúcu sa na obnovenie Československa; bola informovaná o tom, že väčšina Slovákov odmieta násilného nemeckého protektora, odmieta aj horthyovské Maďarsko, kde sa nič nezmenilo na protislovenskej politike a vidí aj bezvýhľadnosť ľudáckej „samostatnosti". Vládne tlačové orgány v oficiálnej propagande konštatovali tieto javy. V novoročnom čísle Slováka generálny tajomník HSĽS Kočiš zaoberal sa touto otázkou a medzi iným písal o tom, že v spoločnosti, v kultúrnych, sociálnych a hospodárskych inštitúciách, ba i v úradoch sa nájdu „otvorení nepriatelia slovenského národa... poznáme ich a vieme o nich, že sú nepriateľmi našej samostatnosti, čo oni netaja"; trpko sa ponosoval, že takíto ľudia sú strpení, ba zvýhodnení oproti ľudákom a „sme si na nich zvykli natoľko, že ich zastretú protislovenskú propagandu považujeme za prirodzenú". V novoročnom čísle Gardistu sa nadávalo proti benešovským agitátorom, proti „Čechom a židom, ktorí Beneša považujú za vodcu, pravidelne počúvajú nepriateľský rozhlas a rozširujú nepriateľskú propagandu."[10] Nie menšie obavy mala slovenská vláda z toho, že exponenti a prívrženci režimu sa báli represálií, ktoré ich očakávajú po nemeckej porážke, že funkcionári nechceli verejne nosiť nemecké vyznamenania a odznaky, že často sa zničili, pošpinili obrazy Hitlera, Tisu a Tuku, takže Mach v januári 1944 musel nariadiť, aby ich odstránili z verejných zábavných miestností, ba i z miestností niektorých obecných notárskych úradov[11] Slovenská vláda dostala informácie o tom, že v dôstojníckom a poddôstojníckom sbore armády sa povráva o tom, že by sa mala nastoliť vojenská diktatúra, prípadne aj pomocou vojenského puču, že kým armáda horthyovského Maďarska sabotuje vojenské záväzky, ľudácka vláda posiela slovenských vojakov do Talianska.[12] Blížiaci sa front, nebezpečie bombardovania, evakuácia ústredných úradov, odtransportovanie nemeckých detí z Tatier a Bardejova do „Reichu", evakuačné plány východných žúp, posilnenie vojska a finančnej stráže na poľských hraniciach, to boli ďalšie skutočnosti, ktoré oslabovali beztak vratké postavenie ľudáckej vlády.[13]

Hroziaca porážka nacistov a ich spojencov prehĺbila vleklú vnútropolitickú krízu v tzv. Slovenskom štáte. Slovenská tlačová kancelária 12. 1. 1943 uverejnila krátku zprávu o tom, že Tuka sa vzdal funkcie podpredsedu HSĽS a namiesto neho Tiso menoval dr. Mederlyho, podpredsedu smenu. Členovia diplomatického sboru chceli pochopiteľne vedieť príčinu odstupu a keďže Tuka sa vyhýbal audienciam — odvolával sa na chorobu — vysvetlenie podával šéf odboru ministerstva zahraničných vecí, vyslanec Mračna. Diplomatom dal také vysvetlenie, z ktorého bolo jasné, že Tuka sa vzdal preto, že Macha, s ktorým bol solidárny, Tiso tlačil do pozadia. Na otázku, či nová situácia nebude mať

[10] Slovák a Gardista z 1. 1. 1943.
[11] A XIII 1/944/7; ME 1944 P 16129 OL a PIA.
[12] ME 1943 P 20739; A XXII 71/1943/35 PIA a OL.
[13] A XXII 71/1943/12; 71/1943/34; A XIII 1/1944/7; ME 1943 P 29295 OL a PIA.

vplyv na jeho funkciu ministerského predsedu, tlmočil Mračna Tukove slova, že „nie je prorokom, a preto nevie, čo bude". Zasvätеným bolo však jasne, že vo vláde sa nič nemení, pretože Tiso nemôže zmeniť oktrojovanú salzburgskú „dohodu". Maďarský vyslanec mal informácie, že Machovi, ktorý sa chcel vzdať funkcie ministra vnútra, odpovedal Tiso, že „vzdať sa môže u tých, ktorí ho za ministra vnútra menovali". Pravda, ani Hitler nebol ochotný meniť personálnu zostavu nadiktovanú v Salzburgu. Po páde Mussoliniho niektorí ľudáci uvažovali tiež o tom, že podľa talianskeho vzoru mala by sa HSLS rozpustiť a v dajakej forme obnoviť „demokratičnosť" snemu. Tiso upevňoval svoju pozíciu. Do rady obrany štátu prizval Čatloša, Medriczkého, Pružinského a Karvaša. Proti korupciám a škandálom v HSLS vystupoval disciplinárnym konaním. Proti niektorým straníckym tajomníkom vo Spiši sa podávalo trestné oznámenie pre spreneveru, iných preložili. Rozpory sa však neodstránili, ba znova vypukli začiatkom roku 1944. Podľa informácií ministra Fritza vznikli ohnivé debaty na zasadnutí vlády a štátnej rady medzi Tisom a Tukom, Čatlošom a Machom. Tuka vytýkal Tisovi, že poskytuje farárom príliš veľkú úlohu v politickom živote. Tiso mu odvetil, že jeho politika je krátkozraká a „nedrží krok s udalosťami". Čatloš kritizoval Macha pre korupcie a panamy v rezorte vnútra, a preto, že okresní náčelníci sabotujú vládne nariadenia, že ľud sympatizuje s komunistami, že polícia a žandárstvo je nespoľahlivé atď. Mach odpovedal, že v „dôstojníckom sbore je viac komunistov, však dôstojníci dávajú príklad pri prechode k sovietskej armáde". Nálada sa ešte väčšmi zhoršila po návrate Tisu z hlavného stanu Hitlera (22. 1. 1944), kde sa presvedčil, že vojnová situácia vonkoncom nie je priaznivá pre nacistov.[14] Vnútrostranícke a vnútrovládne rozpory nezostali zatajené pred verejnosťou. Zlú atmosféru nezlepšili, pravda, ani optimistické oficiálne prejavy členov vládnej kliky. Nie malé úsilie vyvíjal Mach, aby zlepšil svoju otriasanú pozíciu. Po návšteve Hitlera v máji 1943 vystupoval ako dôverník „Führera" — na shromaždeniach v Tr. Tepliciach, v Giraltovciach, Vranove, Humennom atď. rečnil tak, ako by mal garancie na uplatnení etnického princípu po vojne a ako by bol zasvätený do Hitlerovských povojnových plánov v Poľsku a v Maďarsku. V decembri 1943, keď už ťažko mohol argumentovať nacistickým víťazstvom, snažil sa presvedčiť ľudákov aspoň o tom, že „Slovensko je konsolidovaný štát", že treba len likvidovať ešte zbývajúcich 12 000 židov, lebo „aj Taliansko sa preto zrútilo, že nevyriešilo židovskú otázku" a potom vraj bude všetko v poriadku, ak sa „zvýši produktivita v priemysle a vláda uskutoční plán výstavby rodinných a robotníckych domkov". Vo februári 1944 stratil nervy a sa vyhrážal Čechom a židom, že „sa chovajú pohoršujúco, lebo frontová situácia nie je najlepšia a Beneš uzavrel zmluvu s Rusmi", a preto upozornil Čechov, že im zruší štátne

[14] Hlásenie maďarského vyslanca v Bratislave z 22. 1. 1943 KüM 713 pol.—1943; A XXII 71/1943/12; ME 1943 B 15038; A XXII 1/1944/7 PIA a OL.

občianstvo a prinúti ich, aby ako židia nosili potupujúce odznaky.[15] Tiso sice skromnejšie a kľudnejším tónom, ale tak isto bez ozveny apeloval „na dnešnú slovenskú generáciu", aby v politickej a územnej oblasti zachovala to, „čo sa vybojovalo a postavilo v záujme budúcnosti", ovšem nezabudol upozorňovať, že „komunizmus je najväčším nebezpečenstvom štátneho a národného života".[16] Ostatní vládni činitelia agitovali na politických kurzoch HSĽS medzi učiteľmi, stredoškolákmi a vysokoškolákmi za „vernosť k samostatnému Slovensku". Vo februári 1944 v rozhlasovom prejave povedal Čulen dokonca i takéto dvojzmyselné slová: „Keď Slováci nemôžu ostať tým, čím ich Boh stvoril, tak si sami volia ten národ, ku ktorému sa pripoja".[17] K zlepšeniu atmosféry mala slúžiť aj ohlásená obnova mestskej a obecnej samosprávy dňom 1. 1. 1944. HSĽS vyberala koncom roku 1943 kandidátov do mestských a obecných zastupiteľstiev a v mestách sa mali vládní komisári nahradiť volenými starostami. Protirežimovú náladu mali paralizovať úrady propagandy, ktoré sa mali zriadiť v každom meste a v každej obci. Beznádejné postavenie ľudáckej vlády sa výrazne odrážalo na plagátoch vylepených k 5. výročiu „samostatnosti" dňa 14. 3. 1944, na ktorých vláda zdôrazňovala svoje „neoblomné priateľstvo k mocnostiam osi", životaschopnosť ľudáckeho režimu, ale súčasne varovala obyvateľstvo „pred idálmi hlásanými komunistami a Benešom."[18]

Čím pochybnejšou sa stala viera v nemeckom „Endsiegu", tým viac sa snažila ľudácka vládna klika — pokiaľ nacistický „ochranca" neznemožnil minimálnu akčnu slobodu — nadviazať styky s niektorými západnými mocnosťami. Keďže slovenská vláda samostatnú zahraničnú politiku mať nemohla, používala pre tento cieľ najrôznejšie cesty. V auguste 1943 napríklad pozval Tiso k sebe švajčiarskeho hlavného konzula, Graessliho, ačkoľvek nebol diplomatom, ale len obchodným zástupcom Švajčiarska. Audienciu usporiadal vyslanec Polyák bez vedomia oficiálnych činiteľov ministerstva zahraničných vecí. Tiso požiadal Graessliho, aby sa snažil švajčiarskym kruhom a ich prostredníctvom vplyvným ľudom v anglosaských krajinách vysvetliť „nutnosť samostatnej štátnej existencie Slovenska". Presvedčoval ho, že z hľadiska hospodárskych záujmov Švajčiarska má „samostatné Slovensko väčšiu hodnotu, ako obnovená Československá republika", pretože tovarová výmena Slovenska a Švajčiarska sa vzájomne dopĺňuje a „harmonický kooperuje", kým ČSR bola a „bude v kaž-

[15] Slovák 4. 5. 1943 prejav Macha v Považskej Bystrici z decembra 1943, prejav Macha z 8. 2. 1944 v Ružomberku; ME 1943 P 17488; ME 1944 P 15309; A XIII 1/1944/2 PIA, OL.

[16] Prejav z 28. 10. 1943 na Sliači ME 1943 P 32344 OL.

[17] Prejavy Sokola, Čatloša, Moravčíka v politickej škole HSĽS 12. 10. 1943. Prejav Stana v politickej škole HSĽS v Mikuláši a Žiline 13. 2. 1944, kde apeloval na 10 000 učiteľov, 40 000 stredoškolákov a 4000 vysokoškolákov, aby obetovali svoj život za udržanie Slovenského štátu. Prejav župana Kállayho v Trenčíne o vojenskom výcviku mládeže a pod. A XIII 1/1944/2 PIA.

[18] ME 1944 P 19339 OL.

dom ohľade silným a často nepríjemným konkurentom" Švajčiarska na európskom trhu.[19]

Pri takýchto a podobných vyjednávaniach vychádzal Tiso z oficiálneho stanoviska slovenskej vlády ohľadne zahraničnopolitickej situácie v poslednom štvrťroku 1943. Bolo to stanovisko krátkozraké, diletantské. Poznáme ho z rozhovoru vyslanca Mračnu a maďarskeho vyslanca v Bratislave Kuhla, ktorý 11. 11. 1943 pri oficiálnej návšteve chcel informáciu v tejto veci a dostal odpoveď, ktorú možno zhrnúť asi takto: ohľadne výsledkov a následkov moskovskej konferencie slovenská vláda nemala overené informácie a bola odkázaná na dohady. Slovenské oficiálne kruhy neverili, „že by anglosaské mocnosti boli v Moskve prepustili Strednú Európu a Nemecko Sovietom", pretože museli vraj počítať s eventualitou, že „keby sa Nemecko zboľševizovalo a svojimi organizačnými schopnosťami prevzalo európske riadenie boľševizmu", tak boli zbytočné obete v záujme „oslobodenie Európy" a v tomto prípade by stratili svoj vplyv v Európe prinajmenšom „do víťazného zakončenia tretej svetovej vojny".(!) Z toho predpokladu vychádzajúc, že totiž „zboľševizované Nemecko by mohlo prevziať riadiacu moc z rúk Stalina", usudzovala slovenská vláda, že „ani Stalin nemôže mať záujem na zboľševizovaní Strednej a Západnej Európy". Podľa úsudku slovenskej vlády anglosaská politika kalkuluje i naďalej s tým, „že nacizmus a boľševizmus sa vzájomne oslabujú a zničia a potom môžu USA a Veľká Británia ľahko zahrať úlohu záchrancu Európy". Tento optimistický náhľad môže však zmeniť okolnosť, že Nemci a SSSR „prídu na to, že slúžia záujmom tretej mocnosti a jedného krásneho dňa zastavia krvi-prelievanie". Zo slovenskej strany počítali teda s možnosťou nemecko-sovietskej osobitnej mierovej zmluvy. Ako vidíme „experti" slovenskej vládnej kliky vôbec nebrali ohľad na principiálne ciele antifašistického boja v Európe, na zásadné ideologické a triedne pozície bojujúceho Sovietskeho zväzu, na ciele vlasteneckej vojny sovietskeho ľudu, na národnooslobodzovacie hnutie fašizmom ujarmených národov, na protinacistickú a protiľudácku rezistenciu slovenského ľudu.[20]

Z tejto ľudáckej ilúzie vychádzala aj myšlienka z príležitosti 5. výročia mníchovského a viedenského rozhodnutia rozvíjať na západe menovite v Anglicku propagandistickú akciu, ktorá by ospravedlňovala účasť ľudáckej vládnej kliky na príprave Mníchova a pomníchovských udalostí. Táto kampaň mala znížiť vinu dr. Tisu a spol. tým, že poukazovala na grófom Cianom podporované maďarské územné požiadavky voči Slovensku, resp. Československu. Tiso snažil sa brániť tým, že on a jeho spoločníci nešli do Viedne preto, aby okyptili republiku, ale preto, aby „zachránili pre Slovensko a tým aj pre Československo to, čo sa ešte zachrániť dalo". Ani slovom sa však nezmienili o tom, čo

[19] Küm 446/resp. pol.-1943 OL.
[20] Küm 11271/pol.-1943 OL.

je to, čo oni vo Viedni nemeckou pomocou zachránili? Keby boli totiž o tom hovorili, tak by sa bolo ukázalo, že ľudácka klika vstúpila do služieb nacistov a týmto krokom nielen pomáhali pri ďalšom okyptení republiky, ale bezprostredne napomáhali nasledujúcej nacistickej okupácii ČSR. Na slabé argumenty ľudákov odpovedala londýnska čs. emigračná vláda poukazom na známe skutočnosti, ktorými sa svojho času chvastal aj časopis Gardista, keď oznámil, že Tisova skupina nielenže spolupracovala už před Mníchovom s Henleinom, Frankom a Karmasinom, ale že s týmito a ďalšími rišskymi nacistickými agentami uzavreli predbežné dohody ohľadne spoločnej politiky a budúcich taktických postupov. Tisova skupina sa tým sama priznala, že sa spolčila s Nemcami k rozbitiu republiky. Na ľudácky argument, že k Mníchovu by bolo došlo aj bez Tisovej skupiny, odpovedali čs. emigrantské kruhy, že „ani jeden člen gangsterskej bandy sa nemôže obhajovať tým, že jeho spoluvinníci by boli spáchali zločin aj bez jeho osobnej účasti". Keďže ľudácka vládna klika cítila slabiny svojich argumentov, ešte väčšmi vyostrila nacionalistické vášne a chcela sa ukrývať za chrbtom slovenského národa. Snažila sa zastrašovať slovenských úradníkov, žandárov, policajtov, atď., že londýnska vláda „obviňuje celý slovenský národ zo zrady", aby sa pomstila po obnovení ČSR a ich prepustila. Prehlbovala rozpory medzi vidieckym obyvateľstvom, ktoré sa ešte zčasti dalo ovplyvniť ľudáckou propagandou a medzi mestským obyvateľstvom a menovite inteligenciou, ktorá už vonkoncom neverila v trvaní ľudáckeho režimu. Takéto priezračné argumenty nemali žiadny účinok medzi pracujúcimi, ktorí sa pod vedením KSS a opierajúc sa o pomoc približujúcej sa Sovietskej armády, pripravovali na konečné vyúčtovanie s domácimi a zahraničnými fašistami na ozbrojený boj za obnovenie novej, sociálne spravodlivej Československej republiky. Propagandistické akcie ľudáckej kliky minuli sa teda účinkom a argumenty moskovského vedenia Komunistickej strany československej, ako aj londýnskej emigrantskej vlády dokázali, že ospravedlňovacie pokusy Tisu a spol. sú beznádejné. Na tejto skutočnosti nič nezmenili ani ďalšie pokusy o intervenciu vo Vatikáne.[21]

V protiklade k oficiálnym pokusom o záchranu ľudáckeho režimu kryštalizovali sa ďalšie politické kombinácie v kruhoch vysokej štátnej byrokracie. Reprezentantom jedného protinemecky naladeného smeru napojeného na M. Hodžu, ktorý v rozpore s oficiálnym zahraničnopolitickým stanoviskom vlády sa snažil zachrániť slovenskú štátnosť v dohode s Maďarskom prípadne Poľskom, bol legačný radca Jozef Omiľák.[22] V decembri 1943 pri rozhovore

[21] Hlásenie maďarského vyslanca Wodianera z Lisabonu z 28. 2. 1943 Küm 12660/pol./-1943; ME 1944 P 19339 OL.

[22] Omiľák prešiel do služieb slovenského ministerstva zahraničných vecí z pražského ministerstva; pracoval dlhšiu dobu v Paríži pri Osuskom, neskoršie v kabinete ministra Kroftu. Po vzniku Slovenského štátu bol prvým legačným radcom na slovenskom vyslanectve v Budapešti, kde mal dobré styky s úradníkmi maďarského ministerstva

s členmi maďarskej delegácie, ktorá v Bratislave vyjednávala o predĺžení slovensko-maďarskej obchodnej zmluvy, prehlásil, že už nie je viazaný úradným tajomstvom a že „slovenskú vládu považuje za quislingovskú vládu aj vnútroštátne slovenská verejná mienka", a divil sa tomu, že v Maďarsku zrušili poslanecké mandáty sociálnodemokratických poslancov, keď „treba počítať aj v Maďarsku so silne ľavičiarskym režimom". Bol toho názoru, že slovensko-maďarský pomer by bolo nutné usporiadať pred zakončením vojny, pretože maďarská nepružnost „zaženie Slovákov rovno do náručia československého riešenia". Myslel, že rozumná revízia hraničnej čiary okolo Šurian, Košíc atď. by pomohla a takto by nevystala možnosť, že obnovená ČSR „pod tlakom extrémnych slovenských nacionalistov by mohla nárokovať aj územie za trianonskou hranicou". Svoj návrh zdôvodnil tým, že takéto riešenie by bolo súčasne demonštráciou pre západné veľmoci, že „dva malé stredoeurópske štáty si rozumne vyriešili svoje územné nároky, najmä keby Nemecko prekazilo vyjednávanie, čo by dokázalo, že tieto štáty sú zbavené suverenity".

Reprezentant druhého smeru, ktorý počítal s obnovením predmníchovskej republiky, legačný tajomník Gejza Krno,[23] sa vyjadroval v tom zmysle, že „Beneš je jediný, ktorý zachráni Strednú Európu pred boľševizmom". Podľa jeho mienky je „ruský vplyv nevyhnutný v Strednej Európe, ale pod vedením Beneša nedôjde k proletárskej vláde". Pred vedúcim maďarskej delegácie sa otvorene vyjadril, že on a jeho skupina „inak, ako obnovením ČSR nemôžu si predstaviť budúcnosť svojej vlasti". Spomenul tiež benešovskú koncepciu ohľadne výmeny menšinového obyvateľstva v tom zmysle, že „v Strednej Európe bude mier až vtedy, keď definitívne zaniknú menšinoví politikovia a menšinové oddelenia". V mene tretieho konzervatívneho smeru sa vyjadril o tejto problematike vyslanec Štefan Polyák. Jeho náladu charakterizuje bezradnosť, strach pred budúcim vývojom, čo bolo pochopiteľné, pretože nepatril ani k skupine Tuku — Macha, ani k benešovskému poť. hodžovskému smeru a pridržiaval sa Tisu, ovšem bez väčšej dôvery prezidenta štátu. Snival o dajakej stredoeurópskej federácii pod vládou Habsburgov. Konzervatívna skupina kombinovala aj poľskú orientáciu, ktorú presadzoval Sidor.

Všetky tri smery nevylučovali určitú kooperáciu s hodne oslabeným povojnovým Maďarskom, pričom pravda, predpokladali silnú prevahu obnovenej ČSR.[24]

V mimovládnych ľudáckych funkcionárskych kruhoch medzi poslancami, županmi atď. prevládal tiež názor, „že ak nedôjde k nepredvídaným udalostiam, zahraničných vecí. Keďže odmietol odísť do Berlína, z trestu ho preložili do administratívnej skupiny slovenského ministerstva zahraničných vecí.

[23] G. Krno, zástupca prednostu hospodársko-politického odboru ministerstva zahraničných vecí, bol známy svojou benešovskou orientáciou. Jeho brat bol šefom kabinetu Jána Masaryka. Patril do skupiny guvernéra národnej banky Karvaša.

[24] Küm 10053/pol.-1944, hlásenie z 12. 1. 1944 OL.

bude obnova Československa nevyhnutná". Vplyvní politikovia, ako napríklad Mičura, Tvrdý (žilinský mešťanosta) konštatovali, že Hodžova stredoeurópska koncepcia padla a zvíťazil „Beneš, ktorý pomocou SSSR uskutočňuje svoje plány". Aj táto skupina dúfala, že sa Benešovi podarí zabezpečiť silný ľavý meštiacky kurz, ktorý „sa nemusí bezpodmienečne zboľševizovať".[25] Ľudácka vládna klika si musela uvedomiť beznádejnú situáciu. Slovenský ľud ju nenávidel, slovenská buržoázia ju odpísala, ani na podporu západných mocností nemohla počítať, približujúca sa Sovietska armáda jej pripomínala, že jej politická, ba i fyzická existencia končí porážkou jej nacistického „ochrancu". Keďže s inou ochranou počítať nemohla — ako ostatní, na zánik odsúdení fašisti — čakala na zázrak, prisľúbený Hitlerom. Vyjadril to otvorene Tuka, keď 16. 3. 1944 pri rozhovore s maďarským vyslancom líčil vojnovú situáciu takto: „Sovietsky front sa síce približuje, ale Nemci vedia, čo robia a je najlepšie, keď im prenecháme tento problém... Toho času netreba sa obávať nemeckej porážky... Do rozboru druhej krajnosti sa pustiť nevyplatí, lebo ak koncedujeme, že Sovietska armáda obsadí Strednú Európu a tým aj naše krajiny, tak je koniec každého filosofovania, pretože všetkých nás obesia."[26]

Zpráva o vojenskom obsadení Maďarska mala značnú ozvenu na Slovensku. Tiso a jeho skupina vedeli, že Nemci majú prehľad o situácii, poznajú verejnú mienku a zámery politických predstaviteľov slovenskej buržoázie a mohli by sa rozhodnúť k podobnému kroku aj na Slovensku. V prvom polroku 1944, keď Sovietska armáda je na Karpatoch, keď sa pripravuje Slovenské národné povstanie, keď agonizujúce nacistické Nemecko predlžuje si život okupáciou územia najstaršieho spojenca, Maďarska, musela i Tisova vláda uvažovať o tom, akú politiku má sledovať, aby sa vyhla podobnému osudu a prežila nevyhnutnú porážku hitlerovského Nemecka. Bez nároku na úplnosť pokúsime sa načrtnúť vnútropolitickú a zahraničnopolitickú situáciu v tzv. Slovenskom štáte od okupácie Maďarska do Slovenského národného povstania.[27] Vnútornú politiku ako v predchádzajúcich rokoch, charakterizovala snaha vlády udržať si svoje pozície a osobnými intrigami oslabiť svojich odporcov. Tiso si upevňoval svoju pozíciu menovite začlenením HG do HSĽS, odstránením Tuku z funkcie podpredsedu HSĽS, pozmenením kompetencie štátnej rady, zložením vlády a snemu.[28] Tuku, chorého a znechuteného ponechal Tiso

[25] Tajná zpráva z 1. 3. 1944 Küm 55/pol. resp.-1944 OL.

[26] Prísne dôverné hlásenie z 22. 3. 1944 Küm 11051/pol.-1944 OL.

[27] Pozri k tomu: F. Beer a spol.: *Dejinná križovatka*, Bratislava 1964, str. 240 an.

[28] Štátna rada se zmenila na akýsi súdny dvor, ktorý mal zisťovať, či nastala skutočnosť, ktorá prezidentovi republiky trvalo znemožňuje plniť funkciu hlavy štátu, mal trestne stíhať prezidenta a členov vlády, rozhodovať o strate poslaneckého mandátu a podávať návrhy na pokračovanie pred ústavným senátom. Desať členov Štátnej rady menoval Tiso — zák. č. 105/1943, 106/1943 Sl. zb. Väčšina ministrov patrila k Tisovej skupine. Tiso zaplnil 10 uprázdnených miest vo sneme menovaním poslancov. Snem pozostával zo 73 slovenských, 4 nemeckých, 2 ukrajinských poslancov a 1 maďarského

vo funkcii predsedu vlády, aby ostal osobne zodpovedný za ominózne vnútropolitické udalosti, tým viac, že už nevidel v ňom vážnejšieho protivníka. Pozícia Macha bola tiež oslabená; s HG počítať už nemohol, v sneme ho ostro kritizovali za činnosť v ÚŠB, za návrh zákona o likvidácii židovského majetku, za intrigy proti Polyákovi a pod. Ostal však vo funkcii ministra vnútra, pretože Nemci nepripustili zmenu salzburských príkazov. Vládna moc sa teda koncentrovala v rukách prezidenta Tisu, v rozsahu určenom dominujúcimi príkazmi nemeckého protektora. Novým znakom zmenenej situácie bola však skutočnosť, že v HSĽS sa ozývali opozičné hlasy, napríklad zrieknutím sa mandátu niektorých poslancov, kňazov, pri debatách v snemových výboroch a pod.

Nemecká menšina sa chovala v celku aj naďalej povýšenecky, ako panujúci národ a Slovákov považovala za druhoradých občanov, odkázaných na „ochranu". Následkom toho sa prehĺbila nenávisť proti Nemcom domácim i ríšskym. Tento protinemecký postoj slovenského ľudu našiel svoj výraz pri rôznych príležitostiach, najmä pri hodnotení frontových správ. Pod vplyvom týchto frontových udalostí ani nemecká menšina neverila už vo víťazstvo nacistického Nemecka. Karmasin neraz konštatoval vo svojich hláseniach, že Tisov postoj k Nemcom je diktovaný predovšetkým oportunizmom a Tuka a Mach sú izolovaní a nezastupujú vlastne nikoho.[29] Nemecká menšina cítiac sa v neistote, sama žiadala zvýšenú nacistickú ochranu a ona predovšetkým rozšírila zprávu o tom, že nemecké vojsko obsadí Slovensko.[30]

Situácia asi 20 000 Čechov sa nezmenila. Mach síce často rečnil o tom, že treba ich odstrániť zo Slovenska, keďže v Protektoráte potrebujú pracovné sily a došlo aj k ich súpisu, avšak k realizácii tohto plánu nedošlo, pretože Nemci nesúhlasili s repatriáciou asi 25 000 Slovákov žijúcich v Protektoráte. Tisova vláda sa snažila tiež odnárodňovať Ukrajincov žijúcich na Slovensku, pravda, bez výsledku. Ukrajinci nemohli vyvíjať politickú činnosť. Ich ideovým vodcom bol prešovský biskup Gojdič, ktorý však ani pomocou svojich kňazov a učiteľov nemohol zabrániť tomu, aby sa prosovietska a prokomunistická sympátia nezakotvila medzi Ukrajincami. Postavenie maďarskej menšiny sa zhoršilo následkom zostrenej recipročnej politiky ľudáckej vlády. Postavenie

poslanca. Zák. č. 163/1943 Sl. zb. predložil mandáty poslancov — zvolených zväčša v r. 1938 — do 31. 12. 1946.

[29] Nemci sa ponosovali, že neznámí páchatelia viackrát zašpinili pamätnú tabuľu Hitlera na Bratislavskej radnici, že slovenské úrady na nemecké podania odpovedajú len slovensky, že zrušili v slovenskej armáde osobitné nemecké útvary, zakázali vojakom nemeckej národnosti nosiť nemecké odznaky a pod. Küm. pol. sekcia „K63" OL.

[30] Küm 33, 34, 40, 43, 57, 78, 195, 229/pol.-1943 pri spisoch Küm polit. sekcia „K63". Nemecký vyslanec Ludin pri otvorení bratislavského Nemeckého vedeckého ústavu priznal tiež, že Slováci nedôverujú Nemcom, v nie malej miere preto, že ríšski Nemci svojim chovaním si sami vyvolávajú nedôveru. Küm 225/pol. 1943 OL.

[31] Küm 9.206/pol.-1944 OL.

asi 18—20 000 židov, ktorí sa vyhli deportáciám, sa prechodne nezhoršilo. Katolická cirkev síce pozde, t. j. po deportáciách, sa dištancovala od „riešenia" židovskej otázky, ale miestne úrady nedovolili kňazom, aby prečítali v kostoloch príslušný pastiersky list. Mach v časopise Gardista a Grenzbote pokračovali v protižidovskej propagande a žiadali deportovať všetkých židov. Aj Nemci uplatňovali túto požiadavku pri nemecko-slovenských vyjednávaniach, ale Machovi a Tukovi sa nepodarilo realizovať túto požiadavku v zmenených podmienkach roku 1944. Oficiálne stanovisko voči Nemcom bolo také, že „židovská otázka sa na Slovensku vyriešila" a bola to v podstate smutná pravda.

Následkom ochrannej zmluvy nejestvovala samostatná slovenská zahraničná politika. Oficiálna slovenská zahraničná politika pozostávala v presadzovaní zdanlivej samostatnosti štátu, ktorú samostatnosť Nemecko „garantovalo" predovšetkým tým, že prísne dbalo o to, aby ľudácka vláda nerobila žiadne vlastné diplomatické akcie, ale aby presne sledovala tú líniu, ktorú vytyčovali v Berlíne. Zárukou poslušnosti bola hospodárska, vnútropolitická a kultúrna závislosť Slovenska, ktorá sa so všetkými prostriedkami neustále prehlbovala. Oficiálne slovenská zahraničná politika sa obmedzovala preto na prejavy úcty a vernosti k protektorovi, zdôrazňovania viery v konečnom víťazstve nacizmu, ako i viery v „novej Európe", v ktorej slovenská vernosť bude odmenená revíziou Viedenského verdiktu, ďalej zvyšovaním vlastnej prestíže, napríklad zriadením vyslanectva v Mandžukuo, štedrým rozdeľovaním vyznamenaní a rádov Slovenského štátu.

Popri oficiálnej slovenskej zahraničnej politike jestvovala však aj neoficiálna zahraničná politika, ako aj ďalšie zahraničnopolitické akcie lansírované prominentnými, v politike aktívne málo činnými príslušníkmi slovenskej buržoázie.

K neoficiálnej zahraničnej politike patrila snaha Tisovej vlády nadviazať diplomatické styky s Tureckom, ďalej zriadenie slovenského konzulátu ve Švédsku, ako i politické rozhovory švajčiarskeho konzula s Tisom s cieľom získať podporu švajčiarskych a iných západných politických kruhov pre záchranu Slovenského štátu.[31]

V druhej polovici roku 1943 a začiatkom roku 1944 v článkoch a v prejavoch, v ktorých sa protestovalo proti obnoveniu ČSR, sa čoraz častejšie objavila myšlienka, že povojnovú samostatnosť Slovenska mali by garantovať americkí Slováci.[32] Väčšina takých súkromných zahraničnopolitických koncepcií, ktoré vyjadrovali skutočnú mienku širokých más, vychádzali však z nutnosti obnoviť ČSR na novom sociálnom podklade a za pomoci SSSR.[33]

Toľko vo všeobecnosti. Pokiaľ ide o vzťahy Slovenska k ostatným štátom osi, bola situácia v stručnosti nasledovná: Nemecko-slovenské vzťahy boli charak-

[31] Küm 87, 91, 109, 110, 134/pol.-1944 OL.
[32] Küm 3, 4, 35, 12, 19, 53, 150, 194, 222, 92, 97, 109, 247 pol. — 1944 OL.

terizované dvomi okonosťami. Na jednej strane pri každej kritickej príležitosti a na nemecký príkaz slovenská vláda hlučne manifestuje svoju neochvejnú vernosť k Nemeckej ríši. Na druhej strane Nemecká ríša striedavo a podľa potreby raz sľubuje slovenskej vláde revíziu viedenského rozhodnutia, ba dokonca podniecuje a podporuje jej protimaďarský postoj, inokedy, — keď sú protinemecké prejavy slovenskej verejnosti okaté, alebo postoj slovenských orgánov pri splnení nemeckých hospodárskych a iných požiadavok nie je dosť poslušný a ochotný, vyhráža nemeckou, ba i maďarskou okupáciou. Prvá okolnosť dá sa doložiť veľkým počtom prejavov, článkov, vyhlásení. Boli to najmä Tuka a Mach, ktorí vychvaľovali Hitlera, odvolávali sa na „priateľstvo mohutného národa", ktorý garantuje štátu nezávislosť, ale i Tiso a ostatní exponenti režimu robili podobné vyhlásenia. Avšak novoročné prejavy v januári 1944 mali už nový zaujímavý podtón. Mach verí ešte v konečnom víťazstve Nemcov, ale v jednej vete poznamenáva, že ak „by Európa napriek očakávaniu bola porazená", tak sa to bude vzťahovať aj na Slovákov; teda prvýkrát pripúšťa verejne takútu možnosť. Karmasin otvorene písal o tom, že „chovanie sa okolia", t. j. Slovákov, ovplyvnilo aj zmýšľanie karpatských Nemcov a napadol Slovákov, ktorí očakávajú „panslavistickú ríšu", veria v „umiernený boľševizmus a v obnovené Československo". Predtým nikdy nepísal tak otvorene o situácii nemeckej menšiny, o protinemeckom postoji Slovákov, o vlastnom pesimizme, demonštrovanom tým, že ani slovom nespomenul inak obligatornú „vieru v Endsiegu"[34]. Z príležitosti 5. výročia tzv. Slovenského štátu ospravedlňoval Mach 14. marec tým, že v boji za slovenskú samostatnosť „boli by sme sa spojili s každým, kto by nám pripomáhal k slobode... Našli sme cestu do Berlína, všetci sme sa vydali na túto cestu, nesklamali sme sa, ubránili sme sa... Chceme len udržať svoju vybojovanú slobodu..."[35] Hitler honoroval objednané prejavy vernosti tým, že prijímal občas členov slovenskej vlády vo svojom sídle, ako reprezentantov spojeneckého samostatného štátu, dekoroval Tisu najvyššími nacistickými vyznamenaniami a pod.

Keď Nemecko nebolo spokojné s maďarskou politikou, vzbudilo v Bratislave nové nádeje na prinavrátenie Maďarmi okupované územia, ba priamo naznačovalo ľudáckej vláde, že môže sa zúčastniť na vojenských akciách proti Maďarsku, napríklad pri príležitosti kapitulácie Talianska. Ľudácka vláda posmelená Nemcami po kapitulácii Talianska, podľa nej hlavného vinníka Viedenského verdiktu, očakávala bezodkladnú revíziu viedenského rozhodnutia a zdôrazňovala, že Slováci nemali žiadnu účasť na ňom, pretože urobené chyby majú sa pripísať len na úkor Čechoslovákov. A keď maďarská vláda sa zdráhala hneď uznať obnovenú vládu Mussoliniho, nacisti využili k diplomatickému

[34] Gardista, Grenzbote, 1. 1. 1944.

[35] Slovenská Pravda, 17. 3. 1944. Nástenné noviny čas. Ľudové noviny, vydané k 14. 3. 1944 zdôrazňujú tiež slovenskú vernosť k mocnostiam osi a odsudzujú komunistické „benešovské" ídey.

nátlaku v Budapešti aj protimaďarské nároky ľudáckej vlády.[36] Keď ale Nemci boli toho názoru, že v záujme „spoločného Európskeho frontu" majú sa satelity pokonať a zjednotiť, tak zastavili aj protimaďarské tlačové kampane v Bratislave.

Táto zdanlivo harmonická diplomatická spolupráca medzi Nemeckom a ľudáckou vládou bola len fasádou. Nemci vedeli, že slovenský národ je z nemeckého hľadiska nespoľahlivý, a preto neraz hrozili vojenskou okupáciou. Vonkajším znakom takejto hrozby bol napríklad v roku 1943 odchod nemeckého vyslanca Ludina, ako i návšteva poľského správcu GG, Hansa Francka v Bratislave. Ľudácka vláda sa vyhla silnému tlaku tým, že splnila všetky nemecké rozkazy. Začiatkom roku 1943 sa znova vyostrila situácia, keď slovensko-nemecké hospodárske vyjednávania neskončili podľa očakávania nacistov a keď sám Mach začal pred akrediktovanými diplomatmi otvorenejšie hovoriť, o čom sa pochopiteľne dozvedel aj nemecký vyslanec. Najmä keď zapochyboval o konečnom víťazstve Nemcov a kritizoval nemeckú zahraničnú politiku, menovite vzájomné rozoštvávanie susedných štátov.[37]

Nemci posielali na Slovensko svojich prominentných funkcionárov, propagátorov, aby presvedčovali slovenskú verejnosť o konečnom víťazstve, pravda, bez výsledku.[38] Ľudácka vláda musela však začiatkom roku 1944 splniť novšie hospodárske požiadavky Nemcov, ktoré prinášali ďalšie, skoro neznesiteľné ťarchy pre slovenské hospodárstvo.

Nacisti dobre vedeli, že vyjmúc vlády, arizátorov a konjunkturalistov niet na Slovensku vážnejšej vrstvy, o ktorú by sa mohli oprieť. Dokonca i ľudácka vláda, najmä do prvej polovice roku 1943 brala určitý ohľad na londýnsko-československú vládu, polemizovala s ňou a i Tuka sa zaoberal napríklad s Benešovým prejavom z decembra 1942. Bolo to tak, pokiaľ Tisova skupina si myslela, že po porážke Nemcov mohla by spolu s Čechmi obnoviť republiku na federatívnom základe, pravda, pod podmienkou, že by ľudácka vláda bez Tuku a Macha ostala na svojom mieste. Jej postoj sa zmenil asi v lete 1943 následkom neústupneho a odmietajúceho stanoviska Beneša. Od tej doby trvajú na výlučnej téze samostatnosti Slovenska.[39] Nemci dobre poznali teda aj city a sympátie slovenského národa pre slovanské, československé, sociálne spravodlivé povojnové riešenie štátneho a národného života.[40] Napriek tomu a vzhľadom

[36] Küm 175, 177/pol.-1943; Küm 12/pol.-1944, 17/pol.-1944 pod Küm K63-1944-65 fasc. 440 OL.

[37] Küm 34, 40, 43, 57, 78, 195, 229/pol.-1943, 5/pol.-1944, 32/pol.-1944 pod Küm K63-1944-65 fasc. 440 OL.

[38] Medzi nacistickými hosťami boli v r. 1943: Hans Fritsche, šéf tlače, vyslanec Pavol Schmidt, šéf protokolu barón Dörnberg, poľský gubernátor Hans Franck, ríšsky miestodržiteľ Baldur von Schirach, SS gruppenführer Lorenz, riaditeľ slovensko-nemeckej spoločnosti Voss. K udeleniu čestného doktorátu berlínskej univerzity V. Tukovi došiel osobne št. tajomník Keppler v sprievode niekoľkých univerzitných profesorov.

[39] Küm 12/pol.-1944 z 10. 1. 1944 pod Küm pol. K63-1944-61 fasc. 440 OL.

[40] Čatloš v rozhovore s mad. vyslancom Kuhlom v januári 1944 sa ponosoval na

na to, že Slovensko slúžilo aj ako národnosocialistický „Musterstaat" v nacistickej propagande novej Európy, Hitler sa ešte nerozhodol k tomu, aby k okupácii Slovenska odvolal čo len najmenšie ozbrojenie sily z frontov, na ktorých ich tak nutne potreboval.

Taliansko-slovenské vzťahy sa zmenili po kapitulácii. Predtým chcela ľudácka vláda získať taliansku verejnosť pre revíziu viedenského rozhodnutia (plánovaná cesta Tuku do Ríma, návšteva talianskych novinárov na Slovensku v lete 1943). Zpráva o kapitulácii Talianska vyvolala vážne obavy u nacistov a u ľudáckej vlády. Ľudácka vláda informovala novinárov v tom zmysle, že vraj sa nič nezmenilo, že Taliansko bojuje ďalej na strane osi a Tuka veľmi vehementne zaútočil proti talianskemu kráľovi a maršálovi Badogliovi. Keďže členovia talianskeho vyslanectva v Bratislave ostali verní talianskemu kráľovi a ľudácka vláda na nemecký príkaz sa ponáhľala uznať obnovenú bábkovú vládu Mussoliniho, bol napokon celý personál talianskeho vyslanectva intervenovaní v Piešťanoch. Po dlhších prieťahoch nahradil internovaného vyslanca Cortézeho, chargé d'affaires Mussoliniho vlády, ale slovenská vláda nevyslala svojho zástupcu do severného Talianska. Poukazujúc na územné zmeny, ktoré nacisti previedli v Dalmácii, Čiernohorsku a v Albánsku, očakávala ľudácka vláda aj revíziu viedenského rozhodnutia, keďže podľa nej bola to práca popraveného grófa Ciana.

V pomere k Chorvatsku od roku 1943 upadával záujem ľudáckej vlády zapojiť „mocnárstvo poglavníka" do plánovanej „menšej dohody". Naproti tomu sa aktivizovali rumunsko-slovenské vzťahy. Rumunská fašistická vláda mala záujem na tom, aby sa na Slovensku ďalej stupňovala protimaďarská nenávisť a aby spojené slovensko-rumunské vojenské sily sa pripravovali na vojnu proti Maďarsku. Túto propagandu riadil rumunský vyslanec Efterescu veľkoryso a štedro, pretože disponoval značnými finančnými prostriedkami.[41] Avšak po talianskej kapitulácii a pod dojmom ústupu nacistických armád,

nevýhodné a ťažké postavenie slovenských vojakov na východnom fronte. Priznal sa, že zničenie slovenských útvarov vyvoláva nepriaznivý vplyv na domácu verejnú mienku.
V ďalšom úradnom hlásení z 10. 2. 1944 oznamuje Kuhl, že pod vplyvom víťazného postupu Sovietskej armády rapídne sa šíri „panslavizmom podfarbený komunizmus", nielen medzi pospolitým ľudom, ale i medzi inteligenciou a majetnými vrstvami.
Kuhl hlási 14. 2. 1944 obsah situačnej zprávy DP z 24. 1. 1944: „V slovenskej armáde sa vzmáha československé hnutie, ktoré je zahrotené proti Nemcom a Čatloš robí len to, čo mu čsl. zmýšľajúci dôstojníci diktujú. Partizáni vo východnej časti štátu sú aktívní a spolupracujú so slovenskou armádou. Slováci sa chystajú vyhlásiť československú republiku..." Küm 32/pol.-1944 pod K63-1944-65 fasc. 440 OL. Policajný kapitán v Košiciach hlási v marci 1944, že aj majetnejšie slovenské vrstvy sú za obnovenie republiky, dúfajú, že „Beneš urobí poriadok a Sovieti budú mať síce politický vplyv, ale neobsadia krajinu". Na východnom Slovensku aj úrady vedia o podzemných organizáciách Čechoslovákov, ale nezakročia. 8/7-1944 biz. pod. XII 1/1944/7 PIA.

[41] Slovensko-rumunská spoločnosť otvorila filiálku v r. 1943 aj v Prešove. Medzištátna kultúrna dohoda podporovala spoločnú protimaďarskú propagandu. Návšteva ru-

prešla rumunská propaganda na československú linku a snažila sa zblížiť Čechoslovákov a hlinkovcov na spoločnej protimaďarskej platforme.[42] Slovensko-bulharské vzťahy boli priateľské a korektné; pri rôznych príležitostiach sa vzájomne zdôrazňoval spoločný osud a bratstvo slovenského a bulharského národa.[43]

Vzťahy Slovenska k Maďarsku determinovali viaceré komponenty, menovite nedôvera ľudáckej vlády voči Maďarsku, snaha o revíziu viedenského rozhodnutia, ktorá sa často používala aj na paralizovaní vnútropolitických ťažkostí; postavenie slovenského obyvateľstva na okupovanom území a nie v poslednom rade pokyny „doporučenia" aj rozkazy nemeckého protektora ohľadne konkrétnej úpravy diplomatického pomeru k horthyovskému Maďarsku.[44] Nedôveru ľudáckej vlády utvrdzovala skutočnosť, že predstavitelia horthyovského režimu v polooficiálnych kruhoch a neoficiálnych rozhovoroch s Tisom, Tukom, s budapeštianským slovenským vyslancom, atď. nijako netajili svoje perspektívne revizionistické plány.[45]

Taká bola zhruba situácia, keď došla správa o nemeckej vojenskej okupácii Maďarska. Tiso bol dobre informovaný už týždeň predtým, prostredníctvom maďarského vyslanca varoval Kállayho, že Nemci pripravujú okupáciu.[46] Súčasne však podľa nemeckých pokynov ľudácka vláda pomáhala robiť diplomatický nátlak na Horthyho. Quislingovské vlády Slovenska, Rumunska a Chorvátska — pravda na nemeckú objednávku — žiadali v Berlíne, aby sa im

munského ministra školstva Petroviciho v r. 1943 manifestovala tiež spoločnú protimaďarskú politiku.

[42] Küm 212/pol.-1944, 17/pol.-1944 OL.

[43] Napríklad pri návšteve bulharského ministra spravodlivosti Konštantína Parova a ministra školstva Jokova v r. 1943.

[44] Küm 17/pol.-1944 pod K63-1944-65 fasc. 440 OL. Nedôvera k Maďarsku našla svoj výraz napr. na Pribinových oslavách v prejave Tisu, Macha; na dožinkových slávnostiach žiadal Mach revidovať Viedenské rozhodnutie, Čatloš odsúdil tých, ktorí túžia, „po tisícročnom otroctve". Na „Deň zahraničných Slovákov" kritizoval Stano, Sokol, K. Čulen ťažkú situáciu Slovákov v Maďarsku. Po talianskej kapitulácii žiadal Medrický zjednotiť všetkých Slovákov. Podľa pokynov vlády útočili aj slovenské tlačové orgány proti horthyovskému Maďarsku. Medzi denníkmi najhlučnejšie štvali: Gardista, Slovák, Slovenská Pravda a to napriek tomu, že T. J. Gašpar sa dojednal v Budapešti r. 1943 obhľadne „tlačového prímeria". Ostré protimaďarské tlačové útoky zaviedli z príležitosti 5. výročia Viedenského rozhodnutia. Nemecké miesta raz podporovali takéto útoky inokedy ich brzdili; v jednom prípade zakročili, aby priostrý protimaďarský článok Slováka sa konfiškoval. Küm 210/pol.-1943 OL. V službách protimaďarskej propagandy stála aj politická škola HSES ako i bratislavská letná univerzita, organizovaná pre Slovákov z okupovaného územia. Küm 178/pol.-1943 OL. Koncom roku 1943 rozširovali sa aj letáky v anglickej reči, v ktorých sa žiadala revízia Viedenského rozhodnutia. Küm 156, 185, 193, 200, 215/pol.-1943 OL.

[45] Priznáva to maďarský vyslanec Kuhl v správe zo 17. 1. 1944, 17/pol.-1944, str. 40-41 pod Küm K 63-1944-65, fasc. 440 OL. Následkom toho dochádzalo k spomenutým oficiálnym protimaďarským výpadom aj pri oslavách 14. 3. 1944 v Prešove, Žiline a inde. ME 1944H 16529, OL, Slovenská Pravda z 17. 3. 1944.

[46] Spišiak, spomienky, zápis 12. 3. 1944.

dovolilo zúčastniť sa na okupačnej akcii vlastnými vojenskými silami. Nedošlo k tomu, pretože stačila vyhrážka a Horthy sa nepostavil na odpor. Ba okupácia sa uskutočnila napokon s jeho súhlasom. Ale pohotovosť HG a iné náznaky a zprávy o prípravovanej vojenskej akcii proti Maďarsku vyvolali nový rozruch na Slovensku.[47] Nádeje sa rýchlo rozplynuli a na ich miesto nastúpil silnejší pocit neistoty a strachu, či po okupácii Maďarska nepríde na rad slovenský „Musterstaat"? Obavy boli odôvodnené. Nemci postavili nové hospodárske a vojenské požiadavky, ktoré znamenali vlastne totálnu mobilizáciu ľudských síl a zásob v prospech nacistického protektora. Žiadali pochopiteľne aj likvidáciu zbytkov židovského obyvateľstva. Nemci pritom naznačili jednoznačne, že buď to všetko pôjde dobrovoľne, alebo dôjde k okupácii, ako v Maďarsku.[48] Nie div, že nervové napätie verejnosti bolo silné. Kolovali rôzne termíny „dobre informovaných" a i keď do konca apríla 1944 sa nič nestalo, hrozba okupácie trvala ďalej. Možno predpokladať, že zprávy o pripravovanej nemeckej okupácii pochádzali zväčša z nemeckých pramenov. Ich taktickým cieľom bolo prinútiť Slovensko k stupňovaniu úsilia v prospech totálnej vojny, k presnému a bezvýhradnému plneniu nemeckých rozkazov a to nielen v oficiálnych vyhláseniach, ale aj v praxi. Ich bezprostredným cieľom bolo ovplyvniť nemecko-slovenské hospodárske vyjednávania, ktoré sa dňa 28. 4. 1944 zahájili vo Viedni a kde Nemci požadovali ďalšie ťažké obete hospodárskeho a finančného rázu. Vážnosť situácie dokumentovala skutočnosť, že na skoro permanentných schôdzkach vlády (predsedal Mach, keďže Tuka bol chorý), sa spravidla zúčastnil aj Tiso a na nich sa prijali také opatrenia, z ktorých diplomatickí pozorovatelia usudzovali, že zo slovenskej strany sa pripravujú „na každú eventualitu", tj. na nemeckú okupáciu. Nezvyklé opatrenie bolo napríklad, že zásoby soli sa

[47] V Prešove sa nariadila pohotovosť HG dňa 21. 3. 1944. Rozšírila sa zpráva, že nemecká armáda odzbrojí maďarských vojakov a HG obsadí Košice, Rožňavu, ba postúpi až po Miškovec a Nového Mesta pod Šiatorom. Polic. kapit. Košice, 8/7-1944 biz. Postoj ľudáckej vlády vyvolal menšiu diplomatickú zápletku. Maďarský predseda vlády Sztójay neoznámil podľa zvyklosti „spriatelenej" slovenskej vláde, že sa stal ministerským predsedom. Tuka vytýkal túto „chybu krásy" mad. vyslancovi 4. 4. 1944, ktorý na pokyn Sztójayho zo svojej strany zdvorilo nespomenul „podozrivé chovanie sa susedov". Küm 11.177/pol.-1944, ME 1944 P 20546 OL.

[48] Mach, v rozhovore s mad. vyslancom Kuhlom dňa 23. 3. 1944 poznamenal, že Nemci „uplatňujú nové požiadavky aj voči Slovensku"; v diplomatických kruhoch Bratislavy nebolo tajomstvom, že ľudácka vláda od konca marca 1944 permanentne rokuje o opatreniach vyvolaných nemeckými požiadavkami. Mach sa o tom vyjadril oficiálne redaktorovi STK začiatkom apríla. Medzi iným povedal: „Vieme, že sme v stave urobiť viac, a preto urobíme všetko, na čo z našich síl postačíme. Musia prestať malichernosti, pohodlie, luxus..." Vo veci židovského obyvateľstva oznámil, že počet židov na Slovensku klesol na 8000 následkom „opatrení uskutočnených v minulom mesiaci" (išlo o tých, na ktorých sa protižidovské zákony nevzťahovali, pokrstení, v miešanom manželstve, s prezidentskou výnimkou a pod.). Pohrozil ovšem tým židom, ktorí sa skrývali, vrátili sa z Maďarska a pohrozil súčasne aj Čechom. V Bratislave sa však povrávalo, že údaje Macha nie sú správne, že chcel len pomýliť Nemcov. Küm 11170/pol.-1944, ME 1944 P 20111 OL.

decentralizovali do jednotlivých obcí a prídel cukru sa vydal obyvateľstvu na tri mesiace dopredu. Ľudácka vláda vysvetľovala tieto opatrenia zabezpečovaním zásob pred leteckým bombardovaním, no nemecké miesta videli v nich preventívne opatrenia pre prípad nemeckej okupácie, aby sa zásoby nedostali do rúk Nemcov. Je však iná otázka, nakoľko slúžili tieto opatrenia vďaka vplyvu ilegálnych organizácií rezistencie k príprave Slovenského národného povstania.[49] Faktom je, že ľudácka vláda sa snažila vyhovieť všetkým nemeckým požiadavkám, a preto koncom apríla 1944 predstavitelia vlády zaujali už optimistické stanovisko, že Nemci nemajú príčinu k vojenskému obsadeniu Slovenska.[50] Začiatkom mája 1944 mal však Tiso navštíviť Hitlera v Klessheimu a v tejto spojitosti znova vznikali rôzne debaty. Cesta sa odkladala do 12. mája pre zdravotný stav ministerského predsedu Tuku (ktorý vraj prehlásil, že stretnutie s Hitlerom znamená preňho pol zdravia). Návštevy sa zúčastnili Tiso, Tuka, Čatloš, T. Gašpar, niekoľkí vedúci úradníci ministerstiev a nemecký vyslanec, Ludin. Pri tomto stretnutí nedošlo k mimoriadnym udalostiam. Hospodárske otázky neboli na programe, keďže medzištátne vyjednávania boli ešte v behu. Nemci žiadali od ľudáckej vlády ďalšie vojenské sily pre „obranu východného frontu", ale podľa komentára Ludina „nie pre frontovú službu, len pre opevňovaciu pracovnú službu".[51] Tisova vláda sa teda vrátila z Klessheimu s úspechom. Hitler bol spokojný, nemal príčinu zasahovať ako v Maďarsku. To však neznamená, že všetko ostalo pri starom. K faktickej okupácii došlo postupne. Východné Slovensko bolo obsadené nemeckým vojskom, keďže sa tu vytvorila operačná zóna, v ktorej civilná správa síce ostala, ale Nemci dosadili svojich styčných dôstojníkov do úradov, na poštu a železnice. Pre Nemcov nespoľahlivé poľné divízie sa preložili zo stredného Slovenska na východné Slovensko, kde stáli pod kontrolou nemeckých vojsk. Tým, že slovenské jednotky doplnené technickou diviziou stiahnutou z frontu sa „poverili" výkonom „opevňovacej a pracovnej služby", odbremenili sa vlastne nemecké poľné jednotky a slovenské jednotky stáli pod účinnejšou nemeckou kontrolou.[52] Nemci kontrolovali vlastne celú železničnú dopravu na Slovensku, keďže ju využívali pre svoje vojenské transporty a z toho titulu riadili ju priamo z ministerstva dopravy v Bratislave. Na hospodárskych vyjednávaniach, v ktorých sa pokračovalo v Bratislave, vedúci nemeckej delegácie „Ministerial-Dirigent", Schultze-Schluzius koncom mája 1944 uplatnil požiadavku, aby

[49] Küm 80/pol.-1944, z 28. 4. 1944, pod K63-1944-65 fasc. 440 OL.

[50] Takéto informácie mala aj čsl.-londýnska vláda. V správe z 3. 5. 1944 sa píše:. Obsadenie Slovenska. Neočakáva sa, že dôjde k niečomu podobnému ako v Maďarsku. Vláda je povolná, tak že k obsadeniu dôjde postupne". AMV-CH 37-99-5, MNO 16 taj. II. odb. 1944 OL.

[51] Küm 11508/pol.-1944, ME 1944 P 22291. Rozhovor Kuhla s Ludinom a vyslancom Mračnom, Küm 90/pol.-1944 pod K63-1944-65, fasc. 440 OL.

[52] AMV-CH 37-92-5, ME 1944 P 25650 OL. F. Beer a spol.: Dejinná križovatka. Bratislava 1964, 249-251.

klíringová špička sa zvýšila na 8 miliárd Ks, t. j. oproti dohode z novembra 1943 o ďalšiu miliardu, pričom v máji 1944 dosiahla už efektívne 6 a pol miliardy Ks. To znamenalo, že Slovenská národná banka do tohto stropu bola povinná vyplatiť požiadavky slovenských exportérov v slovenských korunách, čo sa prakticky rovnalo podlomeniu kúpnej sily slovenskej meny a zmarenia dosiahnutých výsledkov Karvašovej deflačnej politiky. Pod vplyvom návštevy v Kleessheime zo slovenskej strany museli vyjednávači prijať nemeckú požiadavku. Navrhovali stanoviť klíringovú špičku 7 a pol miliardy Ks, pričom vedeli, že vyjednávania nemajú význam, keďže Nemci svoje požiadavky budú neustále stupňovať až do zakončenia vojny.[53] Tisova vláda platila teda drahú cenu za čiastočný odklad okupácie, pričom Damoklov meč visel i naďalej nad jej hlavou. Postup spojeneckých armád na všetkých frontoch aktivizoval na Slovensku partizánske boje v tyle nacistických vojsk a odbojové sily robili rozhodujúce prípravy k ozbrojenému povstaniu. Ľudácka vláda bola bezmocná proti partizánom operujúcim na východnom Slovensku a táto bezradnosť stupňovala nedôveru nacistov. Ľudácka vláda síce vydávala oficiálne vyhlásenia o tom, že sa jej vraj podarilo likvidovať partizánske skupiny ruských partizánov, tomu však už nikto neveril. Namiesto „vnútorného poriadku", za ktorý ručila Tisova vláda Nemcom, neodvratne sa približoval revolučný prevrat. Machov tlačový orgán išiel tak ďaleko, že polemizoval s propagandou československej emigrácie a spojeneckých mocností a navrhoval namiesto povstania zachovať neutralitu, aby Slovákov nezastihol „taký osud, ako Talianov a pozdejšie Maďarov".[54] Slovensko-maďarské vzťahy boli v tomto období veľmi rozporné. Na jednej strane rovnako totálna služba nacistom, rovnako hroziaci zánik fašistického režimu po nemeckej porážke, poť. po príchode Sovietskej armády, zblížili záujmy Tisovej a Sztójayovej vlády. Diplomatickou cestou sa vzájomne informovali o situácii a vzájomne zdôrazňovali svoje úsilie zlepšiť slovensko-maďarský pomer „v ťažkých časoch, keď celú Európu vedie len jeden cieľ, s úspechom odvrátiť boľševické nebezpečenstvo hroziace totálnym zánikom" a nechať stranou malicherné hádky, „ktoré rozdeľujú Slovensko a Maďarsko, alebo zapríčiňujú nedorozumenia".[55] Vzájomné informácie pozostávali zväčša z dohadov, správ z Berlína atď. V máji 1944 si diplomati

[53] Küm 97/pol.—1944, pod K63-1944, fasc. 440 OL.

[54] Gardista píše napríklad 12. 7. 1944, že anglosasi denno-denne nahovárajú Slovákov, aby sa odtrhli od Nemecka, hoci dobre vedia, že „v Dunajsko-Karpatskom priestore slovenská branná moc za žiadnych okolností nemôže zničiť nemecký vplyv", a nechcú, aby sme boli neutrální i keď za daných okolností „Slovensko aj keď by stálo na strane spojencov" jedine to by malo urobiť. Londýnske výzvy vedú vraj do záhuby, pretože Nemecko by netrpelo takútu hru „a zastihol by nás taký osud ako Talianov a neskoršie Maďarov." 14. júla 1944 vychvaľuje Gardista „konsolidované pomery" na Slovensku a „malý zázrak" slovenský, obdivovaný zahraničím. Küm 139/pol.-1944, Küm 12252/pol.-1944, ME 1944 P 25672 OL.

[55] Rozhovor Kuh—Tuka, 4. 4. 1944, Küm 11177/pol.-1944, ME 1944 P 20546 OL.

vysvetľovali prechodný kľud na východnom fronte tým, že Sovietska armáda čaká na západnú inváziu, aby ofenzíva sa začala naraz z dvoch smerov. Keď invázia meškala, slovensko-maďarské oficiálne názory sa zjednotili na výklade, že anglosasy odložili inváziu a tým síce viažu nemecké sily na západe, ale predovšetkým uvoľnujú cestu Sovietom. Z toho sa dedukovalo ďalej, že sovietsky vplyv sa nezadržiteľne rozšíri v Strednej a Východnej Európe, ale ani „nemecko-sovietske kompromisné riešenie" nepovažovali za vylúčené. Je zaujímavé, že v tomto smere sa odvolávali na Beneša, ktorý podľa nich mal podobný názor, keďže „disponuje dobrým politickým citom a informáciami, a preto paktuje so Sovietmi a robí im ústupky, aby zachránil, čo sa ešte zachrániť dá".[56]

Pravda, neprestali snívať o tom, že Angličania sa dojednajú s nacistami. Povrávalo sa, že v Klessheime Tisovi a jeho sprievodu bolo nápadné, že hostitelia nadávali len na boľševikov a židov, ale ani slovo výtky neodznelo na adresu Angličanov. Tiso pri obede sa „napolo žartovne spýtal Hitlera, že čo je pravda na zpráve o nemecko-anglickej ochote dojednať sa, na čo Hitler len toľko poznamenal, že Angličania musia najsamprv skúsiť inváziu".[57] Buržoázia mala teda rovnaké ilúzie tak na Slovensku, ako i v Maďarsku; bola toho názoru, že invázia na západe vyvrátila tvrdenie nemeckej propagandy, že anglosasi sa nestarajú o Európu a „vydali Európu na pospas boľševizmu" a priali si ďalšiu anglosaskú inváziu na Balkáne, ako prostriedok pre „zastavenie boľševického vplyvu".[58] To bola jedna stránka slovensko-maďarských vzťahov, tá miernejšia, spojenecká. Na druhej strane sa neprestalo písať o tom, že Maďari sú nepriateľmi Slovákov. Robilo sa to v tomto období na platforme teraz silnejšieho partnera, keďže Slovensko nebolo vojensky okupované Nemcami, ako horthyovské Maďarsko. Denná tlač urgovala u „nového maďarského režimu", aby sa zlepšilo postavenie Slovákov v Maďarsku a ľudácka vláda hrozila ďalšími recipročnými opatreniami, ktoré sa rysovali v odsúdení grófa Esterházyho pre „urážku slovenského národa" a hrozbou straty jeho poslaneckého mandátu.[59] Oficiálne stanovisko k slovensko-maďarským vzťahom vyjadril Mach dňa 27. 7. 1944 na zasadnutí prípravného výboru Slovenskej tlačovej komory. Povedal, že Sztójayho vláda nesplnila očakávanie, nevybavila požiadavky Slovákov v Maďarsku v „národnosocialistickom duchu". Vyjadril pochopenie pre názor, že namiesto boja na východnom fronte, t. j. účastí „vo veľkej vojne, s ktorou nič spoločné nemáme", mala by sa slovenská armáda použiť na „riešenie pendentných otázok súvisiacich s Maďarskom". Potvrdil síce, že „máme

[56] Rozhovor Mračna—Kuhl, 2. 5. 1944, Küm 82/pol.-1944 OL.
[57] Küm 90/pol.-1944 pod K63-1944-65, fasc. 440 OL.
[58] Hlásenie Kuhla z 9. 6. 1944, Küm 106/pol.-1944. Podľa Kuhla bolo príznačné pre náladu v Bratislave, že v ministerstvách, štátnych úradoch počas úradných hodín, úradníci počúvali zprávy londýnskeho rozhlasu o invázii.
[59] Slovák z 7, 15., 25. VII. 1944, ME 1944 P 25084 OL.

požiadavku voči Maďarsku", ale upozorňoval, že v rozhodujúcej fáze vojny nemožno „rušiť boj za spoločnú vec predčasným zdôrazňovaním oprávnených požiadavok". Vyjadril nádej, že „po skončení vojny sa podarí vyriešiť sporné, ale nevybavené otázky v Európskom duchu". Machovo „riešenie" predpokladalo teda, že ľudácky režim a Horthyovský režim voľajako prežijú porážku nacistov a viedenské rozhodnutie bude dohodou revidované. V takejto koncepcii, pravda, už nikto neveril.[60]

Ľudácka vláda sa nachádzala v pasci. Cesta „samostatnosti" Slovenska bola zatarasená na jednej strane blížiacou sa porážkou protektora, na druhej strane verejnou mienkou, ktorá bola za obnovenie Československa na nových základoch. V takejto situácii vládne kruhy nemohli nájsť východisko. Nemožno však povedať, že by boli už kapitulovali. Sústredili sa na protipropagandu, aby paralyzovali vplyv tých vrstiev, „ktoré neveria slovenskej samostatnosti, alebo sa neoduševňujú za ňu". Oficiálne sa síce označovali za nepriateľov režimu len Česi a židia, ale zo samotných prejavov vládnych činiteľov a z oficiálnych novinových článkov vysvitalo, že sa prihovárajú v záujme záchrany ľudáckého režimu k väčšine národa. Tiso a ostatní členovia vlády chceli presvedčiť národ, že samostatný slovenský štát priniesol mu doteraz najvyššie duševné a hmotné zveľadenie, že je najvyšší čas pochopiť „jednotu národa a štátu", že treba bojovať za túto ideu, lebo len ona môže „zachrániť Slovákov pred nebezpečenstvom londýnskej a boľševickej propagandy".[61]

Nezávislosť Slovenska sa neviazala vždy a kategoricky plne k samostatnému štátu a to bola nová črta politických kombinácií. Miloš Vančo sa napríklad vyslovil za vládnu koncepciu, ale predvídal slovenskú nezávislosť len v širšom rámci. Naznačil, že domáci a americkí evanjelici sú prívrženci federácie a cituje príklad USA, britského Commonwealthu, ba i sovietsku ústavu a označuje Slovensko za „tatranské Švajčiarsko".[62] Tieto myšlienky privítala ľudácka tlač a všeobecne sa sugerovalo verejnosti, že názory Churchilla a Edena na ČSR nie sútotožné s názormi Beneša a citovali sa rôzne londýnske plány stredoeurópskej federácie.[63] Zvláštnou starostlivosťou sa poukazovalo na to, že

[60] Slovák, Magyar Hirlap z 29. 7. 1944, Gardista, 30. 7. 1944. Aj ľudáckým šovinistom a buržoáznym nasionalistom musela byť v tom čase príťažlivejšia skutočnosť, že po porážke fašizmu sa Československo obnoví v pôvodných hraniciach a tým sa automaticky zruší okupačný režim na južnom Slovensku bez každého vyjednávania. V tom čase sa hovorilo aj o tom, že Beneš si predstavuje riešiť maďarskú otázku rozsiahlou výmenou obyvateľstva so Slovákmi z Maďarska a navrhuje, že „Slováci naši musia pripraviť v tom zmysle nutné plány". Mach nemal v rukách také „eso". Správa z 19. 6. 1944 MZV 4647/dôv/44 AMV, V 116-11-2.

[61] Napríklad Tiso v prejave z 12. 7. 1944 pri menovaní dôstojníkov reorganizovanej HG, prejav Čulena v Mikuláši 12. 7. 1944, Slovák, 9., 11., 19., 21., júla 1944, Slovenská Pravda 1. 7. 1944.

[62] Národnie Noviny 8. 7. 1944. V útokoch proti Benešovi sa časopis Slovák zúčastňoval s určitou zdržanlivosťou a napr. pri Hodžovej smrti prinášal jeho list písaný Hlinkovi v r. 1938.

[63] Slovenská Pravda 2. 7. 1944, 16. 7. 1944 (článok K. Čulena).

americkí Slováci sa nestotožňujú s plánmi Beneša a ich väčšina je vraj za slovenskú samostatnosť.[64] Za konfederačnú koncepciu vyjadril sa aj dr. Ďurčanský v článku, ktorý bol uverejnený vo Švajčiarsku. Ďurčanský sa snažil oslabovať koncepciu Beneša, vyargumentovať stanovisko ľudákov ohľadne zániku právnej existencie ČSR a vzbudiť ilúzie o medzinárodnoprávnych prekážkach obnovy Československa. Jeho argumenty boli zhruba tieto: „I keby čsl. vláda v Londýne vyhlásila ČSR, niet doma predpokladu k výkonu vládnej moci nad príslušným územím... Tendencia vytvoriť štát v zmysle práva musí vyvierať z ľudu, teda musí byť dielom obyvateľstva... Ak máme na zreteli myšlienku národnostnú, niet vôbec predpokladu, aby bola znova vytvorená ČSR... Taktiež mocenských predpokladov pre vznik ČSR niet..."[65] Odhliadnuc od správnosti alebo nesprávnosti tejto argumentácie, prednesenej v čase prípravy Slovenského národného povstania je isté, že obnovenie Československa na nových základoch počas povstania, vplyv povstania na likvidáciu klerofašistického režimu, vedúca úloha robotníckej triedy a jej avantgardy v národnom fronte a revolučných orgánoch ľudu, ako garanta ľudovodemokratického vývoja v oslobodenej republike, vyvrátili štátoprávne úvahy Ďurčanského.

V zahraničnopolitických plánoch ľudákov hrali dôležitú úlohu švajčiarske vzťahy; budovali ich najmä umiestnením správ, článkov, vydávaním periodického spravodaja vo Švajčiarsku a snažili sa tam získať podporu a porozumenie pre uznanie Slovenska, ako neutrálneho štátu.[66] Za viditeľný úspech zahraničnej politiky považovala ľudácka vláda rozhodnutie Vatikánu menovať nitrianskeho biskupa Kmeťku za arcibiskupa ad hominem. Hodnotila toto menovanie ako akt, ktorým sa uplatňuje medzinárodné postavenie Slovenského štátu. V skutočnosti išlo zo strany Vatikánu skôr o gesto sympatie, ovšem čas, v ktorom sa to zverejnilo, nebol náhodne zvolený.[67]

[64] Gardista 3. 8. 1944, Slovenská Pravda 6. 8. 1944 (Čulen K.).

[65] Revue de Droit International de Sciences Diplomatiques et Politiques z 22. 7. 1944, „Náš Národ" jún 1944. Rozvádza v článku, že Slováci by mohli pristúpiť k širšej spolupráci, ku konfederácii na tom podklade, že Česi alebo Maďari nemôžu mať viac práva ako Slováci.
Reč Ďurčanského o probléme existencie ČSR v redakčnom kruhu časopisu Napred, Slovenská Jednota, 2. 7. 1944.

[66] Propagandu viedli vo Švjačiarsku chargé d'affaires dr. Kirschbaum a jeho pridelenec dr. Grébert. Mach bol síce proti neutralite, no ostatným vedúcim funkcionárom HSL'S sa táto myšlienka páčila. Rozhovor Al. Kočiša s tlačovým ataše maďarského vyslanectva, Küm 139/pol.-1944 OL.

[67] Keďže niektoré noviny (Grenzbote 20. 5. 1944) písali v tom zmysle, že sa nitrianske biskupstvo povýšilo na arcibiskupstvo, žiadali diplomati v Bratislave o vysvetlenie. Chargé d'affaires Vatikánu Monsignore Burzio prehlásil, že priznanie arcibiskupského titulu prislúcha Kmeťkovi ad hominem a znamená to zo strany Vatikánu gesto voči Slovákom. Poznamenal ďalej, že vedúci činitelia katolíckej cirkvi na Slovensku žiadali už roku 1939, aby Vatikán vyslal nuncia na Slovensko, avšak „Svätá Stolica keďže robí politiku in aeternis vyhýba sa unáhleným krokom", svojho času žiadosti nevyhovela. „Teraz, keď samostatný štát existuje už päť rokov, je vedený tými istými

V protiklade s elánom, s ktorým sa viedli debaty o budúcnosti ľudáckej štátnosti a fabrikovali sa iluzórne politické kombinácie a kalkulácie, stála nerozhodnosť ľudáckej vlády v oblasti praktickej obrany svojej moci. Vládne tlačové orgány veľmi opatrne písali o blížiacej sa Sovietskej armáde, o ústupe nacistov, ako by chceli zapchať uši ľudom, aby nepočuli hrmot blížiaceho sa frontu. To, čo sa v novinách denno-denne opakovalo, bola výzva zachovať kľud, udržať poriadok. Ľudácka vláda bola totiž bezmocná, vedela, že žiadna výzva na bojový odpor proti Sovietskej armáde by nenašla ozvenu v slovenskom národe.[68] Medzi obyvateľstvom sa verejne povrávalo, že slovenskí železničiari zámerne zdržiavajú výpravu nemeckých vlakov v Žiline, vo Vrútkach, Spišskej Novej Vsi, že vo väčších staniciach niet pitnej vody, keď prichádza nemecký vlak, že ľudia sa vyhrážajú nemeckým vojakom a pod. Nebolo tajnosťou, že nižší zložky bezpečnostného aparátu na mnohých miestach nenávidia Nemcov, počítajú s príchodom Sovietskej armády, že štátni úradníci na vidieku sa neochotne exponujú za režim, vyhýbajú sa zodpovednosti, že protirežimové trestné činy sa nestíhajú, ba i vyšetrovacie orgány zakročujú veľmi neochotne. Vládne kruhy vedeli, že verejnosť sympatizuje s partizánmi, s ilegálnymi pracovníkmi a odsudzuje špicľov a konfidentov. V meštiackych kruhoch a v Bratislave panovala panikárska nálada, každý chcel prežiť blížiacu sa „potopu", alebo aspoň čo najviac užiť pred porážkou. Arizátori, špekulanti zachraňovali majekty, zháňali zlato, tvrdé valuty, ku ktorým sa už nepočítala ani ríšska marka, ani maďarské pengő. V Bratislave bolo verejným tajomstvom, že komunisti sa úspešne organizujú, že československy orientovaní ľudia majú svoje tajné organizácie aj v štátnych úradoch. Prichádzali zprávy, že na východnom Slovensku partizáni zastavujú vlaky, že medzi Vranovom a Humennom vykoľajili jednu vlakovú súpravu, strieľajú na nemecké vojenské transporty a dedinské obyvateľstvo ich podporuje. Vedelo sa aj o tom, že na východnom Slovensku je obyvateľstvo presvedčené, že slovenskí vojaci, keby to od nich závislo, pustili by bez boja Sovietsku armádu na slovenské územie, že o tom slovenskí dôstojníci otvorene hovoria vo vlakoch v Humennom, Medzilaborciach, Orlove, že aj roľníci sú toho názoru, že „Rusi nie sú takí zlí, ako sa povráva"; z Prešova, Bardejova utekajú Nemci a arizátori, že niektoré úrady v Humennom zastavili činnosť už začiatkom augusta. Slovenské obyvateľstvo proste čaká na oslobodzujúcu Sovietsku armádu.[69] Väčšina národa bola odhod-

vládnymi činiteľmi ako pri vzniku" a tie isté cirkevné osoby opakovali žiadosť, aby „Vatikán urobil dajaké gesto voči Slovensku", Svätá Stolica upustila niečo zo svojej rezervovanosti. Prvým krokom bolo, že v marci 1944 pridelila Burziovi vo funkcii „auditore" msgr. Martilottiho, ktorý účinkoval na nunciatúre v Berne. Druhým krokom bolo priznanie arcibiskupského titulu Kmeťkovi. Rozhovor: Kuhl—Burzio z 22. 5. 1944, Küm 93/pol.-1944 OL.

[68] Slovák, 30. 7. 1944, Národnie Novin!3. 8. 1944, Gardista 30. 7. 1944.

[69] ME 1944 P 25650; ME 1944 P 25668 OL; Küm 135/pol.-1944 OL; AMV V 116-25-2, pol. 67; Büm 5142/1944. VII. resp. hl. župan Rim. Sobota 59/1944 biz. MA Rožnava; Küm 139/pol.-1944 pod K63-1944-65, fasc. 440 OL.

laná bojovať za slobodu a povstať proti fašistom a okupantom. Aj tí režimisti, arizátori, gardisti, ktorí chceli zachrániť ľudáckou „samostatnosť“ pomocou prívržencov na západe a čakali na dajaký zázrak, nechceli nič podniknúť na aktívnu obranu vlastného režimu a tak ako v r. 1939, i teraz čakali na dajakého protektora. Ich heslom bolo „prežiť a zachrániť národu čím viac životov“, pravda, predovšetkým vlastných životov.[70] Za takýchto okolností, čo iné ostalo pre ľudácku vládu, ako nádej, že v záujme povojnovej kontinuity režimu, na Slovensku do zakončenia vojny nedôjde k otvorenému a masovému odporu proti slovenskej štátnosti a k násilnému odstráneniu ľudáckej štátnej moci. Tejto predstave slúžila propaganda neutrality, pasívneho vyčkávania vnútorného kľudu, záchrany „ostrova mieru a blahobytu“.[71] A ešte niečo. Musela sa nájsť odpoveď na otázku, prečo slovenský národ nenávidí Nemcov, prečo sa odvrátil od nacistov, prečo je tak nevďačný svojmu protektorovi? Odpoveď na túto otázku mal ospravedlniť aj zmenený postoj HSĽS a ľudáckej vlády voči agonizujúcej Ríši v lete 1944; odpoveď mala vysvetliť skutočnosť, že ľudácka vláda síce spĺňuje každú nemeckú požiadavku, aby sa vyhla úplnej okupácii, avšak predstavitelia HSĽS a jej tlačové orgány už len zriedkavo, v nevyhnutných prípadoch spomínajú verejne slovensko-nemecké vzťahy.

Ľudáci našli viaceré príčiny. Hlavnú príčinu videli v tom, že Nemci sa príliš hlboko miešali do každej záležitosti nimi založeného a chráneného štátu, že chovali sa ako násilný poručník k nezletilému poručencovi a urážali sebavedomie slovenského národa. Vytýkali ďalej Nemcom, že prostredníctvom Tuku, Macha a T. Gašpara nanucovali Slovákom národnesocialistickú formu fašistickej ideológie a potláčali domáci ľudácky klérofašizmus reprezentovaný Tisovou skupinou. Veľký význam pripisovali náboženskej otázke, averzii veriacich katolíkov voči „nekresťanskému“ nacizmu. Pri prehlbovaní protinemeckej nálady hralo dôležitú úlohu prepotentné vyzývavé správanie sa nemeckej menšiny, jej výsady, ktorými sa vytváral akýsi vlastný štát v štáte a chovali sa voči Slovákom ako „panujúca rasa“ proti menejcenným slovenským ľuďom. Rozhodujúci vplyv malo však jednotné presvedčenie všetkých tried a vrstiev slovenského národa, že Nemci prehrajú vojnu. Tomuto presvedčeniu zodpovedajúc aj ľudácke aj ostatné kolaborantské vrstvy sa snažili dostať sa z vojny a vyhnúť sa zodpovednosti; aj tieto vrstvy a skupiny, ktoré dlhé roky tlieskali Tisovi, obdivovali nacistov a schvaľovali účasť slovenskej armády vo vojne proti boľševikom, teraz nariekali, že nemajú dosť síl pre ďalšiu účasť vo vojne a začali hlásať nové princípy, ako „národný egoizmus, ochrana kresťanskej a európskej civilizácie“, ktorými sa chceli prispôsobiť rôznym povojnovým situáciám, politickým kombináciam a pomerom a predovšetkým

[70] Napríklad prejav Čatloša z 29. 7. 1944.

[71] V lete 1944 bolo zásobovanie dobré. Tovaru bolo dosť, ceny boli primerané zárobkom, textilný tovar lacný, čierny trh zanikal, slanina, masť sa voľne predávali v obchodoch. Bolo aj dosť kávy (450. Ks za kg), čaju (600. Ks za kg), kakaa (360. Ks za kg).

chceli získať podporu amerických Slovákov. Napokon sa odvolávali ľudáci aj na to, že Nemci ich sklamali, keďže nesplnili sľúbenú revíziu viedenského rozhodnutia ani po kapitulácii Talianska.

Nemci poznali tieto názory, považovali ľudácke emancipačné snahy za prejav protinemeckého postoja Slovákov a netajili sa tým, že po víťaznej vojne takéto snahy nebudú mať zmysel, pretože „usporiadanie novej Európy sa uskutoční na základe iných hľadísk[72] a to znamená na základe hľadísk „veľkonemeckej ríše", z hľadísk plánovaného zničenia slovanských národov. Na takútu „bezohľadnú otvorenosť" reagoval dokonca aj Mach; priznal sa, že aj u Slovákov vznikla obava, či nepripravujú im Nemci taký osud, aký postihol Poľsko, Ukrajinu, Pobaltské štáty.[73]

Z alibistického rozboru ľudákov vypadlo to podstatné, že na strane Nemcov nešlo o taktické chyby, ale o zámernú politiku, že slovenský ľud sa neodvrátil vo všeobecnosti od Nemcov, ale predovšetkým od nacistov a domácich klerofašistov, že je za reštitúciu novej republiky, že prijíma vedenie robotníckej triedy a jej predvoja, ktorá v Československu, oslobodeného Sovietskou armádou, zavedie spravodlivejší sociálny poriadok. Ľudácke ospravedlnenie, hoci jednostranné, osvetľovalo „Götterdemmerung" nacistického protektora a zmenené názory klerofašistickej buržoázie vplývali v určitom smere aj na tú malú časť slovenského obyvateľstva, ktorá ešte kalkulovala s ľudáckym režimom.

[72] Hlásenie Kuhla Sztójaymu z 22. 6. 1944, Küm 113/pol.-1944 pod K63-1944-65, fasc. 440 OL.

[73] Na prípravnej schôdzi tlačovej komory 27. 7. 1944 zaoberal sa Mach chybami nemeckej politiky, najmä tým, že nepriznali nezávislosť okupovaným krajinám. Poznamenal, že „určité slovenské kruhy" s obavami pozorovali, prečo nedostalo samostatnosť Poľsko, Ukrajina, Pobaltské štáty a „automaticky vznikla obava u mnohých Slovákov, či nepostihne podobný osud slovenský národ". Táto obava je príčinou toho, že na „Slovensku mnohí prijímajú nemecký ústup s určitým uspokojením" a usudzujú, že „nemecká moc už neohrozuje slovenskú nezávislosť". Táto časť prejavu nebola uverejnená v dennej tlači. Hlásenie maďarského legačného radcu Blaskovicha Sztójaymu z 7. 8. 1944, Küm 12251/pol.-1944; ME 1944 P 25676 OL.

Die Versuche der Slowakischen faschistischen Regierung zur Rettung des s. g. Slowakischen Staates in den Jahren 1943—1944.

Zusammenfassung

Nach der Niederlage der Hitlerarmee vor Moskau und dann an der Wolga wurde der Mythus von der Unbesiegbarkeit des faschistischen Deutschland vernichtet. Die antideutsche Gesinnung in der Slowakei stieg an. Die Regierung verfolgte die öffentliche Meinung, die sich auf eine Erneuerung der Tschechoslowakei orientierte; sie war darüber informiert, dass die Mehrheit der Slowaken einen deutschen Protektor ablehnt, mit Horthy- Ungarn nicht einverstanden ist und auch die Perspektivenlosigkeit der eigenen Selbständigkeit sieht.

Um so bestreitbarer der Glaube an den deutschen Endsieg wurde, um so mehr versuchte die slowakische Regierung Verbindungen mit den Westmächten anzuknüpfen, besonders mit der Schweiz und mit Hilfe einer Propagandaaktion auch mit England, was selbstverständlich ohne Erfolg blieb.

Die Rettung der Regimes wurde auch in den Kreisen der hohen Staatsbürokratie erwogen. Die politischen Kombinationen rechneten mit einem ungarischen oder polnischen Einvernehmen mit späterer mitteleuropäischer Federation, aber auch mit einer Erneuerung der Republik.

Die Nachricht über die militärische Besetzung von Ungarn durch die deutsche Armee, hatte in der Slowakei einen bedeutenden Wiederhall. Die Regierung befürchtete, dass sich die Deutschen — wenn sie genaue Übersicht über die Situation und die slowakische öffentliche Meinung gewinnen — zu einem ähnlichen Schritt, auch gegenüber der Slowakei entschliessen könnten. Selbstverständlich existierte keine selbständige slowakische Aussenpolitik; es bestanden aber aussenpolitische Aktionen geleitet von politisch nichtexponierten Vertretern der slowakischen Bourgeoisie, durch deren Hilfe die faschistische Regierung versuchte die Unterstützung z.B. von Schweden, der Türkei, des Vatikans u.s.w. zur Rettung des slowakischen Staates zu gewinnen. Sie rechnete auch besonders mit der Hilfe der amerikanischen Slowaken. Gleichzeitig bemühte sich die Regierung alle, wenn auch sich immer vermehrenden deutschen Forderungen zu erfüllen, um den Deutschen keinen Grund zu einer militärischen Besetzung der Slowakei zu geben. Die slowakischen Faschisten hörten auch nicht auf zu träumen, von einer Vereinigung der Engländer mit den Nazisten und darüber, dass die Anglosachsen „Europa nicht dem Kommunismus überlassen."

Die Regierung überzeugte sich bald darüber, dass ihre Situation hoffnungloss ist, aber sie kapitulierte noch nicht. Die Hlinka - Regierung konzentrierte sich auf eine Propaganda die das Volk davon überzeugen sollte, dass nur der slowakische Staat, die Slowaken vor einer „aus London und Moskau" drohenden Vernichtung schützen kann. In diesem Zusammenhang wurden auch neue Konfederations- und Federationskonzeptionen erwogen.

Im Gegensatz zum Elan, in welchen Debatten über die Zukunft des slowakischen Staates geführt und politische Kombinationen fabriziert wurden, stand die Unentschiedenheit der Regierung auf dem Gebiet der praktischen Verteidigung ihrer Macht. Sie verlangte täglich Ruhe und Ordnung vom Volke, dass war aber auch alles; sie war nämlich machtlos. Sie wusste, dass ein Aufruf zum Kampfe gegen die Sowjetarmee im Volke keinen Wiederhall finden würde, da sich dieses definitiv von den Nazisten und den eigenen Klerofaschisten getrennt und für die Führung der Arbeiterklasse und ihres Vortrupps und eine gerechtere soziale Ordnung in der von der Sowjetarmee befreiten Tschechoslowakei entschieden hatte.

Odbory a lidově demokratický stát v předúnorovém období

Jaroslav Houser

Revoluční odborové hnutí sehrálo významnou roli v předúnorovém období v boji za upevňování a rozšiřování moci dělnické třídy. K objasnění jeho historické úlohy v této době je třeba obrátit zřetel k některým státoprávním otázkám, které byly výrazem vzájemného poměru lidově demokratického státu a odborů a které umožňovaly úspěšný boj s předúnorovou reakcí, na němž se Revoluční odborové hnutí ve velké míře podílelo.

I. Funkce a vzájemný poměr lidově demokratického státu a odborů

Pro vymezení funkcí lidově demokratického státu a odborů v přechodném období je třeba vyjít z leninského učení o třech formách třídního boje: 1. formy hospodářské, 2. formy politické a 3. formy ideologické. Stát i odbory rozvinuly na všech těchto úsecích v předúnorovém období širokou revoluční činnost, která je východiskem pro vymezení jejich společenských funkcí i vzájemného poměru.

Pro posouzení této situace v období socialistické revoluce je třeba zmínit se stručně o funkci revolučních odborů v buržoazní společnosti za panství kapitalismu. Tehdy funkce i poměr rudých odborů ke státu byly určovány třídní podstatou buržoazního státu, jako politické organizace panující buržoazie a třídním charakterem rudých odborů jako hospodářské a sociální organizace dělnické třídy. Těžiště činnosti revolučních odborů spočívalo tehdy na úseku hospodářské formy třídního boje a sice v oblasti ekonomiky spotřeby. Byl to v podstatě boj za každodenní sociální požadavky pracujících (mzdy, pracovní doba, právo na stávku, bezpečnost práce, dovolená na zotavenou atd.) Do otázek výrobních mohlo revoluční odborové hnutí zasahovat jen ve zcela nepatrné míře a to již z toho důvodu, že pravomoc závodního zastupitelstva zaměstnanců byla v těchto otázkách téměř vyloučena a to jak podle zákona o závodních hornických radách (č. 144/1920 Sb.), tak i podle zákona o závodních výborech (č. 330/1921 Sb.). Rudé odbory na rozdíl od odborů reformistických spojovaly třídní boj hospodářský s bojem politickým a jakékoliv před-

stavy o apolitičnosti odborů, které hlásali předáci reformistických odborů a které vyhovovaly zájmům kapitalistů, zásadně zavrhovaly. Boj na ideologické frontě byl rovněž spjat s hospodářskou a sociální činností rudých odborů. Činnost kulturní, která měla v začátku odborového hnutí u nás význačné postavení (vzdělávací dělnické spolky) byla však omezována finančními možnostmi rudých odborů, které své finanční prostředky používaly především na účely hospodářského a sociálního boje.

Nepřátelský postoj buržoazního státu k rudým odborům a omezenost jejich prostředků způsobovaly, že jejich činnost se vyvíjela převážně na úseku hospodářského a sociálního třídního boje, jehož doplňkem byl boj politický a ideologický vedený komunistickou stranou.

V přechodném období, jakmile se dělnická třída stala třídou vládnoucí, došlo k revolučním kvalitativním změnám ve funkcích Revolučního odborového hnutí. Především se rozrostly do šíře jeho úkoly na úseku hospodářské formy třídního boje. Odbory za nových objektivních podmínek rozvinuly dalekosáhlou činnost sociálněpolitickou zaměřenou na soustavné zvyšování životní úrovně pracujících. Nešlo již o sociální péči známou z dob buržoazní republiky, ale o ochranu práce v novém pojetí.[1] Činnost odborů se však nevyčerpávala jen plněním sociálněpolitických úkolů, ale zasahovala velmi intenzívně do výroby.[2] Závodní výbory se staly spoluorganizátory výroby v socialistickém sektoru a strážci celospolečenských zájmů v sektoru soukromokapitalistickém a malovýrobním. Závodní výbory sehrály např. progresívní roli již v národních správách a ještě v širší míře pak v národních podnicích. Odbory organizovaly socialistické soutěžení, které existovalo již v předúnorovém období v počátečních formách, jakou bylo např. hnutí dobrovolných pracovních brigád a výrobních výborů. Úkoly odborů nezůstaly přitom omezeny na oblast ekonomickou, ale zasahovaly velmi intenzívně do oblasti ideologické (péče o politické uvědomění a soustavné zvyšování odborné kvalifikace zaměstnanců). Odbory se staly současně jako nejširší organizace pracujících na závodech významným činitelem politickým.[3]

Srovnáváme-li funkce odborů v předúnorovém období se situací v kapitalistické minulosti, je třeba vyzvednout zejména:

1. kvantitativni narůstání úkolů,
2. orientaci činnosti odborů na úkoly výrobní,
3. rozvíjení ideologické práce odborů,
4. velký politický význam odborů.

Úkoly odborů se rozvíjeły s upevňující se a rozšiřující se mocí dělnické třídy,

[1] Hodinová-Spurná, 5. 3. 1946, těsn. zpr. PNS, sch. 36, str. 27 a 28.
[2] Zápotocký A., *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 139 a 140.
[3] Gottwald Kl. na II. všeodborovém sjezdu ROH, Praha 1949, vládní prohlášení Zd. Fierlingera z 30. 10. 1945, těsn. zpr. PNS sch. 3, str. 11 a 12, Erban E. z 15. 9. 1945, těsn. zpr. PNS, sch. 8, str. 5.

s lidově demokratickým státem. Tato součinnost se ukazovala výrazně v několika směrech.

Hospodářské a sociálně politické úkoly odborů byly plněny za pomoci a v úzké spolupráci s hospodářskoorganizátorskou funkcí lidově demokratického státu. Znárodnění průmyslu, řízení znárodněného průmyslu a plnění prvního hospodářského plánu — dvouletky, to byly stěžejní otázky, v nichž se účinně projevovala součinnost Revolučního odborového hnutí s lidově demokratickým státem.

Třebaže předúnorové období bylo jen přípravnou fází socialistické kulturní revoluce, došlo v této době k podnětné činnosti odborů na úseku školské a kulturní politiky, která připravila půdu pro realizaci odborářských požadavků v poúnorovém období. To znamená, že i na úseku ideologie a kultury byla spolupráce mezi Revolučním odborovým hnutím a lidově demokratickým státem, třebaže se předúnorové reakci podařilo nástup kulturní revoluce zbrzdit.

Tento stručný výčet funkcí lidově demokratického státu a odborů v předúnorovém období ukazuje velmi jasně sepětí úkolů a jejich souběžnost a mnohdy i splývání. Spolupráce vyplynula ze skutečnosti, že v lidově demokratickém státě byla dělnická třída vládnoucí a že odbory byly nejmasovější organizací dělnické třídy. Stát i odbory stály na stejné straně barikády třídního boje.

Těmito okolnostmi byl určován poměr lidově demokratického státu k Revolučnímu odborovému hnutí. Vztah lidově demokratického státu k revolučním odborům se přitom diametrálně lišil od situace za kapitalismu.

Buržoazní stát snažil se v prvopočátcích odborového hnutí je vůbec zadusit prohibičními opatřeními. Když se tyto pokusy nezdařily, začal odbory tolerovat (koaliční zákon z roku 1870). V této sitauci zaměřil buržoazní stát své úsilí na atomizaci odborových organizací, které napomáhal úpravou právního režimu odborů. Závodní zastupitelstva zaměstnanců (závodní rady a výbory) byly upraveny zvláštními zákony a byly odňaty permanentní kontrole odborových organizací. Tato tendence vrcholila za okupace, kdy členové závodních rad a výborů byli jmenováni a nikoliv voleni a kdy odbory se staly po fašistickém usměrnění zcela bezmocnými. Za buržoazní republiky snaha po apolitičnosti odborů, jejíž zastánci byli reformističtí předáci a jež vyhovovala zájmům buržoazie, se projevovala zásahy buržoazního státu proti údajné politické činnosti rudých odborů.

Zcela odlišný poměr k revolučním odborům měl lidově demokratický stát. Dělnická třída dosáhla odborové jednoty, která posilovala její boj politický a v souvislosti s tím i lidově demokratický stát. Odbory jako nejširší masová společenská organizace pracujících zaujaly velmi významné místo v soustavě mechanismu lidově demokratického státu. Proto lidově demokratický stát zakotvil jednotu odborů ve svém právu. Závodní rady a výbory byly pokládány za orgány revolučních odborů a byly proto podřízeny jejich kontrole.

Bylo skoncováno i s iluzí o apolitičnosti odborů a zástupci Revolučního odborového hnutí zasedli jako rovnoprávní členové v orgánech Národní fronty.

To je stručný pohled na revoluční změny, které přinesla národní a demokratická revoluce již v první fázi jejího přerůstání v revoluci socialistickou ve funkcích Revolučního odborového hnutí a v jeho poměru k lidově demokratickému státu.

II. Legální základna odborů v předúnorovém období

Revoluční odborové hnutí kotví svými kořeny v dobách okupace a boje proti fašismu. Již tehdy pracující pochopili, že myšlenka jednotného odborového hnutí, za níž bojovali komunisté za předmnichovské republiky a kterou vytyčili roku 1936 a 1937 jako aktuální politický požadavek, je zcela reálnou a je politickou nutností. Slovenské národní povstání roku 1944 poprvé uvedlo jednotu odborů ve skutek.

Formování a organizační konsolidace jednotného odborového hnutí tvořily dlouhý proces, jehož hlavní etapy probíhaly v letech 1945 a 1946. Konsolidační proces probíhal v boji s předúnorovou reakcí, která pronikla i na odborářskou půdu a byl úzce spjat s bojem, na nějž se celé odborové hnutí tehdy zaměřilo, s prosazováním znárodňovacích požadavků. Vytvoření legální organizační základny odborů a jejich orgánů bylo výsledkem i etapou tohoto procesu.

Výstavba odborů vyplynula z koncepce komunistů-odborářů, jež spočívala v podstatě na těchto zásadách:

1. Především odborové hnutí mělo být již po právu jednotné. Reakce se stavěla otevřeně nebo skrytě proti jednotě a operovala často heslem svobody odborového sdružování, které by vedlo k odborové roztříštěnosti známé z dob buržoazní republiky.

2. Odbory měly být organizacemi dobrovolnými. Jakákoliv nucenost k členství, jež vrcholila v dobách fašistické okupace (fašisticky usměrněné odbory s nuceným členstvím), byla dělnické třídě naprosto cizí.

3. Revoluční odbory musely spojovat boj hospodářský a sociální s bojem politickým. Apolitičnost odborů, heslo reformistů, byla odmítána.

4. Závodní rady a výbory měly se stát orgány odborů a tím měly být podřízeny jejich stálé kontrole.

Stanovisko předúnorové reakce bylo ve všech těchto otázkách zcela protichůdné. Jestliže se její exponenti novým úkolům a poslání Revolučního odborového hnutí nebránili, vyplývalo to z jejich politické slabosti, neznamenalo to však, že by reakce s odborářskou koncepcí komunistů souhlasila. Pravicová sociální demokracie šla přitom ve šlépějích reakce, někdy však zaujímala stanovisko kompromisní, které zásadní řešení rovněž znesnadňovalo.

Revoluční principy o postavení odborů byly postupně zakotvovány v rodícím se socialistickém právu, při jehož vývoji můžeme vytknout tyto fáze:

1. revoluční situace na začátku revoluce,

2. vytvoření legální základny závodních rad podle dekretu o závodních radách z října 1945,

3. vytvoření legální základny odborů podle zákona o jednotné odborové organizaci z května 1946.

Revoluční odborové hnutí po osvobození navázalo na tradici ilegálního boje proti fašismu. Tak např. ilegální Ústřední rada odborů existovala již od roku 1943[4] a její činnost se v plné míře rozvinula za pražského povstání v květnu 1945[5]. Na Slovensku rozvíjela se ilegální práce komunistů především na závodech a není náhodou, že slovenské povstání bylo zahájeno na mnoha místech stávkou. Odbory a závodní výbory nabyly velkého významu již v prvních dnech povstání. Prvním legálním základem Revolučního odborového hnutí byl výnos ministerstva vnitra ze dne 19. května 1945, č. IV-3111-19/5-45. Ten vzal na vědomí utvoření Ústřední rady odborů jako vrcholného orgánu odborového hnutí. Současně byl řešen právní poměr nově vzniklého ústředního odborového orgánu k okupační Národní odborové ústředně zaměstnanců (NOÚZ). Ústřední rada odborů se stala jejím právním nástupcem, převzala její práva a závazky a prováděla její likvidaci. Činnost Ústřední rady odborů se rozšířila na celé území státu a již od června 1945 probíhala organizační výstavba slovenských odborů v těsné spolupráci s odbory českými.[6]

Při výstavbě odborového hnutí sehrála Ústřední rada odborů významnou úlohu jako organizátor reprezentativních orgánů pracujících na závodech — závodních rad. 13. května 1945 dala Ústřední rada odborů podnět a vydala směrnice pro vytváření revolučních závodních rad. Směrnice vytyčovaly kontrolní úkoly závodních rad ve výrobě i správě podniku, závodu, ústavu a úřadu a uložily závodním výborům zastupovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy pracujících a dozírat na dodržování předpisů o ochraně práce.[7]

Výzva Ústřední rady odborů setkala se s mohutným ohlasem v řadách dělnictva a všech pracujících, takže závodní rady byly v několika dnech zřízeny téměř ve všech závodech.

Závodní rady byly ihned po svém zřízení důležitým činitelem při zřizování národních správ. Dekret o národních správách z 19. května 1945 č. 12/1945 Sb. plnil závažný úkol Košického vládního programu. Národní správy byly zřizovány v podnicích, jejichž majitelé Němci nebo kolaboranti byli vyhnáni a jejich úkolem bylo zajistit normální chod podniků. Ustavovaly je buď ná-

[4] *Zpráva o činnosti ROH k I. všeodborovému sjezdu*, Praha 1946, str. 17 a násl.
[5] Archiv ÚRO, sign. č. 81/7.
[6] Archiv ÚRO, sign. č. 86/7.
[7] Archiv ÚRO, sign. č. 96/8.

rodní výbory nebo ve velkých závodech přímo ministerstvo průmyslu po dohodě se závodními radami.

Závodní rady se staly rovněž důležitým orgánem při provozu podniků, ve kterých byla zřízena národní správa. Mobilizovaly a organizovaly tvůrčí aktivitu pracujících a umožňovaly tak, aby závody pod národní správou se staly školou odborových funkcionářů i všech pracujících.

Souběžně s národními správami rozvinuly závodní rady širokou aktivitu při organizaci dobrovolných pracovních brigád v průmyslových závodech i v zemědělské výrobě. Brigádní akce měly nemalý význam ekonomický při rekonstrukci válkou zničených závodů zejména v pohraničních oblastech. Rozhodující význam měla pomoc při dobývání uhlí, bez níž nebylo by možno průmyslové závody udržet v chodu.

Hospodářská a politická činnost závodních rad byla předmětem útoků reakce. Proto dělnická třída vystoupila již roku 1945 na ochranu závodních rad. Svědčí o tom jednání ústředních odborových orgánů i projevy předsedy Ústřední rady odborů A. Zápotockého.[8]

Ustavení závodních rad a jejich účast při činnosti národních správ podniků byla přípravou odborového hnutí pro jeho boj za požadavky znárodnění. Souběžně s tímto bojem postupovala konsolidace Revolučního odborového hnutí. Na této cestě bylo významné zasedání pléna Ústřední rady odborů 7. června 1945. Ve vedoucích orgánech odborů dosáhli tehdy silného zastoupení komunističtí odboráři. Plénum dalo směrnice pro další organizační výstavbu Revolučního odborového hnutí. Odbory měly být budovány jako samostatná organizace a byl zamítnut požadavek paritního zastoupení podle politického klíče, které žádali exponenti reakce. Předseda ÚRO A. Zápotocký zamítl, aby politické organizace zakládané tehdy na závodech také nekomunistickými stranami vytvářely jakési koordinační výbory, které by byly oprávněny sestavovat kandidátky do odborových orgánů.[9]

V letních měsících prováděly odbory nábor členstva, neboť bez organizované členské základny činnost jediných orgánů odborů na závodech — závodních rad, neměla by dostatečnou organizační oporu.

13. června 1945 vydala Ústřední rada odborů výzvu k budování odborových organizací. Ve výzvě se uvádělo, že kolaborantské odborové ústředny NOÚZ a ÚVZ jsou zrušeny a že je nyní třeba vybudovat nové odborové organizace na zásadě dobrovolnosti. V každém závodě měla být utvořena jednotná odborová organizace a na členské schůzi měl být volen výbor této organizace.

Spolu s budováním masové základny odborového hnutí vstoupilo Revoluční odborové hnutí do rozhodujícího kola zápasu za znárodnění. V červenci 1945

[8] Zápotocký A., *Vyhrát bitvu o výstavbu republiky*, Praha 1945, str. 17 a 18, *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 18 a násl.

[9] *Tamtéž*, str. 144.

prohlásil předseda Ústřední rady odborů A. Zápotocký, že bez znárodnění hlavního průmyslu nepřinutí již nikdo dělníky pracovat.[10] Plenární zasedání Ústřední rady odborů 17. srpna 1945 se postavilo jednoznačně za znárodňovací program.

Boj za znárodnění dostal se do vrcholné fáze koncem srpna 1945. 23. srpna se sešla konference zástupců závodních rad, která se usnesla na požadavku okamžitého znárodnění klíčového průmyslu a velkých závodů.

Také odkládací manévr exponentů buržoazie ve vládě v podzimních měsících se zásluhou aktivity jednotného odborového hnutí, které postupovalo v této otázce v jednotě s komunistickou stranou, nezdařil. Tlak pracujících na vládu tehdy zesílil. Komunistická strana i odbory organizovaly velké manifestace žádající bezodkladné vydání znárodňovacích dekretů. Ty nakonec president 24. října 1945 podepsal a tím první kolo rozhodujícího zápasu skončilo pro dělnickou třídu vítězně.

Souvislost mezi bojem odborů za znárodnění a procesem jejich organizační konsolidace se zračí v tom, že v souvislosti se znárodňovacími dekrety byla legálně vymezena funkce a pravomoc závodních rad, jejichž činnost se do té doby rozvíjela podle zásad revoluce.

Je přirozené, že za této situace byly politicky nejvýznamnější předpisy dekretu (č. 104/1945 Sb.) o hospodářskoorganizátorských úkolech závodních rad, to je o jejich úkolech v oblasti výrobní. Činnost závodních rad na tomto úseku představovala demokratický prvek při organizační výstavbě národních podniků. Závodní a podnikové rady nepřijímaly sice odpovědnost za řízení závodů, která příslušela výlučně správě závodů, nicméně však závodním a podnikovým radám byla přiznána dalekosáhlá pravomoc poradní a dozorčí. Bylo tomu tak proto, že závodní zastupitelstva spolu s jednotnou odborovou organizací byly orgány soustřeďující a organizující tvůrčí aktivitu na závodech, která byla základním předpokladem úspěšného budování socialismu.

Závodním radám bylo přiznáno právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána v souhlasu s obecným hospodářským zájmem a podle ustanovení vydaných o hospodaření. Dále měly závodní rady právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána tak, aby při zachování zřetelů obecného prospěchu hospodářského a platných předpisů o hospodaření byly spravedlivě uspokojovány hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců závodu. Za účelem, aby závodní rady mohly vykonávat tento dohled na hospodářskou činnost závodu, příslušelo jim:

a) účastnit se příprav obchodního a výrobního plánu, jeho rozvrhu a provádění,

b) dohlížet na provádění obchodního a výrobního plánu včetně investičního programu,

[10] *Tamtéž*, str. 24 a 25.

c) dohlížet na provoz a správu po stránce technické, správní a hospodářské (§ 25, odst. 1).

Závodním radám bylo přiznáno i právo účastnit se správy závodu a sice návrhy a radou za tím účelem, aby bylo dosaženo k obecnému prospěchu co největší hospodárnosti a výkonu. Závodní rady mohly přitom navrhnout správě závodu opatření ke zvýšení hospodárnosti a výkonu, zejména pokud jde o zdokonalení provozu, technického zařízení závodu a zařízení bezpečnostních a zdravotních (§ 20, č. 4).

Aby mohly závodní rady pečovat o pracovní a mzdové otázky zaměstnanců a podílet se na čistém zisku, byla správa závodu povinna:

a) sdělovat závodní radě vyžádaná vysvětlení, podávat na schůzích závodní rady správy o hospodářském, obchodním, výrobním a technickém stavu závodu, o jeho výkonnosti a záměrech pro další dobu,

b) dát nahlédnout zmocněnému členu závodní rady do obchodních knih a jiných písemností, týkajících se závodu, podat k nim potřebná vysvětlení a poskytnout mu možnost, aby si pořídil výpisy,

c) předložit závodní radě opis účetní uzávěrky za předešlý obchodní rok a to účet rozvážný a účet ztrátový a zisku (§ 27, odst. 1).

To byla dalekosáhlá oprávnění, která vytvářela ze závodních rad účinné orgány mobilizující a organizující aktivitu pracujících a stimulující jejich zájem rozvíjením zásady hmotné zainteresovanosti (podíl na čistém zisku).

Krom těchto úkolů ekonomického rázu, které byly zhusta spjaty s otázkami sociálněpolitickými (např. uvedená zásada souladu mezi obecným hospodářským zájmem a zájmy sociálními, zdravotními a kulturními zaměstnanců), byly závodní rady výslovně povolány k hájení sociálních, zdravotních a kulturních zájmů zaměstnanců (§ 20, čl.). Závodní rady měly dále podle předpisů o tom vydaných spolupůsobiti při výkonu hospodářské a sociálněpolitické veřejné správy.[11]

Souhrnně lze říci, že dekret v široké míře zakotvil činnost závodních rad ve všech úsecích jejich činnosti podle stavu a v rozsahu, jak tato činnost vyplynula z revoluce. Legální základna byla dostatečně široká a umožňovala závodním radám všestrannou aktivitu a to jak na poli výrobním, sociálněpolitickém, kulturněvýchovném i vysloveně politickém.

Budování odborů, které bylo v první etapě revoluce spjato s bojem o znárodnění, vyústilo ve vybudování legální základny odborového hnutí. Stalo se tak roku 1946.

Příslušná osnova byla připravována v Ústřední radě odborů již v letních měsících 1945. V září 1945 byl projednáván v jednotlivých komisích Ústřední rady odborů návrh dekretu presidenta republiky o Ústřední radě odborů,[12]

[11] Srovnej Zprávu o činnosti ROH k I. všeodborovému sjezdu, Praha 1946, str. 73 a násl.

[12] Archiv ÚRO, sign. č. 75/7.

jenž byl později vystřídán návrhem dekretu o jednotné odborové organizaci.[13] Přepracovaná osnova dostala se do Prozatímního Národního shromáždění teprve 5. března 1946 a byla vyhlášena jako zákon č. 144/1946 Sb.

Nový zákon vytyčoval základní práva a úkoly odborů, upravoval jejich organizační strukturu a legalizoval řadu skutečností, kterou revoluce vytvořila. Komplexní úprava právních poměrů odborů ukazovala poměr, jaký zaujal lidově demokratický stát k odborovému hnutí. Právní poměry odborů nebyly budovány na zásadách obecného spolkového práva, nýbrž cestou speciální úpravy, která ukazovala na význam odborů pro stabilizaci a rozšiřování politické moci dělnické třídy v předúnorovém období.

Z tohoto základního pojetí vyplynuly i stěžejní principy, na nichž bylo Revoluční odborové hnutí budováno. Byla to především zásada demokracie, která znamenala, že činnost odborů měla být určována vůlí členstva projevenou na široké demokratické základně. S ní byl neslučitelný požadavek parity.[14] S demokratičností pak souvisela zásada dobrovolnosti členství a sepětí úkolů odborů s úkoly lidově demokratického státu při provádění Košického vládního programu.

Těmto zásadám odpovídala právní forma odborových organizací. Ty se nestaly veřejnoprávní korporací, která by byla nadána vrchnostenskou pravomocí, ale zůstaly dobrovolným spolkem se speciální úpravou.[15]

Funkce a úkoly, které plnilo Revoluční odborové hnutí v předúnorovém období, jsou patrny z jednotlivých ustanovení zákona. Tradiční funkce sociálněpolitická, jejíž obsahem za kapitalismu byl boj za každodenní sociální požadavky pracujících, se nyní kvalitativně změnila a zaměřila se na soustavnou péči o životní úroveň pracujících. Zákon uváděl, že jednotné odborové organizaci přísluší „pečovati o to, aby každému pracujícímu bylo zajištěno právo na práci a podle jeho zásluh a schopností postavení odpovídající obecným zájmům, spravedlivá odměna za práci, právo na oddych a na kulturní život“ (§ 2, č. 3).

Hospodářské úkoly odborů vyplývaly ze základní teze, že posláním odborové organizace je vésti pracující lid k činné spolupráci na výstavbě lidově demokratického státu a hájiti jeho zájmy hospodářské (§ 1, odst. 2). Činnost kulturní byla zakotvena na několika místech ve spojitosti s úkoly hospodářskými a sociálními (§ 1, odst. 2 a§ 2, odst. 4).

K výkonu těchto funkcí přiznával zákon odborům řadu dílčích oprávnění. Na základě zjištění provedených odborovými organizacemi byly odborové orgány oprávněny podávat návrhy a dobrozdání při vydávání předpisů nosi-

[13] Archiv ÚRO, sign. č. 74/7.
[14] Referát A. Zápotockého na celostátní všeodborové konferenci, 11.—13. 1. 1946, Archiv ÚRO.
[15] Řeč zpravodaje posl. Cipro z 16. 5. 1946, těsn. zpr. PNS, sch. 53, str. 38 a násl.

telů výkonné moci při výkonu veřejné správy sociální, hospodářské, zdravotní a kulturní. Rovněž mohly odbory vysílat své zástupce do všech kolegiálních orgánů veřejné správy na místa, která byla vyhrazena pracujícím, pokud neměla být obsazena volbou podle zvláštních předpisů (§ 3, č. 1 a 2).

Předúnorové reakci byl speciální zákon o pravomoci odborů, budovaný na zásadě jednoty a dobrovolnosti, trnem v oku. Jednotné odbory byly mocnou silou urychlující proces přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou. Proto část předúnorové reakce (slovenská demokratická strana) se proti jeho projednání v Národním shromáždění z procedurálních důvodů postavila. Útok byl však odražen a Národní shromáždění návrh zákona, jenž se stal základnou pro další budovatelskou činnost odborů, přijalo.[16]

III. Odbory a politický zápas s předúnorovou reakcí

Kromě zásady jednotnosti odborů, za jejíž udržení musilo dělnictvo po celé předúnorové období bojovat, dotýkal se zápas s předúnorovou reakcí řady dalších odborářských otázek.

1. Především šlo o základní charakter odborářských orgánů v soustavě mechanismu lidově demokratického státu a o jejich poměr k orgánům státní moci, kterými byly národní výbory.

2. Jinou otázkou bylo základní politické pojetí Národní fronty a plnoprávné členství Revolučního odborového hnutí v Národní frontě.

3. Velký strukturální a politický význam měl vzájemný poměr odborových organizací na závodech a závodních rad.

Národní výbory, které se ve většině případů ustavily již v době fašistické okupace a řídily osvobozovací boj, přejímaly po příchodu Sovětské armády do svých rukou politickou moc a staly se základními orgány nové lidové státní moci. Souběžně s nimi se v květnových dnech ustavovaly revoluční závodní rady, které byly zastupitelstvy dělníků a zaměstnanců na závodech. Politická autorita závodních rad byla veliká, protože byly jedinými orgány dělnictva na závodech a byly právě tak mluvčími dělnické třídy jako národní výbory.

Národní výbory jako orgány lidově demokratické státní moci musily se ve své činnosti opírat o autoritu závodních rad a tyto potřebovaly opět oporu a pomoc národních výborů. Tento nutný organizační soulad byl však bezprostředně po osvobození leckde porušen a závodní rady vystupovaly tu a tam samy jako orgány státní moci. Tím byla narušována autorita národních výborů, do jejichž pravomoci závodní rady zasahovaly a mohla vzniknouti škodlivá dvojkolejnost, která by mohla nakonec vést k zeslabení lidové moci.

Proto ústřední orgány odborů vystoupily již záhy po osvobození rozhodně

[16] Těsn. zpr. PNS, sch. 53, str. 41.

proti nesprávnému chápání poslání a funkcí závodních rad a odborových orgánů vůbec. Odbory a jejich orgány nebyly povolány k tomu, aby se průběhem revoluce staly orgány státní moci. 16. července promluvil o této věci předseda Ústřední rady odborů A. Zápotocký a kritizoval ty, kteří se domnívali, „že sjednocené odbory a jejich orgány nebudou jen dobrovolnými organizacemi námezdně pracujících, které mají za úkol hájit všestranné existenční, pracovní i kulturní zájmy všech zaměstnanců proti zaměstnavatelům, ať už je tímto zaměstnavatelem soukromý podnikatel, stát nebo veřejná korporace. Mnozí chtěli mít z odborů přímé vládní orgány přebírající na sebe nejen ochranu pracujících, ale i výkonnou moc a rozhodování ve státní správě politické i hospodářské. Taková práva a poslání si však nikdy odborové hnutí neosobovalo a neosobuje si je ani naše jednotné revoluční hnutí".[17]

Na druhé straně však Revoluční odborové hnutí usilovalo v prvních měsících po osvobození o zastoupení v orgánech státní moci — v národních výborech. Tak např. představenstvo Ústřední rady odborů na své poradě 7. září 1945 se uneslo hájiti zásadu zastoupení jedné desetiny v národních výborech.[18] Požadavek odborů byl jen logickým důsledkem rovnoprávného postavení odborů v Národní frontě. Jestliže jiné složky Národní fronty — politické strany —, měly zastoupení v orgánech státní moci — v národních výborech a v Národním shromáždění —, patřilo toto zastoupení i odborům. Nedošlo-li k němu, stalo se tak pod vlivem objektivní situace (nekomunistické politické strany byly proti takovému řešení).

Pokud jde o složení Národní fronty, hájili představitelé reakce názor, že Národní fronta je druhem jakési koalice politických stran z dob předmnichovské republiky. Bránili se proti účasti odborů, protože přítomnost odborářských zástupců v orgánech Národní fronty měnila početní parlamentní poměr politických stran. Komunisté vycházeli naproti tomu z pojetí socialistické demokracie, která se diametrálně lišila od demokracie buržoazní. Politické strany nejsou v podmínkách socialistické demokracie výlučnými organizacemi, jimiž se projevuje demokracie. Vůle lidu se projevuje i prostřednictvím jiných organizací — organizací společenských, kterými jsou odbory. Lid má právo vyslovovat se ke každé zásadní otázce přímo, prostřednictvím všech svých organizací nejenom prostřednictvím politických stran. Měla-li být Národní fronta blokem pracujících měst a venkova, bylo třeba umožnit rovnoprávné postavení masových organizací jako složek Národní fronty.[19]

Druhá otázka byla revoluční orientace aktivity Národní fronty. Ta vyplynula z povahy revoluce a měla programatický základ v košickém, budovatelském a akčním vládním programu. Váha a autorita těchto programů, které

[17] Zápotocký A., *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 21 a násl.
[18] Archiv ÚRO, záznam z porady představenstva ÚRO ze 7. 9. 1945.
[19] Mlynář Zd. *K teorii socialistické demokracie*, Praha 1961, str. 49 a násl.

odpovídaly přesvědčení mas pracujících, pomáhala revolučním složkám Národní fronty k zajistění jejich převahy nad složkami retardačními.

Třetí otázkou byla organizační struktura Národní fronty. Ta byla budována na základě nepřímého členství a nebyla sama masovou organizací, nýbrž sdružením politických stran a masových organizací, v poměru k nimž vykonávala funkci koordinační. Za těchto podmínek vznikala otázka zajištění vedoucí úlohy komunistické strany. Tu nebylo možno prosadit v Národní frontě, která by měla podobu politické koalice z dob buržoazního parlamentarismu. Proto účast společenských organizací vedle politických stran, a to zejména takových, které vyjadřovaly požadavky dělnické třídy, jakými byly odbory, byla politickou nutností, měl-li se zachovat revoluční charakter Národní fronty.

Ústřední orgány odborů prohlásily několikrát průběhem roku 1946 a 1947, jaký poměr zaujímá Revoluční odborové hnutí k Národní frontě a k jednotlivým politickým stranám ji tvořícím. Poměr Revolučního odborového hnutí k Národní frontě vyplýval z důsledné podpory odborů vládních programů, na jejichž podkladě se rozvíjela, resp. měla rozvíjet činnost Národní fronty v předúnorovém období. Cílevědomá podpora vládnoucích programů odbory znamenala též důslednou podporu politiky vlády Národní fronty.

Dále představitelé Revolučního odborového hnutí vícekrát prohlásili, že nečiní rozdílu mezi stranami Národní fronty, ovšem za předpokladu, že tyto strany budou důsledně plnit program Národní fronty. V žádném případě se však Revoluční odborové hnutí nesmíří s tím, aby některé strany Národní fronty prováděly politiku směřující k restauraci starých kapitalistických poměrů.[20]

Boj o pojetí revoluční Národní fronty se vinul jako červená nit celým předúnorovým obdobím. V době, kdy reakční síly zesílily a snažily se revoluční proces zastavit, popřípadě obrátit vývoj nazad, zesílil i odpor představitelů reakce proti účasti Revolučního odborového hnutí v Národní frontě. Je to patrno z této krátké historické retrospektivy.

V červnu 1945 byl utvořen socialistický blok, který představovala komunistická strana a obě strany socialistické, sociální demokraté a národní socialisté. Dohoda o společném postupu uvnitř Národní fronty zavazovala obě socialistické strany plnit Košický vládní program a pomohla též, že jednotné odborové hnutí bylo uznáno za rovnoprávnou složku Národní fronty.

Poměr Revolučního odborového hnutí k některým nekomunistickým stranám se zostřoval koncem roku 1945 a začátkem roku 1946. Svědčí o tom jednání celostátní všeodborové konference, která zasedala v lednu 1946. V její rezoluci obrátily se odbory velmi ostře proti štvavé kampani šířené v některých nekomunistických stranách. „Svoji cestu podpory vlády Národní fronty zvolily jsme my, jednotné revoluční odbory, dobrovolně. Loajálně ji dodržujeme,

[20] Rezoluce plenární schůze ÚRO z 16. a 17. 10. 1947, Archiv ÚRO.

i když část těch politických stran, jejichž vládu my podporujeme, proti nám nezřízeně štve a útočí. To ale neznamená, že svoji politiku nemůžeme měnit. Uznáme-li, že ji musíme změnit, nebudeme váhat to učiniti. Zdůrazňujeme ale, že svoji dosavadní politiku nechceme měnit. Byla správná a zbavila nás mnohých těžkostí a nesnází, kterých se jinde, kde nemají tak silné, jednotné a rozvážné odborové hnutí, nezbavili."[21]

Poměrem Revolučního odborového hnutí k vládě Národní fronty a k politickým stranám se zabýval I. všeodborový sjezd roku 1946. Plnění Košického vládního programu bylo prohlášeno opět za základní podmínku spolupráce s politickými stranami.

Revoluční odborové hnutí sehrálo pokrokovou a revoluční úlohu v rámci Národní fronty koncem roku 1947, začátkem roku 1948 a ovšem i v únoru 1948. Odhalené protistátní spiknutí na Slovensku, které mělo spojení se zahraničím, kompromitovalo vedení demokratické strany v řadách pracujících. Závody žádaly, aby se opět sešli zástupci pracujících tak jako za Slovenského národního povstání. 30. října 1944 se skutečně konal v Podbrezové sjezd zástupců závodních rad, jenž žádal reorganizaci sboru pověřenců a vytyčil řadu dalších politických a hospodářských požadavků. Usnesení konference podpořili 5. listopadu slovenští pracující generální stávkou. K dílčímu vítězství dělnické třídy nad reakcí koncem roku 1947 (nový sbor pověřenců) pomáhaly odborové organizace a odborové orgány.

Konflikt s reakčními silami vrcholil na lednovém plenárním zasedání ÚRO roku 1948. Předseda ÚRO s. A. Zápotocký prohlásil tehdy, že další spolupráce s buržoaznímí stranami není již možná. Revoluční odborové hnutí nastoupilo tak k otevřenému boji s reakcí, který byl vítězně vybojován v únorových dnech 1948.

Předmětem bojového utkání s předúnorovou reakcí byla také otázka vzájemného poměru závodních rad a odborových organizací na závodech. Otázka byla výsledkem dalekosáhlé problematiky demokracie buržoazní a socialistické. Předúnorová reakce byla zastánkyní starého, buržoazního pojetí demokracie, kdy reprezentace zvolená volebním aktem stávala se nezávislou na voličích. (Obdobně existoval zákaz imperativního mandátu v buržoazním parlamentě.) Závodní rady nezávislé na mase pracujících, která je volila, tj. též na odborové organizaci, stávaly se v buržoazní společnosti hříčkou v rukou exponentů kapitalismu. Tento stav byl neslučitelný se zásadami socialistické demokracie, jejímiž uskutečňovateli se stali již v předúnorovém období komunisté. Proto požadavek permanentní kontroly závodních rad odbory byl požadavkem progresivním a názor o nezávislosti závodních rad na odborech byl reakční.

K řešení této otázky vzájemného vztahu mezi závodním výborem a odbo-

[21] Rezoluce z celostátní všeodborové konference z 11.—13. 1. 1946, Archiv ÚRO.

rovou organizací došlo až po únoru 1948.[22] II. všeodborový sjezd roku 1949 dal podnět ke sloučení závodních rad s výbory základních odborových organizací, to znamená, že závodní rady vykonávaly nadále jak funkce závodního zastupitelstva zaměstnanců, tak i výboru základní organizace. Do té doby mnoho záleželo na odborářské vyspělosti funkcionářů i osazenstva, jak se upravil vzájemný poměr obou orgánů. Ve většině závodů sledovaly odborové organizace i závodní rady stejnou linii třídního boje, spolupracovaly a příslušnost závodních rad k odborovému hnutí byla v očích vyspělých odborářů samozřejmostí. V některých menších závodech a úřadech, kde měli určité pozice národně socialističtí odboráři a pravicoví sociální demokraté, nebyl tento poměr jasný, vznikaly disharmonie a závodní rady mohly se dostat do rivalující pozice k jednotné odborové organizaci.

Vzájemný poměr závodních rad a odborů zůstal i v poúnorovém období důležitou otázkou skladby socialistické demokracie. V předúnorovém období vývoj vedoucí ke sloučení obou institucí byl vyvolán objektivní situací a potřebou likvidovat ještě zbývající pozice předúnorové reakce v řadách odborového hnutí. Nelze ovšem říci, že touto etapou vývoj končí. Bude záviset na potřebách socialistické demokracie v době dovršení a dalšího upevňování socialismu v naší zemi, jak bude tento poměr definitivně upraven.

Na vzájemný poměr odborů a závodních rad navazovala otázka způsobu voleb do závodních rad. Exponenti reakce uvnitř odborů kojili se nadějemi, že odkladem voleb do závodních výborů podaří se jim zeslabit pozice komunistických odborářů. Nový řád pro volby do závodních výborů, které byly vytvářeny do té doby na závodech revolučně a byly voleny na schůzích osazenstva závodů aklamací, byl vydán po dlouhých jednáních v Národní frontě teprve koncem roku 1946.[23] Byl vydán ve formě vládního nařízení (č. 216/1948 Sb.) k provedení zákona o jednotné odborové organizaci (č. 144/1946 Sb.).

Volební řád v konečném znění byl dojisté míry ústupkem politickým exponentům reakce. Komunističtí odboráři žádali, aby volby do závodních rad byly prováděny na základě kandidátky podané jednotnou odborovou organizací. Na kandidátce mělo být o polovinu více navržených kandidátů, než kolik bylo členů závodní rady, a voliči měli rozhodovat mezi navrženými kandidáty tím, že by kandidáty, s nimiž nesouhlasili, škrtli. Nekomunistické strany v Národní frontě však s tímto řešením nesouhlasily a tak nakonec došlo ke kompromisu, který popularitu voleb do závodních rad nepochybně snížil. Byl sice přijat zásadní požadavek komunistů, že kandidátku do závodních rad sestavuje odborová organizace, ale k jejímu zvolení bylo zapotřebí čtyř pětinové většiny, jak žádaly nekomunistické strany Národní fronty.[24]

[22] Usnesení konference ÚRO z 25. 10. 1948, Archiv ÚRO.
[23] Referát A. Zápotockého na plenární schůzi ÚRO 18. a 19. 9. 1946, Archiv ÚRO.
[24] Projev A. Zápotockého na plenární schůzi ÚRO 3. 4. 1947, Archiv ÚRO.

Volby do závodních rad probíhaly teprve v roce 1947, tedy v době, kterou předúnorová reakce pokládala pro sebe za příznivou, aby otřásla pozicemi komunistů a Revolučního odborového hnutí na závodech. Naděje reakce se však nesplnily. Závody ve zdrcující většině projevily v tajných volbách důvěru kandidátům, které navrhly odborové organizace a 80 procentní většiny bylo dosaženo celkem v 74 % závodů. Ve zbývajícím počtu závodů bylo nutno volby opakovat a v druhém kole voleb bylo dosaženo požadované čtyřpětinové většiny v dalších 17% závodů, takže i tam byli kandidáti podle jednotné kandidátky zvoleni.[25]

Volby do závodních rad roku 1947, tedy v době, kdy již boj s předúnorovou reakcí vrcholil, ukázaly, že masa členstva stojí pevně za zásadami jednotných odborů, které prosazovali komunisté. Jednota odborového hnutí i pozice odborů v Národní frontě byly udrženy přes marné snahy předúnorové reakce.

Také celková historická bilance hospodářského, sociálního, politického i kulturního boje odborů v předúnorovém období ukazuje velmi jasně pozitivní, velmi často rozhodující účast odborů v zápase s předúnorovou reakcí. Bez důsledné hospodářské a sociální politiky Revolučního odborového hnutí, vycházející důsledně z vládních programů, neskončila by první dvouletka úspěšně a nebyly by bývaly vytvořeny hospodářské a politické předpoklady pro stabilizaci politické moci dělnické třídy v únoru 1948 a pro další postup k socialismu v poúnorovém období.

[25] Zápotocký A., *Odborové hnutí a budování socialismu*, referát na II. všeodborovém sjezdu ROH 11.—15. 12. 1949, Praha 1949.

Профсоюзы и народно-демократическое государство в дофевральский период

(резюме)

Революционное профсоюзное движение сыграло в дофевральский период важную роль в борьбе за укрепление и расширение мощи рабочего класса. В этот период произошли революционные, качественные изменения в функциях профсоюзов. Прежде всего расширились их задачи на участке экономической формы классовой борбы. Профсоюзы в новых объективных условиях развили далеко идущую социально-политическую деятельность, направленную на систематическое повышение жизненного уровня трудящихся. Одновременно фабрично-заводские советы, контролируемые профсоюзами, стали принимать участие в организации производства в социалистическом секторе и стоять на страже интересов общества в целом в секторе частнопредпринимательском и мелкого производства. Задачи профсоюзов при этом не ограничивались экономической областью, но они интенсивно вмешивались и в область политическую и идеологическую (культурную).

В 1945 и 1946 годах шли формирование и консолидация единого профсоюзного движения, выросшего в борьбе с фашистскими оккупантами. Революционные принципы положения профсоюзов постепенно закреплялись в рождающемся социалистическом праве. Огромное значение имели предписания декрета № 104/1945 СЗ о хозяйственно экономических задачах фабрично-заводских советов, т.е. о их задачах в области производства. За фабрично-заводскими советами был признан ряд правомочий, сделавших из них эффективное орудие развития социалистического производства.

Строительство профсоюзов, которое на первом этапе революции было связано с борьбой за национализацию, завершилось созданием легальной базы профсоюзного движения, а именно законом № 144, 1946 СЗ. Профсоюзы не сделались корпорацией с правами государственных органов (в оргин. „публичноправовой копрорацией“ — прим. пер.), а остались добровольным обществом, имеющим особую организацию. Новый закон наметил основные права и задачи профсоюзов, регламентировал их организационную структуру и легализировал ряд обстоятельств, созданных революцией.

Борьба за профсоюзы с дофевральской реакцией шла не только по вопросу единства профсоюзов, но и по ряду других вопросов. Прежде всего речь шла о коренном вопросе — положении профсоюзных органов в системе механизма народно-демократического государства и об их соотношении с органами государственной власти, которыми были народные комитеты. Вторым вопросом был вопрос основного политического подхода к Национальному фронту и полноправного участия Революционного профсоюзного движения в Национальном фронте. Большое структуальное и политическое значение имели взаимоотношения профсоюзных организаций на предприятиях и фабрично-заводских совстов.

Общий исторический итог экономической, социально-политической и культурной борбы профсоюзов в дофевральский период чрезвычайно ясно показывает позитивное, очень часто решающее участие профсоюзов в борьбе с дофевральской реакцией.

Nové rukopisy mírového projektu krále Jiřího

Jiří Kejř

Proslulý projekt krále Jiřího z let 1462—1464 na vytvoření mezinárodní organizace svrchovaných států, která by zaručovala řešení mezinárodních sporů mírovým jednáním a zabezpečovala společnou obranu proti tureckému nebezpečí, byl dlouhou dobu badatelům přístupný jen ve velmi chatrné a nadto značně odlehlé edici Lengletově z r. 1747, případně v jejích ne vždy spolehlivých přetiscích, a teprve nové bádání mohlo sáhnout přímo k rukopisným textům. Průzkum však nebyl dosud uzavřen a také přehled známých rukopisů, který jsem měl příležitost podat ve své přednášce při symposiu Cultus pacis 1464—1964 v Praze dne 28. září 1964 a který registroval pět rukopisů[1], upozornil na textové i heuristické problémy a vyslovil i naději, že bude možno tento počet rukopisů příštím bádáním dále rozmnožit a odpovědět i na některé otázky, které se zatím nepodařilo vyřešit v úplnosti. K dosavadním výsledkům mohu nyní připojit některé další, kterých mi bylo umožněno dosáhnout přímým použitím rukopisů v pařížské Bibliothèque Nationale.

Dosud prozkoumané a známé rukopisy projektu krále Jiřího, které byly též základem poslední edice,[2] jsou tyto:

1. Warszawa, Archiwum główne akt dawnych, Metryka koronna sv. XI. pag. 578 — 587.
2. Klagenfurt, Bischöfliche Bibliothek, XXX c 29, fol. 183r—190r.
3. Gdańsk, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, 2031, fol. 361r—367v.
4. Paris, Bibliothèque Nationale, N. A. fr. 7973, fol. 9r—18r.
5. Paris, Bibliothèque Nationale, Fr. 6971, fol. 336v—340r.

Podle domněnky, kterou jsem měl možnost vyslovit, je rukopis 5 opisem ze sbírky Du Puy 760 a také přímou předlohou edice Lengletovy, která se pak odvolává na rkp. Du Puy 760 jako na svou předlohu neprávem. Přímé užití všech rukopisů prokázalo plně oprávněnost této hypotézy, dovolilo její další precizaci a nadto objevilo ještě další, dosud v literatuře neuváděný text.

[1] Jiří Kejř, *Les manuscrits, les éditions et les traductions du projet, Cultus pacis* — sborník symposia , Praha 1966, 75—82.

[2] *Všeobecná mírová organisace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462—1464*, Praha 1964, 61—69, anglického vydání str. 69ns.

Při studiu jsem užil obou uvedených rukopisů pařížských, tj. N. A. fr. 7973 i Fr. 6971, jakož i rukopis sbírky Du Puy 760. Všechny mají příbuznou povahu: jde nikoli o kodexy v obvyklém smyslu, nýbrž o sbírky listin a politických dokumentů, zachovaných ať v originálech nebo v pozdějších opisech, které byly svázány v jeden celek, aby sloužily jako pramenný materiál historikům 17. a počátku 18. století. Všechny zahrnují zhruba dobu krále Ludvíka XI. a vcelku zachovávají chronologické pořadí dokumentů. Jejich průzkumem bylo jednak možno doplnit dřívější údaje, jednak přinést nové výsledky.

A/Paris, Bibliothèque Nationale, N. A. fr. 7973, fol. 8r—20v. — Sbírka listin a dokumentů *Fontanieu*; foliace provedena dodatečně ve svázané knize, stejně jako u rukopisů zmiňovaných dále. Dokument, který nás zajímá, zaujímá celkem 13 listů, které byly nejspíše vyňaty z nějakého papírového kodexu, příp. mohly tvořit i malý samostatný sešit. Na některých místech vnitřních okrajů listů, které nejsou dosti hluboko vevázány do knihy, je vidět stopy starého šití. Na fol. 8r je uprostřed prázdné stránky zapsáno velkými písmeny *Ihesus* a mladší ruka připojila označení kusu: *Projet de Ligue Contre le Turc qui n'eut aucun effet, année 1464. (Tiré de portefeuille 130 de Fontanieu).* Vlastní text projektu začíná na fol. 9r a končí na fol. 18r, kde za ním následuje odděleně od textu projektu, s výraznou grafickou úpravou naznačující nový kus, text smlouvy česko-francouzské z 18. července 1464, který končí na fol. 20v.

B/ Paris, Bibliothèque Nationale, Du Puy 760, fol. 146r—160v. — Velmi pečlivý opis dobře čitelný, pořízený rukou 17. století. Je uveden nadpisem: *Traieté d'Alliance et confoederaon(!) entre le Roy Louis XI. Georges Roy de Bohême et la Seigneuirie de Venise pour resister au Turc. L'an 1464.* Po straně připsala pozdější ruka červeně datum *14 (!) Juillet* a připojila ještě červenou poznámku: *Impr. V. Dumont, Corps univ. dipl. T. III., part. 1, p. 315.* Rukopis obsahuje celý text projektu, na který navazuje text skutečně uzavřené smlouvy, který není nijak vyznačen jako nový kus, není ani oddělen graficky a tvoří tedy s projektem jeden celek. Text je převzat nejspíše přímo z rkp. předcházejícího, jak tomu nasvědčuje jeho znění: písař zde již však nepoznal, že skutečná smlouva tvoří nový odlišný kus. O některých podrobnostech textu tohoto i následujících rukopisů bude pojednáno ještě dále.

C/ Paris, Bibliothèque Nationale, Fr. 6971, fol. 336v—340r. — Zachováno jako část svazku XII. ve sbírce historických pramenů *Legrand* týkajících se doby Ludvíka XI. Poznamenán je obsah svazku: *Pièces historiques, tom 7. 1464.* Jde téměř vesměs o pozdní opisy, z nichž řada uvádí jako předlohu různé svazky sbírky Du Puy. Zkoumaný dokument poukazuje na *Du Puy 760.*[3] Srovnání textu ukazuje, že skutečnou předlohu tohoto opisu tvořil text právě zmíněný jako rkp. B, zachovaný ve sbírce Du Puy.

[3] Není třeba uvádět další detaily popisu, stačí poukázat na cit. sborník *Cultus pacis.*

D/ Paris, Bibliothèque Nationale, Fr. 6971, fol. 309r—312v, 323r—333v, 342r—345v. — Právě zmíněný svazek obsahuje kromě zmíněného opisu C ještě další opis, dosud v literatuře neuváděný, který však chybou knihvazače nebo pořadatele sbírky, který dokumenty k vazbě připravoval, není zařazen pohromadě a ve správném sledu, nýbrž přeházeně. Správné sestavení dokumentu dává toto pořadí folií:

1. Fol. 342r—345v: Začátek dokumentu až do článku 2 včetně. Uvedeno stejným nadpisem jako rkp. B a C, tedy: *Traité d'alliance et confederation entre le Roy Louis XI. George Roy de Bohême et la Seigneurie de Venise pour resister au Turc.* Stejná ruka jako na fol. 336r u rkp. C připojila i zde po straně datum *18. Juillet 1464.* — Konec na fol. 345v: — *Secundo... pro posse procurabimus.*

2. Fol. 323r—333v. Pokračování dokumentu od čl. 3: *Tercio, spondemus modo supradicto, quod si aliquis vel aliqui* > až do konce, který je na fol. 333r: < *duxit apponendum. Datum et actum etc.* Bezprostředně pak následuje text smlouvy: *Universis presentes literas inspecturis. Nos Hugo de Bournasel* >, který na fol. 333v je přerušen u slov < *reges christianissimos nostros praedecessores* — Po straně poznámka: *ici commence Le traité imprimé du Corps Diplomatique. Le reste y manque.*

3. Fol. 309r — 312v. Dokončení smlouvy od slov přímo navazujících na předcházející < *et serenissimos inclitosque Bohemiae reges* > až k závěru < *signis nostris manualibus signamus cum sigillorum appensione. Datum.* Mladší ruka připojila za *sigillorum* slovo *nostrorum* a připsala za *Datum: in villa de Dieppe die XVIII. mensis Julii in Normandia.*

Jak je vidět, je i zde zachován úplný opis dokumentu, na který navazuje smlouva česko-francouzská. Předlohou tohoto opisu byl opis vevázaný v témže svazku, o kterém výše jako o rkp. C.

Co je však u rkp. D pozoruhodné, jsou zásahy a opravy v textu, z nichž některé byly již uvedeny, prováděné pozdější rukou, pravděpodobně samého Lengleta, neboť korespondují s poznámkami připojenými v edici; na druhé straně však opravují nepřesnosti opisu podle jeho předlohy, tj. rkp. C. První zásah je patrný již v úvodu, kdy k písmenům *Nos G R B* bylo doplněno jméno krále Jiřího *Nos G(eorgius) R(ex) B(ohemiae)*, jak je to známo z textu uveřejněného Lengletem. V textu jsou opravy uvádějící na správnou míru přehlédnutí opisovače podle znění jeho předlohy, totiž v úvodu ve slovech *cuius tanta longitudoque fuit* je připsáno po straně chybějící slovo *latitudo*[4] a podobně na fol. 343v, též v úvodu dokumentu, je doplněno několik vynechaných slov: *pallatia amplissima, nec divitiarum multitudo a servitio.*[5] Dole na úvodní straně opisu je připojena poznámka: *Ce traité est imprimé si imparfai-*

[4] V edici str. 61 českého a 69 anglického vydání.
[5] V edici str. 62 českého a 70 anglického vydání.

tement dans le Corps diplomatique du droit des gens a Tome 3., partie Ire, pag. 315 que j'ai le devoir donner ici avec plus d'exactitude, která odpovídá poznámce Lengletově v edici. Tato shoda je jen zmnožena poznámkou u editorem doplněného slova *honor* v textu na místo vynechaného *nitor* v úvodu na počátku jeho druhého odstavce,[6] kde připsáno: *j'ai supplée ce mot qui manque dans la copie que j'ai*. To odpovídá zase nejen edici Lengletově, nýbrž i předloze v rkp. C, kde skutečně je toto slovo vynecháno.[7]

Tím se potvrzuje správnost tvrzení, že ne rkp. Du Puy 760, nýbrž opis z něho v rkp. Fr. 6971, zde rkp. C, byl předlohou edice Lengletovy, a to, jak ukázalo provedené zkoumání, ještě prostřednictvím dalšího velmi nepřesného a opravovaného opisu, zde rkp D., jehož rozbor jsme právě podal.

Prokázala se tím jednak filiace zmíněných rukopisů, kdy poslední tři byly postupně opisovány z původní předlohy rkp. A tak, že mladší vždy sáhl jen k své bezprostřední předloze a ne již k jejím vzorům, jednak se ukázalo stálé zhoršování opisovaného textu, jak prokáží zvláště tyto markantní doklady:

1. Začátek projektu krále Jiřího zněl, jak již bylo prokázáno,[8] *Nos A B C*. Tento začátek také mají nejspolehlivější soudobé texty v rkp. varšavském a celoveckém. Naproti tomu v rkp. Paříž, BN, N. A. fr. 7973, zde rkp. A, je již neporozuměním písaře tento sled písmen pokažen a stojí zde *Nos O B C* (při čemž písmeno B je psáno tak neurčitými tahy ozdobného písma, že je lze čísti i jinak). Písař rkp. B již převzal jasně *Nos O R C* a na něm závislý písař rkp. C již textu vůbec neporozuměl a chtěje mu dát nějaký smysl nahradil písmena jinými *Nos G R B*. V rkp. D, kam byla převzata již v této podobě, dovršil editor Lenglet proměnu doplněním celého jména krále Jiřího a v této podobě přešla i do samé jeho edice a na dlouhou dobu, až do roku 1939, kdy vyšla edice Bartošova, se tradovala v literatuře. Tím bylo zatemněno pochopení povahy návrhů jako projektu mnohostranné mezinárodní smlouvy.

2. Druhé místo, kde došlo k naprosté změně původního znění, je zmíněné nahrazení slova *nitor* slovem *honor*. Nejde tu sice o závažnou věc, avšak ukazuje se tu příznačně stálé zhoršování textu postupnými opisy. V rkp. A je tu při jisté nezřetelnosti písma nejspíše přehlédnutím či přepsáním kopisty zapsáno *Inter*, což je jasně koruptela graficky příbuzného slova *nitor*. Zcela zřetelně to opsal písař rkp. B. Písaři rkp. C nedávalo toto místo smysl a proto je vynechal. Tuto mezeru se pokusil zaplnit v rkp. D Lenglet slovem, které by zapadalo do dané souvislosti textu a připadl na smyslem blízké slovo *honor*, které neporušuje gramatickou správnost ani věcný obsah věty.

3. Konečně zmatení dvou pramenů, totiž českého mírového návrhu a skutečně uzavřené smlouvy, jak se ho dopustil nejprve rkp. B, a jejich chápání jako jediného celku dovedlo nakonec Lengleta až ke kritice domnělého nedostatku

[6] V edici str. 61 českého a 69 anglického vydání.
[7] Viz cit. *Cultus pacis*.
[8] Cit. *Cultus pacis*.

edice smlouvy v Corps diplomatique a jejího nahrazení „úplnějším" zněním v jeho vlastní edici.

Toto vše ukazuje, jak pramenný základ, který byl staršímu bádání až do roku 1939 k dispozici v jediné staré nekritické edici, trpící tolika vadami a založené na velmi špatné tradici rukopisné, byl naprosto nedostatečný. Lze proto chápat nejen mnohá zbytečná neporozumění, která se v průběhu doby vyskytla, nýbrž i jistou nedůvěru k historickému významu Jiříkovy diplomatické aktivity, kterou však můžeme novými výsledky vědeckého zkoumání pokládat již za překonanou.

K práci samého editora Lengleta je třeba poznamenat, že ho nelze vinit snad z nedostatečné znalosti či kritičnosti; jeho poznámky a zpracování textu pro edici svědčí o opaku a o velmi pečlivé práci. Nedostatky jeho edice jsou zaviněny především nepostačující heuristikou, kterou těžko mohl ve své době nahradit.

Dosažené výsledky, které poskytl rukopisný průzkum, lze shrnouti stručně asi takto:

K dosavadním pěti rukopisům, přibyly další dva: rkp. pařížské Bibliothèque Nationale, Du Puy 760, který sice byl znám z Lengletovy edice, nebyl však přímo zkoumán, a druhý rukopis ve svazku pařížské Bibliothèque Nationale, Fr. 6971, zde rkp. D, který se uvádí do bádání nově. Máme tedy k disposici již sedm rukopisů projektu. Ukazuje se ovšem, že cenu pro kritické zkoumání textu a tím i význam pro příští kritickou edici mají jen čtyři z nich, totiž varšavský, celovecký, gdaňský a pařížský N. A. fr. 7973, zatím co tři ostatní pařížské jsou odvozeny a lze jich tedy použít toliko podpůrně. Naproti tomu je v nich podpora pro hypotézu Vaněčkovu,[9] že text návrhů krále Jiřího nezapadl úplně a bez pozdějšího ohlasu a že bude vhodno napříště pátrat po jeho dalších osudech a jeho případném vlivu na pozdější koncepce mírového soužití národů. Existence tří pozdních opisů a stará edice prokazují přinejmenším, že historiografie 17. a 18. století o projektu věděla a pracovala s ním, i když jeho pravý smysl — zčásti i v důsledku nepřesných přepisů, které byly tehdy k disposici — byl již do jisté míry zkreslen.

[9] Druhé vydání anglického znění publikace *The Universal Peace Organization...*, Praha 1965.

Neue Handschriften des Friedensentwurfes König Georg's.

Jiří Kejř

Zusammenfassung

Die ältere wissenschaftliche Literatur kannte den berühmten Friedensvorschlag des böhmischen Königs Georg aus den Jahren 1462—1464 nur aus der Edition Lenglets (1747) oder aus den Editionen, die von dieser abhängig waren, die nur eine ungenügende Grundlage zur Erkenntnis des Textes und seines juristischen Inhaltes boten. Die neuen Handschriftenforschungen haben bisher fünf Hss. des Entwurfes entdeckt (s. Kejř in Cultus pacis, Prag 1966), zu welchen jetzt zwei weitere beizufügen sind.

Der Stand der Kenntnisse ist jetzt folgender: Vier Hss. stammen noch aus dem 15. Jahrhundert (Warszawa, Archiwum główne akt dawnych, Metryka koronna, Bd. 11, pag. 578—587; Klagenfurt, Bischöfliche Bibliothek, XXX c 29, fol. 183r — 190r; Gdańsk, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, 2031, fol. 361r—387v; Paris, Bibliothèque Nationale, N.A.fr. 7973, fol. 9r—18r), drei weitere sind spätere Abschriften des 17. und 18. Jahrhunderts (Paris, Bibliothèque Nationale, Du Puy 760, fol. 146r — 160 v; Fr. 6971, fol. 336v — 340 r, und dieselbe Hs. fol. 309 r — 312 v, 323 r — 333 v, 342 r — 345v). Als Vorlage für die Hs Du Pay 760 diente die Hs. A. fr. 7973; die weiteren zwei sind von der Hs. Du Puy abhängig, aber sie sind sukzessiv abgeschrieben worden, ohne die ersteren mehr zu berücksichtigen. Der Text wird deshalb auch immer ungenauer, mit verschiedenen Missverständnissen des Inhaltes und des juristischen Charakters des Entwurfes. Die letztgenannte Hs. diente dann als direkte Vorlage für die Edition Lenglet's.

Für die künftige Forschung sind nur die vier erstgenannten entscheidend. Die jüngeren bieten dagegen den Beweis, dass der Friedensentwurf Georg's noch in den späteren Jahrhunderten bekannt blieb.

Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu*

Ladislav Hubenák

Časť II. Archívne pramene k obdobiu rokov 1918—1938

Utrpenie a zostrený nacionálny útlak počas prvej svetovej vojny stupňoval odpor českého a slovenského pracujúceho ľudu, ktorý sa prejavoval v stále sa množiacich živelných protivojnových a protivládnych protestoch a demonštráciach. Aktivizovali sa odborové organizácie, rástol počet ich členstva a oživala aj činnosť Slovenskej sociálnej demokracie. Víťazstvo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v Rusku a dekréty sovietskej vlády o pôde a mieri mocne zapôsobili na rozvoj revolučného hnutia. Hlavný vplyv, ktorým u nás Októbrová revolúcia zapôsobila v rokoch 1917—18 bolo heslo mieru, národného oslobodenia a demokratických slobôd, pretože tieto otázky sa najviac dotýkali širokých más pracujúceho ľudu. Revolučná aktivita proletariátu a más pracujúceho ľudu prinútili aj českú a slovenskú buržoaziu k aktívnej politike, aby si zabezpečili vedúcu úlohu v národnooslobodzovacom boji. Výsledkom tejto politiky bola aj reorganizácia Národného výboru v Prahe 13. júna 1918, v ktorom bola dr. V. Šrobárom zastúpená aj slovenská buržoázia a vytvorenie Slovenskej národnej rady 12. septembra 1918, ako oficiálneho orgánu slovenského národa. V októbri revolučná vlna vrcholila, aktivizovalo sa aj dedinské obyvateľstvo, začali sa spontánne tvoriť revolučné orgány, robotnícke, roľnícke a vojenské rady, národné výbory a rady. Po vyhlásení Československej republiky smerovalo na Slovensku živelné revolučné hnutie v poslednom štvrťroku 1918 k radikálnym sociálnym premenám.

K týmto revolučným dňom, k procesu rozkladu Rakúsko-uhorskej monarchie a k procesu vytvárania nového štátu — Československej republiky nachádzame materiál hlavne vo 2 fondoch ŠSÚA a to: Slovenská národná rada (1918—1920) a Československá dočasná vláda na Slovensku (1918). Vo fonde SNR sa nachádza aj materiál Slovenského oddelenia Čsl. národného výboru (okt.-december 1918) a materiál k činnosti Klubu slovenských poslancov z rokov 1919 — 1920. O revolučnom hnutí ľudu sa nachádza materiál hlavne v prezídiu župných úradov, vo fondoch hlavnoslúžnovských úradov i niekto-

* Dokončení stati, jejíž I. část byla uveřejněna v 11. roč. PHS, str. 229—250.

rých mestských archívoch. K revolučnému robotníckemu hnutiu opatruje materiál aj Ústav dejín KSS. K procesu vytvárania nového štátu a k obdobiu Slovenskej republiky rád podávajú obraz i fondy Vojenského historického archívu (napr. fond Boje na Slovensku) a Archív kancelárie prezidenta republiky. K posledným miesiacom rozkladu monarchie sa nachádza mnoho materiálu vo fondoch MOL (napr. Predsedníctvo vlády, Ministerstvo vnútra, Ministerstvo národností atď.) a v Ústave dejín Maďarskej robotníckej socialistickej strany a Vojenskom historickom ústave v Budapešti.

Základným fondom k problematike celého prvého desaťročia existencie Československej republiky zostáva na Slovensku fond Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (1918—1927). Úrad bol vytvorený na základe zák č. 64/1918 Zb. z. o mimoriadnych a prechodných opatreniach na Slovensku zo dňa 10. decembra 1918. Úlohou ministra pre správu Slovenska bolo podriadiť správny a súdny aparát bývalého Uhorska čsl. buržoáznej vláde a prispôsobiť ho potrebám a záujmom čsl. buržoázie. Prameňom k poznaniu jeho činnosti sú aj Úradné noviny, v ktorých boli publikované nariadenia úradu. Dôležitosť fondu pre právnych historikov vyplýva aj z toho, že minister s plnou mocou sa snažil zasahovať do všetkých otázok politického, kultúrneho a hospodárskeho života na území Slovenska. Na zvládnutie tak širokého oboru pôsobnosti bolo zriadených 14 vládnych referátov (administratívny, ref. pre pravosúdie, pre vojenské záležitosti, pre štátnu políciu, zemedelstvo, financie, pre cirkevné záležitosti, pre výživu a zásobovanie ľudu, pre priemysel a obchod, zdravotníctvo, pre školstvo a osvetu, pre premávku a poštu, pre sociálnu starostlivosť a referát verejných prác). Jednotlivé vládne referáty nemali však dlhého trvania a postupne sa pretvárali na slovenské oddelenie alebo expozitúry pražských rezortných ministerstiev. Proces vytvárania slovenských oddelení ministerstiev a ich expozitúr sa prakticky ukončil v rokoch 1920—21. Od tohto obdobia boli zriadené tieto slovenské oddelenia, ktoré zanikli až zriadením Krajinského úradu 1. júla 1928: 1. Vládny referát verejných prác 1919—1928, 2. Referát Ministerstva školstva a národnej osvety 1919—1938, 3. Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti 1921—28, 4. Slovenské oddelenie Ministerstva priemyslu a obchodu 1920—28, 5. Expozitúra Ministerstva zemedelstva 1918—1928, 6. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy 1919—1928. Materiál týchto úradov tvorí samostatné archívne fondy odelenia kapitalizmu ŠSÚA.

Obsahove je fond Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska dôležitým pre poznanie právneho vývoja na Slovensku v rokoch 1918—1927. Nachádza sa v ňom materiál k boju o politický charakter ČSR v rokoch 1918—1920, k medzinárodným vzťahom v tomto období najmä k slov.-poľským, čsl.-sovietskym a čsl.-maďarským vzťahom, k činnosti politických strán, k francúzskej a talianskej vojenskej misii, k odbúravaniu priemyslu na Slovensku, k vysťahovalectvu, iredente, k štrajkovému hnutiu, k pozemkovej reforme,

plebiscitu atď. Ďalej materiál k budovaniu štátneho aparátu, k súdnictvu, verejnej správe, školskej otázke, národnostnej otázke, cirkevnej problematike, k voľbám, k vojenskej diktatúre na Slovensku v rokoch 1918—1922 atď.

Novozaložený štát musel vybudovať aj svoje súdnictvo. Pokiaľ išlo o okresné súdy a sborové súdy prvej a druhej stolice spočiatku sa buržoázia uspokojila s prevzatím rakúsko-uhorských predpisov. Úloha vybudovať súdnictvo, previesť na jednotlivých súdoch personálne zmeny a pripraviť unifikáciu súdnictva na Slovensku pripadlo vládnemu referátu pravosúdia.

Materiál k tejto problematike nachádzame zvlášť vo fonde Organizácia súdnictva na Slovensku (1919—1920). Cenné údaje poskytuje aj materiál fondov Vrchný súd v Bratislave 1920—1930 a Vrchný súd v Košiciach 1919—1939 (do r. 1929 Súdna tabula). Krajský súd v Prešove (1921—1934). Prehľad ostatných fondov krajských súdov pozri v predchádzajúcej kapitole. Okrem materiálu k organizácii a zriaďovaniu súdov, ich presonálnemu obsadzovaniu, zmenám obvodov súdov nachádzajú sa tu štatistické prehľady o množstve a druhu agendy vykonávanej súdmi, prehľady o trestných záležitostiach poskytujú prehľad o perzekúcii robotníckeho hnutia, o uplatňovaní zákona na ochranu republiky. Cenné údaje možno čerpať k problémom v súvislosti s riešením národnostnej otázky, dôležité sú osnovy zákonov a vládnych nariadení a k nim pripojené vyjadrenia, pripomienky, doplnky a návrhy súdov na Slovensku. Dôležitou skupinou sú zprávy o činnosti okresných a krajských súdov a súdnej tabuly, zprávy o prehliadke súdov, zprávy o pomeroch vo väzniciach.

Dôležitým fondom najmä z hľadiska perzekúcie robotníckeho hnutia je fond Štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1901—1950 a fond Štátne zastupiteľstvo v Trenčíne (1920—1938).

K tejto skupine patrí aj archívny fond Advokátska komora v Bratislave (1921—1948). Advokátska komora v Martine zahájila činnosť 17. februára 1921 (167/1920), jej činnosť sa vzťahovala na celé Slovensko a v disciplinárnych veciach aj na územie Zakarpatskej Ukrajiny. Podľa zák. č. 167/1920 Zb. z. sa dovtedajšie advokátske komory a ich obvody na území Slovenska v Bratislave, Banskej Bystrici, Prešove a v Košiciach spojili a za sídlo bol určený Martin. V roku 1936 (144/1936) došlo k podstatným zmenám a boli zriadené dve Advokátske komory pre obvod Vrchného súdu Bratislava a Košice. Zákonom č. 195/44 Zb. z. došlo k ďalšej zmene v tom, že obvod Advokátskej komory v Bratislave sa rozšíril na územie celého Slovenska. Fond obsahuje neúplný písomný materiál Advokátskej komory v Martine i Bratislave.

K mechanizmu buržoáznej ČSR patrila aj polícia. Najvýznamnejším z tejto oblasti je fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave (1920—1945). Policajné riaditeľstvo bolo zriadené v zmysle zákona č. 165/1920 vyhláškou Ministerstva vnútra č. 558 z 2. VIII. 1920. Zahájilo činnosť 12. októbra 1920. Územná pôsobnosť v smere štátno-bezpečnostnom zahrňovala spočiatku celé územie Slovenska. V roku 1921 na základe výnosu Ministerstva s plnou mocou rozdelilo

sa Slovensko na 2 oblasti — Bratislava a Košice. Policajné riaditeľstvo pôsobilo v I. inštancii ako samostatný úrad, v II. inštancii podliehalo najskôr ministrovi s plnou mocou, neskôr Krajinskému úradu, v III. inštancii bolo podriadené Ministerstvu vnútra. Vládnym nar. č. 314 z 13. XII. 1939 boli policajné riaditeľstvá na Slovensku vradené v zmysle novej organizácie verejnej správy vnútornej inštančne i služobne do rámca župných úradov. V záležitostiach štátnej bezpečnosti boli podriadené novej zložke Ústredni štátnej bezpečnosti pri Ministerstve vnútra. Nariadením Slovenskej národnej rady č. 6 a č. 7/1945 boli žandárske a policajné formácie rozpustené a pre výkon bezpečnostnej služby sa vytvoril organizačný sbor Národná bezpečnosť.

Policajnému riaditeľstvu v Bratislave pripadlo po zriadení pomáhať budovať organizačnú sieť policajných úradov na Slovensku a to hlavne: Policajné riaditeľstvo v Košiciach, Policajné komisariáty v Komárne, Parkáni (Štúrovo), Lučenci, Rimavskej Sobote, Prešove a Rožňave.

Charakter fondu dáva veľké možnosti pre badateľské využitie, pretože činnosť Policajného riaditeľstva v politickej oblasti zasahovala takmer celé územie Slovenska. Dôležitý dokumentačný materiál sa zachoval z cenzúrnej a dozornej činnosti nad spoločenským a kultúrnym životom a tlačou vo veľkej Bratislave. Veľkú skupinu tvoria písomnosti k dejinám spolkov a iných spoločenských organizácií. Nachádza sa tu materiál o činnosti konfesionálnych spolkov, literárnych a pokrokových organizácií (slobodomurárske lóže, Sväz proletárskych voľnomyšlienkárov, Únia socialistických slobodných mysliteľov a i.). spolkov dobročinných, ochranných, humanitných a podporných (napr. Čsl. Červený kríž, Krajinské ústredie sociálnej starostlivosti o mládež). Sú tu ďalej spolky poľnohospodárske, lesnícke, vinohradnícke, spolky obchodníkov a priemyselníkov, ďalej vedecké, umelecké, študentské, kultúrne, osvetové a výchovné spolky, ďalej spolky dramatické, hudobné a spevácke, telovýchovné a športové spolky (Robotnícka akadémia pre Slovensko, Socialistická akadémia atď.). V každej skupine sú bohato zastúpené spolky a korporácie národnostných menšín Maďarov, Nemcov, Rusínov a Židov. V oddelení stavovských odborových organizácií sú dokumenty k dejinám robotníckeho hnutia. Z ostatných sa zachoval materiál spolkov štátnych a verejných zamestancov, rôzne svojpomocné spolky a družstvá, medzinárodné a národnostné spolky. Dôležitou skupinou písomností Policajného riaditeľstva je materiál politických strán (napr. Československá národná demokratická strana, Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu, Slovenská národná strana, Hlinkova slovenská ľudová strana, Československá strana lidová, Živnostensko-obchodnícka strana stredostavovská, Československá strana národne socialistická, Československá sociálnodemokratická strana robotnícka, Nemecká a Maďarská sociálnedemokratická, Židovská sociálnodemokratická strana, Maďarská národná strana, Slovenská národná pospolitosť, Karpatendeutsche Partei, Maďarské opozičné strany a iné. Veľkú skupinu materiálu tvorí čin-

nosť KSČ. Cenné údaje poskytuje materiál o činnosti politicky exponovaných osôb, o významných predstaviteľoch robotníckeho hnutia a funkcionároch KSČ.

V materiáloch možno študovať i zahraničný a cudzinecký ruch, repatriáciu, emigráciu, vysťahovalectvo a evakuáciu obyvateľstva a sociálne pomery v Bratislave.

K mechanizmu diktatúry čs. buržoázie patrili aj ústavou len čiastočne regulované neštátne organizácie buržoázie. Z týchto predovšetkým systém politických strán, ktorý sa hneď po vzniku ČSR pevne vybudoval, ďalej spoločenské organizácie, najmä záujmové združenia kapitalistov, odborové, telovýchovné, cirkevné organizácie, ktoré boli v ČSR úzko spojené s jednotlivými organizáciami. K tejto skupine patria fondy: Hlinkova slovenská ľudová strana (1921—1945), Deutsche Partei (1935—1945), Ústredná kancelária židovských náboženských obcí (1919—1945).

K problematike povojnových opatrení hospodárskeho rázu na poli priemyslu, obchodu a živností nachádza sa materiál vo viacerých archívnych fondoch. Najdôležitejším pre obdobie prvého desaťročia ČSR je archívny fond Hospodársky úrad pre Slovensko (1919—1928). Úrad bol zriadený na dobu prechodnej potreby vl. nar. 9. 618 Zb. z. a n. zo dňa 22. novembra 1919. Podriadené mu boli župné úrady v zásobovacích záležitostiach, župné obilné úrady a okresné obilné inšpektoráty. Okrem toho vykonával dozor nad Zemským obilným ústavom v Bratislave, Zemskou žatevnou komisiou, Ústredným družstvom, Zemskou hospodárskou radou, Úradom pre znemožnenie úžery atď. Písomnosti fondu informujú o hospodárskej a zásobovacej situácii, o robotníckom hnutí, obsahujú ďalej štatistiku priemyselnej výroby atď. Fond Župný hospodársky inšpektor v Trenčíne (1919—1923) podáva veľmi zaujímavý obraz hospodárskych pomerov v Trenčianskej župe v počiatočných rokoch I. ČSR. Do tejto skupiny patria aj fondy: Inšpekcia štátnych statkov v Bratislave (1925—1935), Zemedelská rada pre Slovensko (1923—1942), Štátne hospodárske riaditeľstvo pre Slovensko (1919—1922), Štátny ústav pre zveľaďovanie živností (1924—1950).

Do prvých rokov ČSR zapadá aj významný zásah do právnej úpravy družstevných pomerov, ktorý pripravil v ďalších rokoch hospodársku expanziu českého agrárneho kapitálu na Slovensku. K tejto skupine patria archívne fondy: Ústredné družstvo (1919—1950), Sväz hospodárskych družstiev verejných obilných skladíšť na Slovensku (1925—1948), Družstvo pre nákup strojov (1926—1948), Sväz mliekárskych družstiev (1930—1950), Sväz bryndziarskeho a mliekárskeho priemyslu na Slovensku (1935—1947).

Z hľadiska vývoja v oblasti vodnej dopravy je dôležitý materiál Poriečneho plavebného úradu (1920—1950) ako orgán 1. stolice, podliehajúci Čsl. plavebnému úradu.

Pre celú finančnú správu na území Slovenska, pokiaľ nepatrila do pôsob-

nosti nižších finančných orgánov zriadil Minister s plnou mocou Generálne finančné riaditeľstvo pre Slovensko (1918—1938). Boli mu podriadené všetky finančné úrady a orgány na Slovensku a pôsobili do konca roku 1938. Archívy bánk na Slovensku sú opatrované v archíve Oblastného ústavu Štátnej banky v Bratislave. ŠSÚA opatruje len archívny fond Tatra banka (1886 — 1948).

Hnutie robotníckej triedy, najmä však poľnohospodárskeho robotníctva a malého roľníctva prinútilo Národný výbor vydať zákon 32/18 o obstavení veľkostatkov. Proti pozemkovej reforme nemohla sa v tomto revolučnom období postaviť ani buržoázia. Dňa 16. apríla 1919 bol vydaný záborový zákon (215/18), obsahujúci hlavné zásady pre prevzatie a rozdelenie veľkého pozemkového majetku. V januári 1920 bol vydaný prídelový zákon (81/20) obsahujúci podrobné predpisy o spôsobe prideľovania zabranej pôdy a v apríli náhradový zákon (329/20, novela 220/22), ktorý stanovil predpisy pre prevzatie zabraného majetku štátom a pre stanovenie preberacej ceny. Spôsob poskytovania úveru riešil zákon úverový (166/20). Tieto zákony boli podkladom pre vykonanie pozemkovej reformy. Obraz o pozemkovej reforme na Slovensku podáva komplex archívnych fondov sústredených v ŠSÚA. Nachádzajú sa tu fondy: Štátny pozemkový úrad v Prahe (1919—1938), Fond pre zaopatrenie zamestnancov veľkostatkov (1920—1950), Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave (1921—1938), Stavebný dozor Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií na Slovensku (1931—1938), Štátna obvodová úradovňa pre pozemkovú reformu v Bratislave (1920—1949), Štátna obvodová úradovňa pre pozemkovú reformu v Prešove (1920—1949), Štátna obvodová úradovňa pre pozemkovú reformu vo Zvolene (1922—1949). Fondy: Prídelový komisár v Bratislave (1921—1935), v Košiciach (1922—1934), v Levoči (1922—1952), v Lučenci (1922—1938), Martine (1924—1934), Michalovciach (1921—1935), Nitre (1921—1939), Nových Zámkoch (1930—1938), Prešove (1921—1935), Rožňave (1923—1938), Šahách (1923—1934), Trenčíne (1920—1939), Zlatých Moravciach (1922—1939) a vo Zvolene (1923—1935). Archívne fondy prvej Československej pozemkovej reformy obsahujú materiál k rozsiahlej úprave pozemkovej držby, poskytujú materiál o realizácii uvedených právnych noriem.

Z úseku zdravotníctva nachádzame materiál vo fonde Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (1919—1928). Expozitúra mala za úlohu sprostredkovať styk ministerstva s úradmi na Slovensku, informovala ministerstvo o pomeroch verejného zdravotníctva na Slovensku, robila návrhy na tvorenie zdravotníckych obvodov obcí, na obsadenie miest obvodných a okresných lekárov, štátnych policajných lekárov a konala prípravné práce k unifikácii právneho poriadku v rezorte zdravotníctva a telesnej výchovy.

Čiastočný obraz o problematike školstva podáva archívny fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (1919—1938).

Vo všetkých štátnych archívoch sa nachádzajú aj materiály škôl a školských inšpektorátov.

Po vzniku I. ČSR nebola zavedená jednotná forma verejnej správy na celom území. Na Slovensku trvalo župné zriadenie — s určitými organizačnými a a funkcionálnymi zmenami až do konca roku 1922. Hranice žúp sa v tomto období nemenia, výnimku tvoria iba pohraničné oblasti. Kompetenciu hlavného župana a podžupana preberá vládou menovaná osoba: župan, ktorý potom reprezentuje politickú i verejnosprávnu vrchnosť v príslušnej župe. Valné zhromaždenia municipiálneho výboru sa už nezvolávali, na ich miesto nastúpil *administratívny* výbor, skladajúci sa zo župných úradníkov, zástupcov štátnych úradov a zo zástupcov politických strán v župe, ktorých menoval župan. Župné úrady v tejto forme pôsobili až do konca roku 1922. Prehľad archívnych fondov žúp sme uviedli v predchádzajúcej kapitole.

Od. 1. januára 1923 vstúpil v platnosť zák. č. 126 zo dňa 29. februára 1920, ktorým boli vytvorené župné úrady s novými hranicami i novou kompetenciou. Tento zákon bol vydaný v záujme zjednotenia a zároveň poštátnenia verejnej správy a malo byť podľa neho územie štátu rozdelené na 21 žúp. Župné úrady boli však zariadené len na Slovensku.

Popri hájení štátnych záujmov zostala v župe zachovaná i časť samosprávy. Pri každom župnom úrade sa zriadilo župné zastupiteľstvo, ktoré malo 35 volených členov. Župné zastupiteľstvo sa malo starať o administratívne a hospodárske záležitosti župy. Malo i obmedzenú normotvornú pôsobnosť. Mohlo totiž vydávať podrobnejšie predpisy k zákonom Národného zhromaždenia, ak ho vláda k tomu výslovne oprávnila, vydávať štatúty pre župné ústavy a zariadenia a vydávať predpisy o správe majetku župy, okresov a obcí ako právnických osôb.

Župné úrady boli na Slovensku v činnosti do 1. júla 1928, kedy na základe zák. č. 126/1927 Zb. z. a n. prešla ich právomoc sčasti na novozriadený Krajinský úrad, sčasti na okresné úrady.

V štátnych archívoch sú opatrované nasledujúce archívne fondy žúp: Bratislavská župa (1923—1928), Košická župa (1923—1928), Nitrianská župa (1923—1928), Pohronská župa I (1923—1928), Podtatranská župa (1923—1928), Expozitúra Podtatranskej župy v Rožňave (1923—1928), Považská župa (1923—1928).

Významným medzníkom v správnom vývoji predmníchovskej republiky bol zákon o organizácii politickej správy (125/27) prevedený v roku 1928. Zákon bol jedným z najvýznamnejších legislatívnych aktov vrcholiacej stabilizácie buržoázneho panstva v predmníchovskej republike. Presadila ho vláda panskej koalície v samotný predvečer krízy a bol vydaný formálne ako novela k župnému zriadeniu. Prevedená reakčná reforma znamenala pre panstvo buržoázie nutnú správnu unifikáciu pre celé územie štátu a dala vládu v zemiach a okresoch do rúk zemských prezidentov a okresných náčelníkov a im

podriadenému byrokratickému aparátu. Samospráva bola postavená pod kontrolu byrokratického aparátu, čo znamená, že reformou politickej správy z roku 1927 bola prakticky likvidovaná samospráva okresov a zemí. Pozitívna črta novej organizácie sa prejavila len v návrate od župného zriadenia k organizácii podľa zemských celkov. Slovensko vystupovalo tu prvýkrát v organizácii správy predmníchovskej republiky ako „krajina". Zároveň bola prenesená pôsobnosť ministerstva pre Slovensko na Krajinský úrad v Bratislave (94/28). V čele boja proti novej organizácii politickej správy stála Komunistická strana Československa. V tomto období bola dovršená aj výstavba justičného aparátu zjednotením a zavedením nových názvov riadnych súdov.

Obraz o druhom desaťročí existence Československej republiky podávajú hlavne archívne fondy: Slovenské oddelenie Ministerstva vnútra (1927—28), Krajinský úrad (1928—1939) a fondy okresných úradov, ktoré sú opatrované v okresných archívoch.

Nariadením Ministerstva vnútra č. 2048/1927 zo dňa 3. februára 1927 funkciu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska prevzalo Slovenské oddelenie Ministerstva vnútra v Bratislave, ktoré prakticky pokračovalo ďalej v dovtedajšej kompetenčnej náplni svojho právneho predchodcu. Slovenské oddelenie Ministerstva vnútra existovalo len pomerne krátky čas (február 1927 — 1. júl 1928) do vzniku krajinského zriadenia.

Zákonom č. 125/27 Zb. z. a n. bol zriadený Krajinský úrad dňom 1. júla 1928. Krajina mala svoje vlastné orgány. Do prvej skupiny patrili byrokratické orgány štátnej správy, ktoré boli menované a síce: krajinský prezident, jeho námestníci a úradníci Krajinského úradu. Druhú skupinu tvorili volené orgány, resp. ustanovené kombinovaným spôsobom, tj. sčasti voľbou, sčasti menovaním. Medzi tieto orgány sa počítali: Krajinské zastupiteľstvo, krajinský výbor a krajinské komisie. Účasť ľudových zastupiteľských sborov bola obmedzená na minimum a samosprávne orgány stratili charakter samostatných korporácií. Samospráva se stala len tieňom bývalej samosprávy a dostala sa celkom do područia byrokratického aparátu.

V dôsledku zmenených politických pomerov na Slovensku po 6. októbri 1938 nastáva kompetenčný dualizmus medzi Krajinským úradom a Ministerstvom vnútra slovenskej krajiny. Krajinský úrad zanikol definitívne dňom 31. XII. 1939 (zák. č. 190/39 Zb. z.). Fond Krajinského úradu vzhľadom na pôsobnosť a kompetenciu úradu je dôležitým prameňom k poznaniu politického, hospodárskeho, kultúrneho i sociálneho života na Slovensku v tridsiatych rokoch.

Veľká hospodárska kríza v rokoch 1929—33 zasiahla aj finančné hospodárenie jednotlivých obcí a okresov. Zákon č. 69/1935 Zb. z. a n. bol zriadený pomocný fond pre úpravu dlhov okresov a obcí, úlohou ktorého bolo pomáhať finančne slabším okresom a obciam. Materiál k tejto problematike sa zachoval vo fonde Krajinský pomocný fond pre úpravu dlhov okresov a obcí (1935—1949).

Po utvorení Československej republiky bola správa baní a hút na Slovensku odlišná od správy banských a hutných podnikov v historických zemiach. Koncom decembra 1918 zriadený Vládny komisariát pre banské a hutnícke podniky a zariadenia spojoval správu slovenských štátnych banských a hutných závodov po hospodárskej a technickej stránke so správou všetkých slovenských banských a hutných závodov po stránke banskej administratívy. Už v júli 1918 sa však pre hospodársku a technickú správu štátnych banských a hutných závodov na Slovensku vytvoril zvláštny úrad a to Vládny komisariát pre štátne bane a huty, pozdejšie premenovaný na Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku. Od tejto doby bola hospodárska a technická správa štátnych banských a hutných závodov oddelená od banskej administratívy, t. j. od riadenia právnych, banskopolicajných a iných podobných záležitostí štátnych i súkromných banských a hutných podnikov. Za tzv. slovenského štátu sa na forme riadenia štátnych banských a hutných závodov v podstate nič nezmenilo.

Banskú administratívu mal na starosti od roku 1919 Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave. Predstavoval až do 1. mája 1934 druhoinštančnú vrchnosť v riadení právnych záležitostí a banskopolicajného dozoru. Snaha po unifikácii viedla k zriadeniu inštitúcií pre banskú administratívu s trojinštančným postupom aj na Slovensku. 1. mája 1934 vznikli prvoinštančné revírne banské úrady a druhoinštančné Banské hejtmanstvo v Bratislave, podriadené ako tretej inštancii do októbra 1938 VIII. odboru Ministerstva verejných prác v Prahe a po 14. marci 1939 Ministerstvu dopravy a verejných prác, I. odbor, 4. oddelenie. Banským zákonom č. 15 z 18. januára 1940 sa zúžilo trojinštančné pokračovanie vo veciach banskej administratívy. V rokoch 1920—1946 sa založili aj dve celoslovenské záujmové inštitúcie banských a hutných podnikateľov. Bol to Sväz banských a hutníckych podnikov na Slovensku a Slovenský banský revír.

Dokumentačný materiál nachádzame k tejto problematike v archívnych fondoch: Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody v Bratislave (1919—1926); Ministerstvo verejných prác v Prahe, VIII. odbor (1926—1939); Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave (1938—1951); Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave (1919—1933), Banské hejtmanstvo v Bratislave (1934—1940); Banská administratíva (1938—1951), Sväz banských a hutníckych závodov na Slovensku v Bratislave (1931—1945) a Slovenský banský revír (1926—1948).

Po štátoprávnej zmene v roku 1918 došlo k rôznym organizačným zmenám i v nižších riadiacich orgánoch. Zachovali sa fondy Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici (1919—1945), Štátne banské riaditeľstvo v Kremnici (1919—1945) a Štátne banské závody v Hodruši (1923—1946).

Banské kapitanáty boli zrušené zákonom o zriadení a pôsobnosti banských úradov z 28. marca 1928 č. 57 Zb. z. a n., ktorý však nadobudol platnosť až

vládnym nariadením č. 57/1934 z 23. marca 1934. Miesto nich boli zriadené revírne banské úrady, ktoré vykonávali svoju činnosť od 1. mája 1934 do 31. januára 1940, kedy boli zmenené na obvodné banské úrady.

Banská inšpekcia bola zákonom č. 178/1934 Zb. z. a n. zverená Ústrednému banskému inšpektorátu pri Ministerstve verejných prác v Prahe a banským inšpektorátom pri revírnych banských úradoch. Svoju činnosť započali začiatkom roku 1935. Úlohou banských inšpektorátov bolo dozerať na zachovávanie opatrení a nariadení o ochrane života a zdravia osôb zamestnaných v baníctve a predpisov o pracovnom pomere zamestnancov v baníctve, ochrana cudzieho majetku na povrchu proti nebezpečiam z prevádzania baníctva.

V roku 1940 došlo k novej reorganizácii banských úradov. Revírne banské úrady boli zrušené a miesto nich boli ustanovené obvodné banské úrady, ktoré začali činnosť 1. februára 1940. Právomoc banských úradov určil zákon o zriadení a pôsobnosti banských úradov z 18. januára 1940. Zo skupiny archívnych fondov obvodných banskopolicajných orgánov sa zachovali: Revírny banský úrad v Banskej Bystrici (1934—1939), Revírny banský úrad v Spišskej Novej Vsi (1934—1939), Revírny banský úrad v Rožňave (1934—1940), Banský inšpektorát v Banskej Bystrici (1935—1940), Banský inšpektorát v Spišskej Novej Vsi (1935—1940), Obvodný banský úrad v B. Bystrici (1940—1944), Obvodný banský úrad v Spišskej Novej Vsi (1940—1953) a Banský kapitanát v Košiciach (1938—1945).

Časť III. Archívne pramene k obdobiu rokov 1939—1945

Vznik a existencia tzv. slovenského štátu ako druhej formy fašistickej okupácie Československej republiky v porovnaní s Čechami a Moravou má svoj odraz aj v zachovaných archívnych prameňoch k dejinám štátu a práva. Po vytvorení Slovenského štátu vybudovala si klérofašistická buržoazia svoj mocenský štátny aparát, ktorého spisový materiál tvorí základné pramene pre štúdium právneho vývoja v tomto období. Základné archívne fondy ústrednej povahy, ktorých spisový materiál je nezbytný ku štúdiu všetkých otázok súvisiacich s právnym vývojom sa nachádzajú v ŠSÚA.

Základným a pomerne nejucelenejšie zachovaným je archívny fond Snemu slovenskej republiky (1938—1945), ktorý podáva všestranný pohľad na úlohu snemu pri vyhlásení Slovenského štátu, na otázky súvisiace s prijatím ústavy, zavádzaní totalitného režimu, na úlohu snemu v systéme najvyšších orgánov štátnej moci, na úlohu HSĽS, Hlinkovej gardy, nemeckých beráterov a poradcov, štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny na Slovensku, nemecko-slovenské vzťahy v tomto období, riešenie židovskej otázky, zriaďovanie rôznych ústavov a inštitúcií, k medzištátnym obchodným zmluvám, zahraničnému obchodu, k školským a kultúrnym otázkam, ako aj na vnútorný rozklad režimu, hlavne v období Slovenského národného povstania. V písomnostiach Kancelárie a sekretariátu snemu sú dôležité najmä zprávy z jednotlivých zasadnutí snemu, zprávy pre STK. Dôležitú skupinu tvoria písomnosti zo zasadnutí snemových výborov.

Cenné pramene sústreďuje fond Kancelária prezidenta republiky (1939—1945) a Úrad predsedníctva vlády (1938—1945) i keď sa tieto archívne fondy nezachovali úplne. Písomnosti informujú o politických pomeroch na Slovensku, o organizácii a organizačných zmenách centrálnych úradov, o rozpustení politických strán, kultúrnych a iných spolkov, štátnom rozpočte, o programe vládnej činnosti, o záležitostiach vojenských, o vojenských opatreniach v súvislosti s frontovými udalosťami, evakuácii obyvateľstva, o činnosti vládnych poverencov na východnom Slovensku. Nachádzajú sa tu ďalej pripomienky k osnovám zákonov a nariadení, dôvodové zprávy, záznamy o ústnych vyhláseniach predsedu vlády na sneme, výťahy zo zápisníc ministerskej rady a Štátnej rady a úradné záznamy zo zasadnutí vlády, dokumenty k rasovej protižidovskej po-

litike vlády a ku konfesionálnym otázkam. Samostatné skupiny v tomto archívnom fonde tvoria písomnosti týkajúce sa činnosti Úradu propagandy, Štátneho štatistického úradu a Štátneho sekretariátu nemeckej národnej skupiny na Slovensku.

Veľmi medzerovite sa zachoval písomný materiál Ministerstva vnútra (1938—45), prevažná časť materiálu je z rokov 1940—1941. Napriek tomu sa vo fonde nachádza dôležitý pramenný materiál k problematike výstavby štátneho aparátu, bezpečnostných zložiek a k politickej situácii na Slovensku v období Mníchova a po ňom. Nachádza sa tu materiál o rozpustení KSČ, odborov, o prenasledovaní osôb podozrivých z protištátnej činnosti, o nespokojnosti obyvateľstva s politickými pomerami, o perzekúcii českých príslušníkov na Slovensku, situačné správy o okupácii slovenského územia nemeckým vojskom, o úprave hraníc medzi Poľskom a Nemeckom, správy o politických pomeroch na okupovanom území južného Slovenska. Politické pomery v jednotlivých okresoch sa odrážajú v situačných správach. Nachádzajú sa tu materiály o najímaní slovenských robotníkov na práce do Nemecka, menové opatrenia Slovenskej národnej banky, hospodárske a finančné záležitosti štátnych úradov, organizačné záležitosti okresných úradov a súdov, záznamy o uskutočňovaní kontroly okresných úradov, záverečné účty obcí, o zmenách v obvodoch obecných a obvodných notárskych úradov. Písomnosti informujú aj o pracovných táboroch asociálnych živlov a hlavne o rasovej diskriminácii židovských príslušníkov.

V administratívnych odboroch sa nachádza materiál o poistovacom systéme robotníkov, súkromných a verejných úradníkov, o revíznej činnosti Min. vnútra nad zdravotnými a sociálnymi ústavmi a zariadeniami.

Medzi prvými ministerstvami, ktoré vznikli tesne po vydaní zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. bolo Ministerstvo hospodárstva Slovenskej krajiny (1938—45). Ministerstvo malo priamy dosah a kontrolu nad kľúčovými odvetviami hospodárstva. Na základe vládneho nariadenia č. 137/1938 a nar. s mocou zákona č. 327/39 Sl. z. bol minister hospodárstva splnomocnený dosadzovať vládneho komisára do všetkých výrobných a obchodných podnikov. Ministerstvu hospodárstva pripadla rozsiahla pôsobnosť týkajúca sa židovských podnikov a v oblasti arizácie. V roku 1942 prevzalo Ministerstvo hospodárstva do svojej úradnej právomoci výkon priameho dozoru nad Ústredným hospodárskym úradom, podliehajúcim dovtedy Úradu predsedníctva vlády. Tým sa v Ministerstve hospodárstva sústredila prakticky celá agenda súvisiaca s hospodárskymi opatreniami vlády voči židovským príslušníkom na Slovensku.

S účinnosťou zákona o verejnej správe vnútornej zverila sa Ministerstvu hospodárstva riadiaca činnosť nad správnymi orgánmi prvej a druhej inštancie, týkajúce sa záležitostí hospodárskej povahy. Ministerstvo vykonávalo ďalej zákonné ustanovenia a nariadenia o reorganizácii hospodárskych organizácií a o zriaďovaní nových hospodárskych spoločností, úradov a ústavov. Do

právomoci Ministerstva hospodárstva spadala aj právomoc riadiť cestovný ruch na Slovensku. Archívny fond Ministerstva hospodárstva obsahuje teda dôležitý materiál najmä k hospodárskej problematike, k problému prenikania nemeckého kapitálu na Slovensko, k zásobovaniu obyvateľstva, k sociálnym a hospodárskym bojom robotníctva, k židovskej otázke, národnostnej otázke a pozemkovej reforme.

Do tejto oblasti patrí aj fond Ministerstva dopravy a verejných prác (1938—1945). V ŠSÚA nie je doteraz sústredený materiál železničného rezortu (A) tohoto ministerstva. Rezort B Ministerstva dopravy a verejných práci riadil poštovú službu na Slovensku a rezort C — verejné práce. Cenným študijným prameňom sú zápisnice zo zasadnutí jednotlivých odborov ministerstva, dôvodové zprávy k osnovám zákonov a nariadení, zprávy o poštovej cenzúre, o výstavbe dopravných objektov, železníc, elektrifikácii vidieka a o jednotlivých medzinárodných dopravných dohodách. Významné sú písomnosti týkajúce sa opatrení po vypuknutí Slovenského národného povstania. Ďalej materiál ku komunikačným problémom v tomto období na Slovensku a k úlohe nemeckého dôstojníka — zpravodajcu nemeckej armády, jeho zasahovanie do zriaďovania telefonických a telegrafických relácií na území Slovenska.

Z rezortu verejných prác nachádzajú sa dokumenty k hospodárskej politike, k hospodárskym rokovaniam medzi Slovenskom a Nemeckom, k výstavbe dôležitých objektov (hydrocentrál, elektrární, ciest atď.) a verejných budov.

Pre agendu spojenú s riešením židovskej otázky na Slovensku sa zriadila pri Úrade predsednictva vlády Hospodárska úradovňa Predsedníctva vlády (1940). Normotvorná a riadiaca činnosť súvisiaca s hospodárskou i občianskou diskrimináciou židovských príslušníkov prislúchala osobitnému poradnému sboru pôsobiacemu pri Hospodárskej úradovni Predsednictva vlády. Tieto ustanovenia sa pozmenili nariadením vlády zo dňa 16. septembra 1940 č. 222/40 Sl. zák., ktorým vznikol Ústredný hospodársky úrad (1940—1945) s obdobným poslaním ako Hospodárska úradovňa Predsedníctva vlády. Písomnosti oboch fondov obsahujú dôležitý materiál k riešeniu tzv. židovskej otázky na Slovensku. Sú to návrhy a pripomienky na riešenie židovskej otázky na Slovensku, spolupráca ÚHU s orgánmi HSES, Deutsche Partei, hospodárske opatrenia, arizácia podnikov a likvidácia židovských podnikov.

Pramenný materiál k prevádzaniu pozemkovej reformy v rokoch 1939—1945 sa nachádza vo fondoch: Štátny pozemkový úrad v Bratislave (1939—1945), Pracovné skupiny Štátneho pozemkového úradu v Bratislave (1941—1945) a Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov (1942—1948).

Štátny pozemkový úrad započal činnosť 13. marca 1940 a ťažisko jeho činnosti spočívalo spočiatku v dokončení starej pozemkovej reformy. Najdôležitejšou jeho úlohou bolo však vykonanie novej pozemkovej reformy podľa zák. č. 46/40 Sl. zák. o pozemkovej reforme. Rozsah agendy sa zväčšil vydaním tzv. židovského kódexu, nariadením o právnom postavení židov č. 198/41,

ktorým sa dňom 1. novembra 1941 všetok nehnuteľný majetok stal vlastníctvom štátu. Pre zabezpečenie hospodárenia na židovských poľnohospodárskych veľkostatkoch sa zriadil Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov. Pre vykonávanie pozemkovej reformy na židovských majetkoch boli zriadené pracovné skupiny, ktoré boli organizačnou zložkou Štátneho pozemkového úradu. Prevažná časť písomností pracovných skupín je sústredená v ŠSÚA, časť materiálu sa nachádza doteraz v niektorých okresných archívoch.

K problematike hospodárskeho vývoja, i zasahovania štátu do národného hospodárstva podávajú obraz aj fondy: Najvyšší úrad hospodársky (1939), Najvyšší úrad pre zásobovanie (1942—1945), Najvyšší kontrolný dvor (1939—1945), Lesnícka a drevárska ústredňa na Slovensku (1939—1950), Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov (1937—1948), Správny výbor Oravského komposesorátu (1927—1944), Úrad pre ochranu živnostenského vlastníctva (1939—1950), Obilná spoločnosť pre Slovensko (1939—1948), Ústredňa slovenských celulóziek (1939—1942). Významným fondom je v tejto skupine Ústredné združenie slovenského priemyslu (1940—1950), ktoré bolo záujmovou zamestnávateľskou organizáciou a ústrednou organizáciou slovenského priemyslu.

V celej skupine týchto fondov možno sledovať cesty prenikania nemeckého finančného kapitálu na Slovensko, otvorené drancovanie Slovenska, zapájanie slovenského priemyslu do nemeckej vojnovej výroby a koloniálne postavenie Slovenska voči nacistickému Nemecku. V nich sa odráža aj proces rasovej diskriminácie, arizácie, prevádzanie pozemkovej reformy a celková fašistická podstata majetkového práva.

O otázkach školstva, kultúry a osvety a ich právnej úprave poskytujú čiastočne pramenný materiál fondy Ministerstvo školstva a národnej osvety (1938—1945), ktoré je však zachované len veľmi torzovite a fond Slovenská liga (1930—1953). Z činnosti nemeckého vlastivedného inštitútu (Institut für Heimatsforschung 1939—1944) v Kežmarku sa zachovalo tiež torzo materiálu.

O súdnej organizácii, výkone súdnictva sú zdrojom prameňov hlavne fondy Ministerstvo pravosúdia (1938—1945), Najvyšší správny súd (1939—1945) a Hlavný súd v Bratislave (1939—1940). Fondy krajských súdov sú uvedené v prvej kapitole. Písomnosti okresných súdov tvoria súčasť fondov okresných archívov.

Písomnosti Ministerstva pravosúdia sa zachovali iba torzovite a obsahujú predovšetkým materiál a údaje o organizácii a náplni práce súdov a úradov verejnej obžaloby a informujú o pomeroch vo väzniciach. Fondy Najvyšší správny súd a Hlavný súd v Bratislave i keď sa zachovali len torzovite obsahujú materiál k organizácii a zriaďovaniu súdov na Slovensku po rozbití Československej republiky, k likvidácii súdov na obsadenom území južného a východného Slovenska, k zákonodarnej činnosti a k otázkam vykonávania a budovania štátneho aparátu tzv. slovenského štátu.

Z archívnych prameňov politických strán sa zachovala časť písomného materiálu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (1921—1945). Archívny fond Deutsche Partei (1935—1945), v ktorom sa nachádza i materiál Karpatendeutsche Partei poskytuje materiál k problematike o činnosti Nemcov a ich organizácii na Slovensku, o stykoch Karpatendeutsche Partei s funkcionármi Sudetendeutsche Partei, o činnosti jej poslancov, nemeckých školách, spolkoch, osvetovej činnosti a volebných záležitostiach. K tejto skupine možno počítať aj fond Arbeitsfront der Volksdeutschen (1938—1945) ako materiál nemeckej odborovej organizácie na Slovensku, ktorý obsahuje dokumenty k sociálnym a pracovným otázkam, k mzdovej politike a pomerom, k pracovnému nasadeniu mužov, žien i mládeže do priemyslu a k organizácii Nemcov ako aj ich činnosti v rôznych oblastiach politického, kulturného a hospodárskeho života na Slovensku.

K problematike južného územia Slovenska, okupovaného hortyovským Maďarskom poskytuje materiál fond Slovenskej národnej strany, ktorá pôsobila ako politická predstaviteľka slovenskej menšiny v Maďarsku.

Po rozbití ČSR sa na území tzv. slovenského štátu prikročilo k reorganizácii vnútornej verejnej správy. Dňom 31. 12. 1939 sa zrušil Krajinský úrad a okresné samosprávy zriadené zák. č. 125/1927 Zb. a. a n. a ich majetok, fondy, záväzky a majetkové práva prešli sčasti na štát, sčasti na novozriadené župné úrady vytvorené zákonom č. 190/1939 Sl. z.

Do pôsobnosti novozriadených 6 župných úradov bola presunutá pôsobnosť býv. Krajinského úradu. Týmto zákonom sa tiež zrušili priemyselné inšpektoráty, poľnohospodárske stavebné správy Krajinského úradu a úrady potravinárskych inštruktorov, ktorých celá agenda prešla na župné úrady. Podľa vládneho nar. č. 314/1939 Sl. z. boli policajné riaditeľstvá a štátne policajné úrady inštančne a služobne vradené do organizácie tých župných úradov, v obvode ktorých vykonávali bezpečnostnú službu. Župné úrady sa stali aj odvolacou inštanciou proti rozhodnutiam okresných súdov.

Župy boli tiež samosprávnymi inštitúciami, i keď táto samospráva bola viac-menej formálna. Úlohy samosprávy uskutočňovali župné samosprávne sbory: župný výbor a župné komisie.

Župné úrady zanikli prakticky postupne pri oslobodzovaní Slovenska Sovietskou armádou. Právne boli zrušené nariadením Slovenskej národnej rady č. 96 zo dňa 23. augusta 1945.

Zachovali sa fondy: Bratislavská župa (1940—1945), Trenčianská župa (1940—1945), Nitrianská župa III (1940—1945), Pohronská župa II (1940—1945), Tatranská župa (1940—1945), Šarišsko-zemplínská župa (1940—1945). Policajné riaditeľstvo v Prešove (1939—1944) — po vyhlásení viedenského verdiktu bolo Policajné riaditeľstvo premiestnené z Košíc do Prešova. Od roku 1940 bolo včlenené do organizácie Šarišsko-zemplínskej župy, avšak vo veciach štátnej bezpečnosti podliehalo priamo Ústredni štátnej bezpečnosti

v Bratislave. Do tejto skupiny patria aj písomnosti fondu Vládny dôverník pre Zemplín (1939) so sídlom v Michalovciach. Vládny dôverník bol vymenovaný ministrom vnútra Slovenskej krajiny a z obvodu svojej pôsobnosti podával vláde zprávy o otázkách politických a štátobezpečnostných.

Cenné údaje o rozklade fašistického štátneho aparátu tzv. Slovenského štátu v období Slovenského národneho povstania až do oslobodenia a o tom, že slovenská klérofašistická klika slúži otvorene nemeckému fašizmu podávajú fondy Vládny poverenec v Banskej Bystrici (1944—1945) a Vládny poverenec pre Východnú oblasť (1944—1945). Inštitúcia vládnych poverencov bola zriadená vl. nar. č. 169/1944. Bolo to urobené v dôsledku Slovenského národného povstania a partizánskej činnosti, ktorá znemožňovala fašistickej bratislavskej vláde obnoviť svoje panstvo nad celým územím Slovenska. Vládny poverenec mal sprostredkovať styk územia s ústrednou štátnou správou tam, kde tento bol sťažený a bol oprávnený robiť opatrenia pre zabezpečenie riadneho chodu štátneho života a to aj vo veciach patriacich do pôsobnosti členov vlády, ministerstiev a iných ústredných úradov. Pri vykonávaní svojej právomoci mohol sa odchýliť aj od platných právnych predpisov. Jeho opatrenia boli záväzné pre všetky úrady, ústavy, podniky, fondy a ustanovizne štátu a štátom spravované, ako aj všetky iné verejnosprávne korporácie a ustanovizne. Vládny poverenec mohol tiež pričleniť časti správnych obvodov štátnej a verejnej správy ku kominikačne najbližšiemu úradu, ak príslušný nadriadený úrad nemohol v nich vykonávať svoju pôsobnosť.

Pre štúdium pomerov na území dočasne okupovanom hortyovským Maďarskom je nepostrádateľný písomný materiál centrálnych úradov uložených v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti. V štátnych archívoch Košice a Radvaň a pobočke ŠA v Nitre zachovali sa archívne fondy župných úradov z tohoto územia.

Na základe viedenskej arbitráže v r. 1938 južná časť Slovenska pripadla Maďarsku. Po prechodnej vojenskej správe snahou maďarskej štátnej moci bolo prispôsobiť správu tohto územia k vtedajšej verejnej správe v Maďarsku, a to predovšetkým obnovením žúp so slúžnovskými okresmi. Vláda to uskutočnila nariadením z 18. decembra 1938 č. 330/1938 M. E (RT 1938 IV. 2910 n.) Právomoc žúp sa zakladala i naďalej na príslušných ustanoveniach zák. čl. 21/1886 o municipiach, pozmenených ustanoveniami zák. č. 130/1929. Župu ako municipium i naďalej zastupoval municipiálny výbor. Kompetencia hlavného župana, podžupana, župného právneho zástupcu, ako i iných orgánov župy sa riadila ustanoveniami zák. čl. 21/1886. Župný verejnosprávny výbor pôsobil i v tomto období v zmysle predpisov zák. čl. 6/1876 v znení neskorších pozmeňujúcich zákonov a nariadení.

Zachovali sa písomnosti fondov: Verejnosprávny výbor Komárňanskej župy II (1938—1945), Verejnosprávny výbor Tekovsko-hontianskej župy (1938—1945), Abovsko-turnianska župa (1939—1945), Zemplínska župa

(1938—1944), Gemer-malohontská župa III (1940—1944), Novohradská župa II (1942 — 1944).

Na južnom území Slovenska, ktoré viedenská arbitráž v r. 1938 pririekla Maďarsku sa zriaďovali aj finančné správy. Ich územná pôsobnosť sa nelíšila od finančných riaditeľstviev v býv. Uhorsku, pretože sa vzťahovala na územie jednej župy a municipialneho mesta v župe. K tejto problematike sa zachovala časť fondu Maďarské královské finančné riaditeľstvo v Košiciach (1939—1944).

Predložená práca o archívnych prameňoch k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu zhrňuje výsledky nášho výskumu a vychádza hlavne z doteraz vyhotovených i publikovaných Sprievodcov po fondoch a inventárov a katalogov archívnych fondov. Zamerali sme svoju pozornosť hlavne na fondy Štát. slov. ústred. archívu a štátnych archívov, ktoré obsahujú najdôležitejší materiál k dejinám štátu a práva. Treba však aspoň krátko konštatovať, že i v okresných archívoch nachádza sa materiál k tejto problematike. V okresných archívoch nachádzajú sa fondy okresných úradov, obvodných notariátov, mestských úradov, magistrátov, mestských notárskych úradov do roku 1945, ďalej písomnosti úradov práce, verejných sprostredkovatelien práce, katastrálnych meračských úradov, okresná starostlivosť o mládež, potom fondy okresných súdov, písomnosti daňového úradu a daňovej správy, dôchodkového kontrolného úradu a finančnej stráže, ďalej písomnosti škôl, školských stolíc a inšpektorátov, osvetových zariadení, spolkov, politických strán a spoločenských organizácií, písomnosti zdravotníctva a sociálnych inštitúcií, ďalej hospodárskych organizácií, podnikov a spolkov. Podrobné uvádzanie týchto fondov by vyžiadalo mnoho miesta a nepokladali sme to za účelné.

Chceli by sme ďalej upozorniť, že k problematike dejín štátu a práva poskytujú pramenný materiál aj pozostalosti významných politických a kultúrnych činiteľov uchovávané v ŠSÚA a štátnych archívoch, o ktorých podrobnejšie údaje podáva Sprievodca po fondoch príslušného archívu.

Prehľad archívnych fondov k dejinám štátu a práva na Slovensku v slovenských archívoch je do istej miery priekopnícka práca a má ďaleko k dokonalosti. Snažili sme sa však upozorniť právnych historikov na najdôležitejšie fondy so želaním, aby im poslúžil v ďalšej práci ako orientačná pomôcka.

L. Hubenák: Archivquellen zur Geschichte des Staates und Rechtes in der Slowakei während des Kapitalismus (1848—1945).

(Zusammenfassung)

Die Studie bietet eine Uebersicht der Archivquellen zur Geschichte des Staates und Rechtes in der Slowakei während des Kapitalismus (1848—1945). Die Einleitung enthält eine kurzgefaßte Schilderung der Entwicklung des Archivwesens in der Slowakei und eine Uebersicht der Archive und ihrer Organisationsstruktur in der Slowakei in der gegenwärtigen Zeit. Die Arbeit weist auch auf weitere Archive hin, in denen sich Material zur Geschichte des Staates und Rechtes in der Slowakei befindet (z. B. das Staatliche Zentralarchiv, das Archiv des Institutes für die Geschichte der Tschechoslowakischen Kommunistischen Partei in Prag usw.), und ferner auf ausländische Archive, insbesondere auf das Ungarische Landesarchiv und die Archive in Wien, in denen sich infolge der vorangehenden staatsrechtlichen Entwicklung wichtiges Material über die Probleme der Geschichte des Staates und Rechts befindet. Die Arbeit ist chronologisch in drei Hauptteile gegliedert: 1. Archivquellen für den Zeitabschnitt 1848—1918, 2. Archivquellen für die Jahre 1918—1938, 3. Archivquellen für die Periode 1938——1945.

Im Rahmen der einzelnen Teile wird eine Uebersicht der grundlegenden und wichtigsten Archivbestände des Staatlichen Slowakischen Zentralarchivs in Bratislava und der Staatlichen Archive in Bratislava, Radvaň und Košice und ihrer Zweigstellen geboten, deren Material für die Untersuchung der Geschichte des Staates und Rechtes in der Slowakei von Wichtigkeit ist.

Außer dieser Uebersicht enthält die Studie auch eine grundlegende Charakteristik der Gruppen der Archivbestände, bzw. ihrer Teile, die vom Gesichtspunkt der Geschichte des Staates und Rechtes wesentlich sind, z. B. die Archivbestände der Zentralämter, der einzelnen Gaue, der Bezirksämter, der autonomen Organe, der staatlichen Ressortämter, ferner eine Charakteristik der Archivbestände wirtschaftlicher Natur, des Archivmaterials der Gerichtsverwaltung (1850—1861), der Staatsanwaltschaften, der Gerichtsinstitutionen nach dem Jahr 1871, der Archivbestände über Probleme der kulturpolitischen Entwicklung des Schulwesens und der nationalen Unterdrückung, sowie des Materials der Bergverwaltung und des Berggerichtswesens.

Der Schlußteil der Arbeit enthält eine kurzgefaßte Charakteristik der Bestände der Bezirksarchive, die nicht näher analysiert werden, weil ihre eingehende Anführung viel Raum erfordern würde und nicht als zweckmäßig betrachtet werden kann. Die Studie der Uebersicht der Archivbestände hinsichtlich der Geschichte des Staates und Rechtes in der Slowakei in den slowakischen Archiven ist eine Pionierarbeit und geht vom derzeitigen Stand der Zugänglichkeit des Materials in den Archiven der Slowakei aus, und zwar hauptsächlich auf Grund von veröffentlichen Führern durch die Archive und von vervielfältigten Archivinventaren und Katalogen, deren Verzeichnis im Anmerkungsteil angeführt ist.

Královský registrátor a impressor J. J. Klauser (1705—1771)

(Medailon)

Jaroslav Pošvář

Jméno Jana Nep. Josefa Klausera se objevuje zpravidla v souvislosti s reorganizací pražského královského archivu.[1] Z jeho života je známo jinak jen několik dat. Tak byl uváděn rok jeho úmrtí 1771,[2] ale nebylo známo datum jeho narození. V matrice zemřelých u sv. Havla[3] jsem zjistil den jeho smrti: 31. července 1771. V zápisu je uvedeno, že zemřel v domě č. 290 ve stáří 66 let, 5 měsíců a 3 dnů. Lze tedy vypočítat datum jeho narození: 25. února 1705. Hirsching poznamenává, že zemřel na epidemii, která tehdy v Praze řádila.[4]

Zjištěné datum narození souhlasí se zápisem v matrice týnské farnosti, kde je záznam o jeho křtu dne 20. března 1705.[5] Jeho otcem byl zemský měřič Ondřej Bernard Klauser (1656—1721), dohlížitel nad opevňovacími pracemi na Menším městě Pražském, který zemřel v srpnu 1721. V týnské matrice zemřelých je totiž zápis, že byl pochován dne 22. srpna 1721 do ursinovské hrobky a jako příčina smrti je udána „vodnatelnost a šlak“[5].[5a]

O. B. Klauser, rodem z Č. Krumlova, po filosofických a právnických studiích a tříleté právní praxi se věnoval cele své zálibě: zeměměřičství. Byl nejprve pomocníkem zemského měřiče Samuela Globice a roku 1690 se stal jeho nástupcem.[6] R. 1705 pak vydal v Sulzbachu spis o mírách v českém království,[6a]

[1] *Průvodce po Ústředním archivu ministerstva vnitra v Praze, Sborník archivních prací II/2*, 1952, str. 19. R. Koss (O. Bauer), *Archiv koruny české I.*, Praha 1939, str. 242 n. J. Prokeš, Archív ministerstva vnitra v Praze v letech 1918—1934, *Sborník archivu min. vnitra, VIII/1935*, str. 12 n. J. Volf, *Klauserova pozůstalost, Od pravěku k dnešku, sborník k 60. narozeninám Josefa Pekaře*, II/1930, str. 212.

[2] *Průvodce...*, str. 20.

[3] Archív hl. města Prahy, sign. HV, Z3, fol. 11.

[4] K. G. Hirsching, *Versuch einer Beschreibung schenswürdiger Bibliotheken Teutschalnds nach alphabetischer Ordnung der Oerter*, III/1, Erlangen 1788, str. 267.

[5] F. Roubík, *Zemský měřič Ondřej Bernard Klauser* (1656—1721), Kartografický přehled IV/1949, str. 82.

[5a] *Ibidem.*

[6] Roubík, *Zemští měřiči v Čechách v 16.—18. století*, Sborník arch. prací XV/ 1965, 277 a d.

[6a] A. B. Klauser, *Ausführliche Beschreibung der Landmass des Königreichs Böheim, wie solche in dieses Königreich erstlich eingeführet, [nachmals gebraucht und verändert worden, endlich auch, wie sie jetzo gebraucht werden. Zu allgemeinem Nutzen verfasset...* Sultzbach 1705 (viz Č. Zíbrt, *Bibliografie české historie*, I/1900, č. 23537), Dále H. Jire-

zpracovaný podle spisu Simeona Podolského z r. 1617, vydaného r. 1683 Samuelem Globicem. Jireček o Klauserovi uvádí,[7] že byl pilným sběratelem knih, zejména právnických, jež dával i opisovat. Dobner měl od něj Práva Soběslavská, Jus Iglaviense v českém znění, různé majestáty apod. To se ovšem zřejmě vztahuje na jeho syna J. J. Klausera.

V jeho ustanovovacím dekretu ze 4. října 1729[8] se mluví o dlouholetých službách jeho otce, jeho schopnostech a píli. Zásluhy jeho byly zřejmě vzaty v úvahu při jmenování J. J. Klausera kancelistou u královského fiskálního úřadu v Praze, jež se uprázdnilo po Josefu Langhansovi. Je pravděpodobné, že jako jeho otci i jemu se dostalo právnického vzdělání, jež bylo předepsáno pro další postup; jehož Klauser dosáhl. Kde studoval práva, není známo.[9] Dne 4. října 1729 vykonal u královské české komory předepsanou služební přísahu a nastoupil službu. Vyřízení příslušného spisu o tom bylo adresováno řediteli královského fiskálního úřadu v Praze J.U.D. Janu Fr. Blovskému.[10]

R. 1751 byl jmenován tzv. německým koncipistou u fiskálního úřadu.[11] Pro tuto funkci se vyžadovalo příslušné vzdělání, znalost němčiny, češtiny a latiny, jakož i potřebná kancelářská praxe.[12] Roční plat činil 233 zl. 20 kr. a s různými přídavky, deputátem atd. celkem 288 zl. 11 kr. 3 d. ročně.[13] Koncipistou se stal tedy po 22 letech služby, avšak již r. 1754 dosáhl funkce adjunkta finanční prokuratury. Dovídáme se o tom v souvislosti s jeho uvolněním pro archívní službu dne 18. května 1754, při čemž mu jeho dosavadní služební místo zůstalo zachováno. Jeho zastupováním byl pověřen Matyáš Josef Freder, který byl krátce nato dne 15. července 1754 jmenován akcesistou fiskálního úřadu.[14]

Klauser se však na své původní působiště již nevrátil. R. 1754 bylo totiž nařízeno uspořádání tzv. staré místodržitelské a komorní registratury na pražském hradě. Archivářem byl již od r. 1748 Jan Josef Bugner a jemu byl pro zvládnutí tohoto úkolu přidělen z fiskálního úřadu Klauser. Svou práci započal inventarizací archívního materiálu, který byl v takovém nepořádku, že byl zcela nezpůsobilý k praktickému použití. Podle tereziánské instrukce měl býti ze starých registratur utvořen jeden celek o 10 odděleních, při čemž spisy místodržitelství a české komory měly býti zcela odděleny. Klauser navrhl ještě další pododdělení a jeho návrh byl schválen. V této souvislosti pobyl

ček, *Právnický život v Čechách a na Moravě*, Praha—Brno 1903, str. 426, č. 321, který uvádí kratší titul.

[7] Jireček, *l. c.*

[8] Státní ústřední archív v Praze (dále SÚAr.), fond Finanční prokuratura (dále FP), A/1/25, fol. 4. J. Dřímal, *Inventář finanční prokuratury*, rukopis; autorovi děkuji za laskavé zapůjčení.

[9] Pátrání v archívu Karlovy university v Praze bylo pro kusost materiálu negativní, což však nijak nevylučuje možnost jeho studia na pražské právnické fakultě. Jisto však je, že v Praze nepodal a neobhajoval doktorskou disertaci, protože v příslušných matrikách té doby se nevyskytuje. O svém právnickém vzdělání se zmiňuje v rkp. DS I 14.

[10] SÚAr. FP A/1/25, fol. 4.

několik měsíců na praxi ve Vídni u archiváře Th. A. Rosenthala ve dvorním archívu. Zůstal s ním pak i dále ve spojení po návratu do Prahy.[15] S Rosenthalem se však osobně znal již dříve, totiž od r. 1736, jak Rosenthal sám dosvědčuje ve zprávě z 22. srpna 1771, již podal českorakouské dvorské kanceláři v souvislosti s Klauserovou pozůstalostí. V písemném styku byli však již dříve.[16]

R. 1757 se stal po svém předchůdci sám *archivářem*[17] či „královským registrátorem", jak byl titulován. Byla to ve skutečnosti jen formalita, protože Klauser již za života archiváře J. J. Bugnera vedl všechny práce samostatně.[18] Dne 23. srpna 1756 si podal do Vídně žádost o zvýšení platu, neboť od prokuratury měl stále plat 233 zl. 20 kr., z čehož se mu sráželo na substituci 150 zl., takže mu zbývalo jen 83 zl. a 20 krejcarů. K tomu dostával po 2 roky od Müntz- und Bergwesens Directions Hofcollegio za extradaci příslušných spisů 600 zl. ročně. R. 1757 byl mu konečně císařským rozhodnutím určen plat 1000 zl.[19]

Zdá se, že s jeho činností v archívu souvisela také žádost, podaná na arcibiskupskou konsistoř o povolení čísti zapovězené knihy, jíž bylo r. 1755 vyhověno.[20]

Klauser byl však znám nejen jako archivář, ale zapsal se významně i do dějin českého *knihtisku*. R. 1758 se totiž oženil s Žofií Johannou, vdovou po známém pražském knihtiskaři Karlu Františku Rosenmüllerovi,[21] který byl označován za Veleslavína 1. poloviny 18. století, jak bylo možno čísti i na jeho náhrobku.[22] Patřila mu tiskárna umístěná nejprve v Platýze, později v domě U zlatého kříže a konečně v Budínovském domě vedle Zlatého kola, č. 290 proti klášteru sv. Havla na Starém Městě.[23] Od poloviny 18. století byla nazý-

[11] Dřímal, cit. rukopis, str. 148.
[12] *Tamtéž*, str. 39.
[13] *Tamtéž*, str. 64.
[14] SÚAr., FP A/1/57, fol. 3.
[15] *Průvodce...*, str. 18 n.
[16] Viz tzv. Currendacten dv. a stát. archívu ve Vídni. J. Volf, *Klauserova pozůstalost*, str. 213.
[17] *Průvodce...*, str. 20. Prokeš, str. 12.
[18] *Průvodce...*, str. 19. Svědčí o tom např. i akt o odevzdání klíčů J. J. Klauserem dne 24. května 1756 od vyprázdněného archívního místodržitelského sklepa po přenesení spisů (SÚAr., ČG-Camerale 1756—1763, S 4).
[19] SÚAr., ČG-Contrib. 1756—1783, A 3/13.
[20] SÚAr., FP, č. 1/320, fol. 1 (podle Dřímala).
[21] Volf, *Geschichte des Buchdruckes in Böhmen und Mähren bis 1848*, Výmar 1928, str. 122 n. F. Tadra, *K dějinám českého knihtiskařství*, ČČM 1877, str. 176 mluví však jen o Rosenmüllerově tiskárně. J. Dobrovský, *Ueber die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen, Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*, sv. 5., Praha 1782, str. 256.
[22] E. Denis, *Čechy po Bílé hoře, I.*, Praha 1904 (překlad J. Vančury), str. 462, kde je otištěn náhrobní nápis.
[23] Volf, *Geschichte des Buchdruckes*, str. 120. Týž, *Z dějin „královské dvorské knihtiskárny"*, ČČM 1921, str. 103.

vána „královská dvorská knihtiskárna“,[24] v r. 1740 v ní pracovalo 12 osob.[25] Byla v ní tištěna některá díla Balbínova, Dobnerova (např. II. a III. svazek kritického vydání Hájkovy kroniky „Annales Bohemorum“) a M. A. Voigta „Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen“ (I. a II. díl r. 1771). Na dalších dílech Voigtova spisu není tiskař uveden, takže není jisto, zda tu byly tištěny po smrti Klauserově, kdy tiskárnu vedla pozůstalá vdova až do své smrti r. 1780.[26]

Za života Klauserova kromě již uvedených spisů, jež co do úpravy kladly na tiskaře značné požadavky (zejména v poznámkovém aparátu a v četných rytinách), byly tu tištěny protokoly sdružení pražských tiskařů (Confederatio typographorum Pragensium) za léta 1766—1768,[27] r. 1768 pak spis o Josefu Kalasanském[28] a sněmovní usnesení od r. 1761 do r. 1770.[29] V této tiskárně byly rovněž tištěny „Pražské poštovské noviny“ jako první pravidelně vycházející české noviny od 4. února 1719, vydávané již za života Rosenmüllerova, jichž plný název zněl „Auterní a sobotní Pražské poštovské noviny z rozličných zemí a krajin přicházející“. Později měly název „Český Postylion neboližto Noviny České“.[30] Klauser pracoval v bývalé rosenmüllerovské tiskárně od r. 1758 do své smrti r. 1771. Dobrovský uvádí nesprávný údaj „Klauser J. J., Hofbuchdrucker 1763—1773.[31] Byl sice jeho současníkem, avšak téměř o 50 let mladším a v době Klauserova úmrtí byl stár 18 let. Měl ovšem možnost přesvědčit se o správných datech, ale nepřikládal patrně věci tolik váhy.

Zíbrt z neznámého pramene uvádí,[32] že Klauser řídil též arcibiskupskou knihtiskárnu v Králově dvoře v Praze a že se přiženil na rosenmüllerovskou tiskárnu. Nemohlo tu tedy jíti o nějakou záměnu obou tiskáren. Jiní autoři však tuto jeho činnost neuvádějí. Není vyloučeno, že Klauser byl nějak zaměstnán v arcibiskupské knihtiskárně, ježto jeho služební plat byl velmi nízký a nadto se mu srážela značná částka za substituci ve fiskálním úřadě, takže mu vedlejší výdělek přišel vhod. Těchto znalostí pak mohl použít, když r. 1758 zemřel nástupce královského dvorního impresora Rosenmüllera Fr. Kirchner, bývalý faktor, za něhož se po smrti Rosenmüllerově r. 1745 provdala vdova Žofie.[33]

[24] Volf, *Z dějin*..., str. 106.
[25] *Ibid.*, str. 105.
[26] Volf, *Geschichte*..., str. 124 n.
[27] *Ibid.*, str. 219.
[28] Z. Tobolka, *Knihopis československých tisků II.*, Praha 1935, č. 194, 1094, 1120, 1633, 1700 aj.
[29] Tobolka, č. 537—542.
[30] Tobolka, č. 6327 a d. Denis, str. 461, pozn. 2.
[31] Dobrovský, str. 256.
[32] Č. Zíbrt (vyd. A. Dolenský), *Z dějin českého knihtiskařství*, Ml. Boleslav 1939, str. 102. Uvádí nesprávně rok Klauserova úmrtí 1779.
[33] Volf, *Geschichte*, str. 122, 123. Klauser patrně hned po svém sňatku r. 1758 se neujal řízení tiskárny, protože r. 1761, kdy vyšel I. díl Dobnerových *Annales Bohemo-*

Klauser, který působil v tiskárně 13 let, zemřel v domě č. 290 proti klášteru sv. Havla, kde byla tiskárna umístěna. Jestliže jeho činnost v archívu je dodnes hodnocena kladně,včetně jeho záchrany v době obležení Prahy pruským vojskem, kdy zachránil celý archiv převezením do Lince,[34] i jeho působení v tiskárně bylo záslužné vydáváním významných děl z české historie aj.[35]

Snad by byla na místě také zmínka o jednání redaktora Tereziánského kodexu dvorního rady Zenkera s J. J. Klauserem o českém překladu tohoto zákoníka a jeho vydání r. 1766.[36] Klauserovi bylo nabídnuto, aby se na vlastní náklad postaral o překlad a za to by obdržel „privilegium impressorium" pro sebe a své dědice. Nabídku přijal a uvedl, že má vhodného překladatele, který je právník a znalec české řeči.[37] Uváděl, že náklady by byly značné. Odhadoval je při 5000 výtiscích na 20 000 zl. a při 10 000 na 40 000 zl. Nakonec mu však po rozhodnutí císařovny nebyl český překlad a tisk zadán.[38]

Pokud jde o Klauserovu činnost *badatelskou* a *spisovatelskou*, která značně souvisela s archívní prací, poskytující přístup k nejrůznějším pramenům, je třeba jeho zájmy rozdělit na několik skupin. Tak především hodně pozornosti věnoval sbírání materiálu o *zemských mírách*. Z tohoto oboru, jakož i z dalších, se zachovalo mnoho svazků rukopisných poznámek a zpracovaných statí ve Strahovské knihovně. Tak je to „Anfang und Combination der Landtmaas (Item hierumbige Patenten)",[39] „Erleütherung der in dem Königreich Böheim rechtlichen Landt Maasz" o 4 dílech z r. 1760.[40] Šlo o poznámky a rukopis chystaný k publikaci, k němuž je připojen rozpočet na náklad a papír pro 300 výtisků a kde jsou připojeny recenze (licencitáta Debre, Juris Cand. Feigla a Doktora de Burggraven), jakož i povolení rektora a pražské university z 15. září 1759. S tím souvisí i text, označený „Beurtheilung der Wiederlegung das Commentarii über das von Simeon Podolský von Podolí ao. 1617 geschriebene und von Samuel Globitz von Bučžina ao. 1683 in Druck beförderte Büchlein von Landtmässen und hierbei angezeügten Veränderungen der alten Land Maasz, verfasset im Jahr 1759 in Manuscripto von Johann Joseph Clauser".[41] Je to patrně exemplář předchozího rukopisu, určený recenzentům, popř. aka-

rum, je jako tiskař uvedena vdova Kirchnerová (Litteris viduae Kirchneri, Regii Typographi, factore Fr. Car. Unger).

[34] *Průvodce*..., str. 20.

[35] Např. též *Compendium historiae, tam sacrae quam profanae, geographiae et heraldicae pro gymnasiis scholarum piarum*, Pragae 1767, Typis J. J. Clauser, 317 stran s mapkou zeměkoule, viz Strahovská knihovna (dále jen StrK), sign. AR XV 27. Dále spisy nábožen. obsahu (Methodus excellentis pietatis etc.), StrK, sign. BB VIII 2. aj.

[36] J. Stupecký, *O českých překladech rakouského práva civilního*, ČČM 1903, str. 16n.

[37] Jde patrně o překladatele Pražských poštovských novin Fr. Kozuryho. Srv. Volf, *O starých českých sběratelích knih*, Praha 1937, str. 39.

[38] Stupecký, str. 18.

[39] StrK, sign. DS I 17.

[40] StrK, sign. DS I 13—16.

[41] StrK, sign. DS I 9.

demickému senátu. Do této řady spadá i rukopis „Schlüssel über die Mährische Landtmaasz der Äcker“,[42] kde je obsažen i popis měr v Čechách. Zdá se, že v tomto oboru pracoval na základech, položených otcem O. B. Klauserem.

J. J. Klauser se zabýval též *poddanskými poměry*, patrně v souvislosti se svou úřední činností u finanční prokuratury (viz fascikl z r. cca 1730 „Von Unterschiedt der Landt-Mittel- und Gross-Gebürgs Bauern[43]“ a jiný s názvem,“ Über einige Arten, wodurch die Unterthanen in die Freiheit versetzt werden“[44] (asi z r. 1750). Jak lze souditi z rukopisného materiálu, měl dne 17. února 1742 referát o této věci na konferenci tajné rady (viz „Acta, die Aufhöbung der böhmischen und mährischen Unterthänigkeit betreffend“).[45]

Pochopitelný zájem měl o *otázky archivní*. Zachoval se nástin plánu na rozdělení archívu, při čemž se přidržoval J. B. Multze, jak je patrno z názvu fasciklu „Multziana dispositio archivi ex representatione majestatis imperatoriae etc.“,[46] dále svazek „Alte Statthalterei und Camer Registratur und Personale“,[47] kde jsou též osobní připomínky Rosenthalovy z 29. ledna 1755 a jiných odborníků z pozdější doby.

Značnou pozornost věnoval též *věcem právním*, zejména právu zemskému včetně zemských desk, právu městskému apod. Sem lze zařadit objemný právnický manuálník o více než 1700 stranách, obsahující originály a opisy právnických listin hlavně ze 17. století pod názvem „Verschiedene Attesten, Kontrakte etc., worunter sehr viele Gr. Michnische Sachen,“[48] dále „Verschiedene Bittschriften an die k. Representation und Kammer, k. Landtafel, Appelation, Kammerschulden, Comision, k. Consess von J. 1750, 1751 mit summarischen Auszügen der Resoluzionen“,[49] seznam žádostí sestavený chronologicky (jen 165 stran), dále svazek „Decreta in causis ad summum tribunal devolutis ab A. 1552“,[50] seznam soudních rozhodnutí od r. 1552 do 1615 v českém a německém znění, jiný fascikl „Index k registrům desk zemských“[51] obsahující český abecední seznam věcí podle barvy svazků ve 2 dílech, dále „Auszug aus verschiedenen Authoribus und Büchern deren darin angeführten böhmischen Landtagen“ (1757),[52] konečně „Práva Starého Města Pražského“,[53] opis pořízený na příkaz Klauserův a posléze „Combinations-Tabellen der Landes-Ordnungen

[42] StrK, sign. DS I 17.
[43] StrK, sign. DS I 17.
[44] StrK, sign. DK III 21.
[45] StrK, sign. DS I 17.
[46] StrK, sign. DS I 2.
[47] StrK, sign. DS I 11.
[48] StrK, sign. DE II 23.
[49] StrK, sign. DE II 12.
[50] StrK, sign. DD III 8.
[51] StrK, sign. DD V 16, 17.
[52] StrK, sign. DL III 30.

de annis 1500, 1530, 1550, 1564 und 1627"[54] (1750). V Národním museu v Praze se dochoval rukopis další jeho práce „Codex diplomaticus, singularia regni Bohemiae privilegia, praerogativas et iura exhibens".[54a]

Genealogických otázek se týkají svazky „Generalkatalog von den ersten 6000 Familien, ihren Wappen und Wappenschilden, welche Joseph Clauser gesammelt hat",[55] „Collectanea genealogica seu familiarum et officiorum von Johann Joseph Clauser"[56] s podtitulem (Appelations Praesidenten, adelige und unadelige), posléze „Collectanea zur Beschreibung deren hohen Instanzien (in Böhmen)".[57]

Měl zájem i o *vědy přírodní*, jak lze seznat z fasciklu „Wald und Jägerei Sachen",[58] obsahujícího seznam lesních stromů, jejich německých, latinských a českých názvů s udáním, u kterých autorů se vyskytují, seznam květin, bylin a exotik, mysliveckých věcí, zvířat, ptáků a ryb se seznamem příslušné literatury. Ke svazku je připojeno pojednání o lesním hospodářství (Oeconomia Sylvestris Perpetua, die Wälder Beträffend od F. A. L. Kloseho). Jak vidno, Klauser projevoval i zájmy *jazykovědné*, což ukazuje též další rukopisný svazek „Copia vetustae patrum significationis, nomina originalia"[59] se staročeskými názvy.

Věnoval se i *epigrafice*, jak svědčí svazek „Historia monumentorum Beraun et Tábor",[60] kde podává facsimile různých nápisů na domech v Berouně a v Táboře. Významný podíl měl i v soudobém studiu *numismatiky*. Připravoval nejen abecední glosář,[61] ale zůstavil i koncept pojednání o tzv. duhovkách, nalezených r. 1760 na Hradišti u Nižboru na fürstenberském panství,[62] kde

[53] StrK, sign. DB II 9.

[54a] F. M. Bartoš, Soupis rukopisů Národního musea v Praze, II, 1927, č. 2250, VIII C 25. Za upozornění děkuji Dr. Zd. Šimečkovi z ÚDESZ ČSAV, odb. v Brně.

[54] StrK, sign. DS I 28.

[55] StrK, sign. FC II 59. Tato práce byla otištěna pod názvem „*Der sämmtliche Adel im Königreich Böheim. Aus einer Handschrift des Archivars Klauser, vom J. 1525—1722*" v díle K. Pilata, *Materialien zur diplomatischen Genealogie des Adels des Koenigreichs Böhmen I*, Praha 1802. Později byl seznam jmen otištěn v Praze v roce 1818. Autor v úvodu praví, že roku 1787 odkoupil rodinný archív zesnulého Klausera.

[56] StrK, sign. DK III 37.

[57] StrK, sign. DK III 37.

[58] StrK, sign. DS I 10.

[59] StrK, DH II 13. V souvislosti s tím je třeba jmenovat jinou rukopisnou práci „*Brosamen guter Gedanken*", glosář, do něhož sebral roku 1755 nejen neobvyklá zastaralá slova česká a německá z různých pramenů, ale i křestní a jiná jména a právní výroky a obraty spolu s vysvětlivkami k budoucímu archívu království českého. Viz blíže Volf, *O starých českých sběratelích knih*, str. 42.

[60] StrK, sign. DK III 21.

[61] Glosář se dochoval v Literárním archívu Národního musea (sign. 17 I 42). Viz blíže J. Pošvář, *Neznámý numismatický glosář J. J. Klausera*, Num. listy 1961, str. 15 n.

[62] StrK, sign. DS I 3. Blíže mé pojednání „O keltských duhovkách v počátcích české numismatiky" (K mezinárodnímu kongresu slovanské archeologie ve Varšavě 14. až 18. září 1965), Slezský numismatik č. 4—5 /1965, str. 18 a d.

jsou obsaženy i obsáhlé připomínky G. Dobnera. Z cit. Rosenthalovy zprávy z r. 1771 je prokázáno, že byl i sběratelem, neboť po něm zůstala sbírka českých mincí.[63]

Tím se však dostáváme k jeho *sběratelství* vůbec.[64] Klauser byl sběratelem starých knih, rukopisů, listin, a jak již uvedeno, i mincí. Tak vznikla během doby jeho velká knihovna, obsahující mnohá vzácná díla, jež se nevyskytovala ani ve velkých knihovnách v Čechách, a to ze všech oborů vědeckých a uměleckých, hlavně česká a bohemistická. Tak tam mimo jiné bylo několik nejstarších českých biblí, téměř úplná sbírka „zemských zřízení" od dob Karla IV., městská práva, patenty, sbírka kalendářů a různých rukopisů.[65]

Po smrti Klauserově koncem července 1771 bylo třeba učinit opatření ohledně knihovny a sbírek. Již 22. srpna podal přítel zesnulého vídeňský archivář Rosenthal české a rakouské dvorní kanceláři podrobnou zprávu o stavu knihovny a rukopisných sbírek.[66] Výslovně uvádí, že tyto věci Klauser získal za vlastní prostředky a nic si nepřivlastnil z úředního archivního materiálu. Navrhoval, aby některé důležité listiny byly zakoupeny pro král. gubernium, protože by mohlo býti nebezpečné, kdyby se dostaly do cizích rukou. Jednání se protahovalo, přestože dvor. kanceláři byl posléze podán na 37 stranách soupis nejdůležitějších rukopisů, jichž originály neexistují a opisy nejsou známy.[67] Po opětném podání Rosenthalově ze 14. ledna 1774 sešlo nakonec z koupě vůbec.[68] Poněvadž bylo třeba zaplatit dluhy, které po Klauserovi zůstaly, jež, jak uvádí ve své první zprávě Rosenthal, nejsou následkem nějaké nehospodárnosti, nýbrž malého služebního platu a velké drahoty životních potřeb a z jeho činnosti v Rosenmüllerovské tiskárně, kterou z nouze převzal,[69] obrátila se vdova na jiné zájemce. Tak velká sbírka archiválií z dějin rakouské šlechty byla prodána knihtiskaři J. F. Schönfeldovi.[70] Některé rukopisy byly roku 1773 zakoupeny za 2500 zl. „ex fundo camerali" pro pražské gubernium.[11]

[63] Hypotézu o existenci Klauserovy sbírky mincí jsem vyslovil v cit. článku „*Neznámý numismatický glosář J. J. Klausera*", str. 19, jež se tedy stává faktem. Viz Volf, *Klauserova pozůstalost*, str. 213.

[64] Blíže Volf, *O starých českých sběratelích knih*, 41.

[65] *Ibid.*

[66] Volf, *Klauserova pozůstalost*, str. 213.

[67] *Ibid.*, str. 215.

[68] *Ibid.*, str. 218.

[69] *Ibid.*, str. 214.

[70] Volf, *O starých českých sběratelích knih*, str. 42.

[71] SÚAr., ČG Camerale 1764—1783, S 30. Jednání zahájeno v 2. pol. srpna 1771, kdy byla určena zvláštní komise, která měla vybrati potřebný materiál. Byli v ní např. kanovník hr. Dohalský, fisk. adjunkt Grömling, zem. prokurátor Grünner aj. Jednalo se hlavně o immunity svobodníků, patenty 1549—1770 aj. V úvahu přicházela i knihovna. Posléze byl dne 8. března 1773 podán návrh na zakoupení materiálu bez knihovny za 2500 zl., jenž byl Vídní schválen. Dne 18. března nařízeno zaplacení, při čemž výlohy za převoz činily 153 zl. 22 kr. Jak patrno, lze z ceny i převozních výloh soudit, že množství zakoupených listin bylo značné. — Za upozornění na tento i na jiné prameny děkuji pracovníku SÚArchívu dr. Beránkovi.

Klauserova knihovna byla prodána strahovskému klášteru za 2000 zl., což bylo považováno za velmi nízkou cenu, zejména, když se vdova spokojila s dlužním úpisem na 4% roční úrok.[72] Knihy byly odvezeny ve dnech 21.—24. ledna 1775 a umístěny částečně v koleji sv. Norberta, částečně v obydlí opata Fr. Dallera (zápis z 1. února 1775). Ze zápisu z 18. dubna 1779 je zřejmo, že jich bylo 6000 svazků.[73] Poněvadž strahovská knihovna měla do té doby celkem 12 000 svazků, znamenala tato koupě značný přínos.[74] Soupis Klauserovy knihovny provedl ve Strahovské knihovně bibliotékář V. Urban.[75]

Do Strahovské knihovny nepřešly však, jak uvádí Volf,[76] všecky knihy. Celá řada se jich dostala do pražských šlechtických knihoven, do knihovny Národního musea, kde je též druhý svazek katalogu nečeské literatury písm. Qu—Z, dále londýnské katalogy a aukční seznamy z 30. a 40. let 18. století, kde si Klauser zaškrtával historické, náboženské a alchymistické spisy, jež si chtěl opatřit.[77]

I když publikační činnost Klauserova byla méně významná — některé rukopisy měl připraveny pro tisk a jiný materiál snad chtěl ještě upraviti, v čemž mu zabránila smrt — jeho práce badatelská a sběratelská, jeho úřad královského registrátora a činnost vydavatelská zasluhují největšího uznání. Jeho současníci, ať již G. Dobner, M. A. Voigt či R. Ungar, se o něm vyslovují s úctou pro jeho široké a hluboké znalosti. Je jmenován „homo eruditissimus“.[78] Rosenthal i ve střízlivé úřední zprávě vyzdvihuje jeho píli a učenost. J. J. Klauser patřil nepochybně k významným postavám obrozenské doby.

[72] SÚAr., sign. ŘP—Strahov kart. 1465. Obsah příslušných aktů mi byl laskavě sdělen SÚArchívem pod č. 1700/40-1961 ze 6. června 1961, zač srdečně děkuji.

[73] *Ibid.*

[74] E. Weyrauch, *Geschichte und Beschreibung der könig. Stift Strahöwer Bibliothek*, Praha 1858, str. 8. Uvádí však nesprávné datum zakoupení knih (1779).

[75] Volf, str. 41. Katalog celé Klauserovy knihovny je ve Strahovské knihovně (sign. DI V 9—11), kde je třísvazkový „*Catalogus bibliothecae Joannis J. Clauser ad ordinandas sic nominatas veteres registraturas quondam inclytae Locumtnentiae et Camerae clementissime constituti registratoris et archivarii*“, sepsaný r. 1769 patrně Klauserem nebo na jeho příkaz. V 3. sv. jsou poznámky Dobnerovy. K tomu patří i dvousvazkový „*Catalogus librorum alphabeticus*“ podle autorů (sign. DI V 7—8).

[76] *Ibid.*

[77] *Ibid.*

[78] *Ibid.*, str. 38.

Der königliche Registrator und Impressor J. J. Klauser 1705—1771

(Zusammenfassung)

Der Name Johannes Josef Klauser wird gewöhnlich im Zusammenhang mit der Reorganisation des Prager Königlichen Archives im Jahre 1754 erwähnt. Der Autor des Artikels versuchte Klausers persönliche Daten aus den Archivmaterialien festzustellen. Klauser wurde geboren am 25. 2. 1705, als Sohn des Landesmessers Andreas Bernard Klauser (1656—1721), Aufsehers über die Befestigungsarbeiten der Prager Kleinstadt und des Autoren der im Jahre 1705 erschienenen Schrift über die Masse und Gewichte im Königreich Böhmen. Er starb am 31. 7. 1771.

J. J. Klauser wurde 1729 zum Kanzelisten beim königlichen Fiskalamt im Prag ernannt, was anscheinend mit dem Abschluss des Studiums an der Juristenfakultät zu begründen ist, da diese Qualifikation für diese Stellung notwendig war. Im Jahre 1751 wurde er zum Konzipisten befördert, 1754 kam er als Adjunkt an die Finanzprokuratur, wurde aber gleichzeitig, im Zusammenhang mit der angeordneten Reorganisation der alten Statthalterei- und Kammerregistratur auf der Prager Burg für den Archivdienst freigestellt. Er verbrachte mehrere Monate in Wien als Praktikant des Archivarius des Hofarchives Th. A. Rosenthal, mit welchem er auch später in persönlichen Verbindungen blieb. 1757 wurde er selbst Archivar oder königlicher Registrator mit einem Jahresgehalt von 1000 Gulden.

Klauser heiratete 1758 Frau Sophie Johanna, die Witwe des bekannten Prager Buchdruckers K. F. Rosenmüller, der auch „Veleslavín" des 18. Jahrhunderts genannt wurde und welcher Inhaber der „Königlichen Hofdruckerei" war. In dieser Druckerei wurden die Werke Balbíns, Dobners und M. A. Voigts, die „Pražské poštovské noviny" (Prager Postzeitung) und andere gedruckt. Auch eine tschechische Übersetzung des Teresianischen Kodex sollte hier erscheinen. Klauser wirkte 13 Jahre, bis zu seinem Tode in dieser Druckerei.

Über seine Tätigkeit als Forscher und Schriftsteller, im Rahmen der Arbeit im Archiv, ist besonders die Materialiensammlung über die Landesmasse zu erwähnen, die in einer Bearbeitung unter dem Titel „Anfag und Combination der Landtmass" in der Bücherei des Strahov — Klosters in Prag erhalten geblieben ist. Diese Handschrift war zur Publikation vorbereitet und mit einer Genehmigung zum Druck und einem Rechnungsvorschlag versehen. Das Werk ist aber nie erschienen. Weiter befasste sich Klauser mit den Verhältnissen der Leibeigenschaft, mit Fragen des Archivwesens, des Rechtes (besonders mit dem Landrecht, den Landtafeln usw.), mit genealogischen Angelegenheiten, mit der Naturwissenschaft, der Epigraphig und nicht an letzter Stelle mit Numismatik. Er war ein bekannter Sammler von alten Büchern, Handschriften, Urkunden und Münzen. Nach seinem Tode erwarb die Bibliothek des Klosters Strahov seine grosse Bücherei, mehrere Handschriften wurden für das Prager Gubernium gekauft, die Archivaliensammlung kam in die Hände des Buchdruckers J. F. Schönfeld.

Das breite Interessefeld und die vielseitige Tätigkeit J. J. Klausers wurde schon von seinen Zeitgenossen (z. B. Rosenthal) anerkannt und er gehörte zweifellos zu den bedeutenden Persönlichkeiten der böhmischen Wiedergeburt.

Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945—1947

Leonard Bianchi

Pod ľudovým súdnictvom v rokoch 1945—1947 máme na mysli osobitné súdy, ktoré po skončení druhej svetovej vojny trestali výčiny fašistických okupantov a ich domácich pomáhačov z dôb hitlerovskej okupácie.

Vnútroštátna zákonná úprava trestného stíhania týchto zločinov sa opierala okrem vlastnej vôle suverénnych štátov aj o medzinárodné dohody a deklarácie, ktoré ešte v priebehu druhej svetovej vojny vymedzili zásady, ako sa bude postupovať po skončení vojny proti týmto zločincom. Bola to najmä Jaltská dohoda veľmocí, ďalej moskovská deklarácia z roku 1943 a londýnska charta z 8. augusta 1945 o stíhaní a trestaní hlavných vojnových zločincov európskej osi. Vnútroštátnym politickým dokumentom, z ktorého vyplýval smer a rozsah stíhania fašistov a kolaborantov v Československu, bola IX. hlava Košického vládneho programu zo 4. apríla 1945.

Vzhľadom k tomu, že v čase vyhlásenia Košického vládneho programu všetku moc na Slovensku vykonávala ešte v zmysle nar. č. 1/1944 Zb. n. SNR Slovenská národná rada, poverenie pre vypracovanie slovenskej retribučnej normy dostala osobitná komisia pri Povereníctve SNR pre pravosúdie. Vypracovanie osobitného právneho predpisu pre územie Slovenska bolo odôvodnené tým, že 1. februára 1945 bol v Londýne vydaný dekrét prezidenta republiky o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov, ktorý nadväzoval na zákon na ochranu republiky z roku 1923 a pre slovenské pomery sa žiadalo vypracovať taký predpis o stíhaní, ktorý by bol zohľadnil špecifické podmienky dané tzv. slovenským štátom a jeho klérofašistickým režimom.

K odhlasovaniu nariadenia č. 33/1945 Zb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva došlo 15. mája 1945. Nariadenie nadobudlo účinnosť ihneď a malo platiť iba rok. Jeho platnosť však bola predĺžená a s dvomi novelizáciami platilo až do 31. decembra 1947 (nar. č. 57/1946 Zb. n. SNR). Spomínaný dekrét prezidenta republiky z 1. februára 1945 bol znovu publikovaný v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 16/1945 Zb. s platnosťou len pre české krajiny a s účinnosťou od 9. júla 1945. Platil spočiatku tiež len rok, ale jeho účinnosť bola tiež predĺžená.

Pri príprave nariadenia č. 33/1945 Zb. n. SNR sa muselo vychádzať z požiadavky čo najširšieho postihnutia najmä zločinnosti ľudákov, príslušníkov slo-

venskej fašistickej politickej strany, ďalej nemeckých a maďarských fašistov a ich pomáhačov. Slovenská národná rada, ako trestný zákonodarca, stála pred osobitnou úlohou. Dovtedajšia zákonodarná technika sa pri trestných normách usilovala zväčša o stíhanie bližšie neoznačených neindividualizovaných jednotlivcov alebo skupín, a to za činy, ktoré sa mohli spáchať až v budúcnosti, a to postupne, sporadicky. Po skončenej vojne proti fašizmu však išlo o potrestanie známeho okruhu a veľkého počtu osôb naraz, v krátkom čase, za presne vymedzené fašistické zločiny na Slovensku z obdobia minulých siedmich rokov, teda so spätnou účinnosťou. Bol to teda podstatný rozdiel v rozsahu, v spôsobe a v účele trestnej represie oproti normálnemu a najmä dovtedajšiemu buržoáznemu trestnému zákonodarstvu, lebo triedny dosah retribúcie bol namierený hlavne proti klérofašistickým predstaviteľom buržoázie na Slovensku.

Retribučné nariadenie SNR z roku 1945 bolo už revolučným právom ľudovej demokracie, i keď nepoužívalo triedne zahrotené marxistické výrazové prostredky. Realizovalo požiadavku národnej a demokratickej revolúcie v zmysle Košického vládneho programu. Nariadenie č. 33/1945 Zb. n. SNR prinášalo nový spôsob vymedzenia skutkových podstát trestných činov, zavádzalo súdy s rozhodujúcou účasťou ľudových prísediacich a zbavovalo sa buržoáznych prvkov trestného práva, napr. strohosti pri ukladaní trestov. Pokrokové prvky čerpalo zo sovietskeho trestného práva. Pravda, obsahovalo ešte mnohé znaky buržoázneho práva, buržoázneho chápania národnostných pojmov, čo bolo typické pre toto prechodné obdobie. Vyplývalo to z toho, že na štátnej moci, teda aj na tvorbe zákonov sa v tom čase zúčastňovali ešte predstavitelia tej časti buržoázie, ktorá bola za vojny zapojená do protifašistického boja. Zápisnica zo slávnostného zasadnutia Slovenskej národnej rady z 15. mája 1945 na viacerých miestach výslovne zdôrazňovala, že nariadenie č. 33/1945 Zb. n. SNR bolo spoločným dielom komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany.

V krátkom čase dvoch mesiacov od oslobodenia nebolo ani možné prebudovať celý právny poriadok. Používal sa podporne (subsidiárne) napr. aj uhorský trestný poriadok, zákonný článok XXXIII/1896, ktorý bol nesporne buržoázneho charakteru. V ľudovom súdnictve predpokladal jeho používanie § 65 vykonávacieho nariadenia Sboru povereníkov č. 55/1945 Zb. n. SNR a článok XI § 30a novely č. 57/1956 Zb. n. SNR. Koncepcia uhorského trestného poriadku prekážala v ľudovom súdnictve nielen pre jej buržoázny charakter, ale aj preto, že nerátala s potrebou urýchleného konania proti veľkému počtu obžalovaných v krátkom čase a za mnohé trestné činy nahromadené a napáchané počas siedmich rokov neslobody. Pokrokoví sudcovia mali čiastočne poviazané ruky ustanoveniami buržoázneho trestného poriadku, tí menej pokrokoví mali v trestnom poriadku bohatú škálu zámienok, aby pomáhali fašistom, zradcom a kolaborantom.

Ak teda chceme zbežne charakterizovať citované retribučné nariadenie SNR,

musíme povedať, že okrem revolučných a pokrokových prvkov obsahovalo aj staré nánosy buržoázneho chápania trestnej represie. Najpodstatnejšie však bolo, že táto nová, vo svojej podstate revolučná norma, bola pri používaní zasadená do komplexu starých buržoáznych predpisov trestného práva a trestného konania. Staré predpisy bolo preto potrebné používať v novom duchu tak, aby vyhovovali potrebám národnej a demokratickej revolúcie. V oblasti retribúcie to znamenalo podriadiť celé vtedajšie trestné právo retribučnému nariadeniu SNR, a ako v závere uvidíme, výsledky ľudového súdnictva na Slovensku do r. 1948 ukazujú, že sa to v prevažnej miere na Slovensku aj podarilo.

V retribučnom nariadení SNR bolo potrebné vyporiadať sa aj s otázkou spätnej účinnosti. Trestanie už vykonanej činnosti podľa neskoršieho predpisu muselo totiž počítať s retroaktivitou (spätnou účinnosťou) normy. V teórii trestného práva sa síce zavrhovala spätná účinnosť zákonov, ale národná a demokratická revolúcia sa nemohla zastaviť pred teoretickou abstrakciou, ktorá nerátala so situáciou, aká sa vytvorí za druhej svetovej vojny a po nej. Konečne s týmto problémom sa vyrovnali aj mocnosti pri súdení hlavných vinníkov nemeckej fašistickej agresie pred Medzinárodným vojenským tribunálom v Norimberku. Revolučná norma — nariadenie č. 33/1945 Zb. n. SNR — opierala sa o presvedčenie národa, že stíhaná činnosť sa priečila mravnému citu národa už v čase spáchania zločinov, a preto neváhala pre tento úzko špecializovaný prípad použiť retroaktivitu s vopred obmedzenou časovou účinnosťou. Ľud sám, cestou svojich tlačových rogánov a cestou masových prejavov naliehal na vydanie tejto normy a schválil ju prostredníctvom svojich zástupcov v Slovenskej národnej rade, ako aj priamou účasťou pri výkone ľudového súdnictva vo funkciách prísediacich ľudových súdov.

Ostatne, mnohé zločiny fašistov, obsiahnuté v retribučnom nariadení Slovenskej národnej rady, mohli sa stíhať aj podľa iných, vtedy platných zákonov, bez spätnej účinnosti nových predpisov. Slovenská národná rada však volila revolučnú cestu a pri retribúcii nenadväzovala na právne predpisy buržoáznej predmníchovskej republiky. Slovenská národná rada sa vedome nestavala na platformu právnej kontinuity s buržoáznou predmníchovskou republikou.

Opačné stanovisko zaujal dekrét prezidenta republiky vydaný v Londýne, republikovaný ako dekrét č. 16/1945 Zb. Použil formu dovolávania sa starších právnych predpisov a vychádzal pritom z teórie právnej kontinuity, stavajúc sa na stanovisko, že násilnou okupáciou československé zákony nezanikli. Takýmto spôsobom sa pre územie českých krajín dala retribúcia odôvodniť čiastočne bez problému spätnej účinnosti. Retribučný dekrét o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov sprísnil však mnohé tresty a vytvoril aj nové skutkové podstaty, čo už v žiadnom prípade nezapadalo do rámca sledovania princípu právnej kontinuity. Zo starších právnych predpisov odkazoval retribučný dekrét na zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., na

ustanovenia rakúskeho a uhorského trestného zákona o vražde, násilí, o lúpeži, o obmedzení osobnej slobody a pod. Retribučný dekrét, ako formalistickejší, zaostal za retribučným nariadením SNR č. 33/1945 a vznikla čoskoro aj nutnosť, doplniť ho dekrétom prezidenta republiky č. 138/1945 Zb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti, lebo mnohé drobné previnenia sa úplne vymykali z možnosti potrestania podľa retribučného dekrétu. Pre pomery na Slovensku bol retribučný dekrét nevhodným už pre púhy fakt, že sa dovolával zákona na ochranu republiky, ktorý bol v neblahej pamäti slovenského národa ešte z dôb pred druhou svetovou vojnou, keď sa využíval prevažne na perzekúciu revolučného robotníckeho hnutia na Slovensku.[1]

O nariadení č. 33/1945 SNR zase možno naopak povedať, že bolo pri vymedzení skutkových podstát a pri stanovení trestov príliš rámcové. Dávalo veľa voľnosti súdom pri rozhodovaní o jednotlivých konkrétnych trestných činoch. Pri potrebe najširšieho podchytenia trestnej činnosti fašistov a kolaborantov bolo síce nepopierateľnou výhodou, že predpisy materiálneho práva, najmä vymedzenia skutkových podstát, boli dosť pružné. Z tohto hľadiska retribučné nariadenie SNR v rukách pokrokovo orientovaných sudcov plne vyhovelo svojmu účelu a jeho presadenie na Slovensku, napriek spoluúčasti Demokratickej strany na moci, bolo úspechom pre ďalší vývoj ľudovodemokratického zriadenia. Prílišná rámcovosť ustanovení materiálneho práva v retribučnej norme však zavinilo nejednotnosť v praxi ľudových súdov. Retribučné nariadenie nedovoľovalo vyvodzovať pevnejšie kritériá pri posudzovaní trestnej činnosti, takže niektorí vinníci dostali aj neprimerane nízke tresty. V dôsledku neprípustnosti odvolania a opravných prostriedkov vôbec nedala sa prax zjednotiť ani v opravnom (odvolacom) konaní. Až neskoršie, po zmene (novelizácii) nariadenia č. 33/1945 Zb. n. SNR sa zaviedla aj ustanovizeň mimoriadneho opravného prostriedku (nar. č. 57/1946 Zb. n. SNR zo 14. mája 1946). O mimoriadnom opravnom prostriedku rozhodoval Národný súd v sedemčlennom senáte tak, že dvoch ľudových prísediacich zo šiestich mali nahradiť dvaja členovia Najvyššieho súdu, menovaní Predsednictvom SNR. Zloženie tohto revízneho senátu bolo teda nasledujúce: traja sudcovia a štyria ľudoví prísediaci. Mimoriadny opravný prostriedok mohol podať len Úrad obžaloby pri Národnom súde v prospech aj v neprospech odsúdeného, v taxatívne vypočítaných prípadoch aj sám odsúdený. Podanie mimoriadneho opravného prostriedku nemalo odkladný účinok na výkon trestu, ale okresný ľudový súd, ktorý vyniesol napadnutý rozsudok, mohol odložiť výkon trestu smrti práve tak, ako aj Národný súd, ktorý rozhodoval o mimoriadnom opravnom prostriedku.

V závere našej stručnej charakteristiky retribučného nariadenia SNR chceme však zdôrazniť, že aj keď o ňom hovoríme, ako o revolučnej norme, musíme

[1] Leonard Bianchi, *Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1955.

zdôrazniť, že aj potrestanie fašistov a kolaborantov sa u nás dialo vždy na princípe legality. Aj pri stíhaní nacistických zločincov a ich pomáhačov sme sa pridržali hlboko zakorenených tradícií nášho ľudu pri výkone spravodlivosti. Ani úhlavní fašistickí nepriatelia nášho národa nemohli byť trestaní bez zákonného ustanovenia. Obžaloby sa museli opierať o ustanovenia retribučnej normy. Aj postup ľudových súdov bol presne normovaný. Jednotlivým senátom predsedali sudcovia z povolania, právnici a obžalovaní mali zabezpečené právo obhajoby pomocou nimi zvolených obhájcov. Prevahu pri rozhodovaní mali zástupcovia ľudu, ktorí tvorili vždy väčšinu v zložení senátov. Práve účasť ľudu na výkone spravodlivosti bola tým prvkom, ktorý najviac dodával ľudovým súdom charakter revolučnosti z hľadiska dovtedajších predpisov o procese a o organizácii súdnictva. Buržoázne súdnictvo nepoznalo pred II. svetovou vojnou súdy podobného zloženia, i keď priberalo k rozhodovaniu tzv. laický živel. Ani porotné súdy nezabezpečovali uplatnenie vôle porotcov popri trojčlennom sbore sudcov z povolania, ktorý predsedal porote. Aj výber porotcov sa usmerňoval protiľudovo.[2] Až po Víťaznom februári r. 1948 sa podarilo presadiť do celého súdnictva také princípy ľudovosti, aké platili v retribučnom ľudovom súdnictve v rokoch 1945—1947. Bolo to v zákone č. 319/1948 o zľudovení súdnictva z decembra r. 1948, podľa ktorého vo všetkých inštanciách a na všetkých súdoch Československej republiky zasadli vedľa sudcov z povolania sudcovia z ľudu.

•

Než prikročíme k vyhodnoteniu výsledkov ľudového súdnictva v rokoch 1945—1947 upozorníme ešte na niekoľko základných čŕt retribučného nariadenia, ktoré sa zdajú byť podstatnými z hľadiska pochopenia právnej koncepcie trestného stíhania výčinov fašistov a ich pomáhačov na Slovensku.

Prvých päť paragrafov retribučného nariadenia SNR obsahovalo celkom nový, revolučný spôsob vymedzenia skutkových podstát trestných činov. Názvy paragrafov 1—5 aj naznačovali ich obsah: fašistickí okupanti, domáci zradcovia, kolaboranti, zrada na povstaní a previnilci fašistického režimu. Najťažším trestom smrti sa stíhali zločiny podľa §§ 1, 2 a 4. Pod fašistickými okupantmi (§ 1) sa rozumeli cudzí štátni príslušníci, ako napr. velitelia nemeckých oddielov na Slovensku za Slovenského národného povstania, nemeckí vojnoví poradcovia ústredných úradov za tzv. slovenského štátu a pod. Domácimi zradcami (§ 2) boli československí štátni občania, ktorí sa svojou činnosťou pričinili o rozbitie ČSR alebo v značnej miere podporovali vojenské záujmy

[2] Leonard Bianchi, *Triedne zloženie porotcov a kmetov na Slovensku za predmnichovskej republiky*. Právnické štúdie, SAV II (1954), č. 4, 615—642.

nacistického Nemecka. Smrťou sa trestala aj zrada na Slovenskom národnom povstaní (§ 4), pričom nezáležalo na štátnej príslušnosti obžalovaného.

V zásade miernejšie potrestanie než §§ 1, 2 a 4 dovoľovali ustanovenia §§ 3 a 5 o kolaborantoch a fašistických previnilcoch. V prvom prípade platil trest do tridsať rokov, a len za priťažujúcich okolností trest smrti. Previnilcom fašistického režimu, pokiaľ konali trestné činy miestneho významu, mal sa uložiť trest zaradenia do pracovného útvaru, najdlhšie na čas do dvoch rokov a trest pozbavenia občianskych práv na čas 2—15 rokov, pravda, ak nespáchali trestnú činnosť podľa §§ 1—4 retribučného nariadenia. V prípade celkom malých previnení, mohol sa ľudový súd u previnilcov fašistického režimu uspokojiť aj s verejným pokarhaním.

Pri ktoromkoľvek trestnom čine (§§ 1—5) mohlo však nastať zmiernenie trestu a v mimoriadnych prípadoch aj oslobodenie alebo upustenie od potrestania, ak sa páchateľ neskoršou činnosťou — teda po spáchaní zločinov — významne zaslúžil o protifašistický boj, najmä účasťou na Slovenskom národnom povstaní, alebo záchranou životov politicky, národne alebo rasove prenasledovaných. V takýchto prípadoch bolo možné uložiť vedľajšie tresty ako tresty hlavné a mohlo sa aj upustiť od potrestania (čl. 1 nar. č. 57/46 Zb. n. SNR). Pokiaľ ide o upustenie od potrestania, dostal sa tým do československého trestného práva podľa sovietskeho vzoru celkom nový prvok, ktorý sa stal trvalým inštitútom nášho socialistického trestného práva až novelizáciou (zmenou) trestného zákonníka roku 1956, keď predtým od roku 1950, platil pre mladistvých (§ 58 trestného zákona z roku 1950 — treba porovnať s § 6 retribučného nariadenia po novelizácii v znení vyhlášky č. 58/1946 Zb. n. SNR).

Vedľajšie tresty, ako strata občianskych práv, úplná alebo čiastočná konfiškácia majetku, mali sa povinne ukladať pri všetkých odsúdeniach, ale podobne ako v sovietskom práve, mohli sa uložiť aj namiesto hlavného trestu, ako forma zmiernenia trestu podľa § 6 retribučného nariadenia. Aj táto možnosť zámeny vedľajších trestov za hlavný trest bola revolučnou novotou v našom trestnom práve. Ako trvalý inštitút nášho trestného práva sa uplatnila v § 27 nového trestného zákona č. 140/1961, ktorý zrušil rozlišovanie hlavných a vedľajších trestov. Povinnosť vyslovenia straty občianskych práv odpadala v prípade verejného pokarhania a konfiškácia neprichádzala do úvahy pri odsúdení podľa § 5 cit. nariadenia (menšie previnenia). Pravda, pri zmierňovacích opatreniach veľmi záležalo na zložení súdu, lebo široké možnosti zmiernenia trestu, podobne ako pružné formulácie skutkových podstát trestných činov, boli spoľahlivým nástrojom len v rukách dôsledných a pokrokových sudcov.

Druhý diel retribučného nariadenia (§§ 9—32) obsahoval procesné a organizačné opatrenia. Boli tri druhy ľudových súdov: Národný súd v Bratislave, okresné ľudové súdy a miestne ľudové súdy. Pôsobnosť medzi jednotlivými ľudovými súdmi bola rozdelená tak, že okresným ľudovým súdom patrili zásadne všetky trestné činy fašistických zločincov a kolaborantov, pokiaľ o nich

nemal rozhodovať Národný súd. Okresné ľudové súdy boli v sídle každého okresného súdu. Miestne ľudové súdy, zriadené v obciach pri miestnych národných výboroch, rozhodovali o tzv. previnilcoch fašistického režimu, t. j. o fašistickej činnosti miestneho významu podľa § 5 cit. nar. Pôsobnosť Národného súdu bola určená taxatívnym výpočtom celého radu najzávažnejších fašistických zločinov. Pred Národný súd patrili všetky trestné činy podľa §§ 1—4 retribučného nariadenia, pokiaľ ich spáchali bývalý prezident tzv. slovenského štátu, členovia slovenských ľudáckych-klérofašistických vlád, poslanci snemu, členovia štátnej rady a hlavného veliteľstva fašistických polovojenských organizácií Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže, ako aj dôstojnícki funkcionári, ďalej šéf propagandy, vyslanci a splnomocnení ministri po 14. marci 1939. Pred Národný súd patrili ďalej fašistickí vedúci nemeckej a maďarskej národnej skupiny (František Karmasin a Esterházy) a ich zástupcovia, vedúci funkcionári protirasovej činnosti, prednostovia Ústredne štátnej bezpečnosti, členovia revízneho senátu Najvyššieho súdu a verejný obžalobca tohto senátu. Konečne, Predsedníctvo Slovenskej národnej rady mohlo prikázať do pôsobnosti Národného súdu ďalšie osoby a skupiny osôb na základe osobitného rozhodnutia. Tak sa do pôsobnosti Národného súdu napríklad dostalo prejednanie trestných vecí proti všetkým bývalým veliteľom Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, ktoré boli vycvičené v hitlerovskom Nemecku na spôsob zlopovestných oddielov SS.[3]

K celkovej charakteristike trestného konania pred ľudovými súdmi — aj pred Národným súdom — treba poznamenať, že konanie bolo podstatne zjednodušené a zrýchlené. Pre ľudové súdy sa vyznačili úplne samostatné nové zásady konania, odchylné od riadnych súdov. Najvýznamnejšou novotou prechodného revolučného charakteru bolo, že proti rozhodnutiam ľudových súdov sa až do mája 1946 nedovoľoval nijaký opravný prostriedok. Spolu so zavedením mimoriadneho opravného prostriedku sa v máji r. 1946 zaviedla aj možnosť konať proti neprítomným s primeraným použitím hlavy XXIII a XXIV uhorského trestného poriadku z r. 1896 (§§ 30a—30k nr. č. 57/1946 Zb. n. SNR).

Platnosť nariadení o ľudovom súdnictve skončila dňa 31. decembra 1947. Podľa nariadenia Slovenskej národnej rady č. 88/1947 prešlo súdenie okupantov, zradcov a kolaborantov dňom 1. januára 1948 na osobitné senáty krajských súdov, bez účasti ľudových prísediacich. V tom čase bolo na ľudových súdoch ešte 396 nevybavených vecí. Konať sa malo v budúcnosti podľa uhorského trestného poriadku, ale materiálnoprávne mali sa trestné činy fašistov, zradcov a kolaborantov posudzovať naďalej podľa retribučného nariadenia SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Zb. n. SNR.

[3] Igor Daxner, *Ľudáctvo pred Národným súdom*, 1945—1947, Bratislava 1961, Vydavateľstvo SAV.

Po Víťaznom februári sa 25. marca 1948 po trojmesačnej prestávke zákonom č. 33/1948 Zb. plne obnovila účinnosť retribučného dekrétu prezidenta republiky č. 16/1945 a retribučného nariadenia č. 33/1945 Zb. n. SNR (v znení vyhl. č. 58/1946 Zb. n. SNR). Činnosť ľudových súdov s účasťou ľudových prísediacich sa v sídlach krajských súdov obnovila a trvala až do 31. decembra 1948, a to jednak za účelom prejednania nevybavených vecí, jednak za účelom umožnenia revízie procesov, ktoré pod vplyvom spoluúčasti časti buržoázie na moci pred februárom 1948 boli vyriešené príliš mierne v porovnaní so závažnosťou trestnej činnosti niektorých delikventov.[4] Umožňoval to najmä § 2 cit. zákona, ktorý vyslovil, že konanie pre činy podľa retribučných predpisov možno na návrh verejného žalobcu zaviesť alebo v ňom pokračovať aj bez podmienok formálnosti obnovy konania, i keď bolo pred nadobudnutím účinnosti tohto zákona, t. j. pred 2. aprílom 1948, právoplatne skončené. Týmto zákonným ustanovením bolo umožnené preskúmanie vadných rozhodnutí ľudových súdov a vynesenie správnych rozhodnutí, či už v prospech alebo v neprospech obvinených.

•

Aká však bola celková bilancia ľudového súdnictva v období od jeho vzniku do konca roku 1947? Následkom obžaloby sa pred Národný súd a okresné ľudové súdy dostalo úhrnom 20 550 osôb. Nezaratúvame sem teda činnosť miestnych ľudových súdov, ktoré fungovali pri miestnych národných výboroch. Z udaného počtu obžalovaných bolo odsúdených 8055 osôb, t. j. 39,20%, oslobodených alebo iným spôsobom spod obžaloby sprostených 12 495 osôb, t. j. 60,80%.[5]

Podľa národnostného zloženia bolo medzi odsúdenými 2295 Slovákov (28,49%), 4812 Maďarov (59,74%), 848 Nemcov (10,53%). Inej národnosti bolo odsúdených 100 osôb (1,24%).

Národnosť oslobodených bola v 2787 prípadoch slovenská (22,31%), v 9195 prípadoch maďarská (73,51%), v 382 prípadoch nemecká (3,06%) a v 131 prípadoch išlo o inú národnosť (1,12%).

Trest smrti bol vyslovený u 65 osôb, t. j. v 0,81% odsúdených, pričom poprava bola vykonaná v 29 prípadoch.

[4] Radim N. Foustka, *Národní očista v letech 1945—1946*, Československý časopis historický III (1955), č. 4, 639.

[5] Správa predsedu senátu Krajského súdu v Bratislave zo dňa 31. augusta 1948 pre Povereníctvo spravodlivosti.

Tresty na slobode podľa dĺžky odňatia slobody boli nasledujúce:

do 30 rokov	127 osôb —	1,58 %
do 20 rokov	202 osôb —	2,53 %
do 10 rokov	294 osôb —	3,65 %
do 5 rokov	593 osôb —	7,38 %
do 2 rokov	619 osôb —	7,62 %
do 1 roku	2950 osôb —	36,63 %

Verejné pokarhanie dostalo 2737 odsúdených (33,87 %).

Konfiškácia majetku ako hlavný trest bola vyslovená v 105 prípadoch (1,38 %). Strata občianskych práv postihla ako hlavný trest 306 odsúdených (3,82 %). V 57 prípadoch sa upustilo od potrestania (0,73 %).

Úhrnom bol uložený trest na slobode 14 063 rokov a 1 mesiac, čo znamená, že priemerný trest na slobode bol v rozsahu 2 rokov, 11 mesiacov a 8 dní. Priemer trestov uložených Národným súdom (vyňaté z úhrnného počtu vyššie uvedených odsúdení) presahoval o niečo sedem rokov. Percento oslobodených pred Národným súdom bolo zase oveľa nižšie, iba 12 %. Pravda, treba tu brať do úvahy, že pred Národným súdom sa podľa retribučného nariadenia SNR sústreďovali najťažšie a najzávažnejšie retribučné veci z územia celého Slovenska.

Pestrejšia bola bilancia prípadov, ktoré sa dostali k obžalobcom ľudových súdov. Z 34 071 vybavili 33 686, t. j. 98,27 %. Z toho obžalobou 14 545 prípadov. Nevybavených zostalo 385, t. j. 1,13 % vecí.

Ľudové súdy dostali úhrnom 28 244 prípadov, vybavili 27 848 (98,60 %), z toho rozsudkom 11 945. Nevybavených zostalo 396 vecí (1,40 %).

Ak pozrieme na pomerne krátke, asi dvaapólročné trvanie retribučného ľudového súdnictva na Slovensku od mája 1945 do konca roku 1947, ak pritom uvážime aj ťažkosti, s ktorými museli ľudové súdy zápasiť či už pre objektívne povojnové pomery, alebo pre vyostrené zákulisné politické boje vyvolávané buržoáznymi vplyvmi najmä v súdnictve, nemôžeme túto bilanciu považovať za neúspech nášho mladého ľudovodemokratického súdnictva. Bolo to celkom primerané zúčtovanie s klérofašistickou ľudáckou minulosťou a s predstaviteľmi nacistickej okupácie na Slovensku. Nesmieme zabúdať, že množstvo čelných zahraničných i domácich vinníkov utieklo do zahraničia a neboli vydaní nášmu štátu za účelom ich stíhania (počet slovenských ľudáckych činiteľov, ktorí ušli sa odhaduje na vyše 10 000 osôb). Netreba preto strácať zo zreteľa, že na Slovensku sa v prechodnom období upevňovania ľudovej demokracie od oslobodenia až po Víťazný február skutočne vyvinulo primerané úsilie v záujme odstránenia neblahých následkov nacistickej okupácie, ako aj následkov domáceho klérofašizmu. Najlepším dôkazom toho sú počty odsúdených a malé percento nevybavených vecí ku dňu 31. decembra 1947. Pravda, nepopierateľ-

ným faktom zostáva aj to, že spoluúčasť časti buržoázie na moci v prechodnom období umožnila v mnohých prípadoch neodôvodnené mierne posudzovanie jednotlivých prípadov, ktoré mohli byť spravodlivo potrestané až na základe obnovenia činnosti ľudových súdov po 25. marci 1948 podľa zákona č. 33/1948 Zb.

Das Volksgerichtswesen in der Slowakei in den Jahren 1945—1947

(Zusammenfassung.)

Unter dem Begriff Volksgerichtswesen verstehen wir besondere Strafgerichte, die unter Teilnahme von Laienrichtern aus dem Volke die übergriffe der faschistischen Okkupanten und ihrer Helfer in der Zeit der Hitlerokkupation bestraften

In der Slowakei wurde diese Strafrepression laut Verordnung Nro. 33/1954 des Verordnungsblattes des Slowakischen Nationalrates (SNR) durchgeführt. Diese Verordnung realisierte die Anforderungen der nationalen und demokratischen Revolution im Sinne des am 4. April 1945 vereinbarten Regierungsprogrammes von Košice. Neben ausgesprochen revolutionären fortschrittlichen Elementen, enthielt die Verordnung des Slowakischen Nationalrates auch noch die alten Prinzipien des bürgerlichen Strafrechtes. Die ersten fünf Paragraphen enthielten im ganzen gesehen eine neue revolutionäre Art der Begrenzung des Tatbestandes der Straftaten, ihren Inhalt deuteten schon ihre Titel an: die faschistischen Okkupanten, die Verräter, die Kollaborateure, der Verrat am Aufstand und die Schuldigen des faschistischen Regiemes. Die höchste Strafe war die Todesstrafe, bie jeder Straftat konnte aber eine müssigere Strafe appliziert werden. Freiheitstrafen konnten bis zu einer Höhe von 30 Jahren auferlegt werden.

Von den 20 550 Angeklagten wurden 8 055 Personen verurteilt. Die Todesstrafe wurde im 65 Fällen auferlegt und an 29 Personen vollbracht. Langjährige Freiheitsstrafen von 5 bis 30 Jahren wurden in 623 Fällen auferlegt; die anderen Urteile überstiegen nicht die Freiheitsstrafen bis zu 5 Jahren.

In der verhältnismässig kurzen Zeit der Tätigkeit der Volksgerichte wurde also eine bedeutende Zahl von Fällen behandelt. Wenn wir dabei noch die Schwierigkeiten berücksichtigen, auf welche sie stiessen, in Hinsicht auf die objektiven Nachkriegsverhältnisse, oder auf den durch bürgerliche Einflüsse hervorgerufenenscharfen politischen Kampf, der sich besonders im Gerichtswesen auswirkte, können wir diese Bilanz keinenfalls als ein Versagen des Volksgerichtswesens bezeichnen. Wir dürfen auch nicht vergessen, dass eine grosse Reihe der Hauptschuldigen aus In- und Ausland aus der Slowakei geflohen war. Von den Volksgerichten nicht erledigt blieb nur 1,4 % aller Fälle.

Říšský soud — výsledek třídního kompromisu mezi buržoazií a junkery*

Horst Kuntschke

Zahájení činnosti říšského soudu v Lipsku dne 1. října 1879 odpovídalo plně potřebám rozvoje německé buržoazie. Říšský soud se stal na základě účinnosti říšských justičních zákonů[1] vrcholným orgánem nově vytvořených jednotných justičních organizací. Stal se nejvyšší institucí řádného soudnictví říše — trestní a civilní jurisdikce. Říšský soud byl dále soudním dvorem pro určité říšské záležitosti, jako byly věci patentní, disciplinární otázky říšských úředníků apod.[2]

Pokud byl říšský soud — jako nejvyšší soudní instituce — součástí nově vytvořeného jednotného národního státu, byl zároveň i výrazem toho, jak dalece buržoazní třída v Německu po roce 1871 byla ještě schopna uskutečňovat své zájmy v souladu s demokratickými principy a řešit historické rozpory v zájmu buržoazního vývoje.

Říšský soud se stal vedle říšského sněmu druhou ústřední politickou institucí buržoazní národní jednoty. V říšském sněmu se podařilo buržoazii dát své vůli výraz ve formě zákonů a pomocí zákonodárství docílila spoluúčast na vytváření státní politiky.[3] Říšským soudem byl vytvořen orgán, který měl v konkrétních případech určit právní zásady odpovídající ekonomickým a politickým cílům.

Když se dnes tážeme, jak dalece se odrážel v říšském soudě kompromis uzavřený mezi junkery a buržoazií po r. 1848, musíme především vycházet z charakteru tohoto kompromisu a jeho příčin. Spojenectví buržoazie a junkerů po r. 1848 nemůže být ve vědecké historické analýze považováno jen za dočasný politický manévr podmíněný politickou situací. Pro politická opatření vládnoucí třídy a vládnoucích skupin byly zajisté určující konkrétní zahraniční a vnitřní politické poměry, avšak politika kompromisů musí být ve své podstatě

* Referát přednesený na společném vědeckém zasedání právních historiků z Humboldtovy university v Berlíně a právnické fakulty Karlovy university, které se konalo ve dnech 2.—3. března 1965 v Praze.

[1] Říšské justiční zákony — zákon o soudnictví, civilní soudní řád a trestní soudní řád — vstoupily v účinnost dne 1. října 1879 zároveň se zahájením činnosti říšského soudu.

[2] Srov. A. Lobe, *Fünfzig Jahre Reichsgericht*, Berlin und Leipzig 1929, str. 58 a násl.

[3] Verfassung des Deutschen Reiches z 16. dubna 1871, čl. 5, viz H. Triepel, *Quellensammlung zum Deutschen Reichsstaatsrecht*, 3. vydání, Tübingen 1922, str. 249.

a svém principiálním historickém významu vykládána jednak v souvislosti s obecnými společenskými protiklady, jednak v souvislosti se vzájemným historickým postavením tříd mezi sebou a tříd ke státu. Zahraničně politické rozpory zejména s Francií, které vedly k válce roku 1870—71, orientovaly německou buržoazii na Prusko — nejsilnější vnitroněmeckou sílu — a tím i na junkery jako spojence. Nejednotnost zájmů uvnitř buržoazního tábora a tím podmíněná neschopnost k jednotné politické akci, vytvořily podstatné faktory, které vedly k tomu, že se buržoazie podrobila politické hegemonii Pruska a junkerů. Tyto politické faktory samy o sobě nevysvětlují však ještě, proč buržoazie neměla již dostatek sil vytvořit národní jednotu na základě společenského, demokratického hnutí lidu. Kompromis s junkery nebyl pouze objektivním neúspěchem buržoazní třídy. Tento kompromis byl výrazem základních změn v historickém postavení buržoazie podmíněný existencí a politickým vystoupením dělnické třídy. Protiklad buržoazie a dělnické třídy svedl buržoazii z původní cesty vytvořit buržoazní stát na základě demokratické a politické samostatnosti lidu. Namísto toho hledá buržoazie spolupráci s existujícími politickými silami, zejména s Pruskem. Tento kompromis s polofeudálními dynastiemi našel pak své vyjádření v tom, že buržoazie jako celek se vzdala uskutečňování svých vlastních, původních politických požadavků v oblasti práva a soudnictví.

Buržoazní právo, stejně jako poměry v něm vyjádřené, odrážejí — viděno všeobecně historicky — stupeň vývoje společenských vztahů na základě plného rozvinutí zbožní produkce. V zájmu svého vývoje žádala buržoazie stejné zákony pro všechny a stejnou aplikaci těchto zákonů podle buržoazních principů. Pokrokové požadavky buržoazie v oblasti soudnictví se týkaly zejména záruk individuálních občanských práv v soudním řízení, jednotné celostátní organizace soudů a demokratického, buržoazního vlivu na jurisdikci. Tyto požadavky měly zajistit svobodu osobnosti, soukromého vlastnictví a buržoazně demokratických práv v soudnictví.[4]

Díváme-li se na realizaci buržoazních požadavků v soudnictví, můžeme v Německu až do doby po roce 1848 zjistit dvě rozdílné cesty vývoje. Pokud se jedná o zajištění individuálních práv v soudním řízení, vytvoření řádné tzn. státní jurisdikce s pevně stanovenými instancemi a o nezávislost v nalézání práva vůbec, byl tento cíl po r. 1848 v jednotlivých státech v podstatě splněn. Avšak zatím co individuální buržoazní vlastnická práva a buržoazní svobody byly prosazovány po r. 1848 všeobecně, nemohla buržoazie v soudnictví realizovat žádaná politická práva.

V instituci říšského soudu vytvořeného r. 1879, se odrážel plně již zmíněný kompromis vedoucí k vytvoření národně státní jednoty, a to v omezení jednoty výkonu soudnictví. Ústava z 16. dubna 1871 omezila v článku 4, odst. 13 kompetenci říše na určení soudního řízení a vyloučila právo zákonné úpravy

[4] Srov. Triepel, *tamtéž*, str. 248.

v podstatných částech buržoazního práva, stejně jako ve správě soudnictví. Pokusy podniknuté již v r. 1869 v říšském sněmu Severoněmeckého spolku národními liberály Miquelem a Laskerem rozšířit kompetenci spolku na soudní organizaci byly výslovně zamítnuty,[5] a ústava z r. 1871 přitom zůstala. Tento ústavněprávní stav odpovídal Bismarckově koncepci na udržení dynastických pozic ve státním právu. Již v generální diskusi ustavujícího říšského sněmu Severoněmeckého spolku prohlásil Bismarck: „Kladli jsme si za úkol... nalézti minimum těch koncesí, které musí na německém území samostatné individium poskytovat celku, když má býti tento celek životaschopným."[6] K tomuto minimu koncesí říšské jednotě ze strany dynastických sil nepatřila úprava jednotného soudnictví.

I když r. 1873 byly rozšířeny zákonodárné kompetence říše na celé buržoazní právo,[7] zůstala přece zachována omezená justiční výsost říše. Když se však zákonodárné kompetence rozšířily na celé materielní právo a když byly vypracovány společné civilní a trestní soudní řády, bylo nutno vytvořit i jednotnou soudní organizaci, nebo lépe řečeno, bylo nutno sjednotit soudní organizaci s nejvyšším soudem v čele, a to k zajištění jednotné jurisdikce. Toto sjednocení soudnictví bylo provedeno na základě zákona o soudnictví (Gerichtsverfassungsgesetz) ze 7. února 1877, který vstoupil v účinnost 1. října 1879.

Soudní výsost zůstala i nadále jednotlivým zemím. Vybudování říšského soudnictví se omezovalo na zřízení říšského soudu jako takového. Říšský soud zůstal jedinou soudní institucí, na kterou se vztahovala bezprostředně příslušnost nejvyšších státních orgánů. Na základě uvozovací normy k zákonu o soudnictví mohl člen spolku, na jehož území se nacházelo více vrchních zemských soudů, zřídit pro občanskoprávní spory vlastní nejvyšší zemský soud, který byl pak příslušný namísto říšského soudu.[8] Tuto možnost využilo např. Bavorsko. Zřízení, obsazování a správa všech soudů kromě soudu říšského se konaly i nadále podle zemského práva.

Charakteru nově vytvořené jednoty odpovídalo i postavení říšského soudu uvnitř soudní organizace i jeho funkce jako soudu revizního.[9] Nedostatečné uskutečňování buržoazní právní jednoty, pozůstatek řady partikularizačních práv a skutečnost, že bylo i nadále ponecháno v účinnosti zemské zákonodárství, zejména ve prospěch junkerských zájmů, kterým bylo ponecháno široké pole působnosti, vyloučily autoritu nejvyššího soudu pro celé právo. Na rozdíl od kasačního řízení, které má možnost prozkoumat každý rozsudek nižší

[5] Bezold, *Materialien der Deutschen Reichsverfassung, sv. III*, Berlin 1873, str. 1042 a násl.

[6] *Stenographische Berichte des Norddeutschen Reichstages 1867*, cit. v Betzold, *Materialien, sv. I*, 1873, str. 135.

[7] Zákon z 20. prosince 1873, který vytvořil ústavoprávní předpoklady pro vypracování občanského zákoníku.

[8] Einführungsgesetz zum Gerichtsverfassungsgesetz z 27. ledna 1877, § 8.

[9] Viz Gerichtsverfassungsgesetz z 27. ledna 1877, §§ 135 a 136.

instance a které je orientováno na zajištění obecné a jednotné aplikace právního řádu, měl říšský soud funkci revizního soudu třetí instance. Tím, že byl ve svých výrocích vázán na rozhodnutí toho kterého případu pouze jako soud instanční, mohl jen prostřednictvím rozhodnutí v nejvyšší instanci projednávaných procesů vykonávat všeobecný vliv na jurisdikci. Zřízení říšského soudu jako instančního soudu znamenalo, že velká část právních rozhodnutí musela být vyňata z kompetence nejvyššího soudu, aby bylo zabráněno jeho přetížení.[10]

Na základě zákona o soudnictví byly z revize vyloučeny všechny rozsudky porotních soudů jako nejnižší instance v trestních věcech. V civilním právu byly generálně z revize vyloučeny rozsudky úředních soudů (Amtsgericht); dále došlo k omezení stanovením minimální žalobní hodnoty jako podmínky připuštění k revizi. Tato minimální žalobní hodnota obnášela v r. 1873, t. j. při zřízení říšského soudu, 1500 marek, v r. 1905 pak 2.500 marek a v r. 1910 už 4000 marek. Největší počet soudních rozhodnutí, zejména ta, která se týkala nejširších lidových mas, byl tak vyloučen z rozhodnutí nejvyššího soudu.[11]

Nedostatečné prosazování buržoazně demokratických požadavků v oblasti soudnictví se také ukazuje jasne ve vztahu říšského soudu k nejvyšším státním orgánům. Tak jak byly omezeny možnosti říšského soudu působit ve směru jednotné aplikace celého právního řádu, tak se odráželo i v jeho vztahu k nejvyšším státním orgánům, t. j. v právu jmenovat soudce, v obsazování a organizaci soudu, přednostní postavení junkerskodynastických sil a jimi ovládané exekutivy. Dle § 127 zákona o soudnictví byli president říšského soudu, předsedové senátů a říšští soudní radové jmenováni císařem na návrh spolkové rady. Tím bylo potvrzeno přednostní postavení orgánů exekutivy před říšským sněmem. Otázka dosazování soudců říšského soudu nebyla již při diskusi k zákonu o soudnictví pro buržoazní strany problémem, kterému by bývaly byly přikládaly podstatný význam. Postoj Národněliberální strany (Nationalliberale Partei), jakožto největší buržoazní strany k problému, zda by říšský sněm měl jmenovat soudce říšského soudu, byl jen příležitostně diskutován v komisi říšského sněmu a sice při poradě o návrhu národněliberálního poslance Laskera, který žádal vynechání ustanovení o právu spolkové rady navrhovat soudce, kteří měli být jmenováni císařem. Lasker odůvodnil skutečnost, že národní liberálové se vzdali uplatnění práva říšského sněmu na jmenování soudců nevhodnými stranickými poměry v říšském sněmu. Prohlásil, že za těchto po-

[10] Srov. Motive zum Entwurf der Gerichtsverfassung, viz: Hahn, *Die gesamten Materialien zu dem Gerichtsverfassungsgesetz*, I. Abtlg., Berlin 1879, str. 40.

[11] V buržoazní kritice říšského soudu bylo již tehdy výstižně řečeno, že je „an allem, was Mein und Dein betrifft, im wesentlichen ein Gericht für die Besitzenden, und wer in Scherzworten nach Art des Kapuziners sich gefällt, könnte sagen, es ist nicht ein Gericht des Reiches, sondern des Reichen." J. Jastrow, *Soziale Praxis*, V. roč. 1895, č. 6, str. 147.

měrů nelze „očekávat od volby soudců zastupitelskými orgány žádný zisk pro výkon práva“.[12]

Poměr říšského sněmu k říšskému soudu se stal předmětem zvláštní diskuse u příležitosti porady o kompetenci říšského soudu při rozhodování politických deliktů, zejména vele- a zemězrady. V těchto trestných činech rozhodoval dle ustanovení zákona o soudnictví spojený druhý a třetí trestní senát, který byl složen z kolegia 14 soudců z povolání.[13] Jednalo se zde o výjimečnou příslušnost říšského soudu v první instanci ve vztahu k politickým otázkám bezprostředně se týkajících říše. Zástupci liberální buržoazie, kteří se v době založení říše spojili v tzv. pokrokové straně (Fortschrittspartei), navrhli v komisi říšského sněmu, aby byla příslušnost říšského soudu pro trestný čin vele- a zemězrady ze zákona o soudnictví vynechána, protože prý „řízení by postrádalo všech těch záruk, které jsou jinak u těžkých zločinů v zájmu nestranného výkonu práva považovány za nutné.“[14] Jelikož komise zamítla tento návrh, žádali zástupci pokrokové strany vytvoření říšského porotního soudu pro trestné činy vele- a zemězrady, který by se skládal ze tří členů říšského soudu a dvanácti porotců, kteří měli být vylosováni z listiny porotců sestavené z 80 volených členů říšského sněmu.[15] Avšak i při poradě o tomto návrhu se ukázalo, že většina buržoazních stran důvěřuje více rozhodnutí exekutivy o obsazování soudů než autoritě říšského sněmu a s ním spojené politické veřejnosti.

Zástupce říšského kancléře se vyjádřil proti návrhu na vytvoření říšského porotního soudu s odůvodněním, že by justice měla zůstat nepolitickou, a uváděl v této souvislosti: „Kdyby měli být porotci vylosováni z členů říšského sněmu, stal by se říšský porotní soud ryze politickou institucí; tím by byla do výkonu práva zavedena zákonem politika, která má být naopak od práva oddělena“.[16] Zástupce vlády vystupoval zde v úplném souladu s převládajícím buržoazním pojetím, které vyložil národní liberál Lasker asi takto: „Pro stíhání nejtěžších zločinů proti říši se zdá být na nejvyšším stupni historického vývoje říšský soud nejúčelnějším fórem; vedle něho neexistuje ani potřeba, ani možnost pro vytvoření kolegia poroteů, které by odpovídalo soudnímu dvoru a věci. Říšský sněm je pro volbu poroteů zcela nevhodným orgánem; je povolán k tomu, aby prováděl politiku, aby zastupoval politické strany země a není školou pro porotce. Institutem říšských poroteů by byla vznesena zákonem politická stranickost do výkonu práva.“[17] Návrh na vytvoření říšského porotního soudu byl konečně v komisi zamítnut, aniž by se stal v říšském sněmu předmětem diskuse.

[12] Srov. Hahn, *Materialien* ... II. Abtlg., str. 612.
[13] §§ 136, 138 Gerichtsverfassungsgesetz.
[14] Srv. Hahn, *Materialien* n. j. m., I. Abtlag., str. 617.
[15] Srv. *tamtéž*, str. 826/27.
[16] Srv. *tamtéž*, str. 828.
[17] Srv. *tamtéž*.

Funkce říšského soudu uvnitř justiční organizace nevedoucí k sjednocení soudní praxe, jeho postavení revizního soudu, jakožto i vztah nejvyššího soudu k říšskému sněmu a k exekutivě dokazují, jak nedostatečně byly v soudnictví uskutečňovány původní buržoazní požadavky.

Vymanění soudů z každého demokratického politického vlivu se stalo principem právního státu. Tomu pak mělo odpovídat takové pojetí justice, aby byl politický charakter práva a soudnictví před zraky lidu zcela zamlčen. Povolání nacionálního liberála Eduarda Simsona do funkce prvního presidenta říšského soudu kancléřem Bismarckem mělo být ústupkem tehdejším buržoazním požadavkům na dodržování: „právní státnosti". Simson byl vhodnou osobností k reprezentaci v čele zdánlivě nepolitické justice. S jeho osobu byla spojena i politická nemohoucnost parlamentarismu. Šimson nabízel Hohenzollernům po dvakrát — v roce 1849 v Berlíně a 1871 ve Versailles, císařskou korunu. Byl presidentem Frankfurtského parlamentu, pruského dolního sněmu a říšského sněmu a stal se tak symbolem zprostředkujícího liberalismu a zdánlivě nepoliticky právních stanovisek.[18] Také na široké veřejnosti vedený spor o sídlo říšského soudu[19] byl ovládán tónem uchránit nepolitický charakter práva před vlivy pruské vlády. Hlasování ve prospěch Lipska, jako sídla říšského soudu, bylo prvním případem, kdy bylo Prusko ve spolkové radě přehlasováno.

Kompromis uzavřený mezi junkery a buržoazií a skutečnost, že se buržoazie zřekla opravdové demokracie, našly své vyjádření jak v institucionelním postavení říšského soudu, tak i v jeho samotné činnosti. Rozhodnutí říšského soudu byla založena jak na říšských zákonech, včetně zákonu proti socialistům, tak i na zemských zákonech, a to zcela v duchu vládnoucích antiliberálních kruhů. Zásadní rozhodnutí říšského soudu, zejména v spolkovém a shromažďovacím i koaličním právu, stála na antidemokratických i antiliberálních pozicích. Říšský soud nesplnil ve svých rozhodnutích klasický požadavek buržoazie na všeobecnou svobodu a právní rovnost.

Zmíněný již kompromis mezi junkery a buržoazií znamenal svými důsledky zřeknutí se plného uskutečňování buržoazních principů v ekonomice, ve státě, v právu i soudnictví. Kompromis, tak jak se projevoval v soudnictví, byl výrazem toho, že buržoazie již nebyla schopna vyřešit protiklady svého vlastního vývoje a vývoje junkersko-byrokraticko-dynastických sil v souladu s celým společenským vývojem, nebo jinak řečeno, politika buržoazie se již nenacházela v souladu se společenskými, demokratickými zájmy.

Buržoazní třída nedosáhla zavedení demokratických ustanovení o jednotné justiční organizaci jako části státního aparátu a nevytvořila jednotný právní řád. Nedostatek dohledu nad celoříšským výkonem soudnictví, nedostatečná jednota justice, která ponechala v platnosti jednotlivá rezervátní práva zemí,

[18] Srv. E. Schulz, *Eduard Simson*, Berlin 1929; celkové hodnocení Simsona viz F. Mehring, *Die Neue Zeit*, XVIII. roč. 1899, 2. sv., str. 193 a násl.

[19] Srv. E. Schulz, *Eduard Simson*.

omezování kompetencí nejvyššího soudu mající za následek jednotnou aplikaci práva, převažující vliv junkerskodynastických sil při jmenování soudců, jakožto i nedostatečně uskutečněná právní jednota, znamenaly stejně tolik ústupků osobním privilegiím jako omezování při prosazování buržoazní zákonnosti. Také v soudnictví a v jeho vrcholném orgánu se odrážela skutečnost, že buržoazní společnost v Německu nemohla po r. 1871 přeměnit privilegia feudalismu ve všeobecná privilegia buržoazní třídy.

Marx a Engels navázali ve své kritice politických poměrů německého císařství na nemohoucnost buržoazie prosazovat v plné míře objektivní nutnosti svého vlastního vývoje a prokázali na základě zaostávání buržoazie za požadavky svého vlastního vývoje její neschopnost řešit dějinné úkoly. Politika určená kompromisem vládnoucí třídy a zachováním junkerskobyrokratických pozic musela se nutně octnout v ostrém protikladu k dělnickému hnutí, které vystoupilo s požadavky svobody vlastní politické organizace a za veřejné vytváření politického mínění. Také v instituci říšského soudu se projevil tento určující protiklad dalšího vývoje a nalezl svůj výraz ve vytváření institucionelních forem nejvyššího soudu.

Die Institution des Reichsgerichts als Ausdruck des Kompromisses bei der Gestaltung des Deutschen Reiches von 1871

(Zusammenfassung)

Als am 1. Oktober 1879 das Reichsgericht in Leipzig seine Tätigkeit aufnahm, wurde es neben dem Reichstag zur zweiten zentralen politischen Institution der bürgerlichen nationalen Einheit von 1871. In der Institution des Reichsgerichts widerspiegelte sich der Prozess des Zustandekommens der national-staatlichen Einheit durch den Kompromiss mit den junkerlich-dynastischen Kräften und damit verbunden der Verzicht des Bürgertums auf die Durchsetzung der politischen öffentlichen, der demokratischen Rechte. Die Beschränkungen der nationalen Einheit durch den Kompromiss führten auch zu Beschränkungen in der Einheit des Gerichtswesens. Die fehlende Verwirklichung der bürgerlich-demokratischen Forderungen in der Gerichtsverfassung zeigte sich in dem Verhältnis des Reichsgerichts zu den obersten Staatsorganen. Wie die Möglichkeiten des Reichsgerichts, für das gesamte Recht eine einheitliche Anwendung zu bewirken, durch seinen Charakter als Revisionsgericht begrenzt war, so widerspiegelte sich auch in seinem Verhältnis zu den obersten Staatsorganen, in den Rechten zur Ernennung der Richter, zur Besetzung und Organisation des Gerichts die Vormachtstellung der junkerlich-dynastischen Kräfte und der von ihnen beherrschten Exekutive. Die Funktion des Reichsgerichts innerhalb der Justizorganisation zur Vereinheitlichung der Rechtsprechung, seine Stellung als Revisionsgericht, sowie das Verhältnis des höchsten Gerichts zum Reichstag und zur Exekutive bezeugten die mangelhafte Verwirklichung der ursprünglichen bürgerlichen Forderungen im Gerichtswesen. Die Absage der bürgerlichen Klasse an die Demokratie bei der Reichsgründung fanden ihren Ausdruck auch in der Rechtsprechungstätigkeit selbst. Die Reichsgerichtsrechtsprechung wendete das Sozialistengesetz und die anderen Reichsgesetze, sowie die Landesgesetze im Sinne der regierenden antiliberalen Kreise an. Die zum Vereins- und Versammlungsrecht und zum Koalitionsrecht erlassenen Grundsatzentscheidungen bezogen sowohl die antidemokratische als auch antiliberale Position. Das Reichsgericht erfüllte so in seiner Rechtsprechung nicht die klassischen bürgerlichen Forderungen der allgemeinen gesellschaftlichen Freiheit und Gleichheit im Recht. Die durch den Kompromiss der herrschenden Klasse, das Bestehenlassen der junkerlich-bürokratischen Positionen bestimmte Politik musste in den schärfsten Gegensatz zur Arbeiterbewegung treten, die für die Freiheit zu ihrer eigenen politischen Organisation und politischen öffentlichen Meinungsbildung eintrat. Auch in der Institution des Reichsgerichts drückte sich dieser bestimmende Widerspruch der weiteren Entwicklung aus und fand, wie an der Ausgestaltung der institutionellen Form des höchsten Gerichte dargestellt wird, seinen Ausdruck.

Přeložil K. Litsch

K otázce revoluce u Kanta*

Werner Sellnow

Kantovo dílo rozdělujeme obyčejně na dvě periody — předkritickou a kritickou. Toto dělení nepřihlíží však ke změnám v Kantově myšlení a učení o státu a právu, které byly vyvolány francouzskou revolucí a po ní následující kontrarevolucí. V roce 1746 vystoupil poprvé 22letý „Studiosus Immanuel Kant" se svým spisem „Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte" před veřejnost. V tomto, jakožto i v následujících pojednáních vyložil Kant svou teorii ještě jako přírodovědec. Až k svému 12. spisu se Kant neodvážil se vší otevřeností vystoupit proti dogmatickým učením Wolffa a Leibnitze. Teprve když se seznámil se spisy Huma, Berkeleye, Lockea a Rousseaua, bylo to přibližně kolem r. 1770, měnily se viditelně jeho názory. V kritické periodě, to znamená od roku 1770 napsal Kant nejen známé Kritiky čistého rozumu, praktického rozumu atd., nýbrž uveřejnil i další přírodovědecké spisy. Z Kantova působiště (Königsberg) vyšla celá řada jeho polemických pojednání a recenzí namířených proti dogmatice a teologii, které ukázaly, že je důsledným bojovníkem za své nové učení. Kant se svým způsobem vypořádal s politickými a ideologickými otázkami své doby. Je třeba říci, že jeho kritika feudalismu, církve a teologie není o nic méně důsledná a ostrá než kritiky Rousseaua a Montesquiea, aniž by ovšem byla později ve stejné míře chápána a oceněna.

V první linii se přiklánět Kant k velkému hnutí své doby — osvícenství. Přestože se nemohl opřít o revoluční německou buržoazii, bojoval za ideály a cíle evropského osvícenství v oblasti filosofie, vědy a politiky. Osvícenství, psal Kant, znamená „osvobození od tmářství".[1] Osvícenství, říká dále, znamená svobodu vlastnit, veřejně zaměstnávat rozum. Učenci, úředníci a občané, když jsou ve službách státu, musí sice poslouchat a plnit své povinnosti, musí ale také kdykoliv mít právo, veřejně kritisovat ta opatření, kterým dluží poslušnost, jakmile mají za to, že jsou špatná a nespravedlivá.[2] Zde se projevuje

* Referát přednesený na společném vědeckém zasedání právních historiků z Humboldtovy university v Berlíně a právnické fakulty Karlovy university, které se konalo ve dnech 2.—3. března 1965 v Praze.

[1] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, in 8 Bänden, Herausgeber: I. H. v. Kirchmann, achte revid. Aufl., Leipzig o. I. „*Beantwortung der Frage, Was ist Aufklärung?*", sv. 5, str. 113.

[2] *Tamtéž*, str. 114.

již Kantova liberální teze, která vyúsťuje v rozlišování státního občana a občana. Dále žádá — opět ve smyslu raného liberalismu — aby se monarchové nezaplétali do vzájemných sporů vědců a sporů vědců s církví a sice proto, aby se nemohly spojit duchovní a politický despotismus proti vědě a proti poddaným.[3] Zpočátku odůvodňoval Kant požadavek osvícenství původní sociální smlouvou (Sozialvertrag). Podle ní je prý určeno přirozeným právem odejmout národu všechnu nedospělost (Unmündigkeit). Žádný monarcha a žádný říšský nebo stavovský sněm se nemůže usnésti na tom, že národ je nedospělý, protože je v protikladu k rozumu, jehož držení je nezadatelným právem každého člověka a národa.[4] V této souvislosti napsal: „Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Habe Mut, Dich Deines eigenen Verstandes zu bedienen, das ist also der Wahlspruch der Aufklärung.“[5]

Kant žil ve státě Bedřicha II. Tento král byl sám osvíceným monarchou, který praktikoval v Prusku toleranci vůči konfesím, i když zcela z jiných důvodů, než to činil Kant.[6] V určitém smyslu se Kant spokojil s tehdy existujícími formami svobody myšlení a označil období osvícenství také jako „das Jahrhundert Friedrichs“.[7] Snad zní tato Kantova poznámka poněkud apologicky, nebyl ovšem zdaleka toho názoru, že se v Prusku osvícenství již uskutečnilo. Krátce před smrtí Bedřicha II., který nad ním držel ochrannou ruku, poznamenal: „Wenn denn nun gefragt wird: leben wir jetzt in einem aufgeklärten Zeitalter? so ist die Antwort: nein, aber wohl in einem Zeitalter der Aufklärung.“[8]

Celá řada hlavních otázek týkajících se osvícenství spočívala v tom, určit a poznávat pro budoucí buržoazní stát nejlepší relaci mezi násilím, zákonem, svobodou, rovností a právem. K tomu přistupovalo ještě postavení etiky, jakožto i vztah a závazky občanů ke státu a vztahy mezi státy a národy navzájem. Všechny tyto problémy byly pro myšlení Immanuela Kanta určující.

Ačkoliv v učení o lidské svobodě nenacházíme u Kanta tu náruživou výzvu ke svržení feudálních poměrů tak, jak je tradována u francouzských revolucionářů je přece Kantovo pojetí svobody neméně antifeudální. Pro Kanta by bylo revoluční vyhlášení svobody, aniž by se mohl opírat o revoluční třídu, nic víc, než duchaplné bezcenné horování. Jeho učení o občanských svobodách bylo spojeno s dvěma požadavky, které mohly být za existence tehdejších poměrů splněny. Byly to svoboda myšlení v oblasti vědy a právně zakotvená svoboda, která by byla spojena s nedotknutelností jednou stanovených práv vůči osobě.

[3] *Tamtéž*, str. 116—117.
[4] *Tamtéž*, str. 115.
[5] *Tamtéž*, str. 111.
[6] *Tamtéž*, str. 113.
[7] *Tamtéž*, str. 117.
[8] *Tamtéž*.

První požadavek se týkal tedy třídní ideologie, druhý soukromého vlastnictví, resp. vlastníka. Kantova formule, podle které právní svoboda každého jednotlivce může existovat podle všeobecného zákona vedle svobody všech ostatních, ukazuje již na rozsah a šíři Kantova pojetí svobody a svévole.[9]

Druhým lidským právem měla být podle Kanta rovnost. Měšťácká rovnost předvídala podle jeho pojetí rovnost státních občanů, což znamenalo rovnost před právem, při nerovnosti v ekonomice.[10]

Bratrství jako třetí lidské právo nahradil Kant pro něj méně prázdným heslem o „samostatnosti" (Selbständigkeit), což bychom mohli dnes nazvat „spoluúčastí při vydávání zákonů" (Mitgesetzgebung). Kant postavil tento požadavek proto, že podle jeho názorů se mohl stát „der schutzlose Bürger ein Schutzgenosse". Otevřeně přitom hlásal, že jedině konstituční monarchie, kterou nazýval republikánskou ústavou, může splnit tyto požadavky, přičemž zřejmě měl před očima anglický systém.[11]

Tento příklon Kanta ke konstituční monarchii mohl souviset pouze s tehdejšími poměry v Prusku. Kantovo úsilí bylo zaměřeno k úpravě postavení občana (der bürgerlichen Person). Zejména to byla všeobecná právní nejistota, libovůle, s kterou Friedrich II. zasahoval do záležitostí justice a práva a tím i do vlastnictví, pro které Kant žádal spoluúčast na zákonodárství. Z hlediska politických poměrů byl tedy Kantův požadavek zcela progresívní a namířený vůči feudální reakční justici a zákonodárství. Jak nemůžeme ani jinak očekávat, nezáleželo Kantovi na tom poskytovat té nebo oné abstraktní osobě právní ochranu, nýbrž šlo mu především o měšťácké soukromé vlastnictví, jehož tělesným reprezentantem byl občan = měšťan. O soukromém vlastnictví neměl Kant přesné představy. Předpokládal např. tři různé objekty soukromého vlastnictví: tělesné věci, vlastnictví k pracovní síle druhého, které označil jako „Willkür eines anderen zu einer bestimmten Tat (praestatio)" a soukromé vlastnictví jako „Zustand eines Anderen im Verhältnis auf mich", pod čímž rozuměl vlastnictví muže nad ženou a dětmi, jakožto i nad tzv. čeledí.[12] V Kantově filosofii obsahuje vlastnictví: 1. Postavení občana k věci nebo k substanci světského světa, 2. Postavení měšťana ke kauzalitě, to znamená k pracovní síle, která byla kauzální příčinou národního bohatství a 3. Postavení ke „společnosti", to znamená k přirozené společnosti k rodině, ve které byly žena a dítě bezprávné.[13] Tato stránka nebyla ovšem nejdůležitější stránkou Kantova ekonomického učení. Vycházel přitom z existence feudálního vlast-

[9] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI. „*Zum ewigen Frieden*", str. 159—160.

[10] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI. „*Ueber den Gemeinspruch, Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*", str. 118—119.

[11] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., str. 188.

[12] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., „*Metaphysik der Sitten*", část I. *Rechtslehre*, str. 51—52.

[13] *Tamtéž*, str. 67.

nictví a postavil ho proti buržoaznímu vlastnictví. Žádal, aby každý předmět, který měl spotřební hodnotu — a k tomu patřily všechny produkty včetně pozemků — aby se mohly stát předmětem směny tj. zbožím.[14] Proto se vyjádřil také pro zrušení feudálního vlastnictví včetně vlastnictví krále. Vystoupil striktně proti každému jednostrannému a svévolnému aktu o vlastnictví. Tak byl také toho názoru, že základem každé změny vlastnictví by se měla stát bezpodmínečně smlouva.[15] Ze všeho toho odůvodnil přímo nutnost existence měšťácké společnosti.[16] Byla-li k existenci soukromého vlastnictví nutná smlouva, pak musela být také dána pro každého soukromého vlastníka povinnost, podrobovat se buržoazní ústavě. Protože jen buržoazní ústava byla podle Kanta takovým právním stavem, který zajišťoval každému to, co mu patří.[17] Šel přitom dokonce tak daleko, že označoval všechno předburžoazní vlastnictví za provizorní vlastnictví. Zde je jednoznačný revoluční buržoazní třídní názor jasně viditelný, protože žádal dále, že toto provizorní vlastnictví má být přeměněno ve vlastnictví peremptorické, což prý by bylo jedině morální a také právní povinností.[18]

Vedle třídy feudálů a buržoazie existovali však ještě sedláci a zejména dělníci. Téměř až ke konci svého života sdílel Kant, společně s Bedřichem II., pohrdání k tzv. nízkému lidu a nebo plebsu. Dlouhou dobu to bylo u Kanta způsobeno dvěma důvody:

1. Protože nižším vrstvám lidu chybělo vzdělání.
2. Protože Kant byl toho mínění, že plebs je vždy ochoten ke vzpourám (der Pöbel ist ständig zur Rottierung bereit).[19]

Tento protizákonný postoj plebsu je prý neslučitelný s kvalitou státního občana. Tento poznatek byl později téměř nezměněn převzat Hegelem. Samostatné třídní zájmy u této skupiny obyvatelstva nemohl samozřejmě Kant ještě vidět za tehdejších nevyspělých poměrů. Vedle otázky soukromého vlastnictví byl problém státu a práva nejdůležitějším pro buržoazní myslitele. Přitom je třeba u Kanta přihlížet k okolnosti, že jeho učení o státu nepředstavuje takový jednotný celek jako jeho učení o právu, které vzniklo mnohem později. Když se vypořádal v Kritice čistého rozumu poprvé s těmito otázkami, vycházel především z toho, aby nebyl bezdůvodně svými odpůrci označen za „einen unruhigen und gefährlichen Bürger." Již z tohoto důvodu viděl ve svobodě kritiky první lidské právo a základ státního práva. Ve svém učení o státu vyložil teoretické základy buržoazní společnosti ve dvou směrech: 1. se zabýval

[14] *Tamtéž*, str. 69.
[15] *Tamtéž*, str. 65.
[16] *Tamtéž*, str. 65 a str. 151.
[17] *Tamtéž*, str. 62—63.
[18] *Tamtéž*, str. 184.
[19] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. IV., „*Antrophologie — in praktischer Hinsicht.*" str. 239.
[20] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. I., „*Kritik der reinen Vernunft*", str. 628.

otázkou, co je nutné k tomu, aby buržoazní stát odpovídal buržoazní společnosti a za druhé jak musí vypadat feudální stát, aby v něm mohla prozatím existovat buržoazní společnost. Přechod z jednoho stavu do druhého představovalo u Kanta učení o revoluci.

V dřívějších dobách svého působení se pokusil Kant odůvodnit stát z pozice přirozeného práva.[21] Podřízení společenské instituce pod přírodní principy nebo přírodní účel bylo však v rozporu s Kantovým učením o rozumných, právních a morálních povinnostech a koneckonců také s jeho učením o právu, které se vytvářelo u autonomie vůle a svobody v protikladu k přirozené zvůli, to znamená egoismu. Starší Kant se vzdal proto této teze a omezoval se na politickou legitimaci nutnosti státu. Obtížnost spočívala pro Kanta v tom, nalézti objektivní opěrný bod, který mohl založení státu politicky ospravedlnit. Zde šlo o otázku, kterou vyložil před Kantem již Hobbes. Jak známo, vycházel Hobbes z existence buržoazních protikladů a vycházeje z boje všech proti všem v celé společnosti, žádal vytvoření státu. K tomuto názoru se připojil Kant a viděl v těchto rozporech nejen legitimaci státu, nýbrž také smlouvy a smluvního práva a to jak ve sféře soukromého práva, tak i v původní společenské smlouvě. V ostatním se připojil Kant k učení Adama Smitha. Smithovu argumentaci, že válka žádá stále více peněz a lidí a vede k zmenšení národního bohatství,[22] připojil Kant názor, že válkou se omezuje obchod a tím se ničí důležitý předpoklad pro všeobecný mír.[23] Z tohoto výchozího bodu pak rozvíjel Kant své učení o mezinárodním právu, jakožto i o nutnosti vytvoření všeobsahujícího státního a národního spolku. Dále byl podle Kanta stát nutný proto, protože jedině prostřednictvím státu a práva bylo možno chránit a garantovat soukromé vlastnictví. Konečně to byla původní smlouva sama, která se svými základními právy — svoboda, rovnost, samostatnost bezpodmínečně měla jako předpoklad občanskou smlouvu.

Oproti jiným osvícencům je u Kanta nápadné, že 1. stát u něho nevychází ze sociálních a ekonomických podmínek a že 2. neodvodil stát z historických podmínek. K první otázce, proč Kant opomenul ekonomické a sociální otázky při vzniku státu, může sloužit jako odpověď hospodářská politika Friedricha II. Pro Immanuela Kanta bylo totiž jasné, že z takové ekonomické základny, jako byla základna pruského státu, nemůže vycházet buržoazní stát a pravděpodobně hledal z těchto důvodů jiná objektivní kritéria. Druhá otázka, proč se Kant ohlížel při odůvodnění vzniku státu tak málo na historii, je možno vysvětlit tím, že Kantova filosofie je ovládána tezí, že poslední poznatek je možný pouze prostřednictvím čistého rozumu. Jelikož však myšlenka rozumu byla pro Kanta aprioristickým myšlením — i když ne bez veškeré zkušenosti

[21] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., „*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*," str. 14.
[22] *Tamtéž*, str. 13—14.
[23] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., „*Zum ewigen Frieden*", str. 182.

— tak přece jen nemohl poslední důvody převzíti z dějin, nýbrž jen z myšlení, totiž z třídního myšlení občana.

Otázka konstituce státu nebyla oddělitelná od otázky jakými prostředky k ní dojít. Byla to otázka zda revoluce nebo reforma. Zcela všeobecně řečeno, uznával sice Kant nutnost vytvoření buržoazního státu, odmítal však násilnou krvavou revoluci jako prostředek k jeho vytvoření. Naděje, že je možno docílit republikánské ústavy prostřednictvím reforem a pomocí monarchy, sdílel Kant s mnohými utopisty své doby. Přihlížeje k německým poměrům, nemohl samozřejmě vidět v 18. století možnosti revoluce. Proto apeloval Kant především na vůli a poznání změnit poměry. Jeho voluntarismus může být považován pouze za pokus prostřednictvím duchovního vývoje vytvořit vůli k buržoazní třídní ideologii a působit na poměry tak, aby muselo dojít k buržoazním přeměnám. Tento idealismus v politické oblasti byl Kantem samotným označen za racionalismus, protože v něm viděl jediný možný způsob buržoazní emancipace.

U Kanta došlo bezprostředně po vypuknutí francouzské revoluce k jasně poznatelným změnám v jeho politickém a teoretickém myšlení. K tomu ještě přistupuje skutečnost, že Bedřich II. zemřel krátce před vypuknutím francouzské revoluce. V Prusku došlo k orthodoxní protestantské reakci, představované ministrem Wöllnerem. Prusko se také připojilo k evropské kontrarevoluci. Kant musel dát odpověď na francouzskou revoluci i na s ní související formy kontrarevoluce.

V kritickém období jeho tvorby byl pojem „revoluce" používán Kantem zcela ve smyslu staršího osvícenství, to znamená pro oblast mimo mechaniky. Například měl Kant za to, že „to byla šťastná náhoda jednoho muže" (jednalo se zde o Thalese) v jednom pokusu vytvořit revoluci v matematickém myšlení.[24] O sobě hovořil Kant stejným způsobem, že totiž přivodil svou metafyzikou „nach dem Beispiele der Geometer und Naturforscher eine gänzliche Revolution derselben."[25] Principiálně byl Kant pro revoluci, pokud se tím rozuměla změna stavu ve stav jiný na vyšším stupni. Také on chtěl nahradit feudální despotismus buržoazním státem, založeným na pevných zákonech. Byl však rozhodným nepřítelem každé násilné změny. Také zde šel ve šlépějích učení Hobbese a považoval nespravedlivý stav za lepší než stav nezákonnosti,[26] který považoval za největší zločin proti lidskému rozumu a proti právu vůbec.[27] Pro Kanta byla krvavá revoluce znásilněním právního principu. Souhlasil sice s rebelií proti protilidové vládě nebo jiné části státní moci, odsuzoval však povstání proti zákonodárné moci, to znamená proti osobě monarchy.[28]

[24] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. I., str. 24.
[25] *Tamtéž*, str. 32.
[26] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 144.
[27] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., „*Der Streit der Fakultäten*", str. 123.
[28] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 161—163.

Francouzská revoluce zanechala v myšlení Immanuela Kanta viditelné stopy. První reakce na francouzskou revoluci spočívaly ve zjištění, že mezi jeho pojetím legality revoluce a Dantonovým pojetím je ostrý protiklad.[29] Vyčítal Dantonovi, že vychází ze skutečnosti revoluce a že mu tato skutečnost její existence stačí pro její legitimitu.[30] Takové odůvodnění nemohlo však Kantovi ve smyslu jeho filosofie stačit, protože vycházelo z empirie a nikoliv z aprioristického myšlení čistého rozumu. Zúžil sice své dosud vytvořené názory v tom, že uvedl, že revoluce je sice v rozporu s právem, avšak nikoliv bezpodmíněčně se společenskou smlouvou, protože tato prý obsahuje moment morality a také Kant neupíral francouzské revoluci její morální cenu.[31] Zde se zdá, že si Kant odporoval. Jeho systém myšlení měl však pro něho tu přednost, nalézti pro každý se objevující rozpor přece jen ospravedlnění. Tentokrát viděl entuziasmus mas, bez kterého nemohla být revoluce zahájena, protože jím masy sledovaly nemateriální cíl, který byl v Kantově smyslu mimoempirický a proto rozumný. Čin, který byl uskutečněn v entuziasmu pro ideály lidstva, prý žádá (i když člověk na něm není zúčastněn) sympatie pro revoluci.

Kant uvítal zejména odstranění privilegií šlechty,[32] a vyjádřil své uspokojení nad sekularizací církevního majetku.[33] Varoval pruskou církev i šlechtu před udržením starých privilegií, protože pak by se mohla stát nutnou „nynější nebezpečná revoluce“, aby s konečnou platností změnila stávající poměry.[34] Postupně se stal Kantův postoj stále jednoznačnější. Opět použil přírodu jako analogii. Pro přírodu (je podle Kanta) člověk malým, bezvýznamným tvorem. Kdyby si však panovníci, kteří jsou sami jen součástí lidstva, přisvojovali všemohoucnost přírody a pohlíželi na své spulobčany také jako na bezvýznamné tvory, byl by člověk degradován na úroveň zvířete. Člověk by tím vstoupil do obráceného vztahu ke svému vlastnímu určení. K tomu, aby byl tento vztah znovu obrácen, to znamená, aby byl proveden obrat od zvířecího stavu k lidskému, je nutná revoluce.[35]

V době kontrarevoluce, kolem r. 1798 vystoupil přes osobní potíže otevřeně ve prospěch revoluce. Kantovi šlo tehdy o to prokázat objektivní, to znamená, podle jeho mínění rozumný a nikoliv historický charakter revoluce. Porovnával francouzskou revoluci s revolucí přírodní (Naturrevolution), tak jak měla probíhat podle názoru jeho slavného současníka Blumenbacha.[36] Jedno ze svých rozhodujících vyznání formuloval takto: „I kdyby nebyl dosažen

[29] *Tamtéž*, str. 158—59.
[30] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., str. 131.
[31] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., str. 121—122.
[32] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 141—142.
[33] *Tamtéž*, str. 139—140.
[34] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. IV., „*Die Religion innerhalb der Grenzen der blosen Vernunft*“, str. 144.
[35] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., str. 125.
[36] *Tamtéž*, str. 124—125.

při této příležitosti kýžený účel, kdyby revoluce nebo reforma ústavy národa se konec konců přece jen nepodařila, nebo potom co by určitý čas trvala, přece jen byla vržena zpět do svých dřívějších kolejí (tak jak to politikové dnes předpovídají), neztrácí přece jen tato filosofická předpověď nic na své síle. — Protože tato událost je příliš velká a příliš protkaná se zájmy lidstva a svým vlivem na světě ve všech jeho částech příliš rozšířená, než aby se při jakémkoliv vzniku vhodných okolností znovu nepřipomněla národům a byla probuzena k opakování nových pokusů tohoto druhu...“[37] Jakou pravdu zde Kant vyslovil, se prokázalo v průběhu dalších francouzských dějin. Bylo tak jen přirozené, když žádal uznání revoluce i když vznikla mimo právní sféru v jeho smyslu, a i když se vyjádřil proti evropské reakci.

Útočná válka proti Francii, varoval Kant německý národ, je v rozporu s právem francouzského lidu na vlastní ústavu, v rozporu s morálkou a rozumem, protože samotná existence revoluce „zajišťuje... pokrok k lepšímu“ a tento pokrok „by alespoň neměl být rušen“. Přesto, že se musel bránit proti rostoucím útokům pruských orthodoxních klerikálních kruhů, bojoval dále za tuto tezi neútočení proti Francii. Německý národ, který se nachází v centrální geografické poloze, by měl bezpodmínečně hledat mír se svými sousedy. Měl by se radovat nad každým republikánským státem ve svém sousedství, protože v republice nevládne despota, nýbrž národ, který nebude nikdy útočit.[38]

Tak jak přivítal Kant novou revoluci, tak odsuzoval popravu Ludvíka XVI., a to tím více, že se tak stalo soudním řízením, které podle jeho názoru nemělo právo vynášet rozsudek nad králem, protože Ludvík XVI. byl králem předrevolučního práva a nemohl být proto souzen na základě práva revolučního. Kant označil popravy Ludvíka XVI. a Karla I. jako vraždy, kterými právníci začali svůj „dědičný hřích“.[39] Od této doby se upevňoval u Kanta stále více názor o přímém dodržování práva podle neměnných principií, které byly zejména vyjádřeny v trestním právu v souvislosti s diskusí o trestu smrti. Tento rigorismus, který se ještě neobjevil tak vyhraněně v učení o státu a ve spise „Metaphysik der Sitten“ (1785) vystupuje jasně v dílech „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre“ (1797) a „Streit der Fakultäten“ (1798). Obyčejně byl tento rigorosní postoj spojován s Kantovým vysokým věkem a jeho vnitřním a vnějším osamocením na konci XVIII. století. Pravý důvod musíme však hledat v politice a v politických poměrech Pruska, i když po nástupu Bedřicha Wilhelma III. na trůn (1797) došlo ke zlepšení vztahu mezi Kantem a monarchou.

Rozhodující pro vytváření Kantova učení o právu by měl být další průběh francouzské revoluce a praxe francouzského buržoazního státu. Kant mohl

[37] *Tamtéž*, str. 124.
[38] *Tamtéž*, str. 121.
[39] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 161 (pozn. pod čarou).

přece jen posoudit tehdejší poměry natolik, aby věděl, že přes republikánskou ústavu nemohl buržoazní stát zajistit rozumnou, to znamená právní a morální společnost tak, jak si ji Kant sám představoval. Žádal proto, aby státní praxe byla kontrolována přísnými právními měřítky. Stát měl uskutečnit všeobecný a rozumný právní princip.[40] Od této doby se objevuje u mnohých buržoazních politiků představa tzv. právního státu (Rechtsstaat), aniž by tím ovšem sledovali Kantovy představy. Už sám pojem právního státu ukazuje nepevnost a protikladnost kapitalistického státu. Protože už jméno „právní stát" nasvědčuje tomu, že buržoazní stát by se provinil podle své povahy proti právu, kdyby nebyl ovládán bezprostředním právem. Je úplně jedno zdali chceme tento cíl dosáhnouti uskutečněním přirozeného práva, nebo právní ideje, právem všeobecného blaha nebo theologickým právem, protože v praxi působí pouze positivní a nikoliv bezprostřední právo.

Jinak ovšem uvažoval Immanuel Kant. Brzy již nedoufal v mírumilovný, harmonický, na rovnosti a svobodě vybudovaný buržoazní stát. Rozhodl se pro liberalismus a to proto, že sféru osobních svobod individua považoval za nutný předpoklad buržoazního státu. Nebyl demokratem a nemohl jím také být, protože demokratická ochrana občana státem se mohla příliš lehce obracet v poručníkování, které vyčítal právě feudalismu. Kantův liberalismus nesl však okamžitě v sobě závěr oddělit občana od buržoy a počítat s dvěma protikladnými způsoby existence. S touto skutečností počítal Kant také ve svém systému. Vzniklo učení o právu a o morálce (Rechts-und Sittenlehre), jedno pro státního občana, druhé pro občana jako soukromníka. A tak jak Kant geniálním způsobem spojil syntézou a zejména syntetickými závěry svět empirického bytí se světem apriorismu čistého rozumu a tím pokročil do bezprostřední blízkosti dialektiky, tak spojil učení o právu s učením o morálce se svým učením o povinnostech.

V Kantově učení o státu, v jeho vztahu k republice podobně jako v anglické ústavě s monarchou v čele, se odrážel kompromis liberálního občana. Toto učení zůstalo na rozdíl od učení o právu ještě úplně ve své době. Učení o právu se svou autonomií vůle, svobody a etiky naopak jde přes buržoazní stát. I když není možné postavit přímý most mezi marxistickou filosofií a učením o státu a Kantovou teorií, dává přece jen celá řada jeho principů opěrné body pro naše právní myšlení. Týká se to zejména mezinárodního práva, méně už však trestního práva, protože zde zastával myšlenku odvety (Talionsgedanke) v téměř starozákonné nepodajnosti.

Kantovo učení o právu by bylo bez jeho logiky a bez francouzské revoluce velmi těžce srozumitelné, protože jsou v něm obsaženy jak kosmologické, tak i pedantské představy. Napsal, že když se zeptáme právníka „Co je právo?",

[40] *Tamtéž*, str. 150—151, 182—183, 184.
[41] *Tamtéž*, str. 30—31.

přivedeme ho tím do stejných rozpaků jako logika, kterému položíme otázku „Co je to pravda?“[41] Kant vyslovil dvě definice práva. První z r. 1793 zní: „Právo znamená omezení svobody každého jednotlivce za podmínky shody se svobodou každého, pokud je tato možná podle všeobecného zákona.“[42] Právo je zde pojato jako donucovací prostředek k omezování subjektivní svobody, aby mohla být uskutečňována svoboda buržoazní třídy jako celku. V roce 1797 napsal však Kant ve své „Rechtslehre“: „Právo je tedy souhrn podmínek, za kterých zvůle jednoho může být spojena podle všeobecného zákona svobody se zvůlí druhého.“[43] Zde je pojato právo jako „měti“ (ein Sollen) k omezení svobody osobnosti ve všeobecně společenský vztah, ve kterém může každý s každým žíti s maximálním podílem osobní svobody. Rozdíl mezi těmito formulacemi je ovšem významnější, než se na první pohled zdá. V roce 1793 podřídil Kant ještě svobodu abstraktním všeobecným zákonům (Allgemeine Gesetze). O čtyři roky později odpadají již tyto všeobecné zákony a zůstává pouze zákon svobody (Gesetz der Freiheit) jako bezprostřední zákon. Zřejmě si Kant ujasnil na základě událostí v Paříži, že nemůže jako základ práva existovat princip mimoburžoazní svobody, a tento princip určil Kant apriori jako kausální příčinu vůle a chtění (Willen und Wollen).

Kant se odpoutal od představ starších představitelů přirozenoprávní školy. Buržoazní stát mohl uskutečňovat pouze ty svobody, které sám potřeboval, nikoli však abstraktní kosmologický právní princip. Jinými slovy: skutečné buržoazní poměry určují v poslední instanci právo a v tom spočíval podle Kanta „čistý rozum“. Kant ovšem předtím tvrdil, že příroda chce, aby na konci bylo určující právo. Tím vystoupil stejně jako v učení o státu proti své vlastní etice, protože podle jeho morálky je svoboda a od ní odvozená autonomní vůle základem práva. Aby však právo přece jen vyňal ze subjektivismu a egoismu buržoazního státu, pokoušel se Kant dokázat nutnost spoluexistence objektivního, to znamená pro všechny občany platícího práva s fyzikálními zákony. Avšak i pokus vymezit právu stejný význam jako zákonu na zachovávání energie, a to zejména pro soukromé a mezinárodní právo, nemohl být uspokojivý a byl ostatně také v rozporu s etikou. Tato analogie vzatá z přírody, podle které bylo těleso udrženo rovností sil ve své dráze, přenesená na společnost se prokázala jako neschopná, protože ani v soukromém právu při smlouvě zdánlivě rovných partnerů ani v mezinárodním právu neexistuje rovnováha sil, nýbrž naopak převládá nerovnost. Po roce 1798 měnil Kant v této otázce znovu své stanovisko. Opustil mnohé ze svých filosofických odůvodnění práva, upustil také od odkazu na rozum,[44] když se již před tím vzdal historického výkladu práva. Ježto po kritice práva by byla bývala musela následovat i kritika buržoazního práva, spojil Kant stát a právo a vycházel ze skutečnosti jejich

[42] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., str. 116.
[43] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 31—32.
[44] I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., str. 52.

faktické existence, to znamená z faktické moci. Strach před dalšími interpretacemi práva, např. otázky, které se týkaly legitimace, historického působení, vztahu k ideálům francouzské revoluce atd., a kritika aplikace práva ponechala otevřenou možnost pochybovat i o faktické a historické podmíněnosti a také o vnitřním a vnějším „rozumu" práva. „Bylo by směšné", říká Kant, „chtíti se vyhnout vnější a nejvyšší vůli, protože tato zdánlivě není v souladu s rozumem." A dále poznamenává: „...protože právě v tom spočívá vážnost vlády, že neponechává poddaným svobodu posuzovat právo a křivdu podle vlastních pojmů, nýbrž podle litery zákonodárné moci.[45]

Tím formuloval Kant jasně a srozumitelně stanovisko každé vládnoucí třídy při aplikaci práva. Zde končí Kantovo učení o právu. Od tohoto břehu mohl pouze kategorický imperativ jako poslední ideál překlenout jako most řeku buržoazního života. V Kantově pojmu povinnosti se odráží pozdní poznání, že ani buržoazní stát a právo ani rozumné a logické myšlení nebo etika nejsou schopné vytvořit buržoazní harmonii. Tak vede jeho učení o povinnosti, které bylo myšleno jako prostředek proti feudalismu, také daleko za egocentrický svět kapitalismu. Jeho zdůraznění učení o povinnostech dává však jeho pozdějšímu pojetí práva již pouze zdání rozumné, svobodné humanistické vůle a nezbavuje nás podezření, že takové pojetí práva v sobě chová proti principům o svobodě a rovnosti jako lidských práv jen nepravdu a nepoctivost.

Tak nezůstalo u Kanta, pokud šlo o jeho učení o právu, nic jiného než to, čím buržoazní právo ve skutečnosti je: výrazem ekonomických poměrů a prostředkem státu k udržení třídního panství a vykořisťování.

[45] *Tamtéž*, str. 52.

Zur Frage der Revolution in der Staats- und Rechtslehre Kants

(Zusammenfassung)

Die Einteilung des Schaffens Kants in die vorkritische und die kritische Periode, lässt die Veränderung im Denken sowie in der Staats- und Rechtslehre Kants ausser acht, die durch die französische Revolution und die Konterrevolution hervorgerufen wurden. Ohne sich auf eine revolutionäre deutsche Bürgerklasse stützen zu können, verfocht Kant die Ideale und Ziele der europäischen Aufklärung, die er anfangs mit dem ursprünglichen Sozialvertrag begründete.

In der Lehre von der menschlichen Freiheit als ersten Menschenrecht ist Kant antifeudal und besicht sich auf die Konstituierung der bürgerlichen Gesellschaft. Seine Lehre von den bürgerlichen Freiheiten verband sich mit zwei Forderungen, die unter seinen Verhältnissen erfüllt werden konnten: nämlich Freiheit des Denkens im Bereich der Wissenschaft, und rechtlich garantierte Freiheit, die mit der Unantastbarkeit eines einmal statuierten Rechtes verbunden war. Das zweite Menschenrecht sollte die Gleichheit sein. Das dritte die „Selbständigkeit", was als „Mitgesetzgebung" bezeichnet werden kann. Die einzige Konstitution, die diese Forderung erfüllen konnte, war bei ihm die konstitutionelle Monarchie, die er eine republikanische Verfassung nannte. Von den politischen Verhältnissen aus gesehen war diese Forderung durchaus eine progressive.

Über das Privateigentum hatte Kant keine genauen Vorstellungen. Er ging von dem Vorhandensein des feudalen Eigentums aus, war für dessen Aufhebung und stellte es dem bürgerlichen Eigentum als Widerspruch gegenüber. Daraus leitete er direkt die notwendige Existenz einer bürgerlichen Gesellschaft ab. Nun gab es noch Bauern und insbesondere Arbeiter. Kant stellte fest, dass die unterste Schicht des Volkes weder im feudalen noch im bürgerlichen Staat seine eigenen Interessen gewahrt sehen kann, was in jeder Hinsicht eine bedeutende Erkenntnis war. In seiner Staatslehre legte Kant die theoretischen Grundlagen einer bürgerlichen Gesellschaft nach zwei Richtungen hin dar: 1. was ist notwendig, damit der bürgerliche Staat der bürgerlichen Gesellschaft entspricht und 2. wie muss ein Feudalstaat beschaffen sein, damit auch vorerst in diesem die bürgerliche Gesellschaft existieren kann. Der Übergang des einen Zustandes in den anderen bildete Kants Lehre von der Revolution. Gegenüber anderen Aufklärern fällt bei Kant auf, dass er 1. den Staat nicht aus sozialen oder ökonomischen Erfordernissen hervorgehen lässt, wofür wir den Grund in der Wirtschaftspolitik Friedrich II. suchen könnten, 2. zog er vor, den Staat aus nichthistorischen Bedingungen abzuleiten, da in seinem Sinne, dass letzte Erkenntnis nur durch reine Vernunft und nicht aus der Empirie, wozu er auch die Geschichte zählte, möglich ist. Vernunftsdenken war aber aprioristisches Denken und so konnte er die letzten Gründe eben nicht aus der Geschichte, sondern nur aus dem Denken, nämlich dem Klassendenken eines Bürgers, entnehmen.

Die Frage nach der Konstitution des Staates war nicht zu trennen von der Frage nach dem Mittel dazu. Es war die Frage nach Revolution oder Reform. Prinzipiell war Kant für eine Revolution, wenn man darunter eine Veränderung eines Zustandes in einen anderen auf höherer Stufenleiter verstand. Aber er war ein entschiedener Feind jeder gewältsamen und blutigen Umgestaltung, er hielt selbst einen ungerechten Zustand immer noch für besser als einen ungesetzlichen Zustand. Für Kant war eine

blutige Revolution eine Vergewaltigung des Rechtsprinzips und aus diesem Grunde verabscheuungswürdig. Zwar billigte er eine Rebellion gegen eine volksfeindliche Regierung oder einen anderen Teil der Staatsgewalt, aber niemals einen Aufstand gegen die gesetzgebende Gewalt, eben gegen den Monarchen persönlich. Daher räumte Kant den Völkern kein Widerstandsrecht gegen die gesetzgebende Gewalt ein.

Die französische Revolution, auch der in Form der Konterrevolution, musste im Staats- und Rechtsdenken Kants, nachdem sie einmal begonnen hatte, ihre Spuren hinterlassen. Die erste Reaktion bestand in der Feststellung, dass zwischen seiner Auffassung von der Legalität der Revolution und der von Danton ein Widerspruch sei. Er meinte die Revolution widerspreche zwar dem Recht, aber nicht unbedingt dem Sozialkontrakt, weil dieser ein Moment der Sittlichkeit enthalte und auch er der französischen Revolution ihren sittlichen Wert nicht absprach. Besonders begrüsste Kant die Abschaffung der Vorrechte und des Bodeneigentums des Adels, und ebenso befriedigt war er über die Säkularisierung des Kircheneigentums. Nach und nach wurde die Stellung Kants immer eindeutiger. Er zog die Natur als Analogie heran. Sollten die Herrscher, die selbst ein Teil der Menschheit sind, sich die Allmacht der Natur anmassen, und den Mitmenschen gleichfalls als ein unbedeutendes Geschöpf ansehen, dann würde der Mensch zu einem Tier degradiert werden. Um aber die abermalige Umkehrung zu erreichen, das heisst, den Übergang aus dem tierischen zum menschlichen Zustand, bedürfte man der Revolution. 1798, also während der Zeit der Konterrevolution, verglich er die französische Revolution mit einer Naturrevolution, wie sie im Übergang vom Tier zum Menschenreich (Blumenbach) vor sich gegangen sein sollte. Er wollte die Revolution obwohl sie ausserhalb der Rechtssphäre in seinem Sinne zustande kam, anerkannt wissen und sprach sich gegen die europäische Reaktion aus. Von der Zeit der Hinrichtung Ludwig XVI. an, festigte sich bei Kant immer mehr die Anschauung von einer strengen Rechtseinhaltung nach unumstösslichen Prinzipien, die sich besonders augenscheinlich im Strafrecht (Problem der Todesstrafe) ausdrückte. Entscheidend für die Herausbildung der späten Rechtslehre dürfte der Fortgang der französischen Revolution und die Praxis des Staates gewesen sein, deshalb forderte er, die Anwendung strenger Rechtsmassstäbe. Der Staat sollte ein allgemeines und vernünftiges Rechtsprinzip verwirklichen. Seither ist die Vorstellungen von einem s.g. Rechtsstaat bei vielen bürgerlichen Politikern in Schwange, ohne indessen auch nur entfernt die Ziele, die Kant damit verfolgte, zu verfolgen. In der Staatslehre Kants mit der Hinneigung zu einer Republik mit einem Monarchen an der Spitze, zeichnete sich der Kompromiss des liberalen Bürgers ab. Sie bleibt noch ganz in seiner Zeit stecken, die Rechtslehre mit der Lehre von der Autonomie des Willens der Freiheit und der Ethik führte über den bürgerlichen Staat hinaus. Die Rechtslehre wäre ohne seine Logik und ohne die französische Revolution überaus schwer verständlich. Er hat zwei Formeln für das Recht gefunden. In der ersten wird das Recht als ein Zwang zur Einschränkung der subjektiven Freiheit aufgefasst, damit die Freiheit der bürgerlichen Klasse insgesamt möglich werden kann. In der anderen wird das Recht als ein Sollen aufgefasst, ein Sollen zur Einschränkung der Freiheit der Person in ein allgemein gesellschaftliches Verhältnis, in dem jeder mit jedem in einem maximalen Anteil an persönlicher Freiheit leben kann. Der Unterschied zwischen diesen beiden Formulierungen ist bedeuten, 1793 wurde die Freiheit einem noch abstrakten „Allgemeinen Gesetze" untergeordnet. 1797 bleibt nur das „Gesetz der Freiheit" als ein unmittelbares Gesetz übrig. Offenbar ist Kant durch die Ereignisse in Paris klar geworden, dass der bürgerliche Staat nur jene Freiheit verwirklichen konnte, deren er selbst bedurfte, nicht aber ein abstraktes kosmologisches Rechtsprinzip. Mit anderen Worten: Die faktischen bürgerlichen Verhältnisse bestimmen in letzter Instanz das Recht, und darin bestand nach Kant die „reine Vernunft". Aber diese Berufung auf die Vernunft, nachdem er schon vorher auf eine historische Darstellung des Rechts verzichtet hatte, wurde von Kant wieder fallengelassen. Da eine Kritik des Rechts auch eine Kritik des bürgerlichen Rechts zur Folge gehabt hätte, verknüpfte Kant nun Recht und Staat und ging von der einheitlichen Tatsache ihrer faktischen Existenz aus, d. h. von der faktischen Gewalt. Die Furcht vor weiteren Interpretationen des Rechts, und die Kritik der Rechtsanwendung liess

die Möglichkeit offen, auch die faktische und historische Bedingtheit und auch die innere und äussere Vernunft des Rechts in Frage zu stellen.

So bleibt bei Kant hinsichtlich seiner Rechtslehre nichts weiter übrig, als was das bürgerliche Recht in der Tat ist: Ausdruck ökonomischer Verhältnisse und Mittel des Staates zur Aufrechterhaltung der Klassenherrschaft und Ausbeutung.

Přeložil K. Litsch

Recenze

Elemér Pólay, Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom, Budapest 1964, 401 str.

I.

Práce je rozvržena do úvodu a pěti kapitol.

Úvodem (str. 7—10) vychází autor z předpokladu, že kategorie římského práva, jakými jsou např. ius civile, ius praetorium, ius privatum, jsou dosud nesprávně chápány a nebyly ještě nikdy prozkoumány ve svém úhrnu. Tento úkol (obtížný zejména proto, že právní oblast jednotlivých kategorií lze těžko vymezit, že některé kategorie se namnoze a různě překrývaly a že jejich obsah se během vývoje podstatně měnil) si nyní klade autor sám, přičemž zároveň hodlá osvětlit proces, který vedl k diferenciaci norem v římské společnosti, vzájemené působení základny a nadstavby. Jako další cíl si stanoví studovat souvislosti s diferenciací práva za kapitalismu a napomáhat historickými údaji socialistické právní vědě, zvláště pak právní teorii, např. při řešení otázky, jak vybudovat uspokojivý systém socialistického práva.

Základní pojem diferenciace chápe ve dvojím smyslu, jednak jako diferenciaci vertikální, tvoření dalších vrstev nad vrstvu původní, jednak jako diferenciaci horizontální, rozdělení dosud jednotného komplexu norem do více odvětví.

První kapitola (str. 11—21) pojednává povšechně o diferenciaci práva v otrokářských státech.

Východiskem je doba předstátní, kdy společenské normy byly jednotné, nediferenciované. Rovněž vnější podoba počátečního práva, tj. práva obyčejového, byla stěží diferenciovaná. Na začátku státní organizace neměla ještě vládnoucí třída zájem na diferenciaci, k níž by bylo třeba její aktivní činnosti. Počáteční právo otrokářské společnosti se točilo okolo jediné právní instituce, totiž vlastnictví nad otroky. Teprve rozvoj výroby zboží přinášel s sebou nutnost diferenciace, především v zájmu rodiny jako kolébky vlastnictví.

Stát zasahoval nejprve jen v nejnutnějších případech, tj. na ochranu soukromého vlastnictví a státní organizace, ale tím již začala diferenciace společenských norem na právní a nábožensko-mravní; právní normy, jejichž počet stále stoupal, byly tehdy vydávány za projev boží vůle. Další diferenciace nastává až mezi primitivním právem směny zboží v rámci naturálního hospodářství a pokročilejším právem obratu zboží v době zbožní výroby.

Autor si klade za další úkol sledovat, jak se u Římanů projevil vývoj prosté výroby zboží v právu, jak si objektivní podmínky výroby zboží vynutily přiměřenou právní úpravu.

Druhá kapitola (str. 22—52) se zabývá výrobními vztahy, vlastnickými formami a třídním bojem v otrokářském Římě.

Základní rozdíl byl mezi dvěma epochami: dobou patriarchálního otroctví, která —

za naturálního hospodářství — trvala až do konce latinských válek (338 př. n. l.), kdy otrok sice byl ve vlastnictví pána, ale jeho faktické postavení se příliš nelišilo od postavení ostatních osob v rodině, podřízených otcovské moci; a dobou provozového otroctví, které vznikalo v letech 338—241 př. n. l., kdy se postupně rozvinul otrokářský způsob zbožní výroby, jehož nejvyšší rozkvět nastal po zničení Kartága (146 př. n. l.) a trval až do výbojů Trajánových (117 n. l.).

Ochrana vlastnictví nad otroky se stala nejdůležitější otázkou římského státu. Římané ideologicky odlišili tento druh vlastnictví jakožto zvláštní formu vlastnictví a někdy je oddělovali od vlastnictví nad ostatními statky (zužovali nebo zase rozšiřovali a využívali též duševní pracovní síly otroků). Omezující zásahy státu na ochranu vlastnictví byly však již předchůdci úpadku otrokářského řádu a dotýkaly se zájmové sféry jednotlivých otrokářů proti jejich vůli.

Třídní boj se v antickém Římě rozvíjel nejen mezi dvěma základními antagonistickými třídami — otroky a otrokáři —, nýbrž i uvnitř třídy svobodných, mezi občany politicky bezprávnými, chudými a občany, kteří měli v rukou moc a vládli velikým majetkem. Na počátku období provozového otrokářství vedl třídní boj mezi svobodnými k formální majektoprávní rovnosti Římanů s Neřímany, jejímž ideologickým základem byla aequitas.

Po těchto dvou víceméně předběžných kapitolách se třetí kapitola (str. 53—141) obrací již přímo do oblasti práva, aby objasnila, jak se římské právo oddělovalo od ostatních společenských norem.

První skupinou je dvojice pojmů fas — ius (str. 53—90). Fas byla původně oblastí životních vztahů, ponechanou lidem volnou od bohů, dále to byly normy, které tuto oblast vymezovaly a konečně i souhrn takových norem; ius naproti tomu znamenalo zprvu sporné řízení mezi dvěma stranami a pak i právnost, zachování právních norem. V době vytváření státu byly fas i ius natolik propleteny, že se ještě nedalo mluvit o diferenciaci právních a náboženských norem. Naproti tomu zákon XII tabulí již přináší určité rozštěpení a o fas téměř nemluví (jen ve vztahu patrona a klienta a vůči nočnímu zloději). Vládnoucí třída měla na takové diferenciaci zájem, protože ochranu územních jednotek mohly zajistit jen právní normy a protože fas již nestačilo ani pro dobyvačné války, ani k ochraně majetku hlavy rodiny, ani pro zbožní výrobu. Ovšem ostrou hranici mezi oběma oblastmi nebylo možno vést ani později, když už diferenciace byla v plném proudu; k částečnému rozlišení došlo však již na počátku republiky. Důležité je, že ius a fas se nikdy nedostaly do rozporu (náboženské normy i nadále mocí náboženství podporovaly normy právní).

Vcelku probíhala diferenciace mezi fas a ius v několika stupních: a) v předstátní době bylo fas souhrnem společenských norem; b) od vytváření státu některé státní normy nahrazovaly normy náboženské nebo jim propůjčovaly právní povahu; c) oblast právních norem se neustále rozšiřovala úpravou nových životních vztahů; d) náboženské normy fas se smršťovaly, odumíraly.

„Sakrální právo“ (v pojetí buržoazní romanistiky) nebylo ve skutečnosti žádným právem, nýbrž pouhým souhrnem náboženských norem bez státního donucení. Tzv. ius divinum a ius humanum označovaly dnes již stěží postižitelné skupiny norem, druh částečné diferenciace.

Následuje skupina mos — ius (str. 91—100). Mos byly prastaré mravní příkazy ještě z doby rodového zřízení, jež tehdy platily vedle fas a nejstaršího ius. Osamostatňovat se začaly až teprve zřízením cenzury (pol. 5. stol. př. n. l.). Ačkoli cenzor někdy ukládal „tresty“, tato opatření neměla žádných právních následků, zakládala jen mravní, společenský bojkot. S těmito mravními příkazy vystačila římská společnost velmi dlouho; až teprve za principátu, v době obecné — a též mravní — krize bylo

nutno nahradit je v některých směrech normami právními (např. lex Papia Poppaea).

Třetí skupinou bylo ius fetiale — ius gentium (str. 100—141). Ius fetiale upravovalo hlavní životní vztahy mezistátního styku v době míru i za války, spadající do kompetence kněžského sboru feciálů. Nebyly to normy právní nebo dokonce „právo mezinárodní", jak se mylně domnívají někteří buržoazní romanisté, nýbrž skupina norem náboženských, které proto také sdílely celkový osud fas. Ve druhé polovině republiky klesla již role feciálů na pouhou formalitu. Pro soubor norem, jež se týkaly války, válečné kořisti, vyslanců apod. se začínalo užívat nového výrazu ius gentium (ve starším významu). Tyto normy již neměly náboženský ráz, přecházely zjevně do oblasti práva. I celý tento vývoj svědčí o jisté diferenciaci společenských norem.

Na počátku patriarchálního údobí měl Řím rovnoprávné postavení mezi ostatními latinskými státy. Teprve od poloviny 4. stol. př. n. l. začíná jeho jasná převaha, daná lepší organizací otrokářského systému. Řím zahajuje uchvatitelskou, velmocenskou politiku, směřující ke stále širšímu dobývání otroků a půdy a k zajištění nerušeného obchodu s veškerým zbožím. Postupně se stal velmi složitou soustavou nejrůznějších svazků a závislostí — foedera aequa a iniqua, uzavíraná často i s vlastním autonomním územím. Začal se považovat za dědice diadochů, činit si nárok na světovládu a v diplomatickém jazyce užívat pojmů jako „spravedlnost", „rovnost", „svoboda" apod. Za principátu byla na něm zcela nezávislá jedině Parthská říše. Jinak prosazoval své heslo „Imperium Romanum", takže dosavadní federativní systém upadal. Své zahraniční vztahy řešil silou a na každého přítomného partnera hleděl jako na budoucího vazala. Celkem tedy, pokud další diferenciací vznikl komplex norem upravujících vztahy Říma k jiným kmenům, kmenovým svazům a státům, nelze zde mluvit o „mezinárodním právu", nýbrž spíše o „právu dobyvatelském".

Čtvrtá, nejdelší a zdaleka nejdůležitější kapitola se nazývá „Utváření nejdokonalejšího práva prosté výroby zboží" (str. 142—361).

Nejprve rozebírá autor rozdíl mezi ius civile a ius Latii (str. 142—178).

Zatímco latinská a etruská města měla kvetoucí řemeslnou výrobu (kovy, keramika), Řím měl přebytky dobytka a zemědělských výrobků — předpoklady pro směnu zde tedy byly. Později — kromě toho — potřeboval Latiny jako vojáky pro svou dobyvačnou politiku. Bylo tedy životním zájmem Říma přiznat Latinům politická a majetková práva.

Ius civile zahrnovalo všechny životní vztahy římských občanů, které vyžadovaly právní úpravy (ius militiae, ius suffragii, ius honorum, ius commercii, ius conubii); jeho pramenem byl zákon a obyčej (lex a consuetudo). Naproti tomu ius Latii upravovalo celou oblast životních poměrů, které pocházely ze vztahů Říma a jeho občanů k Latinům; bylo to tedy římské právo odlišně uspořádané vzhledem k jednotlivým latinským městským státům (nikoli tedy právo jednotlivých latinských měst nebo celého latinského svazu) a jeho pramenem byly mezistátní smlouvy s jednotlivými latinskými obcemi, městskými státy. Mezi oběma soubory norem byly rozdíly kvantitativní (ius Latii zahrnovalo užší okruh, občanům latinských měst chybělo ius honorum a často i ius conubii) i kvalitativní (Latinové sloužili jen v pomocných sborech, nikoli v legiích, ius suffragii je opravňovalo k účasti jen na komiciích tributních, jejich ius commercii jim nedovolovalo nabýt kviritského vlastnictví a také ius conubii, pokud ho dosáhli, bylo odlišné).

Diferenciace probíhající z ius civile na ius Latii spadala do 3. stol. př. n. l., kdy k tomu již měla římská právní věda dostatečnou průpravu dík řecké filosofii a vědě, jež se v Římě šířily právě v té době.

Pomocí ius fetiale, ius gentium a ius Latii vytvořili Římané potřebnou právní základnu pro svou dobyvačnou politiku.

Mimořádně důležitý je oddíl o římském právu a tzv. cizineckém právu (str. 178 až 233), protože tato látka je v buržoazní romanistice velmi sporná a spíše zatemněná.

Římským právem v nejširším smyslu bylo veškeré právo platné uvnitř římských státních hranic, ať už římského či jiného původu, tedy ius civile, ius honorarium (z velké části cizího původu), právo provinční (vytvořené Římany pro obyvatelstvo provincií) a právo cizinecké [právo Latinů a peregrinů, které jim Římané ponechali v platnosti ze své dobré vůle; musel to ovšem být — na rozdíl od pouhého partikularismu — v rámci římského státu soubor právních norem, které upravovaly všechny životní vztahy (nebo většinu jich) určité jednotně organizované skupiny lidí].

Dualismus římského práva (v užším smyslu) a práva cizineckého probíhal ve třech etapách:

1. Do lex Iulia (91—89 př. n. l.) nakládal Řím s podrobenými italskými městy — v rámci tzv. hegemoniálního systému — různě:
a) ponechal jim jejich domácí právo (civitates foederatae na rozdíl od municipií, které měly plné nebo omezené římské právo), jež se ovšem materiálně příliš nelišilo od práva římského;
b) přiznal jim římské občanské právo jako celkům (civitas universa);
c) přiznal jejich občanům (ve smyslu principu personality a aniž tím ztratili své domácí občanské právo) osobně římské občanské právo;
d) vyslal prefekta do města, aby je spravoval přímo nebo pomocí domácích magistrátů (praefecturae).

Tento hegemoniální systém (formálně: spojené městské státy s vedoucí úlohou Říma, fakticky: síť měst Římem dobytých nebo založených a jemu v každém směru podrobených) byl vybudován na mezistátních smlouvách, jimiž byl Řím nicméně vázán a nemohl je jednostranně měnit a rušit práva peregrinů.

2. Všechny tyto rozdíly (uvnitř nichž bylo pochopitelně ještě množství odchylek a výjimek) odstranila lex Julia (de civitate Latinis danda), která vztáhla římské občanské právo na všechny italské spojence a tak učinila celou Itálii od Rubikonu na jih římským městským územím s jediným právem (nehledě tu a tam na místní partikularismus). Počínaje tímto zákonem je možno mluvit o římském říšském právu, jímž bylo právo, které se vztahovalo na celé území Itálie včetně Říma, jakož i na všechny římské občany, usedlé v Římské říši mimo Itálii pro právní vztahy mezi jimi samými a mezi jimi a cizinci.

Mimo Itálii používali Římané rovněž práva silnějšího, nejčastěji ve formě provincializace: půda dobytého území se stala vlastnictvím Říma a byla zdaněna, ale obyvatelstvo, pokud nebylo uvrženo do otroctví, nenabylo římského občanského práva. Na provinční půdě vznikala (na rozdíl od dominia na italských pozemcích) nová forma vlastnictví, possessio ac usufructus. Pro tento provinční systém byla příznačná neomezená moc římského místodržícího.

V některých provinciích (např. na Sicílii) platil — na základě místodržitelského ediktu — subsidiárně místní právní řád. V Egyptě se prolínalo trojí právo: původní egyptské, macedonsko-řecké a římské. Jinak mezi provinciemi byly po právní stránce značné rozdíly (ovšem v rámci téhož otrokářského vlastnictví) odrážející rozpory mezi Itálií a provinciemi. Peregrinské právní řády byly častější na Východě, kde také společenský vývoj byl pokročilejší (vrchol otrokářského řádu dosažen nebo překročen) a kde také právo bylo v některých směrech vyvinutější (např. lex Rhodia).

Provinční systém byl vybudován na pouhém faktu dobytí a závisel plně na vůli Říma (místodržícího), takže peregrinské právní řády byly poměrně vratké.

3. Constitutio Antoniniana z r. 212 vztáhla římské občanství na všechny svobodné poddané Říše, kteří je dosud neměli. Otázka správně nezní — jak dosud často na-

cházíme v buržoazní literatuře —, zda konstituce ponechala peregrinům též jejich dosavadní státní občanství nebo je odstranila, nýbrž toliko, zda jim ponechala jejich obecní příslušnost (kdo trvale bydlel na území římského státu, byl buď římským občanem nebo římským poddaným). Řím v zásadě nevnucoval podrobeným národům své náboženství, jazyk, mravy a správu; v tom se projevovalo jeho státnické umění, neboť tím bezpečněji než nátlakem získával vládnoucí třídy peregrinů. Pro Řím bylo podstatné jen to, že v nejdůležitějších záležitostech (zejména politických) mohl místodržící kdykoli rozhodovat sám.

Konstituce však petrifikovala peregrinské právo (umožnila používat tohoto práva jen do té doby platného). Pokud císařský výnos nestanovil jinak a pokud říšské právo nemělo žádného ustanovení, místodržící používal i vůči římským občanům místního práva.

Caracallova konstituce, která se v podstatě nedotýkala provinčního správního organismu a ani v civilním soudnictví nepřinesla nic zásadně nového, tedy nezpůsobila žádnou revoluční přeměnu; římské občanství nebylo ostatně v té době už žádnou výsadou.

Roztříštěnost římského práva (v nejširším smyslu) a paralelnost různých právních řádů uvnitř Římské říše se zakládaly na naprosté nejednotnosti společenských řádů a výrobních vztahů (např. germánských, řeckých, egyptských). Rozkvětu naturálního hospodářství odpovídal právní partikularismus, kdežto vzestup zbožní výroby vedl naopak k sjednocování práva. Tou měrou, jak se různé společenské řády a výrobní vztahy uvnitř Římské říše sbližovaly a sjednocovaly (nivelizace výroby, oběh zboží, jednota obchodu), odpadala nutnost dřívějších rozdílů a vytvářelo se jednotné říšské právo, které naplno zvítězilo ve 4. stol. — tehdy již platil jediný právní řád (nanejvýš tu a tam s místním partikulárním zabarvením). —

Další oddíl probírá — v romanistické literatuře rovněž velmi diskutované kategorie — ius strictum a ius aequum; ius naturale; ius gentium; ius civile a ius praetorium (str. 233—288).

Ius strictum jakožto — v dobách pokročilejšího společenského vývoje — strnulé a formalistické právo nebylo souborem norem, nýbrž výrazem ideologie „věčného a nezměnitelného" občanského práva. Rozpor mezi tímto právem a rozvinutým již obratem zboží řešila římská vládnoucí třída principem formální rovnoprávnosti svobodných občanů — bonum et aequum, aequitas, což ovšem nebyly právní normy, nýbrž ideologické formy, principy, názory. Ius aequum bylo tedy prvním ideologickým základem rodícího se práva pro směnu zboží a mělo sloužit právní úpravě velkooběhu zboží.

Podobně ius naturale bylo ideologickou kategorií, které římští právníci použili podle řeckého vzoru, aby rozviklali staré právní kategorie, hlavně v oblasti práva majetkového (vlastnictví, smlouvy), tj. obratu zboží; tohoto svého úkolu (tj. vybudovat velkorysé právo pro směnu zboží pomocí této kategorie) si byli jasně vědomi.

Ani ius gentium (v obecném smyslu) nebylo pozitivním právem (i když se ho užívalo jako protějšku k ius civile): jeho hranice se docela rozplývaly (šlo jen o obecné zásady), právníci je nekomentovali a neuváděli do systému, jeho prameny jsou nepostižitelné. Obsahově to bylo množství norem mezinárodní povahy, které zahrnovaly majetkové vztahy mezi živými. Byl to tedy rovněž ideologický pojem, forma, jež pomáhala uvolňovat ius civile jakožto primitivní právo pro směnu zboží.

Naproti tomu ius praetorium bylo skutečným, pozitivním právem (pocházelo od prétora, právní věda je komentovala), nikoli ovšem ve smyslu civilního práva (praetor ius facere non potest). Jeho hlavní rozmach nastal po zřízení peregrinské prétury (242 př. n. l.) — pak vznikl jednotný procesní řád a jednotné majetkové

právo pro vztahy mezi římskými občany a peregriny. Prétorské právo tedy upravovalo zhruba tytéž životní vztahy jako ius naturale a ius gentium. Jeho rozvoj byl v zájmu Římanů, hlavně peněžní aristokracie — jezdců, protože skutečný velkoobchod rozvíjeli nikoli mezi sebou, nýbrž s peregriny.

Jako samostatná oblast existovalo prétorské právo od r. 242 př. n. l. do konce republiky, ale po vydání lex Aebutia (146 př. n. l.) se již začaly stírat hranice mezi právem civilním a prétorským.

Celkový obraz v hrubých rysech ukazuje, že římské vládnoucí třídy svou dobyvačnou politikou vytvořily předpoklady pro vybudování nejpokročilejšího práva pro směnu zboží v antice. Pod vlivem pravotvorných činitelů pracovala právní věda nejprve s ideologickými formami, čerpanými z řecké filosofie — aequitas, ius naturale, ius gentium — a na tomto podkladě vytvořila prétorské právo jako pozitivněprávní odraz těchto ideologických forem a dovršení celého procesu diferenciace civilního práva.

Neobyčejně charakteristický vývoj prodělaly kategorie ius publicum — ius privatum (str. 288—331).

Zatímco v letech 242—100 př. n. l. právníci co nejrychleji vytvořili právní formy, potřebné pro výrobu a směnu zboží, v letech 100—27 př. n. l. nalezené formy již jenom cizelovali. Za principátu právníci pak už toliko zjemňovali a pilovali velké výsledky z dob republiky.

Poslední století republiky přineslo hluboké změny v hospodářském životě Říma: hnací síly dřívějších diferenciací ochabují, nové se oživují. Prosazují se nové kategorie, ius publicum a privatum; jedna část civilního práva, týkající se „veřejného života", se oddělila od ostatního komplexu majetkových a rodinných práv a přešla do ius publicum, zbytek srůstal s ius honorarium, ne však tak jasně, aby bylo možno vést přesnou hranici mezi ius publicum a privatum. Pro takové odlišení se uplatnil nový ideologický pojem, utilitas (publica); hotovou formulaci přinesl posléze Papinianus: ius publicum privatorum pactis mutari non potest (D. 2, 14, 28).

Od konce republiky se upevňuje vlastnictví nad otroky a zrušují (za použití ekvity) majetkové rozdíly mezi svobodnými, čímž teprve se mohl rozvinout obchod ve Středomoří; bezpečný podklad poskytlo ius privatum, vybudované prétorem ve vyspělé právo pro směnu zboží.

Aby však vládnoucí třída mohla držet na uzdě též ostatní svobodné obyvatelstvo, vytvořila ius publicum; stát zasahoval, jakmile byly ohroženy pilíře otrokářského řádu. Ius privatum bylo vybudováno ve dvou vrstvách, jako vlastnictví nad otroky a vlastnictví nad zbožím. Stejně tak ius publicum mělo dvě vrstvy: bezprostřední potlačování třídy svobodných nemajetných a (přes ně) zprostředkované potlačování třídy otroků. Protože však vývoj neskončil politickým osvobozením hospodářsky podrobených, nemohly se obě kategorie plně rozvinout v jednoznačná právní odvětví.

Poslední oddíl čtvrté kapitoly hodnotí justiniánskou kodifikaci (str. 331—361).

Za dominátu se celý hospodářský život dostal postupně do rukou státu nebo pod jeho přísnou kontrolu. Přechod k feudalismu měl však jinou povahu na Západě, jinou na Východě. V germánských státech ustala zbožní výroba, zbylo jen naturální hospodaření, obyvatelstvo žilo pod ochranou hradního pána, ať už jím byl král, vévoda, duchovní kníže či mocný velkostatkář. Na Východě však pokračoval otrokářský řád, udržela se zbožní výroba i města a základní formou přechodu k feudalismu se stal kolonát. Vměšování státu do soukromoprávních vztahů pokračovalo natolik, až ius publicum prakticky pohltilo ius privatum, došlo k „postátnění" práva; obě kategorie se staly už jen souhrnnými názvy pro soubor donucujících či volných norem bez ohledu na to, jaké životní vztahy upravovaly.

Nyní nastoupily další kategorie: lex (císařské nařizovací právo) a ius (právo právníků) a časem též snaha spojit je (poprvé za Theodosia I.); ius publicum a privatum se mezitím staly pouhými myšlenkovými formami.

Justiniánská kodifikace (třebaže už na přechodu k feudalismu) nebyla ve své době nevčasná. Neděla se bez chyb, ale vcelku kodifikace tak obrovské a málo uspořádané látky, výsledek to dlouhotrvajícího procesu, dokazuje vyšší vývojový stupeň, přednost justiniánské tvorby nad klasickou. Nebyla to pouhá kompilace, nýbrž skutečná kodifikace, tvůrčí práce právníků, kteří svým vzděláním nebyli pozadu za právníky klasickými; byli ostatně první skupinou právníků, kteří celou obrovskou látku za více než tisíciletí přehlédli a sevřeli do systému odpovídajícímu potřebám doby.

Závěrečná pátá kapitola ve stručném přehledu shrnuje diferenciační procesy v římském právu (str. 362—371).

Knihu doprovází soupis použité literatury a osobní a věcný rejstřík.

II.

Tolik z nepřeberného bohatství vědeckých výsledků a myšlenek Pólayovy práce, která není pouhou monografií, nýbrž skutečným syntetickým dílem, probírajícím v širokých a hlubokých záběrech nejobecnější problémy římského práva.

Hlavní hodnota tohoto díla spočívá v tom, že je nejen svým zásadním přístupem, nýbrž také celým propracováním důsledně a naveskrz marxistické, takže pomocí marxistické metody dospívá k novým, cenným a jinak nedosažitelným výsledkům. Každý problém staví autor nejprve do celkové hospodářské a společenské souvislosti, přičemž vysoce vyzdvihuje moment třídní, a v neustálém vzájemném působení prvků mimoprávních a právních hledá řešení právních problémů. Odtud také v celém rozsahu své práce veškerý vývoj římského práva přesvědčivě vysvětluje z rozvoje výroby hmotných statků.

K novým a cenným Pólayovým výsledkům patří především celkové řešení a vzájemné vztahy základních kategorií římského práva — ius gentium, ius Latii, peregrinská práva, ius aequum, ius naturale, ius praetorium, ius publicum, ius privatum. Také buržoazní romanisté o této problematice mnoho přemýšleli a objevili mnoho správného, ale její hluboké souvislosti, její historická souvztažnost, to vše jim víceméně zůstalo viset ve vzduchu. Celkové, společensky pravdivé skloubení těchto kategorií, úzce spjatých s životem doby, mohlo přinést teprve hledisko marxistické a přináší je nyní Pólay.

Dalším a nesmírně cenným výtěžkem autorovy práce je nové řešení skutečné úlohy, kterou ve vývoji římského práva hrály některé ideologické formy (aequitas, ius naturale, ius gentium, utilitas publica). Tyto problémy si buržoazní romanistika z největší části ani neklade, natož, aby je mohla úspěšně řešit.

Ale i v dílčím, podrobném propracování každého oddílu i jednotlivých bodů nalezne čtenář množství dalších a cenných postřehů, které mu zcela novým způsobem přiblíží studovanou látku.

K tak důkladné práci mohl ovšem autor přistoupit až teprve po dlouholeté přípravě a po uveřejnění četných spisů předběžných (u maďarsky psaných prací užívám pro lepší dostupnost německého názvu): Der Ursprung des römischen Testaments, Acta univ. Szeged. 1956, t. II, fasc. 3, Die Frage der Gliederung des römischen Rechtsystems, tamže 1957, t. III, fasc. 4, Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des römischen Rechts, Acta antiqua acad. sc. Hung. 1957, 323—357, Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto romano, Acta, univ. Szeged. 1958, t. V, fasc. 13, Rechtssysteme in antiken

Rom, tamže 1960, t. VII, fasc. 2, Rechtsordnungen im antiken Rom, Acta jurid. acad. sc. Hung. 1961, 175—210, Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile, Acta univ. Szeged. 1962, t. IX, fasc. 3, Die Regelung der Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel im präklassischen römischen Recht, tamže 1964, t. XI, fasc. 9.

Pokud jde o argumentaci, nutno zdůraznit, že autor znamenitě využívá četných hodnotných výsledků buržoazní romanistiky, dovede je organicky skloubit s vlastním marxistickým hlediskem. Po stránce jeho pracovní techniky stojí za zvláštní zmínku, jak důsledně v celém díle a v každém bodu napřed jasně formuluje problém, o který jde a na konci výkladu přináší stejně jasnou odpověď.

Hlavním nedostatkem (je-li zde tento výraz na místě, když nejde o autorovu chybu) tohoto díla je, že poněkud „předbíhá" dobu, protože k tak mohutné syntéze, o jakou se pokusil, nejsou ještě vytvořeny nutné předpoklady v podobě množství marxistických monografií. Závažné však je, že se autor nezabývá ani těmi monografiemi z tvorby romanistů ze socialistických zemí, které zde již jsou. Zcela pomíjí i takové dílo, jakým jsou „Dějiny římské ústavy" De Martina, který se hlásí k marxistickému vědeckému táboru. Naproti tomu mezi literaturou, s níž se kriticky vypořádává, jsou mnohé spisy ještě z minulého století, dnes již překonané (např. Baron, Beloch, Danz, Marquardt, Schmidt), zatímco některé nové významné práce chybějí. Vůbec přihlíží mnohem více k literatuře německé než k obsáhlejší literatuře italské (v úvahu přicházejí zejména Branca, Frezza, Guarino, Luzzatto, Nocera, Volterra). Největší oporu mu skýtají výsledky sovětské historiografie (Djakov-Nikolskij, Maškin, Ranovič, Sergejev, Štajermanová aj.), často se dovolává sovětské učebnice římského práva Novickij-Peretěrskij.

Za těchto okolností musí mnohé problémy překlenout vlastním syntetickým pohledem, což se mu vcelku až obdivuhodně daří, tak jak to vůbec umožňuje dnešní stupeň vědeckého poznání. Je ovšem jisté, že budoucí marxistické monografie, jakmile začnou soustavně zpracovávat tuto látku, některé jeho dílčí výsledky prohloubí a zdokonalí.

Povaha jednotlivých problémů, výběr literatury a soudobý stav romanistického bádání vedly autora k tomu, že se ani nesnažil zpracovat studovaný materiál do rovnoměrné šířky a hloubky — podrobněji se s buržoazní literaturou vypořádává např. v oddíle o ius gentium (str. 240 an.).

Hodnocení některých jevů vyznívají autorovi — v jeho pochopitelné snaze o velikou historickou syntézu — poněkud absolutně, ačkoli by bylo třeba blíže je rozvést, vymezit, třebas jen několika slovy. Patří sem např. nejen různé hranice mezi jednotlivými vývojovými stupni, což byly vždycky historické procesy, které do sebe rozmanitým způsobem zapadaly, nýbrž i samo pojetí římského otrokářského řádu a jeho vzniku. Byl to jev velmi složitý zvláště proto, že otrokářská práce nebyla nikdy výlučným hospodářským základem Římské říše, vždycky zde byla vedle ní ještě práce svobodných a polosvobodných, přičemž ještě naprosto jiné poměry panovaly v Římě samém, v Itálii a jednotlivých provinciích. Dále se autor několikrát zmiňuje o tom, že otrok byl v Římské říši nejdůležitějším zbožím (str. 17) či výrobním prostředkem (str. 48), ale nezmiňuje se v této souvislosti o půdě, která byla ještě důležitější jakožto základní výrobní prostředek, na němž ne vždy pracovali otroci.

V ojedinělých případech se v autorových tvrzeních projevuje rozpor nebo by bylo vhodné je upřesnit. Tak např. na str. 29 praví, že epocha zbožně výrobního otrokářství měla dva oddíly (rozkvět a úpadek), ač předtím na str. 24 hovoří o zakládání této epochy v letech 338—241 př. n. l. — Nebo na str. 52 píše o diferenciaci společenských norem od norem jiných (náboženských, mravních), ačkoliv i ty jsou normami společenskými (zde možná vznikla nedopatřením záměna správného výrazu „právní"

za nesprávný „společenský"). — Není jasné, jak může autor na str. 337 napsat, že Kodex (justiniánský) se vůbec nezmiňuje o kolonátu, ačkoli jednu takovou zmínku sám uvádí o dvě stránky dále, nehledě ani na to, že Codex Justiniani věnuje přímo otázce kolonátu — nehledě na roztroušené texty — dokonce pět titulů: C. XI, 48 (De agricolis censitis vel colonis), C. XI, 50 (In quibus causis coloni censiti dominos accusare possunt), C. XI, 51 (De colonis Palaestinis), C. XI, 52 (De colonis Thracebsibus), C. XI, 53 (De colonis Illyricianis). — Když velmi správně vyzdvihl na str. 158 hlavní rozdíly mezi ius civile a ius Latii, na další stránce náhle praví, že oba pojmy si byly velmi blízké; ve skutečnosti si byla blízká jen některá ustanovení materiálního práva Latinů a Římanů, ale to je něco docela jiného. — Na str. 177 autor tvrdí, že k diferenciaci mezi patriciji a plebeji nedošlo proto, že se plebejové mocně a úspěšně domáhali plných občanských práv; důvod byl však spíše v tom, že formální rovnoprávnost odstranila dřívější diferenciaci římské společnosti do těchto dvou tříd, jež obě byly složeny z římských občanů a že na místo této diferenciace nastoupila ve změněných podmínkách nová diferenciace s novou vládnoucí třídou — nobilitou (k tomu srv. ještě předposlední bod dalšího odstavce). — Na str. 70 staví římského „krále" (rex) do úlohy ochránce plebejů proti patricijům, což je ze zásadních důvodů málo pravděpodobné vzhledem k jeho společenskému postavení jako nejvyššího magistráta a k tomu, že členy jeho rady směli být jen patricijové (srv. Arangio) Ruiz, Storia del diritto romano, Napoli 1957, str. 23).

Při tak rozsáhlém a myšlenkově bohatém díle je pochopitelné, že ne všechny autorovy názory — zvláště jsou-li formulovány tak ostře, jak to činí Pólay — a ne ihned budou obecně přijaty, že různost pojetí v některých směrech prozatím ještě asi potrvá. Tak např. na str. 29 autor klade vrchol římského otrokářského řádu do doby těsně před začátkem principátu, ale mnohé historické události, zejména pak obrovská otrocká povstání nasvědčují tomu, že tento vrchol nutno hledat již ve II. stol. př. n. l., a to dokonce v jeho první polovině; naproti tomu I. stol. př. n. l. bylo téměř nepřetržitým bojem za stabilizaci otřeseného (a tudíž svůj vrchol již překročivšího) otrokářského řádu, který nakonec vyústil ve vojenskou diktaturu — principát. — Na str. 38 považuje autor snahu povzbudit otrokovu materiální zainteresovanost, jak se projevila zejména právní úpravou peculia, za projev úpadku otrokářského řádu. Jenomže pomocí peculia (které patří ještě do raného římského práva — srv. Kaser, Das römische Privatrecht, I München 1955, str. 55) využíval pán nikoli už jen hrubé fyzické, nýbrž též intelektuální pracovní síly otrokovy, a to formou, která — na rozdíl od kolonátu — tkvěla pevně v rámci otrokářského řádu a nikterak jej nemohla překročit; je tedy možno na peculium hledět spíše jako na vystupňovanou formu otrokářského vykořisťování. — Na str. 54 uvádí autor jako panující mínění (s nímž patrně též sám souhlasí), že římská plebs se vytvořila z cizích přistěhovalců. Důsledně třídní stanovisko však vede k tomu, že původní předřímská rodová společnost se musela majetkově diferencovat na majetné (později označováni jako patricijové) a nemajetné (nazýváni později: plebejové, jejichž řady ovšem rozmnožovali též cizí přistěhovalci); k tomu srv. např. De Martino, Storia della costituzione romana, I., Napoli 1953, str. 48 a n., který rovněž klade zvláštní důraz na hospodářskou stránku problému. — Na str. 167 dovozuje autor, že dobyvačná politika Římanů proti Latinům a ostatním národům se podstatně lišila. Jistě zde byl značný rozdíl daný na jedné straně kmenovou blízkostí Římanů a Latinů, na druhé straně odlišnou dobou obojích výbojů, ale to podstatné — zásadu: divide et impera! — uplatňovali Římané ve své dobyvačné politice vůči všem ostatním přibližně stejným způsobem (k tomu viz vývody autora samého o dualismu práva římského a cizineckého na str. 181). — Ačkoli autor na str. 47 a několikráte později nesmlouvavě tvrdí, že Římané vytvořili

vlastnictví nad otroky jako zvláštní formu vlastnictví odlišnou od vlastnictví nad ostatním zbožím, věc není zdaleka tak jasná a nesporná. Vzhledem k významu otroků byly zde sice některé zvláštnosti a podrobnější právní úprava, ale od toho je ještě velmi daleko ke zvláštní formě vlastnictví, tím spíše, že právně byl otrok pouhou věcí; je tedy možné důvodně se domnívat, že římská konstrukce vlastnictví byla zásadně jednotná a že v hlavních rysech dopadala stejně na všechny res in patrimonio. — Přesvědčení autorovo, že právo otrokářské společnosti (a tedy také římské právo) se točilo jedině okolo vlastnictví nad otroky (str. 12), nebudou jistě všichni romanisté sdílet, právě pro velmi složitou třídní skladbu římské společnosti; a pokud jde o římské právníky samé, je známo, že se vlastní problematikou otroků zabývali poměrně zřídka. — Autorovo tvrzení (na str. 240), že římští právníci si jasně uvědomovali svůj úkol vybudovat pomocí ius naturale (a jiných ideologických kategorií) velkorysé právo pro směnu zboží, patří k jeho několika smělým formulacím, ale všechny tyto souvislosti lze těžko prokazovat. Pravidlem ve starých dobách spíše je, že si lidé různých ideologických forem přítomné doby nebyli plně vědomi, třebaže ideologie jejich jednání silně ovlivňovala. — Rovněž funkce jiné ideologické formy — utilitas (publica) — je velkým a dosud zdaleka ne vyjasněným problémem (str. 316); bližší rozbor textů také ukazuje, že zde asi vůbec nemůžeme počítat se spolehlivými svědectvími z klasické doby. — Někteří romanisté budou patrně litovat, že autor na patřičných místech ani v nejhrubších rysech nenastínil diferenciaci společenských tříd v Římské říši, která by ještě lépe osvětlila četné souvislosti. — Naproti tomu mnozí asi nebudou souhlasit s autorovým záměrem (a jeho provedením) v této spojitosti ukázat a zdůraznit závažné paralely mezi diferenciací římského a kapitalistického práva. Tyto postřehy jsou nesporně velice cenné, ale snad by přece jen bylo vhodnější věnovat jim zvláštní studii, kde by pak byly jednotně a souvisle formulovány a kde by také autorovy podnětné myšlenky lépe vynikly.

Těchto několik kritických připomínek či spíše námětů se samozřejmě vůbec nemůže dotýkat celkového velmi kladného hodnocení Pólayova vynikajícího průkopnického a novátorského díla, které je podle mého názoru nejpokročilejším syntetickým dílem marxistické romanistiky vůbec, které poskytuje hloubkou záběru a šíří pohledu znamenité východisko a základnu pro další bádání a na které může být maďarská romanistika a marxistická právní věda vůbec plným právem hrda.

Milan Bartošek

Lubomir Havlik, Velká Morava a středoevropští Slované, Praha 1964 (St. pedagogické nakl.), 491 str., 6+3 mapy

Havlíkova velká monografie, rozsahem největší dílo o Velké Moravě, vycházející v závěru oslav 1100. výročí byzantské misie, vzbudí jistě širokou pozornost odborných kruhů i širší veřejnosti. Budou v něm očekávat jakési shrnutí všeho, co bylo v posledních letech řečeno o těchto otázkách, živě zajímajících až nečekaně velké množství interesentů. A Havlík se skutečně dotkl všech problémů, jež v minulých letech tento zájem živily, a podal úctyhodný přehled literatury i pramenných dokladů k jednotlivým otázkám. Avšak asi stěží se najde někdo, kdo by jeho knihu chtěl hodnotit jako skutečný závěr oslav i odborných sporů nedávné doby. Jeho práce — škoda, že jako pedagogická příručka s dopadem velmi širokým — představuje totiž podivuhodnou bíločernou směsici názorů, kde vedle základních pravd a zajímavých postřehů vystupuje veliké množství tvrzení, jež už řadou odborníků byla odmítnuta, nebo s nimiž, pokud jsou nová, naprosto nelze souhlasit. Velmi mnohé k tomu, co Havlík napsal, má co říci i právní historie.

Havlík si dal úkol vpravdě impozantní, hodný odborníka na vrcholu tvůrčích sil a s obrovským arzenálem znalostí, nadto dobře zažitých a promyšlených: podat obraz velkomoravské říše na pozadí vývoje středoevropských Slovanů od 6. do 11. stol. Jistě je třeba uvítat myšlenku výkladu velkomoravských dějin v těchto širokých souvislostech a zejména snahu o zhodnocení vlivu velkomoravského politického tělesa i velkomoravské kultury na všechny ostatní národy. Velká Morava tvoří skutečně epochu našich i evropských dějin a je této koncepce hodna.

Avšak Havlík nepostavil ve svém díle na roveň výklad dějin politických s výkladem dějin sociálních, státních a kulturních. Zvláště v prvních dvou směrech vykazuje jeho práce značná manka. Ačkoliv totiž na jedné straně mluví o nutnosti rozboru širšího evropského základu společenských zákonitostí (str. 25), na druhé programově rezignuje na výklad „složitých otázek společenské struktury" (str. 26). Sociálně a politicky-institucionální vývoj šesti století v době, již právě charakterizuje nejprudší vývoj, shrnul navenek v jeden celek a potlačil tak zcela hledisko dynamické. Tím, že na druhé místo dal ustoupit matérii, která svou povahou by se typicky hodila ke srovnávání, nevybudoval si základnu, jež by mu byla umožnila právě ono zhodnocení širších souvislostí. Proti tomu vnější politický vývoj po dlouhou řadu století, jenž tvoří rozsahově největší část jeho monografie, je už svou podstatou individuální a pro srovnávání se nehodí; při časově velikém rozsahu předmětu a snaze o podání značného množství dějů vede to na jedné straně k určité únavnosti výkladu a nepřehlednosti zlomových momentů, na druhé k zplošťování celého vývoje.

V celém zpracování se velmi zřetelně uplatnil rozdíl otázek, jež tvoří dosavadní Havlíkův badatelský okruh (Morava, Slovensko, rakouské Podunají), a otázek týkajících se ostatních Slovanů, kde přejímal jen z literatury. Zvláště se to ukazuje v partiích srovnávacích; např. zvolené příklady z rakouské oblasti mnohdy nedokládají jeho teze tak dobře, jako by to bylo možno učiniti s doklady od jiných Slovanů.

Zcela nešťastné je používání *Zakona sudného ljudem*. Nejnovější výzkum (Vašica, Procházka) ukázal, že tato památka patří velkomoravskému a ne bulharskému kulturnímu okruhu. Havlík se k tomuto mínění plně přiklání. Avšak stejně jako kdysi bulharští badatelé brali tento pramen jako výraz bulharských poměrů, nechápajíce, že tu jde o poměrně nepatrné úpravy řecké předlohy, ilustrující situaci v Byzanci a ne u Slovanů, tak nyní zase v opačném extrému Havlík věří doslovu Zakona a slovo za slovem jeho údaji vysvětluje vývoj sociálních poměrů na Moravě. Zakon však ve

skutečnosti mimo některé termíny, jejichž obsah bude ale muset věda ještě osvětlit velmi opatrným výzkumem, pro slovanskou problematiku nepřináší nic.

Také vůči citované literatuře lze mít výhrady. Přes její úplnost v řadě oblastí možno říci, že právě ve sféře právní historie tomu tak není. V otázce družin nebo postavení klášterů neuvádí Havlík Vaněčka, u varadínského registru Rauschera, u církevního desátku Schmida. V mnohých právněhistorických otázkách jsou mu základní autoritou Grausovy Dějiny venkovského lidu, ač je známo, že právě tento autor má v právněhistorických věcech největší mezery. Nedostatky lze však u Havlíka konstatovat i jinde, např. pro politický vývoj na Polabí není citován Labuda a Bulín. Při rozboru otázek použití pluhu nevychází z nové shrnující práce Staré, při výkladu nářadí bere za základ literaturu v době značně pozdější, ale nezná Petráně. Nadto pak Havlík v řadě případů literaturu v poznámkách sice uvádí, ale znění textu ukazuje, že k obsahu citovaných děl nepřihlédl a že tedy citace je zcela formální a výklad setrvává na názorech starších (např. při uvedení Labudy k hnutí r. 983 na Polabí nebo při výkladu daňové soustavy podle mé práce). V partiích politických dějin jsou často citovány jen prameny, které čtenář při úžasném věcném rozsahu Havlíkova díla asi podle jeho údajů sledovat nebude, a nepřihlíží se k literatuře, ačkoliv právě tam by se čtenář, hledající bližší informaci, mohl doopravdy poučit. Nadto Havlík budí dojem, že vše už je jednoznačně rozřešeno. Avšak bohatá literatura k mnohým otázkám je ve skutečnosti dosti rozporná a když se už o těchto různých náhledech nemluví, bylo by bývalo dobře aspoň označit hlavní reprezentanty jednotlivých hledisek; celé toto myšlenkové bohatství je zde pro širší veřejnost ztraceno.

Je-li po těchto všeobecných výkladech nyní třeba přičinit poznámky k jednotlivým částem Havlíkova díla, je tu třeba úvodem přitakat jeho snaze o celkovou klasifikaci vývoje nejstarší politické organizace, když — místy ne zcela vyhraněně a přesně — se v zásadě připojuje k Böhmovu dělení vývoje na období předfeudální, protofeudální a feudální. Zdá se, že onen nesnadno definovatelný střední článek období přechodu bude asi nadále označován jako *protofeudální* (tak naposled i Bardach); přitom ovšem je třeba toto slovo brát jako výraz pro stav *zárodečně* feudální, nikoli označení nejstaršího období feudalismu (k tomu inklinuje Havlík — viz str. 20), jemuž nadále zůstává vyhrazeno označení feudalismu *raného* (u Böhma *časného*).

Uvítat lze dále i názor, že objasnění těchto složitých otázek nejstaršího dějinného vývoje je možné jedině komplexním výzkumem. Výhrady lze proti tomu mít proti přílišnému rozlišování české a moravské etnicity a označování jádra Moravy výrazem *Velká Morava* na rozdíl od názvu *Velkomoravská říše* pro období maximálního rozsahu za Svatopluka. Těžko lze také přijímat velmi nejednotné odůvodnění konečné časové hranice knihy; pro Čechy ji Havlík vidí v Břetislavově nastolení seniorátního principu, pro polské a uherské dějiny v protifeudálních bojích a stejně i pro polabské Slovany (jejich hnutí jsou však hnutími proti feudalitě cizí a ne vlastní!). Zcela překvapivý je pak postulát rozmezí panování knížete Kruta (podle Havlíka Kruka); všeobecně uznanou hranicí je přece stát Gotšalkův.

Úvodní partii díla zakončuje podrobný přehled pramenů. Lze vyslovit plnou shodu s datováním Geografa bavorského do 1. pol. 9. stol. Těžko však mohl mít na Moravě nějaký vliv byzantský *Zemědělský zákon*. *Zakon sudnyj ljudem* nelze chápat jako druhou část *Nomokanonu*. *Iura suppanorum* nejsou ovšem původním názvem této památky. V díle *Monumenta Germania historica* není kupodivu uveden oddíl *Scriptores*.

Při popisu územní organizace nerozlišil Havlík mezi Obodrity v širším a užším smyslu a samostatně traktuje Polabany. Lutice ztotožňuje s Ratary. Lutické a po-

mořské kmeny a docela i Dřevany mylně klasifikuje jako knížectví. Také v oblasti Velké Moravy prohlašuje jednotlivé územní a případně archeologické oblasti za dílčí knížectví a pokud jde o Moravany, opakuje svůj výklad Geografa bavorského (druzí Moravané na Slovensku), neuváděje zcela převažující jiné názory ostatní odborné literatury. Také Chorvaty ve Slezsku dělí na několik „knížectví". Hovoře o „průměrném" počtu obyvatelstva jednotlivých území, má zřejmě na mysli průměr odhadů literatury.

V souvislosti s výkladem vývoje zemědělství, řemesel a obchodu vykládá zásahy feudality do práva *občin* od počátku na způsob poměrů ve vrcholném středověku a novější době. Při výkladu vzniku sídelních aglomerací neuvádí je ve vztah s problémem mnohočlánkových hradů, typických zejména v oblasti polské. Ve vývoji osídlení patronymické *-ici* pokládá za znak vlastnických vztahů na rozdíl od domněle staršího přivlastňovacího *-ov* a *-in*.

Zcela nevyjasněn zůstal poměr *občiny* a *opole* — Havlík nerozlišil jeho starší historickou podobu a pozdější výskyt v patrimoniální administrativě. Povážlivé jsou výklady o ožebračování svobodného obyvatelstva vojenskou službou. Při výkladu kategorie polosvobodných používá ve shodě s německými lužickými prameny tradičního latinského *liti*, ale nevysvětluje vývoj termínu a právních poměrů do 12. stol. Služebné osady konstruuje jako osady řemeslnické, nikoli jako místa poměrně primitivních plnění určitých konkrétních potřeb knížecího dvora (nádobí, lov atd.), jakými původně nepochybně byla. Už pro 9. stol. hovoří o poddaných ve smyslu vrcholného středověku a doby utuženého poddanství; unikla mu souvislost výrazu s institucí *podači*. Právní poměr závislých osob k půdě definuje ustálenými schematy, opírajícími se o chápání tohoto vztahu z hledisek především ekonomických. Havlík vede také ostrou hranici mezi *tributem* jako plněním knížeti a *censem* jako plněním pozemkové vrchnosti. Každé projasnění terminologie je jistě věci na prospěch, avšak hranice je plynulá a je třeba zkoumat, jak se věci mají v jednotlivých konkrétních případech. Vznik závislosti autotradicí předpokládá především jen ve vztahu k feudalitě církevní. Mezi různými kategoriemi vesnického obyvatelstva uvádí na rovni s *dědici* také *dušníky*, ač u těch stupeň závislosti je nesrovnatelně větší. Termín *servus* ho vede k tomu, že zbytečně důrazně vytýká rozdíly této kategorie od velmi značného omezení práv u skupiny *mancipia*. Výraz *kmet* spojuje správně s řeckým κωμήτης. Problém raně středověkých „otroků" by si byl zasloužil širšího objasnění na základě poměrně hojné právněhistorické literatury této otázky.

Hovoře o „dvorcovém systému" této doby, nečiní Havlík zásadní rozdíl mezi dvorci politicky plnoprávné šlechty a ostatního obyvatelstva a zejména nelíčí mimořádně důležitý vývoj, jímž k tomuto odlišení došlo. Správná je zmínka o feudalizaci *občin*, projevující se vlastnickým označováním někdejších *marek* v Podunají, ale zcela neobjasněna zůstala protiva šlechtického majetku alódního a výsluhového (Havlík zná jen „léna") a zejména celý problém knížecího *dominium eminens*. Používání lenní terminologie je tu způsobeno zřejmě především jeho podunajským pramenným materiálem. Zajímavý je poukaz na užívání termínů *vladyka* na různém stupni hierarchie vládnoucích vrstev a pěkně je objasněna příbuzná terminologie staroslověnských památek velkomoravského období.

Při popisu růstu správních jednotek zcela nevyužity zůstaly možnosti výkladu vývoje obcí Geografa bavorského, těšící se značné pozornosti dosavadní literatury. Zato podnětný je pokus poukázat na určitou důslednost pramenné terminologie jiných latinských písemných památek (velmožská *castella*, *castra* a proti tomu *civitates* jako „městské" aglomerace). Konstruování plného vlastnického práva hlavního předáka (knížete) proti předáctvu ostatnímu je jen hypothesou; zřejmě tu spíš při-

cházely v úvahu zárodečné představy pozdějšího knížecího vrchního vlastnictví půdy. Je otázka, jak dalece lze přímo svazovat pozdější contra přemyslovská se staršími velkomoravskými. Vpád Maďarů zřejmě vývoj politický i hospodářský a sídelní zpřetrhal do velmi značné míry a vznik feudálních poměrů povelkomoravských se patrně dost liší od situace zaniklé říše.

Úvaha o třídních bojích se zřetelně nese duchem období utuženého poddanství. Líčit veletsko-obodritské hnutí z konce 10. stol. v rámci těchto protifeudálních bojů je naprostým anachronismem. Celá závěrečná úvaha o feudálních poměrech na Moravě visí ve vzduchu, neboť se opírá o předchozí rozbory založené na Zakonu sudném, tedy ve skutečnosti na popisu sociálních poměrů byzantských.

V nadpisu čtvrté kapitoly první části práce je proti sobě způsobem dosti hojným u neprávních historiků postaveno zřízení politické a správní, tedy celek proti své části. Havlík správně liší mezi knížectvími v oblastech tradičního autochtonního vývoje a knížectvími ve sféře migrační. Starší tato knížectví nazývá družinovými. Staví se na stranu odpůrců kontinuity velkomoravské říše s útvarem Samovým, ale vyslovuje se pro „kontinuitu s předstátním životem na našem území v 7.—8. stol." V této souvislosti znovu opakuje neudržitelné tvrzení o knížectvích čtyř kmenů lutického svazku a na str. 135 uvádí obodritské a veletské politické celky jako *regna*. Přitom mu zřejmě není znám celý spor „o velkoknížecí" koncepci politického vývoje Obodritů a Veletů. Kmen *Lvcnjn* v Josipponu čte jako Lučany; avšak je možné, že tu jde o Lutice.

Lze uvítat Havlíkův výklad obcí Geografa bavorského jako *žup*, jímž navazuje na starší a nepochybně správnou koncepci Niederla a Kadlce. Geografovo dílo uvádí jako *Descriptio*, ale v češtině je skloňuje nemožně jako neutrum. Vysokým číslům druhé části zápisu dává reálný podklad (*opole* jako součást *župy*), ačkoliv jde spíše o fantazii. Oblasti „velkých žup" jsou však ve skutečnosti zřejmě širšími obvody vyššího už vývoje některých oblastí. To konstatuje Havlík jen pro oblast Moravy, kde v těchto „velkých župách" vidí projev už státní organizace. Jeho snaha přesně lokalizovat moravské župy má však sotva naději na úspěch.

Panovníci státních útvarů měli podle Havlíka titul *vévodů* nebo *králů*. Slovanské *kъnędzь* chápe jako označení jen panovníka (nikoli, jak tomu bylo ve skutečnosti, velmože vůbec); na to spolupůsobil zřejmě jeho výklad germánského *kuning*, jehož má rovněž jen z nejposlednějšího stupně jeho vývoje jako krále a ne jako velmože, jímž byl původně. Havlík se snaží dokázat královskou povahu velkomoravského knížecího úřadu. Pokud se vedle „věcné skutečnosti" opírá o termíny kronik, je třeba zdůraznit, že jejich hlas k podobné klasifikaci nemůže stačit. I když se nepostavíme na formální hledisko církevní, je ke konstatování existence královského úřadu nepochybně nutné, aby příslušný panovník formálně navenek jako král vystupoval (titulatura v listinách, na mincích atd.).

Havlík nerozlišuje přesně mezi knížecí radou a sněmem. Pravotvornou činnost rady líčí jako činnost orgánu moderní doby; přitom cituje Bardacha, ale ten na udaném místě nic takového nepraví. Pro 9. stol. pokládá lidové shromáždění na Moravě za instituci už mrtvou. To není ovšem věc tak jistá a v každém případě důležitou roli hrálo shromáždění předáctva. Mluvě o charvatských županech, nevysvětlil Havlík jejich raněfeudální proměnu; podobně při výkladu úřednické soustavy neupozorňuje na její francký vzor.

Na výklad o vojenské družině navazují v nečekaném sledu „právní zvyklosti", opřené o *Zakon sudnyj* a Břetislavova dekreta, dále „vybírání daní" a vojenská organizace. I kratičké celky právních předpisů nazývá Havlík „svody". Označením *tributum pacis* chce zvát také platy předáků bezprostředně závislých na moravských

knížatech. Daňová soustava je podána bez nejmenšího náznaku vývojové linie, nejstarší typy plnění na konci. Za „daň" jsou prohlašovány i povinnosti a služby. Zářezová záznamní technika není ovšem nějakou polskou specialitou, nýbrž jevem všeobecným. V rozboru vojenství má Havlík za bernou minci desaterонásobně i víc nadsazené údaje pramenů o počtech vojsk. Výklad termínu *vitęz* jako jízdního bojovníka se opírá jen o jediný lužicko-srbský pramen, který zřejmě popisně líčí konkrétní poměry pozdní vývojové fáze; základem výrazu bude však zřejmě staroslověnský význam *vit* = „mocný" (Rozwadowski). Stál-li v čele pluku vojevoda, je otázkou; termín *pluk* z naší oblasti není znám. Desítková soustava je zřejmě balkánskou recepcí z Byzance, nikoli obrazem poměrů slovanských.

Slovanské náboženství vykládá Havlík tak, jako by trojice bohů Peruna, Svantovíta a Radegasta (správně Svarožice) byla trojicí ctěnou všemi Slovany; ve skutečnosti každý místní kult zná vždy jednoho z nich jako hlavního boha. Také pokročilou církevněslovanskou terminologii vyvinutých duchovních úřadů nebude asi možno vztahovat na toto nejstarší údobí. Konflikt Svatopluka s Metodějem je vysvětlován byzantskou koncepcí majetkoprávních vztahů církve (římskoprávní plné vlastnictví). Protikřesťanské hnutí na Polabí r. 983 je podáno bez znalostí nových prací Labudových o této věci. Úplným omylem je vidět zde reakci na vzrůstající majetek církevní feudality.

Další bohatý výklad politických dějin opakuje pochopitelně řadu věcí řešených už v předchozí partii systematické. Těžko lze souhlasit s míněním, že expanzi Slovanů nějak zvlášť umožňovalo „zřízení vojensko-demokratické". Politické organizace na Dněstru nazývá Havlík slovansko-antskými a mluví zde znovu o knížectvích a docela o králech v jejich čele. Při pronikání Slovanů na západ předpokládá družinnou organizaci jako základní formu. V Čechách ve vývoji v karlovské době už vidí proces „etatizace". Knížecí koncepce, aniž by se tu rozlišovalo mezi starší kmenovou a mladší vyspělou, protofeudální formou, se znovu objevuje při líčení poměrů na Polabí a v nejstarším moravském vývoji. Vznik feudálního státu na Moravě klade už do třicátých let 9. stol. Rozebíraje poměr k východofranské říši, neopírá se o Vaněčka.

Při popisu působení byzantské mise pokládá *vsjakij zakon*, jejž prameny v souvislosti s jejím příchodem uvádějí, za římské, resp. byzantské právo. Používání staroslověnštiny jako svébytného liturgického jazyka po zásluze hodnotí jako událost celoevropského významu a zdůrazňuje roli, již sehrálo při upevňování samostatnosti Moravy. V misii vidí její poslání jako ryze politické a křesťanskou ideologii chápe jako významný nástroj šíření Velkomoravské říše.

Pokud jde o rozsah říše, domnívá se Havlík, v literatuře odedávna nejkrajnější stoupenec jejího maximálního rozsahu (Potisí, Prut), vidět svůj názor potvrzen prameny jednoznačně. Hovoří sice o různosti vztahu jednotlivých zemí k centru a v případě Srbska uvažuje o možnosti připoutání pouze českým prostřednictvím, ale za pevně připojený má i oderský prostor a Vislansko. Různost vztahu je podle něho dána stupněm vývoje dotyčné země (nikoli politicko-vojenskou situací) a vztah vedle správného označení „vojensko-administrativní" nazývá naprosto nepřesně i lenním. Předpokládá, že závislost se projevovala uznáním vrchnosti, tributy a přispíváním vojenskými jednotkami. Celkově, jak ukazují i mapy, pokládá velkomoravskou říši za velmoc první třídy, zcela na rovni s říší západofranckou, východofranckou a kyjevskou.

Svatoplukovu titulaturu *dei gratia* odvozuje Havlík mylně z přímé závislosti na Římu, ač běžná je i u jiných panovníků. Z tohoto poměru vyvozuje rovnořadé postavení Svatoplukovo s císařem, jenž podle něho vystupoval v poměru k moravské-

mu panovníku jen jako hlava křesťanského „univerza". V účinné pomoci kurie k dosažení politické samostatnosti vidí Havlík jádro odklonu od slovanské liturgie — vedle předpokládané snahy izolovat Gorazda jako představitele možných opozičních kruhů vlastní země a úmyslu zbavit se cizích intervencí z titulu prý preferování slovanského jazyka v církvi. Tento pozdější vývoj byl, jak praví, ovlivněn i poměrem Říma k Cařihradu a působením římských hodnostářů na Moravě. Význam Svatopluka plně prý odpovídá názoru pozdější lidové tradice.

Příčinou zániku je podle Havlíka odlišná hospodářskospolečenská struktura některých zemí (ale ta byla i dříve!) a jen vojensko-administrativní pouta (tedy na rozdíl od předchozích výkladů toliko volná vazba na centrum), jakož i dezintegrační tendence mocné feudality (po takové však v pramenech není stop). Havlík se domnívá, že i po zániku trvala tu určitá jednota, objektivně i subjektivně. Avšak zdá se, že říše padla skutečně především náporem Maďarů a tento fakt sám sebou dovozuje její malou centralizaci a pevnost na rozdíl od pozdějších plně vyvinutých raně feudálních útvarů.

Dějiny západoslovanských národů v dalších stoletích chápe Havlík jako dědictví velkomoravské říše. Tak by to však bylo možno pojímat jen v nejširším smyslu. Mocné působení Slovanů v Uhrách je nepochybné; avšak spíš než o nějaké velkomoravské tradice jde tu o projev masy slovanského obyvatelstva na uherském území. Dějiny jednotlivých slovanských národů jsou tu podány v bleskovém přehledu. S řadou údajů nelze souhlasit. Tak např. výklad hnutí polabsko-pobaltských Slovanů r. 983 je podán tradičně jako závislý na italském tažení císařově, *Schinesghe* listiny *Dagome index* se vykládá jako *Kniezno* (Hnězdno), Břetislavova dekreta jsou označena jako český „právní řád".

S bohatou šíří podává Havlík obraz velkomoravské kultury a zejména její literární složky v oblasti církevněslovanského písemnictví, jež ovlivnilo kulturu všech slovanských národů. Proti některým extrémně kritickým hlasům naší novější historiografie po zásluze vyzdvihuje působení její tradice v pozdějších dobách. V otázce formování národností zaujímá však na rozdíl na jedné straně od Rybakova a na druhé od novějších názorů polských v podstatě tradiční stanovisko padesátých let, spojující tento proces s elementy především sociálního vývoje.

Z jeho závěrečného hodnocení Velké Moravy lze jistě souhlasit s poukazem na význam pro kulturu slovanských národů a na roli říše ve státoprávní tradici československé. Daleko však zachází tvrzení o prvním slovanském království, o významu „moravské národnosti" a zřejmě i o vlivu na osudy polabsko-pobaltských Slovanů, jež Velká Morava podle Havlíka, poutajíc franské síly, zbavovala západního náporu.

Závěrem budiž ještě konstatováno, že Havlík s oblibou celý historický terminologický fond převádí na předpokládané starší tvary, celkem libovolně slavizuje (Rostislavgrad = urbs Raztici) a bohemizuje (Barta, Havola = Havelberg, Slavna) a užívá archaických tvarů běžně neobvyklých (v Obodritech) a novotvarů (nom. sg. specifika). Celkově je pak třeba opakovat mínění, že i když jistě souhrnný obraz určité epochy ve zkratce skutečně syntetické podá vysoce kvalifikovaný jednotlivec, zde za daného stavu by bylo bývalo všem prospěšnější využít třiceti archů, práci věnovaných, formou spolupráce zástupců několika základních vědních disciplín, jichž se námět týká.

Vladimír Procházka

Stručné dějiny University Karlovy. Pod redakcí prof. dr. Františka Kavky zpracovali J. Havránek, F. Kavka, K. Kučera, F. Šmahel, M. Truc. Praha 1964, 345 stran

Universities sehrály takovou roli ve vývoji evropské vzdělanosti, že souborná kniha o dějinách kterékoli z nich je událostí, která s dotýká všech oborů dějepisectví toho kterého národa. O pražské universitě to platí, jak známo, v míře nikoli menší, nýbrž spíše větší, než o universitách jiných. Proto je možno pokládat nové, již delší dobu očekávané zpracování, jehož se podjal kolektiv vedený prof. Kavkou, za významný mezník v naší historické práci; je novým dokladem toho, že se pražská universita v každém okamžiku svého staletého vývoje podílela na veškerém kulturním, politickém a od doby rozmachu přírodních věd i hospodářském dění, které se v naší zemi odehrávalo.

Významným vědeckým činem byla v našem dějepisectví před více než sto lety i Tomková Geschichte der Prager Universität, až do vydání recenzované publikace stále použitelná a používaná, kterou nyní dílo pracovníků Ústavu dějin Karlovy university nahradilo. Mladý Tomek odvedl tehdy české veřejnosti na svou dobu vynikající práci, a náš respekt k jeho výkonu se v stoletém odstupu jen ještě zvýšil. Ale jeho dějiny pražské university nemůžeme s novou publikací srovnávat zcela: skoro polovina jejího rozsahu je totiž věnována vývoji v 19. a 20.století, kterého se Tomek přirozeně nedotkl, takže naši autoři tu vstoupili na panenskou půdu,

Bilancujeme-li pokrok, který učinilo universitní dějepisectví za sto let, vidíme markantní krok kupředu především v pojetí předmětu: je v nové práci charakterizováno širším záběrem, protože dnešní universitní historiografové si správně kladou za úkol vysledovat nejen dějiny university jako instituce, ale probrat systematicky i její společenské působení a dějiny vědy na ní pěstované. Nelze říci, že by byl Tomek neměl smyslu pro širší souvislosti kulturní a politické : ale stačí letmý pohled do nové knihy, abychom se přesvědčili o tom, že se autorskému kolektivu podařilo realizovat tuto koncepci daleko úplněji, což umožnily nejen všestranné pokroky našich znalostí o jednotlivostech, jak se za století historické práce od Tomkových časů nahromadily, ale přirozeně hlavně vytříbenější metodologický přístup a silnější vědomí souvislostí, pro naši dobu příznačné.

„Stručné dějiny University Karlovy" jsou tak i skutečným nástinem dějin české (a v novější době i německé, pokud byla pěstována na našem území) vědy s plnou hodnotou odbornou i ve velmi specializovaných odvětvích přírodních věd, a nalezneme tu od doby Karlovy až po dnešek celou galerii drobných medailonů vynikajících, prostředních i nevýraznýchosobností, které se na jejích katedrách vystřídaly. Nutno tu ocenit zejména práci autorů kapitol o novějších dějinách, kteří při tom mnohde kráčejí po popelu ještě žhavém, ale zhostili se svého úkolu s opradovým taktem a uměřeností i tam, kde vyslovují rezervu nebo dokonce odmítnutí.

Kvalitativní skok v našich znalostech o dějinách pražské university znamená propracování dalšího jejich aspektu, totiž jejího společenského působení. Je připraveno především stálým srovnáváním poměrů na pražské universitě a na universitách cizích, které je úplnější a vrhá více světla na stav věcí zejména v partiích o dějinách nejstarších, ale dává i v novějších částech dosti podkladů pro lepší ocenění místa pražské university v totalitě společenského dění na rovině evropské i ve společnosti domácí. Projevuje se dále v pečlivém sledování početních stavů vyučujících i posluchačů na universitě, v analýze jejich sociálního a národnostního složení, jehož přeměny jsou přesvědčivě vykládány z širších souvislostí, a zejména v soustavné pozornosti, jaká je věnována uplatnění absolventů university v praktickém životě po ukončení studií jmenovitě také v školství nižším, jehož vztahům

k universitě je věnováno po zásluze mnoho pozornosti. Největším přínosem nových dějin pražské úlohy university je však po mém soudu zhodnocení jejího působení v české společnosti po stránce kvalitativní, jejího místa v celku českého kulturního života; její váha tu byla proměnlivá a vývojová křivka není nikterak jednoznačně vzestupná; nicméně vždy zaujímala universita takové postavení, že ji není možno přejít mlčením.

Co vykonal autorský kolektiv při rozboru účasti pražské university v různých událostech českých dějin, přesahuje rámec pouhých universitních dějin a musí být na mnoha místech hodnoceno jako přínos obecnému dějepisectví, zejména kulturnímu a politickému. Pro dějiny státu a práva přináší nová kniha především upozornění na podíl, který měla její právnická fakulta při výstavbě moderního státního aparátu, jemuž dodávala vysoce kvalifikované kádry, a dále zdařilou zkratku dějin české právní vědy, spjaté s universitou od jejích počátků.

Významným je pro právní historiky i nástin právních dějin university, její vnitřní organizace, jejího postavení ve státě a jejího poměru k úředním orgánům. Nové zpracování se oprostilo od formálněprávního nazírání na organizační formy universitního života, a zachycuje je zdařile především v jejich živé funkci. Ve srovnání s Tomkovou prací je však podíl, který je věnován právním problémům, relativně zredukován; je to ovšem bohatě vyváženo přínosem na jiné straně, jak jsme se o tom zmínili, a nutno vzít také v úvahu, že kapitoly věnované dějinám university před 19. stoletím, jež lze s Tomkovou prací porovnávat, mají menší rozsah než ona. Snad někde, jako u otázky právního charakteru university v Praze v době jejího vzniku, jejíž význam byl svého času zveličen nacionalistickými a šovinistickými vášněmi, je rezerva k hypertrofování právní problematiky úmyslná; někde, např. pokud jde o sporné otázky právní konstrukce universitních komunit a jejich zasazení do institucionální sítě středověké společnosti, jde o otázky příliš právnicky subtilní, natolik vzdálené konkrétnímu běhu věcí, jehož jsou nejobecnějším odrazem, že ani nebylo nutné je ventilovat. Jinde, např. kde se jedná o vývoji akademické jurisdikce nebo o otázkách přeměny university ze středověké korporace ve státní ústav a odpovídajícím tomu zápasu autonomistických a byrokratisujících tendencí, je látka ještě málo předpracována a pro podrobnější vylíčení není dostatečných podkladů. Pokud jde o právní dějiny pražské university, lze také odkázat na speciální práci Vaněčkovu; přece však nemůžeme se ubránit přání, aby byly v chystaném velkém, třísvazkovém zpracování dějin Karlovy university všechny tyto a ještě mnohé další otázky dotčeny přece jen soustavněji a více podrobně.

Šest ročníků úspěšného časopisu pro dějiny Karlovy university, několik svazků knižnice k jejím dějinám a pečlivě zpracovaný průvodce po archivních fondech, které vyšly z činnosti Ústavu dějin Karlovy university za krátkou dobu jeho existence, nacházejí v přítomné publikaci prozatím své vyvrcholení. Možno říci, že je velkým krokem vpřed a staví se jako solidní a pevná základna dalšímu bádání. V něm jistě nezůstanou nečinnými ani právní historikové, neboť to vyžaduje význam pražské university i v dějinách státu a práva v našich zemích.

Jiří Klabouch

V. D. Koroljuk, Zapadnyje slavjane i Kijevskaja Rus' v X—XI vv., Moskva 1964 (izd. Nauka), 383 str.

Vzájemné vztahy západních a východních Slovanů v období raně středověké monarchie osvětluje Koroljuk podle svého záměru ve čtverém směru: jde mu o povahu a vývoj těchto vztahů, jejich význam v relaci k okolním evropským zemím, poměr k protivě německo-byzantské a roli slovanských států v boji s německým náporem na východ. Na této základně si pak chce všímat především procesu vznikání slovanských středověkých národů a přihlížet k jejich sociálnímu vývoji. Ačkoliv jsou předmětem monografie vztahy především mezinárodní, přináší mnoho myšlenek o vývoji státu a vedle toho podává důležité rysy celkového mezinárodně politického rámce vývoje státu.

V nejširším smyslu je jeho záměrem ukázat, že evropský vývoj nevytvářely svou aktivitou jen národy románské a germánské, jak se dlouho na západě tvrdilo (ovšem tato teze, již Koroljuk napadá, je dnes i tam prakticky zcela opuštěna), nýbrž stejnou měrou i slovanské. Vedle dosud zdůrazňovaného jejich podílu na rozkladu byzantského pozdně otrokářského zřízení je stejně aktivní jejich zásah i do kmenových posunů a vývoje feudalismu na severu v poměru ke světu germánskému.

Základním sloupem Koroljukových výkladů je ve shodě s tradiční koncepcí nejstaršího období dějin slovanských národů, dodnes živou zvláště v historiografii ruské, jihoslovanské a bulharské, otázka poměru individuálních národních dějin jednotlivých slovanských národů k Slovanstvu jako celku. Koroljuk zjišťuje blízkost zejména jejich materiální kultury. V oblasti ideové skutečnou bipartici přinesly církevněnáboženské rozdíly až v době pozdější. Subjektivní vědomí jednoty je z pramenů zcela zřetelné a tato jednota zahrnuje oblast širší než vztahy politické. K politickému sjednocení větších slovanských celků došlo na západě za Boleslava Chrabrého a na jihovýchodě za Svjatoslava. Pokud jde o posilování starých svazků, upozorňuje Koroljuk na význam hospodářských styků, knížecích a šlechtických sňatků a na roli zajatců.

V tomto vývojovém období se formuje v těsné spojitosti se vznikem raně feudálního státu i středověká národnost. Přesto trvá dále vědomí staré slovanské jednoty. Národnostní proces dílčích skupin je však tak intenzívní, že ani v odporu proti německé agresi se nespojily jednotlivé národnosti v celky vyšší. Průběh tohoto procesu dokazuje podle Koroljuka falešnost západoněmeckých názorů, které vidí v působení středověké říše prvotní obdobu dnešních evropských proudů integračních. Myšlenky křesťanského univerzalismu využívala slovanská knížata k posílení vlastní pozice, resp. vytvoření západoslovanské říše (Boleslav Chrabrý).

Vybudování samostatných feudálních států poměrně jednotných národností je základním jevem celého vývoje této doby. Slovanské národy vytvořily hradbu německému pronikání na východ; v tomto období s plným úspěchem se na tomto odporu podíleli ještě — a docela v čele ostatních — i polabsko-pobaltští Slované. Slovanské národy tu aktivně zasáhly do evropského vývoje jak směrem externím v oblasti mezinárodních vztahů, tak interně (vznik států a národů).

Středověké národy se vytvořily poměrně rychlou integrací kmenů. Slabší je tento proces ve vedlejších zemích (Mazovsko, východní Pomoří; na západním Pomoří začala vznikat národnost zvláštní). Vedle vjatičské oblasti v Rusku počítá do této kategorie Koroljuk i Moravu, s čímž však asi stěží bude možno souhlasit. Z Čech pronikaly na východ některé myšlenkové proudy, jež tam uspíšily růst národností.

Pokud jde o vývoj politického zřízení, hovoří Koroljuk o dvojici kmenových knížectví a raně feudálního státu. Toto období složitého politického vývoje bude

však potřebí členit podrobněji. Vnější nebezpečí klasifikuje jako faktor při vzniku státu toliko druhořadý, jenž proces pouze urychluje. Velký význam přičítá působení obyvatelstva měst; zdá se však, že ve vyhraněné podobě tento závěr platí jen pro ruskou oblast. Co se týče faktorů ideologických, vidí Koroljuk odlišnost poměrů oblasti jižních Slovanů na rozdíl od západních a východních v tom, že na Balkáně působily římsko-byzantské univerzalistické myšlenky. Je ovšem otázka, zda jejich vliv se projevil reálně; právě na Balkáně probíhá nástup feudálních prvků pomalu a naopak na severu se brzo uplatňují univerzalistické tendence v německé verzi.

Koroljuk se domnívá, že k růstu státu docházelo u polabsko-pobaltských Slovanů na rovni s ostatními; avšak studium těchto otázek stále více ukazuje, že pravdu mají tu názory tradiční, jež konstatují značné zpoždění (Łowmiański, Labuda, Procházka, Sułowski, Bardach). Na odpor narazí také asi teze o zpoždění politického vývoje v Polsku v 7.—8. stol. s ohledem na periferní postavení. Je v rozporu s míněním samotného Koroljuka o malém vlivu vnějších faktorů i prohlašováním vislanské politické organizace za útvar už státní.

V duchu sovětské historiografie poukazuje Koroljuk na pozitivní rysy feudální rozdrobenosti jako zákonitého a pokrokového dalšího stupně vývoje feudalismu: představuje rozvoj výrobních sil a tvoří se tu základy měst vrcholného středověku. V Čechách a na Rusi nastává v půli, v Polsku v osmdesátých letech 11. stol. V Čechách rozdrobenost dosáhla menšího stupně.

V jednotlivých úsecích vývoje slovanských vzájemných vztahů zjišťuje Koroljuk nejdříve, že česko-polské spojenectví z 60tých až 80tých let 10. stol. směřovalo původně ke spolupráci s říší, avšak nakonec se stalo nástrojem účinného odporu proti německé agresi. Česko-polskou roztržku vysvětluje obavou polských feudálů před pohanským a antifeudálním lutickým svazkem (ale Čechy měly strukturu stejně feudální jako Polsko!) a snahou Německa podporovat spíše Poláky proti Čechům, jejichž vzrůst moci chtěli tak paralyzovat. Koroljuk nevylučuje možnost, že Boleslav II. usiloval posílit svou pozici založením arcibiskupství (listina z r. 1086 označuje asi hranice projektu). V každém případě rozhodující událostí je tu vznik velkého sjednoceného Polska, kryjícího si záda mírovými styky s Rusí. Konflikt tvrzený pro poměry polsko-ruské je podle Korlojuka výplodem spíš úvah literatury než skutečností; Vladimír na západě připojoval jen pohraniční kmenové oblasti východoslovanské. Vztahy mezi západními a východními Slovany byly o mnoho živější, než jak se obecně přijímá.

Na konci století vydrželo Polsko nápor říše a hnězdenským sjezdem r. 1000 si zajistilo politickou i církevní samostatnost. V dalších letech selhal pak plán Oty III. na univerzální křesťanskou říši, stejně jako plán Boleslava Chrabrého na velkou říši západoslovanskou; to způsobila obava Němců před posílením Polska a — jak se Koroljuk domnívá — jen malá podpora polských pretenzí opoziční skupinou české šlechty. Polskému státu se nepodařilo se rozšířit za polskou etnografickou hranici. Mezi Polskem a Ruskem panoval za hlavních polsko-německých bojů mír. Nelze podle Koroljuka pokládat za reálnou myšlenku, častěji opakovanou v historiografii, že by Polsko bývalo mělo zasahovat v ruské oblasti jako mluvčí Říma. Klid polsko-ruských vztahů porušila intervence Boleslava Chrabrého do dynastických sporů v Kyjevě, jež je využitím počátků feudální rozdrobenosti na Rusi. Ale i tak si Polsko získalo zbytečně nového soupeře. Tradiční teorie věčného polsko-ruského nepřátelství není však opodstatněna.

V třicátých letech 11. stol. nastává vnitřní krize v Polsku a to ztrácí všechny bývalé zisky v české a ruské oblasti. Břetislav chtěl podle Koroljuka možná znovu vzkřísit myšlenku českého arcibiskupství, avšak Němci se snažili o zachování česko-polské

rovnováhy. V polovině století povstává jako nový činitel zásadního významu pro východní a střední Evropu ruská říše, kde Jaroslav Moudrý upevňuje a církevně osamostatňuje těleso politicky velmi mocné.

K celkem běžnému výkladu středoevropské politiky snahou Německa o zachování rovnováhy v tomto prostoru přinesl Koroljuk řadu nových postřehů, jak vyplynulo z celé této recenze, a zvláště osvětlil kladné položky mezislovanských vztahů. V budoucnu bude ještě asi potřebí vedle těchto programových složek zhodnotit i podíl válečně kořistnické složky raně středověké politické činnosti, jež jako element dané shody okolností často vychýlila v konkrétních případech vývoj událostí, mnohdy směrem nečekaným.

Vladimír Procházka

Diskuse

Karel Bertelmann, Malé zamyšlení nad F. D. Rooseveltem a fašismem

1. Po přečtení velmi solidně fundované a pečlivě zpracované studie J. Blahože: *Rooseveltův Nový úděl a státní zřízení USA* (Právněhistorické studie 1963/9) zmocňují se čtenáře — vedle uspokojení nad zevrubnou právněhistorickou informací k opatřením rooseveltovské éry — též některé divné, možná i kacířské myšlenky. Autor tu líčí F. D. Roosevelta jako pokrokového buržoazního demokrata, jehož četná autoritativní opatření ve výstavbě státu a při řízení hospodářství však objektivně prohlubovala *fašizační tendence* ve státním a hospodářském zřízení USA a svou podobou připomínala zákonodárství Mussoliniho fašismu, přičemž nešlo o „podobnost čistě náhodnou". Blahož se přitom v mnohém opírá o závěry předního činitele KS USA, W. L. *Fostera*.

Přesahuje naše možnosti i záměry zabývat se Blahožovou studií do podrobností. Jde nám o jeho *hodnocení rooseveltovské éry* a vlastně ani ne tak o hodnocení Blahožovo, jako o naše dosavadní nebo „donedávna" marxistické hodnocení Rooseveltových či jiných podobných zásahů státní moci do ekonomiky a celého státního života v období nadvlády monopolního, resp. státně monopolního kapitalismu.

Přitom hodláme spíše otázky klást než na ně odpovídat.

2. Dříve než se pustíme do jádra věci, chtěli bychom položit jednu otázku *metodologického* charakteru; máme přihlížet i k *současnému pokračování* nebo k současné analogii těch tendencí, jejichž vývojový proces v minulosti sledujeme? Mám za to, že je nezbytné posuzovat minulost *z hlediska dneška*, jinak postupovat znamená neučit se z nejnovější historické zkušenosti.

J. Blahož hovoří v závěru své studie o tom, že fašizační tendence rooseveltovské éry se projevovaly např. „v nové koncepci státem řízené ekonomiky, ve státní regulaci odborových organizací a pracovního procesu, ve zřizování zvláštních orgánů pro řešení pracovních a výrobních sporů a v zavedení diktátorského principu do státní správy." Mnohé z těchto příznaků charakterizují též soudobý imperialistický stát — většinou však *nedospíváme dnes k závěru o fašizačním charakteru těchto opatření*. Kdybychom začali třeba srovnávat volební programy Lyndona Johnsona a Barryho Goldwatera (např. z hlediska plaidování pro státní zásahy do ekonomiky, *upevňování moci federace vůči státům* atd.) — z hlediska toho, co je podle Blahožovy studie příznačné pro fašizační proces, mohli bychom dospět k závěru, že Barry Goldwater byl profašistickým bojovníkem. Je však zřejmé, že např. v důležité otázce občanských práv pro černochy stává se progresívním právě *upevňování federální moci* vůči jednotlivým státům USA. Ale vraťme se k Rooseveltovi.

3. Hodnocení rooseveltovské éry není vskutku jednoduché. Autorovo pojetí (srov. str. 90—91), shrnující *rozpornost* této éry do celkem jednoduchého *rozporu mezi subjektivní dobrou vůlí F. D. Roosevelta a objektivně fašizačními výsledky jeho úsilí*, zdá se nám však zjednodušením ne zcela korektním (na str. 73 práce připouští sám autor *relativně pokrokové výsledky* podřízení Nejvyššího soudu presidentovi,

přičemž kritizuje hlavně „způsob, kterým jej bylo dosaženo"). Lze ovšem souhlasit s autorem, že „snahy o státní řízení práce a kapitálu za existence kapitalistické základny vedou nutně k srůstu monopolů se státem a ke stále vzrůstající nadvládě monopolistického kapitálu nad celým společenským životem země". Tento proces nemusí být však ještě fašizačním procesem, nemluvě o tom, že *za fašizační se označují („en bloc") všechna opatření, posilující postavení výkonné moci a vůbec federální moci USA*. Tímto podle mého názoru formálním způsobem hodnocení postupovali jsme donedávna snad všichni. Stačilo, aby buržoazní ústava nebo zákon ponechal otevřená dvířka např. delegaci zákonodárné moci — a klíč k fašistickému zaklínadlu byl objeven. Posilování výkonné moci poskytuje ovšem značné možnosti pro realizaci fašizačního procesu, možnost však nelze ztotožnit se skutečností. Abychom mohli tu či onu organizační formu či metodu práce buržoazního státu označit za fašistickou nebo i fašizující, k tomu je podle našeho názoru dlužno předem provést hluboký rozbor nejen *třídně politických sil* mechanismu buržoazní diktatury, ale i celkového *politického režimu*, forem a metod vládnutí vůbec. Závěr, že u moci je imperialistická buržoazie, nemůže sám o sobě stačit.

4. Když hovoří autor (str. 83) o fašizačních tendencích v USA v r. 1929, cituje v poznámce (124) *Dimitrovovu charakteristiku fašismu*: „Fašismus je otevřenou diktaturou nejreakčnějších, nejšovinističtějších, nejimperialističtějších živlů finančního kapitálu" (na VII. Kongresu KI v r. 1935). I když — budiž nám to dovoleno — nepovažujeme ani tuto definici fašismu za vyčerpávající po stránce politické, jeví se se nám i z hlediska této definice očividně obrovský rozdíl mezi rooseveltovskou érou „fašizace USA" a mezi *skutečným fašismem*.

Domníváme se přitom, že jedním z výrazných nedostatků rozboru fašizačních procesů v buržoazním státě bývá též nedostatečné rozlišování zásahů státu do ekonomické a politické sféry, resp. že zásahy do ekonomické sféry, obdobné fašistickým, bývají někdy považovány „samy o sobě" za postačující kritérion fašizace. Některé, zejm. počáteční zásahy fašismu do ekonomiky, se však valně neliší od obvyklých státně monopolitistických nebo i *reformistických* opatření na tomto poli. V ekonomické oblasti bývá vůbec obtížné (a my jsme tento problém jako by záměrně opomíjeli) rozlišit opatření vyplývající *z rozvoje výrobních sil na straně jedné a protidemokratického charakteru imperialismu na straně druhé (např. v procesu centralizace)*. V této souvislosti stojí před námi např. široký a závažný problém přehodnotit celou škálu vývojových tendencí sociální struktury imperialistického státu, označovaných namnoze až dosud stereotypně jako „zahnívání kapitalismu." (Jde zejm. o rozšiřování služeb na úkor výrobní sféry apod.)

I když i v ekonomických opatřeních imperialistického státu lze po našem soudu mnohdy dobře rozpoznat jejich fašizující ledví (např. v opatřeních, zavádějících rasovou diskriminaci apod.), domníváme se přitom, že hlavní kritérion fašizačního procesu buržoazního imperialistického státu bude ležet *v oblasti politické, že fašismus i fašizační proces je v podstatě jev politického charakteru* (což přirozeně nevylučuje jeho závažné příznaky na úseku řízení ekonomiky, „usměrňování" kultury atd.). V politické oblasti nemají být pak různá, někdy jen formálně protidemokratická opatření směšována se *zásadním tažením proti politické tedy i buržoazní demokracii, brutálním a masovým potlačením občanských práv a svobod*, typickým pro opravdový fašismus. Nezbytným politickým znakem fašismu i fašizace je podle našeho mínění i *demagogické* stavění zájmů malé a střední buržoazie právě proti buržoazii velké a monopolistické a třídní demagogie vůbec.

Některá opatření rooseveltovské éry v hospodářství měla zároveň i určitý *reformistický charakter*, nemající daleko k požadavkům pravicových sociálně demokra-

tických stran v jiných zemích (státní řízení hospodářství státem imperialistické buržoazie za účasti pravicových odborů atp.). Z tohoto hlediska mohl se F. D. Roosevelt jevit též jako „*sociálfašista*". Myslíme však, že samo toto označení bylo již překonáno, a to právě pro období třicátých let. (Toto stanovisko potvrzuje pro vývoj předmnichovské buržoazní republiky též *J. Kladiva* ve stati „K současným otázkám historiografie nejnovějších dějin", Rudé právo, 4. 12. 1964).

5. Ještě několik poznámek, které ovšem nechtějí nahradit podrobný rozbor celé problematiky.

V Blahožově stati se rovněž poukazuje na zasahování rooseveltovské exekutivy do sféry „soukromoprávní", *do sféry vlastnického práva a smluvní svobody*. Je třeba připomenout, že tyto a podobné Rooseveltovy zásahy, spojené s konflikty s Nejvyšším soudem USA, mají „*dvojí dno*", z nichž jedno je nesporně *progresivního* rázu. Podobně jako v otázce *sociálního zákonodárství* stavěl se Nejvyšší soud USA téměř celé století též proti všem *zákonodárným zásahům do vlastnického práva*, opíraje se o pátý dodatkový článek k ústavě USA, že „nikdo nesmí být zbaven života, osobní svobody nebo majetku bez řádného soudního procesu". Z těchto pozic „*barbarského liberalismu*" postavil se Nejvyšší soud USA r. 1857 proti *zákonu o zrušení otroctví* s odůvodněním, že tu byl porušen ústavní princip „due process of Law". Odmítání zákonodárných a jiných zásahů do tzv. smluvní svobody (opuštěné v USA do jisté míry právě F. D. Rooseveltem) souviselo rovněž s popíráním práva odborů zasahovat do individuálních pracovních vztahů pod liberalistickým heslem „smluvní svobody". Takové pojetí je vedeno v zásadě týmž buržoazně ideologickým momentem, který vedl za Velké francouzské revoluce k vydání tzv. *Le Chapelierova zákona* (1791), zakazujícího odborové (koaliční) sdružování ve jménu práv člověka a občana.

Rooseveltovy spory se soudy, ale i s Kongresem USA vyžadují proto vždy velmi pečlivou třídně politickou analýzu. Je-li správně konstatováno Rooseveltovo *diktátorské postavení v USA* (str. 58) a poukázáno na odlišnost Rooseveltovy pozice od ostatních tzv. *silných presidentů* jeho částečnou uzurpací zákonodárné moci, nelze přitom opomíjet skutečnost, že právě *ve vývoji USA nemůžeme prostě položit rovnítko mezi* specifickou *vahou výkonné moci a antidemokratickými tendencemi*. Je známo, že např. autorem citovaný „silný president" *A. Jackson* (1829—1837) byl představitelem plebejského živlu kolonistů v době, kdy Kongres USA na základě trvajících i majetkově censovních omezení volebního práva představoval spíše vrstvy bohatších starousedlíků i statkářů.

Posléze slůvko *k úloze osobnosti v dějinách*.

Autor se snaží (na str. 91) ukázat, že F. D. Roosevelt, byť jakkoli silný a vynikající jedinec, nedosáhl svých konečných cílů, neboť nepochopil podstatu společenských proudů své doby a jejích hybných sil. Chtěl omezit moc monopolů v zemi a protože se nedokázal opřít o dělnickou třídu, působily jeho zásahy často opačným směrem.

Avšak tím podle mého charakteristika F. D. Roosevelta teprve *začíná*. Úlohu osobnosti v dějinách a tedy i úlohu F. D. Roosevelta bylo by dlužno hodnotit především konkrétním rozborem těch společenských sil, které umožnily a vyvolaly jeho více či méně osvícený „absolutismus". Autor tuto problematiku sice do jisté míry sleduje (na str. 54), avšak jeho rozbor není ani dostatečně konkrétní, ani dotažený. Autor by se měl také vyjádřit k novým pohledům na rooseveltovskou éru ze strany KS USA a nevycházet pouze se stanoviska Fosterova. Rooseveltovu politiku New Dealu pak nelze rozhodně vytrhnout z celého komplexu „rooseveltovské éry", včetně jeho působení ve světové politice. Jen tak můžeme lépe pochopit — i pro dnešek skutečnou — a nikoli pouze jednostranně vykládanou „úlohu osobnosti F. D. Roosevelta v dějinách".

Prosinec 1964

Josef Blahož, Otazník nad New Dealem

Éra Rooseveltova Nového Údělu je bezesporu klíčovým obdobím moderních dějin USA. Je proto třeba uvítat, že pokus o její právněhistorickou rekonstrukci vyvolal ohlas z řad významných vědeckých pracovníků. Článek dr. Karla Bertelmanna, CSc., Malé zamyšlení nad F. D. Rooseveltem a fašismem, je velmi cenným a podnětným příspěvkem k širšímu zkoumání problematiky Nového Údělu, protože v něm autor vytyčuje řadu diskusních otázek.

Práce Rooseveltův Nový Úděl a státní zřízení USA (Právněhistorické studie 9, Praha 1963) si kladla za cíl objasnit zvrat ve vztazích nejvyšších orgánů státní moci Spojených států, k němuž došlo v důsledku Rooseveltových národohospodářských reforem. Jejím hlavním účelem nebylo proto podat podrobný výklad ostatních společenských vztahů zmíněného úseku amerických dějin. Lze ovšem souhlasit s K. Bertelmannem, že tyto složité otázky by vyžadovaly podrobného zpracování v díle daleko obsáhlejším. Studie se jimi zabývá jen velmi stručně a do té míry, pokud je to nezbytně nutné k podkreslení státního a právního vývoje. Rovněž v tomto polemickém příspěvku není možné podat hlubší a obšírnější zdůvodnění vyslovených názorů a je proto nutné se omezit na pouhý nástin problematiky.

Hlavní výtkou, kterou K. Bertelmann činí autorovi zmíněné studie, je poněkud jednostranný přístup ke zkoumání úlohy osobnosti F. D. Roosevelta v dějinách a zastaralý (možno snad říci přímo dogmatický) přístup k pojímání fašizačních jevů v opatřeních New Dealu.

Na mnoha místech své stati polemizuje K. Bertelmann s názory autora o údajné fašizaci resp. fašizačním procesu. Je však třeba konstatovat, že autor používá ve spojení s New Dealem pouze termínu fašizační tendence. Nejde zde o nějaké hraní se slovy. Je totiž snad správné, rozlišovat velmi přesně mezi státem fašistickým, fašizujícím a státem, v němž se pouze projevují fašizační tendence. Vymezení pojmu fašistický stát je úkol relativně poměrně snadný. Daleko obtížnější je vymezení pojmů zbývajících. Domnívám se, že o stát fašizující jde tam, kde se fašizační znaky projevují ve svém souhrnu jak v oblasti ekonomické, tak i politické, přičemž nelze jedno od druhého odtrhovat a spatřovat fašizaci výlučně ve sféře politické! O fašizačních tendencích je pak snad vhodné hovořit v takovém státě, kde u vládnoucí třídy neexistuje výrazný fašizační trend a kde se pouze počínají projevovat — více nebo méně intenzívně — symptomy fašismu, a to ať v té nebo oné oblasti.

Oprošťování právní vědy od výstřelků minulých let, kdy bylo téměř každé protidemokratické opatření soudobého kapitalistického státu označováno za fašistické, je třeba jistě přivítat, na druhé straně je však nutné dbát o to, aby tyto snahy nevyústily v popírání fašizace a fašizačních tendencí i tam, kde objektivně existovaly nebo existují.

Nyní přejdeme přímo k problému fašizace v období New Dealu. Znovu považuji za potřebné zdůraznit, že Rooseveltův reformní program zdaleka nepředstavoval nedílný celek a to jak z hlediska ekonomického, tak i politického. Naopak, při bližším prozkoumání především z třídněpolitického aspektu spatřujeme potřebu vyznačit v jeho průběhu dvě základní etapy, z nichž každá je charakterizována odlišným poměrem společenských sil uvnitř širokého hnutí podporujícího Rooseveltův program. V době, kdy F. D. Roosevelt nastoupil do presidentského úřadu, byla krize nejhlubší a její příznaky se projevovaly ve všech odvětvích národního hospodářství USA. Třídněpolitická situace byla neobyčejně napjatá. Zatímco demokratická veřejnost byla přestrašena narůstáním a aktivizací fašistických organizací, obávala se vládnoucí třída komunistické revoluce. Buržoazie jako celek včetně nejmocnějších

monopolistů přijala proto New Deal jako jedinou záchranou alternativu, a zejména její krajně reakční vrstvy, orientované na ekonomický i politický kurs fašistické Itálie, získaly na čas významné pozice v některých nově zřízených vládních orgánech pro regulaci národního hospodářství a jejich představitelé v té době výrazně ovlivnili celkový trend New Dealu.* Vedoucí osobností profašistického kursu byl generál Hugh Johnson, jehož Roosevelt jmenoval do čela nejvýznamnější instituce New Dealu — Správy pro průmyslovou obnovu**. Johnson byl velkým přívržencem fašismu. Se svými spolupracovníky podrobně studoval italské korporační zřízení a byl v úzkém kontaktu s italskými fašistickými národohospodáři. Nařízením ze dne 15. července 1933 jej president obdařil zcela diktátorskou pravomocí. Stoupenci fašistického korporačního zřízení ovládali v té době rovněž Obchodní komoru Spojených států, odkud — jak o tom byla již zmínka ve vzpomenuté stati — vzešla i předloha zákona o národní průmyslové obnově. Je neoddiskutovatelnou skutečností, že italské fašistické korporace, a zejména Charta práce (Carta del Lavoro) z roku 1927, sloužily Obchodní komoře při vypracování předlohy tohoto zákona za vzor. Přesvědčivě to dokazuje jak soudobý denní tisk, tak i vědecká americká literatura pocházející od autorů nejrůznějšího politického zaměření.*** Profašistické síly v USA v čele s louisiánským guvernérem Huey Longem Roosevelta zpočátku velmi intenzívně podporovaly.

Seznámíme-li se podrobněji se stručně nastíněnými skutečnostmi, nelze dosti dobře popírat existenci fašizačních tendencí v tomto počátečním období New Dealu.

Při bližším prozkoumání sil, které stály za Rooseveltem v letech 1933—1934, vidíme, že jen několik málo nejbližších presidentových spolupracovníků, např. Hopkins, Howe, Ickes, Cummings, Morgenthau, Wallace, zastávalo jeho politický směr „little left of center", jinak byl politický profil celého hnutí — dá-li se vůbec o nějakém hnutí mluvit — neobyčejně různorodý. Myslím však, že je v celku neopodstatněné zde hledat nějaký problém „nadtřídní" nezávislosti Rooseveltovy státní moci. Pravda je pouze taková, že v této době nejhlubší krize vyhovovovala (po krátkou dobu ani ne 18 měsíců) reformní opatření vlády, ve větší nebo menší míře, téměř všem společenským třídám a vrstvám USA. Pokud jde o dělnickou třídu, byla ovšem zainteresovanost na reformních opatřeních z převážné části výsledkem subjektivního, živelného a okamžitého zájmu, bez ohledu na objektivní perspektivy vývoje.

Pro pojetí fašizačních tendencí na počátku New Dealu je zvláště poučný postoj Komunistické strany USA, který se nezměnil ani v současné době při důkladném přehodnocení celé Rooseveltovy éry, o němž se K. Bertelmann ve své stati zmiňuje. Teprve druhá polovina roku 1934 je i nadále správně posuzována jako období progresívního zvratu, v němž došlo k vytříbení prorooseveltovsky orientovaných sil, k značným reorganizačním zásahům ve struktuře orgánů New Dealu a k přechodu krajně pravicových a fašisticky orientovaných politiků na stranu opozice. Nejvýrazněji se tyto změny projevovaly ve Správě průmyslové obnovy. Koncem září 1934 generál

* K tomu srov. zejména: Chase, *Government in Business*, New York 1935; Clark, *Bhe Rise of a New Federalism*, New York 1938, Hofstadter, *The Age of Reform, from Nryce to FD. R.*, New York 1955; Rozwenc, *The New Deal, Revolution or Evolution*, Tew York, 1949; Leweret-Terborgh, *New Deal and Government*, Washington 1939.

** Executive Order No. 6 173, June 16, 1933.

*** Srov. např. Fusfeld, *The Economic Thought of Franklin Delano Roosevelt and the Origins of the New Deal*, New York, 1956; Chase, *Government in Business*, New York 1935; Flynn, *The Roosevelt Myth*, Hew York 1948.

Johnson rezignoval na Rooseveltovo osobní doporučení z úřadu Administrátora a 27. září t. r. vydal president nařízení, které postavilo do čela celé akce namísto diktátora Johnsona kolektivní orgán — Federální výbor pro průmyslovou obnovu (National Industrial Recovery Board), složený z pokrokově zaměřených Rooseveltových straníků. Základní příčinou tohoto zvratu byl již ve vzpomenuté studii zmíněný odpor velkého kapitálu proti dalším regulačním zásahům federální vlády. Hospodářská situace se totiž během roku 1934 podstatně zlepšila a kody čestné konkurence uzavírané podle Zákona o průmyslové obnově začaly být brzdou realizace monopolních zisků. Naproti tomu zájem dělnické třídy a velké části maloburžoazie i střední buržoazie na reformních opatřeních vlády se z mnoha příčin značně zintenzívnil.

Chybou vedení KS USA ovšem tehdy bylo, že z daných přeměn vyvodilo důsledky pro vztah strany k Rooseveltově vládě až v předvolební kampani na podzim roku 1936, a nikoli již v roce 1934. Velmi zajímavý je i v některých aspektech nový pohled na úlohu Earl Browdera a směru, který reprezentoval v KS USA; tyto otázky ovšem bezprostředně nesouvisí s naší problematikou.

V dalším vývoji New Dealu pak fašizační tendence téměř zcela mizí z reformních opatření vlády, i když se zde ovšem dále projevují neústavní metody posilování výkonné moci.

•

Pokusy vést paralelu mezi F. D. Rooseveltem a Lyndonem Johnsonem, o nichž K. Bertelman hovoří, jsou velmi obtížné. V prvé řadě je nutné poznamenat, že by je samozřejmě nebylo možné provádět na základě mechanicky přejímaných znaků, ale pouze na základě důkladného rozboru společenské situace, která je v obou případech zcela odlišná jak po stránce ekonomické, tak i politické. Nelze ovšem zjednodušovat ani při srovnávání pozic Lyndona Johnsona a Barry Goldwatera a z relativně pokrokovějšího směru Johnsonovy politiky vidět jednoznačně progresivitu i v jeho programu posilování federální výkonné moci, protože znamená zajištění občanských práv pro černochy. Ponecháme-li již stranou otázku, zda posilování federální výkonné moci skutečně k takovému zajištění povede, je třeba především vidět ostatní daleko významnější důsledky těchto opatření: oklešťování práv státních i municipalitních zastupitelských sborů, omezování pravomoci místních volebních orgánů a zvyšování úlohy centrálně jmenovaného úřednického aparátu. Ruku v ruce s tím se pak i zintenzívňuje proces koncentrace politické moci uvnitř obou vládnoucích stran. Promítneme-li tyto důsledky nikoli na oblast rasistického Jihu (což je jen malá část USA), ale i na ostatní státy Unie, kde v místní správě jsou dosud relativně silné buržoazně demokratické tradice — shledáme, že takové posilování centrální výkonné moci znamená podstatné omezování prvků demokratického procesu.

•

Pokud jde o celkový pohled na Rooseveltovu éru jak z hlediska vnitrostátního, tak i mezinárodního, je snad vcelku samozřejmé, že jeho politika (byť k ní máme mnoho výhrad) byla a dosud je v podmínkách USA jedinou možnou alernativou

relativně pokrokové politiky. To je ovšem jen jedna stránka. Druhá, daleko méně známá, je ta, že mnohá opatření jeho vlády, svým obsahem demokratická, byla uváděna v život metodami zcela diktátorskými, jež podlomily a někde přímo zničily buržoazně demokratické tradiční ústavněprávní doktríny USA. Po zvratu v roce 1934 byla ústava sice potlačována v zájmu prosazení pokrokových opatření. Rooseveltovo jen velmi volně seskupené hnutí progresívních sil, které se po jeho smrti ostatně rozpadlo, však objektivně nemohlo a na konec ani nezamýšlelo provést v politické a hospodářské struktuře USA změny, jež by zajistily demokratický vývoj země. Proto po nahrazení Roosevelta Trumanem mohlo být Rooseveltových protiústavních postupů, které se staly důležitými precedenty, použito k prosazování opatření vyloženě reakčních.

Lze souhlasit s K. Bertelmannem, že ve „vývoji USA nemůžeme prostě položit rovnítko mezi specifickou vahou výkonné moci a antidemokratickými tendencemi". Je však ale třeba mít vždy na zřeteli, že jakékoli posílení výkonné moci otevírá ve společenských podmínkách USA ať již pro současnost, či pro budoucnost široké možnosti ke zneužití. Je velmi zajímavé sledovat, jak obavy před takovým zneužitím vedly na čas i jednoznačně pokrokové osobnosti veřejného života USA do tábora protirooseveltovské opozice, a to zejména v období bojů presidenta s Nejvyšším soudem v letech 1935—1938. Bylo by nadbytečné zde opakovat to, co již o tomto konfliktu bylo řečeno dříve.* Rooseveltův projekt na reorganizaci federálního soudnictví** ze dne 5. února 1937 navrhoval poskytnout presidentovi pravomoc zcela změnit v dané situaci poměr sil především v Nejvyšším soudu USA. Návrh zákona a presidentovo poselství Kongresu, které jeho předložení doprovázelo, neobyčejně rozbouřily politickou hladinu USA. Uvnitř sil podporujících dosud Rooseveltovu politiku nastala ostrá diferenciace. Je příznačné, že právě většina příslušníků radikálních a na Spojené státy „levicově" orientovaných kruhů se proti návrhu zásadně postavila. Jedním z prvních ohlasů byl kritický článek významného státovědce, profesora Pricentonské university E. S. Corwina***. Ačkoli prof. Corwin aktivně podporoval Roosevelta v boji s reakcí po celou dobu jeho presidentství a rovněž i ve zmíněném článku vystoupil proti tehdejší judikatuře Nejvyššího soudu se slovy „že v USA nesmí platit, že ústavou je to, co Nejvyšší soud naposled uhádl", přesto z obav před pozdějším zneužitím protiústavních metod návrh odmítal. Shodně s prof. Corwinem psal i známý komentátor listu New York Times Walter Lippman,**** který jinak také zaujímal velmi negativní stanovisko k reakční politice Nejvyššího soudu. V době, kdy návrh počal být projednáván v právním výboru senátu, stál W. Lippmann v čele pokrokových žurnalistů, kteří bojovali proti jeho přijetí. Ve zvláštní práci věnované tomuto problému tehdy napsal: „Jestliže se americký lid nepozvedne a nezabrání přijetí tohoto opatření, tehdy ztratí svůj instinkt pro svobodu a porozumění pro ústavní vládu... Podívejme co se stane, nebude-li presidentův návrh odmítnut! Jestliže jeden president odstraní zákonem dvoutřetinovou většinu Nejvyššího soudu... jaká je záruka, že jiný president neučiní totéž?... Jestliže president Roosevelt vyřadí soud vytvořený Wilsonem, Hardingem, Coolidgem a Hooverem, jeho nástupce bude mít usnadněnou cestu učinit totéž se soudem vytvořeným Rooseveltem.

* Viz *Právněhistorické studie 9*, NČSAV Praha 1963, str. 70—73.

** *House Documents January 5-August 21*, 1937, Miscellaneous, 75th Congress, 1st Session, Document No. 142, pp. 9—10, Washington 1937.

*** E. S. Corwin, *President and Court, A Crucial Issue*, New York Times Magazine of Feb. 14, 1937.

**** Walter Lippmann, *Time for Deliberation*, New York Times of Feb. 19, 1937; rovněž *Congressional Record*, Vol. 81, Part. 9, 75th Congr., 1st Ses', Appendix, p. 461.

A nový soud by měl velmi dobrou možnost k okleštění Listiny Práv, protože Rooseveltův soud by připravil cestu k výlučné centralizaci zákonodárné moci...*"

Z velmi pokrokových demokratických politiků, zastávajících celkově Rooseveltovu platformu, vystoupili proti návrhu především senátoři Burke a Bailey, kteří se zvlášť aktivně zúčastnili senátních debat o předloze reorganizačního zákona, a je pozoruhodné, že tito skutečně levicově orientovaní politici se na čas objektivně dostali spolu se svými stoupenci do stejné linie s nejreakčnějšími Rooseveltovými odpůrci, jakými byli senátoři Borah, Vandenberg a Mc Carran. Důvody odporu měli ovšem u obou skupin zcela odlišný charakter. Zatímco pravice reprezentovaná především těmito republikánskými senátory byla vedena snahou zachovat Nejvyšší soud v daném složení jako baštu protirooseveltovské reakce, bojovali naopak pokrokoví politici proti presidentem navrhované reformě, protože si uvědomovali, že tento útok na nejvyšší ústavní instituci by do budouena otevřel cestu neomezené presidentské diktatuře, která by mohla být na rozdíl od Rooseveltova pokrokového režimu krajně reakční. Z toho důvodu také senát (v němž sice tehdy měli naprostou převahu demokraté — jinak stoupenci New Dealu) předlohu reorganizačního zákona zamítl většinou 70 hlasů proti 20 hlasům.**

Zde stručně vylíčená demokratická opozice proti návrhu nejdemokratičtějšího presidenta USA je jen stručným výřezem z bohaté problematiky. Snaží se pouze ukázat, že progresívnost Rooseveltových opatření a snah byla ve složitých podmínkách americké společnosti — vzhledem ke způsobu, jímž byly prosazovány — mnohdy natolik sporná, že je zcela oprávněné vyslovit v této souvislosti názor o některých antidemokratických tendencích, jež byly v průběhu Rooseveltova presidentství vneseny do státního a společenského života USA.

Na závěr je snad možné vyslovit naději, že tato užitečná výměna názorů nebude posledním slovem v naší právněhistorické literatuře a že další všestranné bádání v této oblasti vyústí v objektivní a komplexní zhodnocení celé Rooseveltovy éry.

Redakce uveřejňuje polemiku dr. Bertelmanna i odpověď autora současně, neboť dlouhé roční přestávky mezi jednotlivými svazky Právněhistorických studií by výměnu názorů v diskusi značně ztížily. Redakce zároveň předpokládá, že polemika přispěje jak k objasnění širších historických souvislostí Rooseveltova New Dealu, tak i vývoje státu a práva v USA mezi dvěma světovými válkami.

* W. Lippmann, *The Supreme Court Independent or Controlled*, New York 1937, p. 7.
** *Congressional Record*, Vol. 81, Part 7, 75th Congr., 1st Ses. pp. 7375—7381.

Z nové literatury

Viktor Korošec, Keilschriftrecht (=Sonderdruck aus: Handbuch der Orientalistik. Erste Abteilung. Ergänzungsbans III. Orientalisches Recht. S. 49—219). — Leiden, E. J. Brill 1964

V rámci základní Spulerovy serie „Handbuch der Orientalistik" vyšla po delším očekávání práce lublaňského romanisty a proslulého znalce staroorientálních práv, profesora Viktora Korošce, věnovaná souhrnému pojednání o právních pramenech dochovaných v klínopisu a označovaných proto jako klínopisná práva. Jejich mateřskou zemí byla Mezopotámie, proto se původně mluvilo o právu babylonsko-asyrském. Pozdější archeologické objevy přinesly na světlo v klínopisu dochované doklady také z oblastí okrajových (Elam, Mari, Nuzi, Urartu) i vzdálenějších (Ugarit, Alalach a Malá Asie). Studium těchto pramenů, vyžadující nejen vytříbeného přístupu historickoprávního, ale i zevrubných znalostí filologických (klínového písma a staroorientálních jazyků) vytvořilo si během téměř stoletého vývoje samostatnou disciplinu, pro niž uvedená práce Korošcova znamená nejnovější příručku, navazující na studii P. Koschakra, Korošcova vynikajícího učitele, která pod stejným titulem vyšla právě před třiceti lety. Korošcova kniha přímo názorně předvádí, jak se za tato tři poslední desetiletí, přes neblahé poznamenání poslední válkou, rozvinula do šíře i hloubky disciplina obírající se klínopisnými právy. Je to patrné i přes překážky, které se práci Korošcově kladly do cesty: rozsahové omezení publikace, stanovené nakladatelstvím, a skutečnost, že Korošcova práce je jednou ze studií, tvořících kolektivní dílo „Orientalisches Recht", při němž ne všichni autoři dokázali dodržet stanovený termín. Tak se stalo, že Korošcův rukopis čekal v nakladatelství již od roku 1959 a nemohl být již doplněn nebo upraven, takže není v něm uvedena ani respektována literatura vydaná v posledním pětiletí. Léč ani za těchto okolností neztrácí Korošcova práce na velikém svém významu a jest jí jen přáti, aby se brzy dočkala dalšího vydání, v němž by se autor vyrovnal s uvedenými stíny, jejichž vymýcení v prvním vydání mu nebylo umožněno.

Pro úplnost chtěli bychom ještě poznamenat, že citované kolektivní dílo je uvedeno velmi přehlednou studií „Altägyptisches Recht" od vynikajícího odborníka E. Seidla; postrádáme v něm však pojednání o jiných právech starého Orientu (na př. o právu hebrejském, staroindickém aj.). V ostatní části díla jsou ještě studie věnované klasickému právu islámskému a právům moderního Egypta, Alžíru, Tunisu, Maroka, Sýrie, Libanonu a Turecka.

J. Klíma

Judy Feldman Harrison, Wrongful Treatment of Prisoners: A Case Study of Ch'ing Legal Practice. The Journal of Asian Studies XXIII (1964), 2, str. 227—244

Doplňkem ke knize S. van der Sprenkel, Legal Institutions in Manchu China, London 1962 (viz PhS 11, str. 267-268) studuje autorka způsoby nezákonného jednání

s obviněnými podle čchingského zákoníka Sing-an chuej-lan, kap. 60. Podrobně popisuje velmi složité vztahy různých soudních orgánů, které měly zaručit objektivnost a jednotnost soudního řízení. Skutečnost byla ovšem dost odlišná, mj. protože základem rozsudku muselo být přiznání obviněného, které bylo možné vynutit bitím a jiným mučením, byť i jen příslušným orgánem a pouze v zákonné míře.

Harrison se pak soustřeďuje na dva základní typy, kdy nezákonné mučení bylo prováděno příslušným nebo nepříslušným orgánem a na rozdílné posouzení obou případů ze strany vyšších orgánů. Kromě rozsáhlého zákoníku rozhodoval pravomocně a vytvářel tak právo i sám císař a náležitá činnost ministerstva spravedlnosti byla omezena i jeho vlastní neschopností vytvořit souhrn vzájemně si neodporujících norem.

Postih nezákonného jednání s obviněnými nebyl založen na myšlence nápravy křivdy vůči postiženému, nýbrž jen jako trest za porušení kompetence nebo zákona ze strany soudního úředníka, takže tím nebyla zjednána právní ochrana jednotlivce ani právní jistota. Šlo tedy v podstatě jen o ochranu státního zájmu a disciplíny a proto tresty byly značně tvrdé. Teprve za reforem začátkem 20. století bylo mučení zákonem zakázáno.

T. Pokora

Themistokles Tsatsos, Der Chairephanes-Vertrag. Der Einfluss unvorgesehener Ereignisse auf den Inhalt eines Vertrages im antiken griechischen Recht. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Kl., Abh. 1, Heidelberg 1963

Předložená studie týká se smlouvy, kterou kolem r. 340 př. n. l. uzavřel stavební podnikatel Chairefanes s městem Eretrií, že ve lhůtě 4 let vysuší blízké jezero, nebo lépe: močál. Smlouvě se dostalo schválení dvojím lidovým hlasováním. Dochovaný text smlouvy je velmi porušen a ani autor se neodvažuje jej rekonstruovat. Těžiště jeho práce spočívá ve snaze prokázat, že uvedená smlouva je dokladem pro existenci jakési „théorie de l'imprévision" již ve starověku.

Vývody autora jsou však poučné spíše po negativní stránce: ukazují, jak snadno se lze mýlit, vykládáme-li starověké právní instituty z pozic moderní terminologie a moderní interpretace.

V daném případě ostatně vůbec nešlo o nějaké „faits imprévus", nýbrž naopak o faits prévus, o události přesně vymezené co do druhu i co do účinku. Obsahem smlouvy v tomto směru byla v podstatě výminka, odůvodňující případné prodloužení lhůty k dokončení prací, resp. lhůty smluvené k užívání vysušeného pozemku Chairefanem. Událostí, jež mohla takto předem smluvenou dobu prodloužit, byla válka, v důsledku níž by byly musely být přerušeny vysoušecí práce, resp. by nemohlo býti vysušeného pozemku užíváno.

Pochybné je také tvrzení autorovo (str. 5, 12), že smlouva byla uzavřena tím, že lidové shromáždění Eretrie odhlasovalo dva zákony, jimiž byla smlouva schválena, a že tím i smlouva sama se stala zákonem. Z tehdejšího požadavku publicity všeho jednání v obci však ještě nelze klást rovnítko mezi veřejně schválenou smlouvu a zákon jako takový. Šlo zde o ryze individuální případ, kdy celá obec brala na sebe závazek vůči občanovi, a to za služby, které byly po něm požadovány. Odpovídalo právnímu myšlení doby, aby se k takovému kolektivnímu závazku mohl každý občan vyjádřit, ale aby na druhé straně také splnění tohoto závazku bylo zajištěno jak kolektivně, tak i každým jednotlivým občanem zvlášť.

Autorovu studii je třeba hodnotit jak podnět k diskusi, a případ sám si takové diskuse v pravdě zasluhuje, i když po věcné stránce to, co chtěl autor svou tezí dokázat, se pro daný případ nijak nehodí.

V. Poláček

Ernst Levy: Gesammelte Schriften I—II, Köln-Graz 1963

Vynikajícího německého romanistu Ernsta Levyho není jistě třeba obšírně představovat. Již od svých prvotin vzbuzoval myšlenkovou bohatostí a hloubkou, spojenou s neobyčejnou akribií, ale zároveň i badatelskou odvahou, nejvyšší naděje, které pak za své dlouholeté vědecké a učitelské činnosti skvěle splnil. Zvláštní zájem věnoval nejprve klasickému systému actionum, manželství a trestnímu právu, ale světové proslulosti si dobyl průkopnickým dílem o pozdně antickém vývoji římského práva na latinském Západě, tj. o tzv. západořímském vulgárním právu, jímž zároveň otevřel dalším badatelům široké pole netušených možností.

V souborném díle, o němž je zde řeč, vydaném z podnětu a péčí předních německých romanistů W. Kunkela a M. Kasera k poctě Levyho 80. narozenin (* 23. 12. 1881), jsou z jeho celoživotní tvorby zařazeny významné monografie, roztroušené po různých odborných časopisech, nikoli však práce, které vyšly knižně jako zejména: Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht, Berlin I 1918, II/1 1922, Der Hergang der römischen Ehescheidung, Weimar 1925, Pauli Sententiae, New York 1945, West Roman Vulgar Law. The Law of Property, Philadelphia 1951, Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht, Weimar 1956 (tato dvě díla jsou právě základními pilíři pro zkoumání vulgárního práva), Nachträge zur Konkurrenz der Aktionen und Personen, Weimar 1962 (dílo jedinečné v literatuře tím, že autor se ke své dřívější práci — zde na prvém místě citované — vrátil, aby ji po čtyřiceti letech úspěšně dokončil).

První svazek (510 str.) obsahuje čtyři oddíly: I. Das Recht und seine Auslegung přináší studii o římském ius naturale a recenzi (známé Strouxovy práce Summum ius summa iniuria z r. 1926) Recht und Gerechtigkeit. V oddíle II. Quellen vynikají především tři stati o nově objevených Gaiových fragmentech (kteréžto nálezy vzrušily v letech 1927 a 1933 celý kulturní svět) a dva články věnované Paulovým Sentencím. Oddíl zakončuje deset recenzí pojednávajících o nejrůznějších problémech římskoprávních pramenů. III. Vulgarrecht je — jak již uvedeno — vrcholným Levyho tématem. Deset významných prací, zařazených do tohoto oddílu, jsou buď předběžné studie k jeho syntetickým vpředu citovaným dílům o vulgárním právu nebo studie na ně navazující v celkovém dlouhém rozpětí let 1929—1960: o poklasickém vývoji římského práva na Západě a Východě, o podstatě západořímského vulgárního práva, o právní „recepci" římského práva v germánských státech, o vulgarizaci římského práva v raném středověku, o západo-východním vulgárním právu a Justiniánovi, o římském vulgárním právu a právu císařském, o východořímském vulgárním právu po rozpadu Západořímské říše aj. Zvláštní význam mají poslední tři práce, které již zčásti reagují na širokou diskusi probíhající ve světové romanistice o římském vulgárním právu. Na konci oddílu jsou dvě recenze, jedna dokonce z r. 1962. IV. oddíl Aktionen — und Zivilprozessrecht obsahuje sedm prací o římském procesním právu (zejména o actiones arbitrariae, o důkazním břemeni v klasickém právu a o poklasické in integrum restitutio) a recenzi Wengrových Institucí římského civilního procesního práva.

Druhý, podstatně delší svazek (704 str.), je rozvržen do dalších sedmi oddílů.

Z nich neobyčejně významný je hned V. Personenrecht, který obsahuje tři studie o základních problémech práva římského i antických práv vůbec. Libertas und civitas (1961), Captivus redemptus a Verschollenheit und Ehe in antiken Rechten, dále jednu podrobnější studii více autorů o ručení a dvě recenze. VI. Sachenrecht přináší jedinou stať o usureceptio servitutis a rovněž dvě recenze. V VII. oddíle Obligationenrecht nacházíme některé starší práce, především Seckelovu studii Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, kterou Levy obětavě zpracoval z pozůstalosti svého učitele, dále vlastní práce o výhradách odstupu v římské koupi a o počátcích římského rukojemství; novější je jen (v r. 1948) anglicky koncipovaná studie Principal and surety in classical roman law. Oddíl je zakončen třemi recenzemi. Další velmi bohatý oddíl VIII. Strafrecht dokazuje, že Levy je jedním z mála romanistů, kteří vždy chápali a oceňovali význam římského trestního práva. Zde jsou zařazeny čtyři práce zásadního významu, široce pojaté pojednání Gesetz und Richter im kaiserlichen Strafrecht, z níž autor zpracoval jen první část o výměře trestů, dále významná studie Die römische Kapitalstrafe, jež probírá studovaný jev v celých dějinách Římské říše, Von den römischen Anklägervergehen (tj. o vývoji skutkové podstaty kalumnie, prevarikace a tergiversace a o justiniánském řešení) a drobnější příspěvek o infamii v římském trestním právu. Po čtyřech krátkých recenzích oddílu IX. Wörterbücher und Bibliographien následuje X. Verschiedenes, kde vedle studie o cautio Muciana v římském klasickém právu je sedm recenzí, hlavně o souborných romanistických dílech; mezi nimi vyniká vzorná zpráva o reprezentativním souboru z r. 1930: Studi in onore di Pietro Bonfante. Poslední oddíl XI. Nachrufe und Biographisches je věnována pietním vzpomínkám na Silvia Perozziho, Theodora Kippa, Otto Lenela a Friedricha Karla v. Savigny.

Celý soubor, k jehož dokonalému vybavení patří jako samozřejmost i pečlivě vypracovaný věcný a zejména pramenný rejstřík, přesvědčivě dokládá neobyčejnou šíři autorovy tvorby, zahrnující všechny úseky římského práva se suverenním přehledem po všech starověkých právech vůbec. V hlubokých a podnětných studiích Levyho budou romanisté všech směrů ještě dlouho čerpat poučení a nacházet pevná východiska k dalším diskusím a dalším bádáním.

M. Bartošek

V. Poláček, Pět studií o starověkých právních dějinách

I když se před osmnácti lety představil dr. V. Poláček naší vědecké veřejnosti jako právní romanista (Denegatio, Praha—Ostrava, 1947), nasvědčuje jeho pozdější literární činnost tomu, že těžiště Poláčkova odborného zájmu leží ve vzdálenější minulosti, v egyptologii a nejstarší právní orientalistice. Autor sice zatím nepublikoval z těchto oblastí žádnou větší syntetickou práci, hojně však přispívá do našich i zahraničních časopisů i publikací drobnými monografickými příspěvky. Chtěl bych upozornit na některé nové a nejnovější z nich.

Mimořádné formy staroegyptského soudního řízení jsou analýzovány ve studii „Několik poznámek o ‚tajných procesech' ve starověkém Egyptě."[1] Analýzou papyrového materiálu a kritikou dosavadní literatury, jež se problematikou tajných procesů zabývala, pokouší se autor vysvětliti, jaké důvody vedly ke zřizování zvlášt-

[1] *Quelques remarques sur les „Proces Secret" en Ancienne Égypte*, *Chronique d'Égypte*, Tome XXXVII, No. 73, 1962, str. 23—30.

ních soudů a jaký politický a společenský význam tajné soudní řízení ve starověkém Egyptě mělo.

Egyptské problematice jsou věnovány i práce „Veřejná správa a její morální aspekty v kolektivním mínění starověkého Egypta“[2] a „Člověk a agrární problémy ve starověkém Egyptě“.[3] Prvá si všímá některých literaturou zanedbávaných stránek egyptské státní správy, druhá je věnována problematice hospodářské činnosti egyptského státu. Autor poukazuje zejména na zajímavou skutečnost, že již starověký Egypt znal jakýsi systém řízeného a plánovaného hospodářství.

Filosofickým zaměřením je oběma těmto egyptologickým pracím blízký i příspěvek „Suum cuique tribuere“, jejž autor publikoval ve druhém svazku pocty milánskému profesoru Biondo Biondimu roku 1963.[4] Ukazuje v něm, jak stará je myšlenka, kterou z římského práva známe v Ulpianově formulaci „suum cuique tribuere“. Prostupuje již četnými dokumenty egyptskými, je podrobně rozváděna na několika místech Starého zákona. Vychází z ní ostatně i zákonodárství a právní přesvědčení nejnovější doby; odvážnou konfrontací starověkých pramenů se sovětským zákonem z r. 1958 demonstruje autor tezi, jež prostupovala již oběma výše uvedenými studiemi staroegyptskými: určité společenské jevy a principy se objevují v dějinách vždy znovu a znovu, opakují se, ne ovšem jako stejné, ale na vyšší úrovni a s vyšším společenským posláním.

Zatím poslední publikovanou prací dr. V. Poláčka je obsáhlá recenze kolektivního díla „Světové dějiny státu a práva ve starověku“ (Praha, Orbis 1963)[5]. Recenze je psána pro informaci západoevropských vědeckých kruhů o vědecké práci v oblasti starověkých dějin v ČSSR. Proto autor vlastní recenzi předeslal stručný přehled československých publikací o starověku od r. 1945 do dneška. Recenze sama potom plasticky ukazuje šíři zájmu autora: rozsáhlá kniha o starověkých státech a právních systémech je od kapitoly ke kapitole probírána a hodnocena zasvěceně, s plným pochopením vědeckých i pedagogických problémů díla.

Všechny práce dr. V. Poláčka jsou psány rukou zkušeného marxistického právního historika a reprezentují dobrý standard československého právněhistorického bádání o nejstarších dějinách.

J. Kincl

György Bónis, Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn.
Separát z „Ius Romanum Medii Aevi“, pars V, 10, Mediolani 1964, stran 113

Pozoruhodný príspevok z pera popredného znalca maďarských právnych dejín, najmä v stredoveku, do IRMAE. Koncentruje sa na obdobie od 11. do začiatku 16. storočia (1526). Štúdia je rozdelená na dve časti. V prvej rozoberajú sa rôzne cesty (inštitúcie, osoby, literatúra) v období 11.—16. stor., prostredníctvom ktorých mohlo prenikať do Uhorska rímske právo. Prichádza tu konkrétne do úvahy štúdium na

[2] *L'administration publique et ses aspects moraux dans l'opinion collective de l'ancienne Égypte*, Actes du Xe congres international de papyrologues, Wroclaw 1964, str. 201—208.

[3] *L'homme et les problèmes agricoles en acienne Égypte*, Archiv orientální 32, 1964, str. 223—232.

[4] *Studi in onore di Biondo Biondi*, Vol. II, Milano 1963, str. 485—493.

[5] *Wirtschaft und Staat im Altertum, Zu neueren Forschungen aus der ČSSR, Studien zur Papyrologie und antiken Wirtschaftgeschichte*, Bonn 1964, str. 137—145.

zahraničných a neskôr na domácich univerzitách, pôsobenie vyštudovaných právnikov — legistov i kanonistov — v štátnej správe a súdnictve, význam vierohodných miest v tomto smere v uhorskom právnom vývoji, a konečne výskyt a používanie odbornej právnickej literatúry civilistickej i kanonistickej, v to rátajúc aj rôzne príručky formulárov. V druhej časti štúdie autor preskúmáva jednotlivé právne odvetvia, najmä právo štátne, občianske, trestné a procesné, a zvažuje, nakoľko sa v nich prejavili rímskoprávne vplyvy. Veľku Bónis správne uzaviera, že v študovanom období nemožno hovoriť o nejakej recepcii rímskeho práva v Uhorsku, že rímske právo síce v Uhorsku požívalo autoritu na spôsob prirodzeného práva, ale nemalo žiadnu platnosť. V spojitosti s rozvojom uhorskej spoločnosti prenikli do uhorského právneho života niektoré vplyvy rímskeho práva, ale aj tie v obmedzenej miere. Predovšetkým preto, že vlastné kráľovské súdnictvo bolo v rukách neškolených právnikov, opierajúcich sa a zároveň rozvíjajúcich domáce uhorské právo, ktoré v druhej polovici 15. storočia účinne odolávalo náporu rímskeho práva v rámci prenikajúceho humanizmu. Tripartitum je plodom tohto prúdenia, v ktorom domáce právo dostalo skôr len rímskoprávnu ozdobu. Subsidiárna platnosť rímskeho práva apod. ujíma sa v Uhorsku len v neskoršej dobe ruka v ruke s rozvojom tovarovej výroby a tovarovej zmeny.

Aj keď sa niekdy zdá, že autor predsa len podcenil niekdy rímskoprávne vplyvy v záujme zvýraznenia samostatného rozvoja domáceho uhorského práva a opomíja vývoj v mestskom práve, predsa len treba vysoko oceniť, že táto štúdia je vlastne prvou komplexnou o tejto otázke v doterajšej odbornej tvorbe, že svoje úvahy a závery podložil dokladnou znalosťou archívneho materiálu a literatúry, ale aj jeho prístup k riešeniu, v ktorom sa neopiera o rozmanité romanistické výrazy, vyskytujúce sa v archívnom listinnom materiáli, ale kde kladie dôraz na hospodárske a sociálne spojitosti, na triedne rozpory a zápasy ako hlavný faktor právnych úprav v uhorskej spoločnosti v 11.—16. storočí.

K. Rebro

Pólay Elemér, Die Zeichen der Wechselwirkungen zwischen dem römischen Reichsrecht und dem Peregrinenrecht im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln. — Zeitschrift der Savigny — Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt. 79, 1962, str. 51—84

O problematice, dotčené nadpisem shora uvedené studie, uveřejnil autor řadu jiných prací, jako např. Tři pracovní smlouvy z římské Dácie (Három munkabérszerződés a római Dáciából), Acta Jur. et Pol. Univ. Szegediensis, Szeged 1958; (Ein Gesellschaftsvertrag aus dem römischen Dazien), Acta Antiqua Acad. Scient. Hung., Budapest 1960, str. 417 a d.; Sklaven-Kaufverträge auf Wachstafeln aus Herculanum und Dakien, Acta Antiqua cit. 1962, str. 385 a d. Tutéž látku pak zpracoval a uveřejnil maďarsky na universitě v Szegedu r. 1961 (A római birodalmi jog és a peregrin jog klöcsönhatásának jelei a dáciai viaszostáblá kokiratanyagában).

Na podkladě dokladového materiálu (tzv. voskových desek) ukazuje autor, jak některé římskoprávní instituty pronikly i do oblastí mimo oficiální hranice jeho platnosti. Tak např. do místní praxe pronikla i mancipace, starobylý institut iuris civilis, jež však tam byla už jen jeho torzovitou napodobeninou.

Podobně pronikly do Dácie některé předpisy edilského ediktu, ač toto území bylo císařskou kolonií, kde edikt římských edilů nikdy neplatil. Totéž lze říci obdobně

o senatuskonsultu z r. 61 n. l., týkajícím se vnější formy a pečetění právních písemností.

Do sféry římského práva však naopak pronikaly instituty cizí, zejména helénské (tak např. depositum irregulare, tzv. societas danisteriae, gesta municipalia apod.). Pod stejným vlivem došlo k smíšení řeckého chirografu s římskou stipulací apod.

I když dochovaný dácký materiál zdaleka není tak bohatý jako např. nálezy papyrů egyptských, a doba, kdy Dácie byla pod římskou správou, byla mnohem kratší než např. římská okupace Egypta, skýtají i poznatky z těchto dokumentů poučný obraz o analogičnosti vývoje v právní praxi římského impéria, a to i u tak relativně málo významné a poměrně krátkou dobu Římany spravované okrajové provincie.

Je autorovou zásluhou, že systematicky podchytil tento časově i prostorově omezený mikrokosmos vzájemného působení římského práva říšského i peregrinského, práva lokálního i cizího, i právní praxe.

V. Poláček

Jaromír Kincl, Otroci, propuštěnci a kolonové v Alarichově Breviariu, Acta universitatis Carolinae — iuridica, N° 1, Praha 1965, str. 13—48

Výklad sociálně nejpozoruhodnější součásti visigotského *Breviaria* krále Alaricha (jinak též *Lex Romana Visigothorum*) z konce 4. až 60tých let 5. stol. zahajuje Kincl rozborem římského vulgárního práva vůbec a poukazuje na fakt, že zachytilo skutečně aplikované právo své doby živěji než vlastní římské právo klasické a poklasické. Alarichův zákoník značně předčí po formální a obsahové stránce dva druhé, *Lex Romana Burgundiorum* a *Edictum Theoderici;* na způsob zákonodárství theodosiánského a justiniánského byl zákoníkem výlučným, jenž měl vyčerpat celou zákonodárnou oblast. Pokud jde o ustanovení platná pro nejnižší složky společnosti, zračí se v nich zřetelně poklasický vývoj římského práva. Postavení otroků se proti poměrům klasickým zlepšuje, postavení kolonů, kdysi svobodných, zhoršuje, a tak se vytváří jednotná poměrně vrstva osob závislých. Kdežto v otázce otroků a propuštěnců *Breviarium* v podstatě opakuje to, co platilo v pozdní římské říši (ohled zákonodárce na zájmy vládnoucích vrstev pozemkové aristokracie), při úpravě situace kolonů jasně proniká sestupná tendence vývoje jejich postavení a kolonové jsou s otroky jednoznačně stavěni na roveň. Právní poměry všech tří kategorií podává Kincl v systematickém přehledu; předpisy o otroctví rozsahem značně převyšují ostatní dvě kategorie. Ve všech případech — a to je důležité z hlediska srovnávacího — připojuje i příslušná ustanovení vlastního římského práva. Kinclovo vylíčení těchto sociálních procesů z jedné římské okrajové země představuje obraz velmi poučný pro pochopení podobných trendů pozdějšího vývoje středověkého.

Vl. Procházka

Vladimír Hanga - Mihai Jacota, Drept privat roman. Bucuresti 1964. Str. 392

Kniha je především určena jako vysokoškolská učebnice a jako taková je také zpracována. Po úvodní kapitole o studiu římského práva, v níž jsou výstižně zasazeny zatím ještě stále ne dost často připomínané teze klasiků dialektického materialismu

o významu studia společenských zařízení antické společnosti, a zejména práva římského, následuje kapitola o historické základně římské otrokářské společnosti. Další partie jsou již uspořádány v obvyklém učebnicovém systému: prameny práva, proces, osoby, právo věcné, dědické a obligační. Závěr knihy je věnován chronologickému přehledu římských juristů a přehledu bibliografie.

V celku se kniha nijak podstatně neodchyluje od jiných učebnic svého druhu, a pokud se marxistického zaměření týká, od prací I. B. Novického (Osnovi rimskogo graždanskogo prava a Rimskoe častno pravo), které byly také nepochybně i určitým vodítkem.

Jinak došla socialistická romanistická literatura v cit. učebnici poměrně malé pozornosti, nepochybně i v důsledku určitého poklesu a izolovanosti v bádání na tomto poli.

Ale i ostatní literatura je tu shrnuta spíše výběrem, jehož hlediska je těžko určit bez bližšího rozboru.

Kniha je vcelku psána klidným pohledem, pod nímž mnohdy zaniká dynamika společenského vývoje. Již v historickém úvodu by např. zasluhovala většího důrazu původní kmenová organizace, přecházející přes království ve „vojenskou demokracii". Tyto vývojové fakty by mohly být víc rozvedeny proti některým až nadměrně a pro učebnici snad i neúčelně detailním výčtům (srv. např. l. c. str. 25, charakteristika magistrátské *potestas* a *imperium*, jež sama o sobě by byla zřejmě předmětem diskuse), nebo podrobné vývody o struktuře formulí a druhu procesních prostředků (actiones), str. 48 a d., na jedné straně, a příliš stručná charakteristika některých faktů na straně druhé (např. *praescriptiones pro reo* nebyly vzácné, nýbrž byly historicky omezené a tvořily v podstatě přechod od původně často jediné pomoci postiženému, denegai, k pozdější excepci. Problém denegace zůstal vůbec celkem nepovšimnut).

V zásadě je však třeba knihu hodnotit jako nový příspěvek k marxistické romanistické literatuře, kde splní jistě dobře své poslání.

V. Poláček

Fernand De Visscher, Le droit des tombeaux romains. Milano 1963, str. 340

Nedávno zesnulý belgický romanista podává ve svém posledním velkém díle nejen přehled a rozbor dosavadních názorů na otázky, spjaté s touto problematikou, která je v oblasti antických práv vůbec jednou z nejzajímavějších, ale také nejobtížnějších nýbrž shrnuje tu výsledky svého dlouholetého bádání a osvětluje historický a společenský původ norem, jež upravovaly právní poměry v otázce hrobů a pohřbívání u starých Římanů.

Dílo se rozpadá ve dvě části. V první části o devíti kapitolách nacházíme výklady o formách hrobů a pohřbívání v Římě, o jejich posvátném charakteru, o právním režimu a přístupu k nim, dále o hrobech rodinných a dědičných, o péči o rodinné hroby, o konfliktu mezi dědickou posloupností a režimem rodinných hrobů, a o trestní ochraně hrobů a pohřebišť.

Druhá část (str. 161—314) obsahuje řadu speciálních studií, týkajících se různých oblastí římského impéria, které autor uveřejnil již dříve a nyní opět v přepracované úpravě publikuje. Index pramenů, věcný rejstřík a řada vyobrazení doplňují dílo.

Autor zevrubně analyzuje každou otázku a dokládá ji bohatým materiálem práv-

ním i epigrafickým (autor tu zpracoval na 400 náhrobních nápisů!). Osvětluje tvrzený etnický i společenský původ různých forem pohřbívání (sabinský a lidový: pohřbívání; etruský a patricijský: pohřeb žehem), a zdůrazňuje koexistenci obou ritů. Zákaz znesvěcení vyplýval z místa, kde byl někdo pohřben, i kdyby k pohřbení došlo protiprávně (např. in alieno). Zákaz zcizení hrobu nebyl absolutní a měl zvláštní morální aspekt: hrobka nesměla být odcizena svému účelu. Je to zvlášť pozoruhodný případ, kdy římské právo rozlišovalo mezi stránkou formální a stránkou funkční. Týž moment dochází výrazu i v právní ochraně hrobů. Pokud jde o rodinné hroby, redukuje se postupem času, zejména s úpadkem vědomí rodinné sounáležitosti, tato ochrana na zajištění existence hrobů se zřetelem k jeho účelu, a hroby původně rodinné se mění v hroby dědičné. Tato právní přeměna je podložena pronikavými přeměnami společenskými, jimž autor rovněž věnuje značnou pozornost.

Poslední kapitola první části je věnována trestní ochraně hrobů. I zde spočívají autorovy výklady na základech společensko-historických a jeho vývody nepostrádají proto přesvědčivosti.

Vcelku je třeba říci, že autor svým dílem vydatně přispěl k analýze této historické problematiky a vyřešil úspěšně mnohé spory, které v té nebo oné otázce na tomto poli vládly.

V. Poláček

Carlo Guido Mor: Několik studií o raném italském středověku

Carlo Guido Mor, ordinář italských právních dějin na universitě v Padově, podal v poslední době několik pozoruhodných příspěvků k bádání o raném italském středověku. Přesvědčivě z nich vyplývá, jak významnou roli mohou mít i pro toto období — jež u nás běžně označujeme za raný feudalismus — poznatky právněhistorické.

Ve studii, jejíž název sám[1] dobře vystihuje daný problém, podává pomocnou ruku archeologům vysvětlením, že dýky nalezené v langobardských pohřbech jsou odznakem osobní svobody pohřbeného. V jiné práci[2] zabývá se nejstaršími ústavními dějinami sídlišť 6.—9. stol. na Laguně, z nichž vzešly Benátky. V drobném příspěvku pro novou italskou právnickou encyklopedii uložil pak výsledky svých bádání o italských markách.[3] Do zcela odlišné tématiky téže doby zabral se Mor ve studii přednesené na jednom ze známých výročních vědeckých zasedání ve Spoletu.[4] Pokusil se tu blíže vyjasnit příčiny toho, proč na tradiční římsko-křesťanské půdě není bible přímým pramenem práva, zatímco v zemích „keltskosaských" a zčásti i v germánském prostředí za Rýnem se takovýmto pramenem záhy stala.

[1] *„Signum libertatis?" Un possibile significato giuridico dei pugnali nelle tombe Langobarde*, in: *„Anciens pays"* (vydává belgická sekce Mezin. komise pro dějiny stavovských shromáždění), XXVII, Lovaň—Paříž 1963, str. 21—30.

[2] *Aspetti della vita constituzionale veneziana fino alla fine del X secolo*, in: *„Le origini di Venezia"*, Firenze 1963 (?), str. 123—140. — Pozdějším dějinám benátské správy je věnována Morova studie *„Problemi organizzativi e politica veneziana nei riguardi dei nuovi acquisti di terraferma*, in: *Umanesimo Europeo e Umanesimo Veneziano*, Firenze, separát bez data, str. 1—10.

[3] *Marca, Marchesato, Marchese*. Estratto dal *„Novissimo Digesto Italiano"*, Torino 1963, sloupce 3—8.

[4] *La bibbia e il diritto canonico*. Estratto da: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, X., *La bibbia nell'alto medioevo* (1962), *Spoleto 1963*, str. 163 až 180, 319—329.

Spolu s jinými Morovými pracemi jsou tyto stati vzornými ukázkami pohotového a fundovaného právněhistorického reagování na živé otázky italské i evropské právní medievistiky.

V. Vaněček

K. Rebro, Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku, Sborník filosofickej fakulty university Komenského, roč. XV., Bratislava 1964, str. 155—170

Summa Raimundi Parthenopei, významná památka středověké právnické literatury, není předmětem odborného zájmu poprvé. Tím větší je ovšem přínos Rebrovy studie, jež vychází z podrobného rozboru rukopisů této Summy, zachovaných v oblasti dnešního Slovenska. Značná práce uložená do několika stránek Rebrova příspěvku dovoluje autorovi nejen podat nové výsledky z oblasti kodikologického bádání, nýbrž shrnouti i několik thesí o významu tohoto díla a jeho zařazení. Rebro vidí v Summě právní památku, jež ovlivnila život pozdně středověkých měst v Polsku a na Slovensku, kde byla užívána zejm. v tzv. svobodných královských městech v oblasti juridikce tavernikálního soudu. Rebro nepochybuje o jejím italském původu a přináší i některé nové doklady pro podporu tohoto mínění (jejího pravděpodobného autora hledá v okruhu neapolských civilistů a odkazuje v této souvislosti v souhlase s italským bádáním na Raymunda de Sancto Petro). V tomto smyslu je pak ovšem Raimundova Summa zároveň i významným svědectvím o přímých a živých stycích mezi dnešním Slovenskem, resp. mezi historickou hornouherskou oblastí a italským kulturním prostředím. Stačí snad jen doložiti, že závěry této výborné práce prošly již i mezinárodní prověrkou, neboť autor o svých výzkumech měl příležitost referovat na akursiovském kongresu v Bologni.

V. Urfus

Miroslav Boháček, O rukopisech statut pražské university, Studie o rukopisech 1964, s. 73—124

Statuta pražské university jsou pro své stáří, obsahovou bohatost a některé, dosud neobjasněné otázky jejich vzniku, poměrně častým předmětem zájmu historiků i právních historiků. Poslední důkladná studie o rukopisech statut vzešla z péra M. Boháčka. Autor přistoupil k analytickému rozboru rukopisů s plným vědomím toho, že na spolehlivém určení vzoru a předlohy pro úplná statuta pražské university závisí do značné míry vyřešení otázky, kterou položil již Tomek, že totiž v pozdějších opisech jsou v podstatě zachována původní statuta, a že lze tak vyřešit i vztah pražských statut k statutům university boloňské. Boháček věnoval pozornost hlavně úplnému rukopisu, který sahá svými počátky do začátku 15. století a obsahuje statuta university a Karlovy koleje. Pečlivým srovnáním formálním i věcným jasně dokázal, že většina článků jsou artikuly ze 14. století; k některým formálně právním změnám došlo pak po vydání dekretu kutnohorského 1409.

Provenience rukopisu je universitní, šlo o úřední pomůcku university a jejích funkcionářů a byl tam i svod všech důležitých dokumentů, statut a usnesení, jehož největší část vznikala postupnými zápisy až do r. 1615.

Mladší redakce statut pražské university přešla do universitní knihovny s knihami klementinské koleje. Tento rukopis souvisí se starou kolejí Karlovou a obsahuje revidovaná statuta této koleje, výtah ze starých statut této koleje a universitní statuta. V dosavadní literatuře nebyl jednotný názor o době vzniku tohoto rukopisu; Boháček v zásadě souhlasí s datováním M. Haasové, která jej datovala rokem 1528, podobně jako kdysi M. A. Voigt a A. Feyertag.

Zásluha Boháčkova je v tom, že podal důkladný a zasvěcený rozbor obou rukopisů a určil genezi vzniku jednotlivých článků a odlišil původní články z roku 1385 od pozdějších dodatků. Jasně tím naznačil, že porovnání tohoto textu se statuty boloňské university ukazuje na větší použití boloňského vzoru, než se dosud předpokládalo. Boháčkova studie je proto záslužnou prací, dávající potřebné předpoklady pro správnou interpretaci a použití statut pražské university.

J. Hanzal

Eduard Winter, Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im XIV. Jahrhundert. Akademieverlag Berlin, 1964, 240 str.

V tomto souboru svých berlínských universitních přednášek z let 1960—1962 podává autor — jeden z nejlepších soudobých znalců myšlenkového vývoje u nás za feudalismu — zcela mimořádné množství podnětů k zamyšlení, k novému hodnocení dávno známých faktů a posléze i ke kritice, ba snad i k polemice. Jistě plně obhájil svou základní tezi o klíčovém postavení Čech 14. stol. v dějinách evropského myšlení, souvislost českého vývoje s ideovými proudy jdoucími tehdy z Itálie a jeho paralelitu s vývojem v Nizozemí. Přijatelně formuluje i své pojetí raného feudalismu jako „onoho duchovního hnutí, které spojovalo recepci antiky s novým pocitem životním a národním“ a „stavělo do středu myšlení zájmy světsky nacionální proti klerikálně internacionálním, jež ve středověku daleko převládaly“.

Avšak při zařazování konkrétních skutečností do tohoto celkového pojetí nevychází vždy autorovi vše tak, jak bychom mu to přáli. Příkladem je možno uvést obě právněhistorická fakta, jež se v knize mihnou, totiž zmínku jednak o „Ius regale montanorum“ (str. 16), jednak o vztazích Bartola ze Saxoferrata k pražské universitě (str. 46). V obou případech jde totiž o zmínky poněkud nepřesné, i když jinak uvádějící fakta v zásadě citlivě nalezená. Naproti tomu bylo by lze — jak mám za to —, v řadě jiných politicky a právně důležitých českých pramenech dané doby najít velmi významné doklady pro správnost základních autorových tezí, např. v nedoceněném dosud politickém traktátu, jaký představuje české zpracování spisu Jakuba de Cessolis nazvané „Kniežky o hře šachové“ (vydal r. 1902 v Listech filologických Ferd. Menčík), ve spisu „De regimine principum“ (dosud nepublikováno, srov. Výbor z české literatury I/1957, str. 771), nemluvě o osnově chystaného Karlova zákoníka a o jiných běžně známých právních pramenech.

Pro dějiny politických a právních ideologií u nás je tato nová Wintrova kniha velmi cenným přínosem.

V. Vaněček

Další příspěvky ke studiu problematiky vzniku mírového projektu krále Jiřího

Výsledky podzimního mezinárodního symposia v r. 1964 a řada vědeckých příspěvků uveřejněných v souvislosti s výročím mírových návrhů ukázaly, že bádání o pro-

blematice projektu je dlouhodobý proces, který přinese nepochybně v budoucnu řadu dalších vědeckých poznatků.

Zvláštní pozornost mírovému projektu věnují především právníci — internacionalisté, kteří v něm právem vidí počátek světového úsilí o mezinárodní spolupráci směřující k zachování mírového soužití. Vedle starší již studie Vl. Outraty, A 15th Century Attempt to Create a System of Collective Security, která vyšla anglicky a francouzsky v Bulletin de droit tchécoslovaque № 3/1963, uveřejnil v Annuaire français de droit international (X/1964) Jar. Žourek podnětnou studii Le projet du roi tchèque Georges de Podiebrad, ve které podává vedle historického přehledu základních podmínek vzniku projektu jeho právnický rozbor.

V holandském časopise Nederlands Tijdschrift voor international Recht, 3—4/1965, Rotterdam, vychází pak stať V. Vaněčka, 500. výročí mírového projektu českého krále Jiřího (1464—1964), informující o základních otázkách vzniku a systematiky dokumentu, který autor zasazuje do širokých mezinárodních souvislostí 15. století.

V oficiální ročence ČSAV určené pro informaci zahraničí a vycházející rusky (Ježegodnik Čechoslovackoj Akad. Nauk 1965) a anglicky (Yearbook of the Czechoslovac Academy of Sciences 1965) Praha, Academie, 1966 je z pera téhož autora stať nazvaná „Mírový projekt krále Jiřího po 500 letech".

V italské revui věnované otázkám mezinárodního práva „La Communita internazionale," vol. XXI, seš. 2, Roma 1966 vyšla pak další stať V. Vaněčka, shrnující hlavní vědecké výsledky jubilea.

K. Malý

Karol Buczek, Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny). PAN-oddział w Krakowie. Prace Komisji nauk historycznych nr. 11, Wroclaw-Warszawa-Kraków 1964, stran 140

Autor se pokusil v této monografii o revizi problematiky počátků polských měst. Dosavadní pokusy zjistit „domácí právo městské" v Polsku spočívají podle něho na nedorozumění; ztotožňování tohoto práva s právem tržním pokládá autor za mylné. Sám vychází z velmi širokého pojmu města. Zamítá teorii, podle níž město nepředcházelo vznik státu, nýbrž bylo zjevem pozdějším (H. Lowmiański), a rozeznává státy třídní a předtřídní (předfeudální), resp. netřídní (socialistické). O městech mluví už v období vojenské demokracie (kap. II); takovými městy byly podle Buczka např. Volin nebo Štětín na Pomoří. V dalších statích autor pojednává podrobně o regálu a tržním právu v raněfeudálním Polsku (III), o organizaci trhů (IV), o regálu a právu krčmy v Polsku v období raného feudalismu (V) a o kupcích a řemeslnících v Polsku před kolonizací na právu německém (VI). Poslední dvě kapitoly jsou věnovány spornému problému „města na polském právu" (raněfeudálním) a „městského práva německého" v souvislosti s otázkou plánů měst lokovaných na tomto právu. Škoda, že autor nepodal stručné resumé svých dosti nepřehledných výkladů. Lze očekávat, že Buczkova studie, zaměřená silně polemicky proti názorům předních polských badatelů (K. Tymieniecki, H. Lowmiański, G. Labuda aj.), vyvolá čilou diskusi o základních otázkách vzniku a počátků měst i států a o vzájemném poměru a vývoji obou institucí.

H. Bulín

Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego, opracowal i wydal Witold Maisel, Wrocław - Warszawa - Kraków 1964, Pomniki prawa polskiego, Dzial III, Tom II, str. 178

Nová Maiselova kniha je pokračováním jeho starší vydavatelské práce z r. 1959 o soudních nálezech velkopolských měst. Pečlivá edice poznaňské knihy magdeburského a míšeňskéhо práva je doplněna shrnutím autorova vlastního bádání o jejím vzniku a původu. V navázání na starší výzkumy (zejm. na práci Th. Goerlitzera) se tu znovu potvrzuje, že za rozhodující pro vznik poznaňské právní památky je třeba považovat konec 14. a počátek 15. stol. Na jejím sepsání se podílela nepochybně řada poznaňských městských písařů, rozhodující úloha při tom však připadla Bernardovi z Pyzdr, který zastával písařský úřad na přelomu dotčených století. Jak naznačuje již sám název není dotčená právní památka jednolitým celkem, nýbrž útvarem složeným ze dvou různých částí: rozsahem převažuje svod magdeburských šefovských nálezů (Schöffensprüche), který je doplněn tzv. míšeňskou právní knihou, což je dílko pocházející z oblasti míšeňské marky a známé též pod jinými označeními (Schlesisches Landrecht, Rechtsbuch nach Distinktionen). Poznaňský právní kodex má řadu afinit k pozdně středověké literatuře dolnoněmeckého městského práva, na což ukazuje i jeho jazyková podoba, která se hlásí do okruhu středoněmecké kancelářské řeči. Lze proto očekávat, že se edice setká s ohlasem i mimo hranice Polska, což platí — vzhledem k úloze, kterou sehrálo v našem městském vývoji magdeburské právo — rovněž o naší odborné veřejnosti. Poznaňská edice je nepochybně významným přínosem k poznání pozdně středověkého městského života a současně dalším krokem k soustavnému rozvíjení studijního a vydavatelského programu, který v tomto směru sleduje tamější katedra dějin státu a práva v Polsku. Český badatel se v této souvislosti sotva ubrání smutku nad tím, že naše věda na podobné plánovitě zaměřené úsilí dosud marně čeká.

V. Urfus

Zofia Kulejewska-Topolska, Ze studiów nad zagadnieniem duchownych postrannich práv w Pradze, Czasopismo prawno-historyczne, Tom XVI (1964), zeszyt 2, str. 69—100

Zevrubná studie polské badatelky je věnována jevu, jenž sice není charakteristickým jen pro historii našeho hlavního města, který však je možno nepochybně v kontextu pražské minulosti sledovat lépe než jinde. Skutečnost, že historická Praha netvořila jednolitý administrativní a hospodářský celek jediného města, dovolila vzniknout celé řadě jurisdikčních enkláv, vyňatých z městské samosprávy a podléhajících nejčastěji pozemkově vrchnostenské pravomoci různých církevních institucí. Ve shodě s tím vychází autorka také z úvah o vzniku města a jeho správní struktuře v minulosti. Její vývody jsou opřeny jak o fakta snesená z tradiční literatury, tak o výsledky vlastního archivního výzkumu. Předmět svého zájmu snaží se sledovat v plném toku vývoje až do zániku postranních práv v josefinské době. Její studie může tedy platit za prvé celkové shrnutí dané problematiky. Vedle podrobného výkladu o organizačně institucionálním členění je třeba oceniti zejména některé odkazy k hospodářské funkci postranních práv v ekonomice středověkého a pozdně feudálního města: zvl. výklady o sporech s městskými představiteli, pro které postranní práva byla ohniskem, odkud mohla do města vnikat nevítaná konkurence jak z venkovských velkostatků, tak z prostředí, v němž nalézalo útočiště městské

necechovní řemeslo. Polskému čtenáři přinese studie Kulejewské nepochybně dokonalou informaci; český čtenář bude litovat jen toho, že se autorka nepokusila — kromě odkazu na lublinské „jurydyky" — rozhojnit svůj výklad srovnáním městského vývoje polského a českého, pokud jde o tento zajímavý a feudální městský život výrazně dokreslující jev.

V. Urfus

Stanisław Grodziski, Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej, Zeszyty naukowe Universytetu Jagiellońskiego 67, Kraków 1963, 205 str.

V čtivě napsané práci objasnil G., přihlížeje i k poměrům západoevropským, polský vývoj středověkého a pozdněfeudálního pojetí instituce, jež vyústila v moderní pojem státního občanství. Středověk znal *indigenát* jednak ve smyslu celostátním, jednak ve smyslu zemském — především pro šlechtu — a městské občanství pro jednotlivá města. Centralizující se monarchie přinesla koncepci jednotného občanství celé společnosti, tj. i poddaných *(communitas civium cuiuscunque status vel conditionis)*, jež převažovala ještě v první fázi renesančních nauk (Modrzewski, Wolan). V pozdějších jsou poddaní vyloučeni a nastupuje úplná převaha šlechty (Orzechowski, organická teorie), charakteristická pro období šlechtické republiky. Pro toto pojetí se používá učení římskoprávních. Dochází k přísnému oddělení občanství šlechtického *(communitas nobilium)* a měšťanského *(communitas civium)*, jež není celostátní, nýbrž partikulární (až do r. 1791). Nejdůležitější součástí šlechtického občanství je právo zastávat světské a duchovní úřady. Šlechtě připojených nepolských zemí byl vždy jako celku propůjčován tzv. *indigenát korunní*, jenž zahrnoval někdy všechna, někdy jen některá práva polské šlechty. Převahu šlechty zlomilo osvícenství. Starší vlna polských teorií (Zamoyski, Ostrowski, Skrzetuski, Wybicki) rozšířila občanství jen na města, mladší (Jezierski, Staszic, Kollataj, Kościuszko) je chápe jednotně celonárodně. Zákonná praxe období ústavy 3. máje představuje kompromis šlechticko-měšťanský. Dělení Polska přivodilo instituci tzv. *smíšeného občanství (sujets mixtes)*, jež zaručovala plná práva obyvatelů jednotlivých záborů navzájem. Kniha vyčerpává pramenný materiál, navíc obsahuje v instruktivní zkratce přehled základní problematiky středověkých měst.

Vl. Procházka

Zdzisław Kaczmarczyk, Polska czasów Kazimierza Wielkiego, Kraków 1964, 212 str.

Autor, z jehož pera vyšla o této problematice již celá souvislá řada prací (zahájená r. 1939 knihou, jež se stala klasickou, o státní organisaci monarchie Kazimíra Velkého), sleduje v tomto díle, vydaném jako XII. svazek jubilejní knižnice 1364—1964 Jagellonskou universitou v Krakově, cíle jednak syntetizující, jednak populárně vědecké. Ovládaje dokonale prameny i literaturu líčí v 16 kapitolách rozmach polského státu, který za uvedeného panovníka nastal, přičemž struktura knihy je dána do značné míry životopisně.

Z hlediska právněhistorického je nejdůležitější kap. VII. pojednávající o upevnění státní organizace a o Statutech Kazimíra Velkého. Zvláštní pozornost je jinak věnována v celé knize mezinárodním vztahům Polska a jeho teritoriálnímu rozmachu.

Metodicky spočívá tato významná práce na úspěšné aplikaci zásad historického materialismu, jak je to zřejmé zvláště v mimořádně poutavé kapitole X., jejímž předmětem je hospodářský rozkvět Polska a společenské poměry v daném časovém úseku.

V. Vaněček

J. Russel Major, French reppresentative assemblies: Research opportunities and research published. In: Studies in medieval and renaissance history, Lincoln, University of Nebrasca Press, 1964, str. 181—220

Tato stať profesora severoamerické Emory University v Atlantě (Georgia) o pramenech a literatuře k dějinám francouzského stavovského sněmovnictví je zatím poslední z četných již prací téhož autora k dějinám veřejnoprávních institucí ve Francii 15. — 16. století*. Mladá poměrně ve Spojených státech právněhistorická věda ukazuje tu nejen šíři, ale i hloubku svých zájmů a nadto vysokou úroveň metodologickou. Bez nadsázky lze říci, že — pokud jde o Francii — prof. Major podává zde klíč k problémům, jimiž se ve světovém měřítku zabývá Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění (viz o ní blíže ve Věstníku ČSAV, roč. 66, 1957, str. 388 — 389 a tamtéž 1962, str. 602) a že by bylo záhodno podnítit i v jiných zemích vznik „přístupových" vědeckých studií o této závažné problematice podle tohoto vzorného modelu.

V. Vaněček

Godło, barwy i hymn Rzeczy pospolitej, Warszawa 1963, str. 264

Za redakce B. Leśnodorského obohatil polskou populárně vědeckou literaturu touto cennou a také pro nás podnětnou knihou kolektiv tří autorů, totiž Stanisława Russockého, St. K. Kuczyńského a J. Willauma. Problematika historického vývoje státních symbolů je zde podána na příkladu polských dějin velmi poučně na základě bohatého faktického materiálu a s dokonalou znalostí příslušné srovnávací problematiky, pro kterou je vzadu připojena i podrobná bibliografie.

Jednu z nejzajímavějších partií představuje kapitolka „Odkud pochází náš bílý orel?" (str. 24 — 39), v níž St. Russocki uvádí (str. 39) vznik této základní složky polského státního znaku do souvislosti s Čechami.

Neméně instruktivní je rozsáhlé pojednání druhého autora o vývoji polských praporců, korouhví a vlajek („Barwy bialo — czerwone", str. 69 — 184). Stať o vývoji polské hymny zaujímá pak — z pera třetího autora — závěrečnou část (str. 185—242) této užitečné knihy, jaké i u nás by bylo naléhavě zapotřebí.

V. Vaněček

* Srov. zvláště znamenitou a skvěle vypravenou monografii téhož autora „*Reppresentative institutions in renaissance France 1421—1559*", Madison, University of Wisconsin Press (Studies presented to the International Commission for the history of reppresentative and parliamentary institutions, XII), 1960, VII — 182 str.

V. Urfus, Rektor pražské university a český stavovský sněm v l. 1791—1847. Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis, tomus VI, fasc. 2, 1965

Autor sleduje ve svém článku dva pokusy o dosazení rektora pražské university do českého sněmu, k nimž došlo na sklonku feudalismu: první z nich, který se odehrál v l. 1791—93, byl výsledkem iniciativy josefinské byrokracie a jeho cílem bylo (stejně jako při paralelním pokusu dosadit na sněm představitele královských komorních statků) rozšířit počet sněmovníků, kteří by spolehlivě hlasovali pro vládní návrhy. Právě proto narazil ale návrh na odpor duchovenstva a šlechty, a nakonec ztroskotal. Podruhé byl podniknut pokus uvést universitního rektora na český sněm v r. 1845, kdy už bylo možno poukázat na precedenty vídeňské a lvovské university. Duchovenstvo, které v této době bylo už ve vládním táboře, s kooptací rektora do sněmu tentokrát souhlasilo, a přijala ji posléze hlavně zásluhou hraběte Deyma i protivládní šlechtická opozice. Demonstrovala však při této příležitosti, že místo na českém sněmu nemůže nikomu zjednat královské nařízení, nýbrž jen stavovský souhlas s uvedením sněmovníka. Sněmovní reprezentace pražské university se tak v r. 1847 uskutečnila za obecného souhlasu, jehož dosažení bylo usnadněno také příznivou náladou vůči universitě ve veřejnosti vzhledem k tehdy nastávajícímu 500. výročí jejího založení. Rektor potom zasedal na českém sněmu jako virilista až do světové války. Přínos Urfusovy studie však nespočívá jen v úplném vylíčení této dílčí otázky, ale i v nové charakteristice některých aspektů poslední fáze českého feudálního sněmovnictví, jakož i v bližším prokreslení taktické linie české stavovské opozice v předbřeznové době, jak mu to umožnil archivní materiál z fondů Zemský výbor, Český zemský sněm a České gubernium v SÚA.

J. Klabouch

Jaroslav Pošvář, Spojenecká smlouva česko-polská z roku 1462 a mírový plán Jiřího z Poděbrad v letech 1462—1464; Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě, Listopad 1964, číslo 132, str. 9

Článek Pošvářův zapadá do série historických, právněhistorických a internacionalistických prací, které vyšly v roce 1964 u příležitosti 500. výročí mírových návrhů českého krále Jiřího, připomínaných v kulturním světě jako výročí UNESCO pro rok 1964. Autor se zabývá v přehledu smlouvou, uzavřenou mezi královstvím českým a polským 29. května 1464, která byla výsledkem již předběžných dohod o půl druhého roku dříve uzavřených v Bytomi, podává přehled jejího obsahu a vykládá smysl jejich ustanovení. Přijímá nyní již plně uznávané přesvědčení, že již tehdy bylo mezi oběma panovníky jednáno o možnosti ustavení mezinárodní organizace států, která by zabezpečila vzájemný mír a společnou obranu proti Turkům, a sleduje nakonec vztah skutečně uzavřené smlouvy česko-polské a mírového návrhu. Dochází přitom k přesvědčení, že stylizace obou dokumentů pochází z téže kanceláře, a pokud jde o obsahovou stránku soudí, že česko-polská smlouva se měla stát vzorem pro podobné smlouvy i jiných států. Mezinárodní význam česko-polské smlouvy z roku 1462 a respektování závazků z ní plynoucích se ukázalo o čtyři léta později, když Polsko věrně dodrželo její ustanovení a nepostavilo se do řad Jiříkových nepřátel. Článek je doplněn textem smlouvy, který je jinak přístupný jen v obtížně dosažitelné staré edici Dogielově, jehož znění je zde převzato.

J. Kejř

Hans Lentze, Die Pragmatische Sanktion und das Werden des österreichischen Staates. Zeitschrift des Forschungsinstitutes für den Donauraum, 9. Jahrg., 1 Heft, 1964

Profesor vídeňské university, právní historik Hans Lentze, přednesl na výročním zasedání Forschungsinstitutes für Donauraum v r. 1963 přednášku, ve které hodnotí historický význam pragmatické sankce pro vznik rakouského státu, vedeného Habsburky.

Zabývá se především historií habsburských sjednocovacích snah počínaje Ferdinandem I., jemuž se podařilo jako prvnímu z Habsburků získat královský titul v Čechách a v Uhrách. Silný stavovský charakter obou států, umožňující jen postupné vytváření a uplatňování společných institucí státních, učinil z nástupnického práva, o jehož dědičnost ve prospěch habsburského rodu se jeho panovníci neustále snažili, vlastně jedinou možnost, jak udržet vládu nad jednotným složitým komplexem států a zemí. Jejich snahy vyvrcholily v pragmatické sankci, která byla vlastně protokolem o státním aktu, ve kterém 19. dubna 1713 vyložil ve Vídni císař tajné radě své pojetí staršího již „pactum mutuae cessionis et succesionis" z r. 1703. Autor výslovně upozorňuje, že účelem pragmatické sankce nebylo původně umožnit nástupnictví Marii Terezii, která nebyla ostatně ještě naživu, nýbrž dědičkou trůnu byla Marie Josefa, dcera Josefa I. Císař doufal ještě v mužského následníka, který se také v r. 1716 narodil, ale po několika měsících zemřel. Teprve potom přišla v úvahu Marie Terezie, nejstarší dcera Karla IV., narozená v r. 1717. Dcery Josefa I. musely se také výslovně vzdát svých dědických nároků při uzavírání sňatků. Marie Josefa např. r. 1719 při sňatku se saským kurfiřtem.

Autor správně konstatuje, že charakter státního zákona, závazného pro jednotlivé země, dodalo pragmatické sankci teprve výslovné přijetí jednotlivými sněmy. Procesu přistupování k pragmatické sankci je věnován další výklad.

Faktograficky zajímavý rozbor jinak známé problematiky vzbuzuje přece ve svých některých závěrech jisté pochybnosti. Výslovné konstatování autora (na str. 11), že až do r. 1848 zůstalo Rakousko unií stavovských států, vzbuzuje pochybnosti, které nevyvrací ani autorovo přiznání, že počínaje Marií Terezií došlo k sjednocení starého stavovského státu českého a rakouského a že monarchie byla „de facto" ovládána absolutisticky při ponechání stavovských forem. I když otázka absolutistického státu a překonání stavovství je jistě značně složitá a nevystačíme při jejím řešení jen konstatováním změn v právní nadstavbě, je nesporné, že český stavovský stát po r. 1627 byl opravdu jen prázdnou formou, jejíž existence nebyla na dlouho nikomu na překážku. Je s podivem, že H. Lentze při rozboru obtíží realizace ustanovení pragmatické sankce zcela pominul český pokus o coup d'état z r. 1741, kdy tentýž český sněm, který v r. 1720 uznal pragmatickou sankci, odmítl následnická práva Marie a přiznal dědické nároky bavorskému kurfiřtovi Karlu Albertovi.

Tato jistě jen epizoda je však svými důsledky neobyčejně významná. Nejen, že ukazuje poměrnou labilitu habsburské vlády v Čechách, jejíž nedostatečnou oporou byla i pragmatická sankce, ale vede i k urychlenému odbourání zbytků starého stavovského státu. Zrušení české dvorské kanceláře je tu skutečností nad jiné významnou. Lze jen vyslovit politování, že autor v závěru své práce opomíjí zvláštní povahu českých státoprávních nároků po r. 1847, ač je zřejmé, že vysvětlení nároků uherských a konec konců i jejich realizace je nemožné bez objasnění politiky české buržoazie.

K. Malý

Józef Matuszewski, Rękojmia v rozumieniu Kodeksu zobowiązań i rękojmia w dawnej polszczyźnie, Czasopismo-historyczne 15/1 (1963), 203—22; Ewikcjai rękojmia, tamtéž 15/2 (1963), 123—58

Ve dvou statích přímo na sebe navazujících podává M. se stručnou věcností a informativní úplností sobě vlastní nejdřív přehled slovníkářských programů a prací v Polsku. Termín *rękojmia* vyvolává zájem na jejich pokračování, neboť v současné odborné terminologii kryje zcela nevhodným způsobem institucí několik. Do počátku 18. stol. měl význam „rukojmí" (nomen agentis), poté „rukojemství" (nomen actionis). Ve sporu o výklad termínu je věci práv Dąbkowski a nikoli Brückner. Na konci 18. stol. však se označení z oblasti odpovědnosti za cizí dluh přeneslo na odpovědnost za dluh vlastní, „evikci". V dalším vývoji došlo k novým komplikacím. Od překladu čl. 16 Code Napoleon z r. 1813 až po sjednocený text civilního soudního řádu z r. 1950 označuje *r.* „kauci", podle hypotečního zákona z r. 1946 „znamení, znak veřejné víry" *(rękojmia wiary publicznej)*, podle poručnického zákona z téhož roku „záruku". Termín *ewikcja* nabyl proti tomu ve spojení *sumy ewikcjonalne* význam „konkursní privilegované pohledávky" a *c.* v hovorovém jazyku docela „záruka, zajištění". Práce končí citací Balzerova poukazu na význam historické právní terminologie, jejíž přesná znalost by umožnila i tvoření precíznější terminologie současné.

Vl. Procházka

Werner Sellnow, Gesellschaft — Staat — Recht, Berlin 1963, 876 str.

Touto rozsáhlou knihou vedoucího pracovníka Právněhistorického oddělení Právnické fakulty Humboldtovy university v Berlíně dostává bádání o prvotně pospolné společnosti, o vzniku státu a o počátcích práva novou, bezpečnou oporu. Daleko přesněji než hlavní titul vystihuje ovšem obsah tohoto díla jeho podtitulek: „Ke kritice buržoazních ideologií o vzniku společnosti, státu a práva (od měšťanského osvícenství až k německému pozitivismu 19. stol.)."

Po stručné „Vorbemerkung", v níž se na 12 stránkách vyrovnává se základními pojmy, s metodou a tematikou, přistupuje autor přímo k vytčenému úkolu a s podivuhodnou důsledností, pílí a svědomitostí rozvíjí před čtenářem obraz hlavních názorů, jak se v daném časovém rozmezí k vymezené problematice v literatuře uplatnily. Defilují tak před námi především někteří myslitelé 16. — 19. století, které — počínaje Bodinem, Grotiem a Hobbesem —, přes Pufendorfa, Wolffa, Hufelanda, Rousseaua, Kanta, Wielanda a Warnköniga — zařazuje autor ve skoro stostránkové kapitole do skupiny „Měšťanských přirozenoprávních osvícenců před francouzskou revolucí", aby pak další kapitolu celou věnoval jedinému badateli — Hegelovi (str. 113 — 157).

Veškerou historickou právní školu spolu se školou „klerikální" a se spekulativní a empirickou psychologií shrnuje autor do sotva třicetistránkové kapitolky nazvané „Školy mezi Hegelem a pozitivismem", načež přechází k bohatě rozčleněným „Pozitivistickým školám", kde na více než 150 stránkách probírá názory jednak filosofů, jednak právních teoretiků a historiků, jednak představitelů pozitivní právní školy, jednak konečně i psychologů.

Následující tři menší kapitoly — vcelku 170 stran — jsou věnovány školám pří-

rodovědné, sociologické a ekonomické, vše v bohatém podrobnějším členění (např. sociologická škola má pět pododdílů).

K nejvýznamnějším partiím dostává se tak autor až kapitolami IX. — XI., v nichž na 300 stranách zabývá se naukami etnologů, právních etnologů a konečně obou klasiků historického materialismu, K. Marxe a B. Engelse. Hlavní pozornost je tu přirozeně věnována juristické etnologii (str. 612 — 726). Knihu zakončují padesátistránkové „Schlussfolgerungen", bohatý soupis literatury a rejstřík osob.

Názorů, s nimiž se v literatuře (až do klasiků marxismu) setkává, zmocňuje se Sellnows bezpečností a jistotou, které mu propůjčuje bezvýhradná oddanost historickému materialismu a hluboká znalost marxismu vůbec. Dostáváme tak četbu velmi poutavou, i když záměrně jednostrannou, plnou zajímavého výpiskového materiálu a zejména velmi pozoruhodných, ilustrativních a charakteristických citátů z nejrůznějších autorů. Čtenář, který není Němec, nalezne však snadno v tomto velkém díle jednu jeho značnou slabinu: přílišnou omezenost na okruh těch, kdož o daných otázkách psali německy. Vychází to najevo zejména v kapitolách IV. — V. a IX. — X., kde ve světovém měřítku přece jen nelze dnes zcela přehlížet přínos vědy např. italské, španělské nebo autorů, kteří psali v řečech slovanských národů. Tento přínos přece jen je asi — stejně jako příspěvek vědy anglicky psané — daleko větší, než jak by se to jevilo z knihy Sellnowovy. Po této stránce obraz dnes Sellnowem podaný zůstává nutně značně neúplný a uvážíme-li preferování německy psané literatury — přímo nebezpečně zkreslený.

Tím že své literárně historické a literárně kritické bádání zakončuje Marxem a Engelsem, připravil se ovšem autor, žel, i o možnost, vyrovnat se s otázkou zcela mimořádně důležitou a vědecky i politicky nanejvýš dnes aktuální, ba palčivou, totiž s otázkou dalšího přínosu vědecké literatury posledních 60 — 70 let k tomu, co naši klasikové světové vědě předložili jako výsledky svého někdejšího vědeckého bádání.

V. Vaněček

Irmgard Sellnow, Grundprinzipien einer Periodisierung der Urgeschichte, Berlin Akademie—Verlag 1961, str. 497

Autorka zpracovala ve svém rozsáhlém a především po stránce etnologického materiálu velmi bohatém díle problematiku prvobytně pospolné společnosti ve dvou základních směrech: ve filosoficko-metodologickém a konkrétně historickém. Vychází přitom na základě závěrů klasiků marxismu z novějších poznatků o vývoji polynéských a jihoafrických etnografických skupin.

Výsledkem hluboké analýzy specificky etnologických problémů na základě marxistické filosofické metody je návrh nového — možno říci neschematického — schematu periodizace prvobytně pospolné společnosti, který zaslouží pozornost právních historiků. Součástí práce je hodnocení a periodizace různých výrobních a organizačních forem na základě výrobního způsobu, přičemž se autorka vypořádává přesvědčivě s celou řadou dosud v předmarxistické i marxistické literatuře tradovaných názorů. Autorka polemizuje zejména s těmi závěry odborné literatury, které přeceňují některé stránky výroby i určité organizační formy (matriarchát, patriarchát) a zdůrazňuje, že rozhodující může být pouze celkový, dialektický pohled na výrobní způsob jako takový. Celý výklad vyúsťuje ve vědecké zdůvodnění o vzniku státu jako historické nutnosti.

Kniha vyvolá jistě ještě celou řadu diskusí a polemik, svou vědeckou úrovní, nedogmatickým přístupem a přísně marxistickou metodou je však závažným přínosem i pro zpracování otázek vzniku státu a práva.

K. Litsch

Juliusz Bardach, Historia państwa i prawa Polski, tom I: Do połowy XV wieku, 2. oprav. a dopln. vyd., Warszawa 1964, 598 str.

Poměrně velmi intenzívní vysokoškolské studium práv v Polsku si vyžádalo nové vydání první části právněhistorického systému už v době, kdy jeho závěrečné partie byly teprve dokončovány. Vzhledem k tomu, že v polské právněhistorické vědě pracuje velká řada badatelů, bylo možno na řadě míst znění prvního vydání upravit a doplnit. Koncepčně se proti starší verzi (viz PhS 4/1958 257—61) nic podstatného nezměnilo. V celkovém přehledu vývoje polského státu však v periodizaci došlo k určitým upřesněním sloučením některých příbuzných epoch ve vyšší celky. Tak po nejstarším období, nazvaném nyní rodově-kmenovým, následuje nyní raněfeudální monarchie (předtím raněfeudální stát), jehož zvláštní úsek představuje období feudální rozdrobenosti. Po státu stavovském (jenž jako dříve zahrnuje i centralizující se středověkou monarchii, jinými autory pokládanou za úsek samostatný — Vetulani, Procházka), následuje šlechtická republika, jejímž zvláštním závěrečným obdobím je úpadková magnátská oligarchie. Do období konstituční monarchie spadají jednak nápravné snahy konce 18. století, jednak království varšavské a kongresové; vedle toho je však sem přičleněno jako zvláštní úsek i kapitalistické období po zrušení nevolnictví. K státu buržoazně velkostatkářskému z období mezi válkami se druží období okupace a poté jako úsek nejnovější nastupuje stát socialistický. Vedle doplnění literatury v celém díle a příslušné části jeho přehledného rozboru nastaly poněkud větší přesuny jen v části první, rodově-kmenové. Pro období komplikovaného vývoje před vznikem státu používá B. označení období *protofeudálního*, jež zřejmě počíná v nejnovější vědě prorážet. Relativně větší doplňky jsou v této starší partii a pak u nejstaršího vývoje měst a daní, ve IV. odd. u zástavního práva a *głowszczyzny*, určité omezení nastalo v otázce župy, závislého vlastnictví atd. Z věcí osvětlených nejnovější literaturou není zmíněna např. situace dopadení při činu. Nadále se doporučuje soustředit badatelskou pozornost na oblast vlastního práva (v polské nauce tzv. *prawo sądowe*) a dále práva městského; to je výzva jistě platná i pro právní historii naší.

Vl. Procházka

Jiří Klabouch, Ke vzniku novodobých jednotek místní správy v Čechách v l. 1849—1863, Acta regionalia - Sborník vlastivědných prací, věnováno Doc. Dr. Fr. Roubíkovi, členu-korespondentu ČSAV, k 75. narozeninám, str. 164—172

Studium administrativního vývoje minulého století a do značné míry i vývoje českých politických názorů je nemyslitelné bez podrobného poznání samosprávných institucí a jejich funkce. Platí to zejm. o institucích tzv. obecní samosprávy, které dlouhou dobu tvořily hlavní mocenskou oporu české politiky a jejichž vznik byl bezprostředně spjat s počátky konstitučního života a s likvidací feudálních vztahů na venkově v polovině století. Cíl, který si Klabouchova studie klade, je vylíčení

úlohy, kterou schrál v padesátých a šedesátých letech boj o prosazení liberální koncepce územní samosprávy. V širším rámci dotčených otázek je tu sledováno zvl. úsilí konzervativních šlechtických kruhů, tvořících jádro aristokratické protibachovské opozice, uhájit privilegované postavení šlechtických velkostatků ve veřejném životě. Jedním z prostředků k tomu měla být exempce velkostatků ze svazku obecní samosprávy, čímž se mělo zabrániti, aby bývalé feudální vrchnosti nebyly nuceny podrobiti se pravomoci obecních funkcionářů z řad dřívějších poddaných. Není třeba zajisté zdůrazňovat, že šlo ve své době o věc značného politického dosahu, jež mohla podstatně zvýšit míru feudálních přežitků v rakouském veřejném životě i po odstranění patrimoniálních svazků. Kromě toho v Čechách nepostrádal naznačený vývoj i vlastního výrazného pozadí, jehož delikátnost spočívala mimo jiné v tom, že řešení sporů o koncepci územní samosprávy spadalo tu do doby, kdy se navazovaly nitky politického spojenectví mezi tzv. historickou šlechtou a staročeskými předáky českého měšťanstva. Klabouchova studie sleduje tyto linie až do konečného prosazení liberální koncepce územní samosprávy a přináší vedle toho i některé další cenné postřehy, dotýkající se obecné problematiky rakouského samosprávného vývoje.

V. Urfus

Stanislav Balík, K některým institucím tiskového práva anglické buržoazní revoluce 1640—1660, Acta Universitatis Carolinae — Juridica 1, 1965, No 1, pag. 49—70

Ve své studii, věnované k poctě šedesátých narozenin univ. prof. dr. Václava Vaněčka, dospívá autor k závěru, že anglická buržoazní revoluce nevytvořila úplně novou soustavu tiskového dozoru, ale používala v tiskových věcech v podstatě institucí, které vznikly ve feudálním státu v předcházejícím vývoji. Změna jejich funkce tkvěla ovšem v tom, že dostaly nyní odlišný a v mnoha směrech protikladný obsah, a jejich ostří bylo obráceno opačným směrem. Přesto však přineslo anglické revoluční zákonodárství do tiskového práva i některé nové prvky, které znamenaly přínos k rozvoji tohoto právního odvětví. Záležely především ve snaze jasněji rozlišit rozdílný stupeň společenské nebezpečnosti různých pachatelů i rozličných tiskových deliktů, a dále v tendenci, upravit stíhání tiskových přestupků v rámci obecného trestního práva. Balíkovy závěry jsou založeny nejen na podrobném rozboru tiskového zákonodárství anglické revoluce, ale i celého předchozího vývoje v Anglii v 16. a 17. století. Studie si všímá i organizace cenzurních orgánů a cenzurní praxe v Anglii oné doby. Využity jsou i starší české práce k dějinám autorského a tiskového práva (Kadlec, Mířička, Storch), pokud tu mohly nějaký přínos poskytnout.

J. Klabouch

I. Seidlerová, Politické a sociální názory Bernarda Bolzana, Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1963, 212 stran

Ve své monografii se I. Seidlerová zabývá poměrně málo známou a dosud literárně téměř nezpracovanou stránkou činnosti vynikajícího zástupce osvícenské vědy v našich zemích, Bernarda Bolzana. Snaží se odpovědět na otázku, jakým způsobem se v jeho politických a sociálních názorech odrážejí poměry v Čechách a ukázat, do

jaké míry je Bolzano ideologem buržoazie a v jakém směru jeho dílo tuto ideologii přerůstá.

Práce I. Seidlerové je přehledně uspořádana. Autorka nejprve pojednává o pramenech poznání Bolzanových názorů a dosavadní literatuře o nich, pak přikračuje k rozboru podmínek jejich vzniku a posléze se zabývá zařazením B. Bolzana mezi utopické socialisty. V závěru práce zkoumá ohlas, který mělo jeho učení v soudobé české společnosti. K dílu je připojen exkurs o životních osudech jednoho z nejhorlivějších přívrženců Bolzanových, profesora na litoměřickém biskupském semináři, J. M. Fesla.

Ze studie I. Seidlerové získáváme dobrý přehled o názorech B. Bolzana na stát, jež v podstatě pocházejí již z desátých let 19. století. Ve svém základním díle v této oblasti, v utopické monografii „Vom besten Staate", jež bylo dokončeno ve třicátých letech, dřívější názory Bolzano jen nově formuloval. Bolzanovy názory se staly nebezpečnými soudobé společnosti hlavně svým učením o právu ozbrojeného odporu vůči vrchnosti. Ve svých státovědeckých pracích se Bolzano jeví jako racionalista. Vychází z kritiky neuspokojivého stavu současných společenských poměrů a dospívá k názoru, že je nutno vymyslet lepší státní zřízení. Jeho stát by byl demokratičností svého zřízení předstihl i soudobé nejpokročilejší státy jako Velkou Británii a Belgii, neboť by byl svým občanům zajistil širokou účast na vládě formou lidových hlasování.

Jako utopický socialista, uznávající rozhodující podíl státu na organizaci společnosti, přerostl Bolzano rámec buržoazní společnosti, z níž vyšel, a stal se podle Seidlerové ideologem plebejských vrstev, jejichž osud se snažil zlepšit alespoň částečně praktickou charitativní činností.

Přes veškerou snahu se Seidlerová nevyhnula ve své monografii určité schematičnosti. Některé její závěry, jako na str. 19 o příčinách různého přístupu znalců Bolzanova díla k jeho názorům na stát a společnost, vyznívají příliš obecně. Dílo by bylo získalo na aktuálnosti, kdyby byla autorka věnovala větší pozornost Bolzanovým názorům na úlohu státu v řízení a organizaci hospodářského života. Návrhy Bolzanovy na řešení bytové otázky byly jistě pozoruhodné a byly by si zasloužily obsáhlejší zmínky než pouhými několika větami.

V. Pokorný

Karel Malý, Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech XIX. století v Rakousku, (Příspěvek k dějinám soudní perzekuce dělnické třídy), Acta Universitatis Carolinae, Iuridica I., Vol. XII. (1965), No. 1, pag. 71—86

Instituce porotních soudů náležela v rakouském vývoji minulého století k předním vymoženostem konstitučního období. Na pozadí této skutečnosti vykresluje Malého studie opačnou tendenci, spočívající v opouštění tohoto liberálního principu v průběhu perzekuce dělnického hnutí, jež, jak známo, vyvrcholila v Předlitavsku v osmdesátých letech minulého století. Cílem autorova záměru je podat vedle konkrétních případů suspenze porot i vylíčení pokusu, který byl daleko šířeji založen: totiž pokusu o odbourání tohoto demokratického prvku rakouské justiční soustavy legislativní cestou. Dotčenou snahu ztělesnil vládní návrh zákona, jehož původní formulace byla namířena obecně proti socialistickému hnutí. Ze složité hry, jež zmařila jeho přijetí a která vedla posléze jen k omezenému opatření proti anarchistům, sleduje Malý zejm. stanoviska liberální opozice proti Taaffeho vládě, jež se obávala

dalšího ústavního omezování konstitučních svobod a tím i oslabení svých vlastních pozic. Malého studie doplňuje záslužně výsledky novějšího bádání o dělnickém hnutí v Rakousku, osvětlujíc fakta, jež se dotýkala funkce tak významné složky státního aparátu, jakou bylo právě soudnictví.

V. Urfus

Mikuláš Szinai - Ladislav Szücs, Horthy Miklós titkos iratai, Budapešť 1962, str. 534

Vzorne zostavené edícia dokumentov zo súkromného archívu správcu krajiny Mikuláša Horthyho, je dôležitou pomôckou pre štúdium dejín horthyovských Maďarska. Jej význam spočíva v tom, že M. Horthy, predtým čo sa dal do „ochrannej väzby" Nemcov v októbri 1944, zčasti sám zničil svoje tajné písomnosti, a ďalšia časť archivného materiálu zhorela počas vojenských operácií na budapeštianskom hrade. Len menšia časť písomností, evakuovaná nacistami a nájdená jednotkmi Sovietskej armády v Nemecku sa zachránila; bola opatrovaná v sovietskych archívoch a v r. 1960 sa vrátila do držby maďarského ústredného archívu. Z tohto fondu uverejnili autori najdôležitejšie dokumenty, počtom 88. Mezdi nimi sú dokumenty o úzkej spolupráci nemeckých a maďarských ultrapravých skupín z dvadsiatych rokov, o rôznych plánoch revíznych akcií proti susedným krajinám, o plánoch útočných ozbrojených akcií proti ČSR. Obzvlášť významné sú dokumenty o úlohe Horthyho pri plánovaní a realizácii hitlerovských okupačných plánov, pri rozbíjaní ČSR, pri príprave útočnej vojny proti SSSR. Nie menej významné sú dokumenty vnútropolitického charakteru, najmä z obdobia r. 1938—1944, obsahujúce názory Horthyho a vládnucej skupiny maďarských veľkostatkárov a veľkokapitalistov na národnostné problémy Maďarska, zprávy o politických zápasoch rivalizujúcich fašistických skupín v Maďarsku, takisto i dokumenty o názoroch a postoji Horthyho a jeho skupiny k situácii, ktorá sa vytvárala v Maďarsku po nemeckej okupácii v marci 1944, vyostrila sa pod vplyvom vojnových udalostí a viedla napokon k zániku 25 rokov trvajúceho horthyovského režimu. Publikácia vykazuje všetky náležitosti, ktoré od modernej edície prameňov očakávame (spôsob uverejnenia dokumentov, poznámky, vysvetlivky, register veený a menný, pomocné prehľady politických strán a spoločenských organizácií v Maďarsku atď.).

M. Vietor

Martin Vietor, Systém a spoločné úlohy nacistických okupačných orgánov, Právnické štúdie 3/1964, str. 483—502

Článek si klade za cíl přispět hlubším rozborem okupačních forem, struktury a činnosti nacistického okupačního aparátu, jakožto i okupačních metod k osvětlení úlohy nacistické okupace během druhé světové války vůbec a ukázat — v polemice se západoněmeckou literaturou — její trvalý charakter v souvislosti s realizací projektu „Velkoněmecké říše." Autorovi se plně podařilo tento úkol splnit.

Záslužné je zejména propracování jednotlivých typů okupačních forem od anektovaných přes okupovaná území a operační zóny až po území přidělovaná vazalským státům a přímé kolaborantské režimy. Přes svou rozdílnost, a především také přes rozdíly v organizační struktuře okupačních orgánů, plnily v podstatě všechny formy stejné úkoly, které autor obšírně analyzuje, to je mj. zbavení okupovaných území

státní samostatnosti, uplatnění sveřepé rasové politiky, germanizace a hospodářské drancování. Vojenské, civilní a policejní orgány spolupracovaly v tomto směru s kolaborantskými vládami a německými menšinami. Okupační aparát neměl však pouze úkoly stejné, nýbrž používal také stejných metod — otevřený teror. Článkem byla naše dosud chudá vědecká literatura o okupaci Evropy německým nacismem obohacena o zásadní příspěvek.

K. Litsch

K. Litsch: K postavení říšského místodržitele v okupovaném pohraničí. Acta Universitatis Carolinae, Juridica, roč. No. 1, str. 87—96

Podle Litschových zjištění nebyla pravomoc říšského místodržícího v tzv. sudetské župě stejná, jako na ostatním území Německa a Rakouska; vztahovala se bez výjimky na všechny orgány státní správy a obsahovala i normotvorná oprávění, která ve vlastním Německu náležela ještě orgánům jednotlivých zemí. Podle stejného schématu byla pak organizována správa v dalších zabíraných východních oblastech (Gdansko-Západní Prusy, Povartí), ale zároveň byl tento systém vzorem, podle něhož měla být po vítězné válce organizována správa v celém Německu, aby tak byly odbourány poslední zbytky autonomie někdejších německých zemí.

Litschova studie, opřená především o zákonné texty, je důležitým příspěvkem k našim stále jen velmi neúplným znalostem o vývoji právních poměrů v našem okupovaném pohraničí v l. 1938—45. Výjimečné postavení říšského místodržícího mělo zřejmě symptomatický význam pro charakter celého správního režimu této oblasti; sudetským Němcům, přestože ve své většině podporovali fašistický režim, nedostalo se v třetí říši ani těch nevelkých práv, která ještě zbývala zemím a ostatním jednotkám místní správy v ostatních částech nacistického Německa, a byli podrobeni čistě centralistickému řízení Berlína.

J. Klabouch

Michal Pietrzak, Reglementacja wolności prasy w Polsce, Warszawa 1963, str. 590

V svojej obsažnej monografii, autor podrobne analyzuje zákonnú úpravu tlačovej slobody v Polsku v r. 1918—1938. Ťažiskom jeho bádania a analýzy je v rozno-rodých obmedzeniach tlačovej slobody. Vychádza správne z tézy, že v období medzi dvoma vojnami vo všetkých kapitalistických krajinách mala sloboda tlače negatívny význam v tom smysle, že jej obsah nebol vymedzený z hľadiska šírky slobody a konkrétnych oprávnení, ale naopak, pomocou vypočítávania zákazov, ktoré tlač pod hrozbou trestných a iných sankcií nesmie prekročiť. Autor vychádza ďalej z druhej tézy, že hranice slobody tlače, stavané právom, vládnou praxou, ekonomickými a politickými záujmami, neboli vždy jednotné a stále. Zmenili sa, keď sa zmenila forma štátneho zriadenia, politika vládnúcich buržoáznych skupín, vnútropolitická a zahraničnopolitická situácia. Z tejto príčiny skúma autor historický proces tak z aspektu právnehistorického, ako i ekonomického, pričom v stavbe diela prevláda kritérium inštitucionálneho prístupu k materiálu nad chronológiou.

Analyzované právne predpisy rozdeľuje autor do troch skupín: predpisy poriadkového charakteru upravujúce zakladanie, výrobu, kolportáž atď. časopisov, predpisy reglementujúce obsah časopisu a predpisy upravujúce trestnú a inú represiu v tla-

čových veciach. Tomu zodpovedajúc pozostáva monografia z úvodu, zo 4 kapitol, zakončenia, soznamu literatúry a prameňov, z cudzojazyčných rezumé, z menného registra a indexu spracovaných poľských časopisov. Veľkou prednosťou diela je skutočnosť, že autor sa neobmedzuje na interpretáciu zákonov, ale venuje veľkú pozornosť aplikácii predpisov, praxi administratívnych, súdnych a policajných orgánov v Poľsku. Seriózna práca M. Pietrzaka si zasluhuje záujem právnych historikov aj po metodologickej stránke.

M. Vietor

Doernberg Stefan, Kurze Geschichte der DDR. (Diez — Verlag, Berlin 1964, str. 555)

V současné době, kdy reakční kruhy v Německé spolkové republice pokračují v nerealistické politice budované na překonané Hallsteinově doktríně, zatímco prestiž Německé demokratické republiky stoupá, těší se pozornosti historické práce objasňující vznik rozpolcení Německa a budování Německé demokratické republiky. Oběma těmito problémy se zabývá obsáhlá práce Doernbergova.

První její část nás seznamuje s ekonomickou situací a politickými poměry v Německu po bezpodmínečné kapitulaci (boj za znárodnění, pozemková reforma ve východním Německu). Řada historických fakt ukazuje jasně vinu západních kapitalistických mocností, do jejichž služeb se dali představitelé západoněmeckého kapitálu, na rozpolcení Německa. Na druhé straně rozvoj demokratických sil vedl organicky k založení Německé demokratické republiky.

Další část díla podává obraz o rozvoji Německé demokratické republiky, která plní všechny funkce socialistického státu. Výklad ukazuje přerůstání antifašistické demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Obsahuje přitom množství zmínek o právněhistorickém materiálu (návrhy ústav, zákony a jejich projednávání) a přispívá tak také k poznání státoprávního vývoje NDR.

J. Houser

Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Za spolupráce W. Stammlera vydávají A. Erlera E. Kaufmann. Sešit 1 (Aachen — Aufzeichnung des Rechts), 256 sloupců Berlin 1964

Základní příručka nejen pro německé právní dějiny, nýbrž pro dějiny státu a práva vůbec, jakou představuje toto dílo, byla uvedena velmi zdařilým prvním sešitem, v němž čtenáře hned na první pohled upoutá celá řada kratších i delších hesel, věnujících výtečně zpracovaných, o nejrůznějších politických a právních institucích.

Upozorňujeme jen na hesla „Aberglaube und Recht" (K. S. Kramer), „Acht" (D. Landes), „Adel" (R. Scheyhing), „Agrarverfassung" (F. Lütge), „Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch" (F. Klein-Bruckschweiger), „Allgemeines Landrecht" (H. Thieme), „Arbeitsrecht" (G. Neusser), na řadu hesel procesních z pera zejména G. Buchdy, hesel biografických, hesel informujících o celých kulturních oblastech (Angelsächsisches Recht, Araber) atd.

Během sazby tohoto ročníku PHS vyšel již sešit 2. (sloupce 258—511, Augsburger Religionsfriede — Brauchtum und Recht), v němž je opět velké bohatství hesel obecného i našeho zvláštního zájmu, a to ze všech oborů právních dějin. Uveďme příklademdem „Bankwesen" (H. Krasensky), Bann (F. Merzbacher, F. Kaufmann), Bauernbefreiung (H. Winterberg,) Bergrecht, Bergregal (W. Wagener), Beweis (U. Kornblum), Bibel (A. Erler), Böhmen (W. Wegener) a j.v.

K nepostradatelnosti této příručky i pro práci československých právních historiků v neposlední řadě přispějí i cenné literární údaje, jež každé heslo provázejí. V příštích ročnících PHS se pravděpodobně k tomuto široce založenému slovníku budeme vracet s upozorněním na zvláště závažná hesla nás se bezprostředně týkající, jež nutně přinesou sešity další.

V. Vaněček

ZPRÁVY

Šesťdesiatiny profesora Martina Vietora

Kto osobne pozná nášho jubilanta, bude zaiste prekvapený, že prof. M. Vietor je 60 ročný. Narodil sa 3. novembra 1906 v Spišskej Novej Vsi. Najprv študoval na Vysokej škole pre svetový obchod vo Viedni (1924/25), potom na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde 15. februára 1930 dosiahol doktorát. Po dlhoročnej práci v právnej praxi prišiel v školskom roku 1950/51 na Právnickú fakultu UKo v Bratislave, a to na Katedru teórie a dejín štátu a práva. Tu sa špecializoval pre odbor dejín štátu a práva. Odborný rast prof. Vietora bol obdivuhodne rýchly. Svoju prvú monografiu o Slovenskej republike rád dokončil už r. 1953. Stala se jeho habilitačnou prácou, na základe ktorej ho ustanovili 1. novembra 1954 docentom. Od r. 1952 prevzal vedenie Katedry teorie a dejín štátu a práva, z ktorej sa medzičasom r. 1961 vyčlenila samostatná Katedra teórie štátu a práva. Do svojho menovania za profesora PF UKo dňa 31. júla 1964 napísal celé desiatky vedeckých prác a pojednaní, z toho dve ďalšie knižné monografie.

Ťažisko vedeckého výskumu prof. Vietora spočíva v novších a najnovších dejinách, i keď sa zaoberal aj s dejinami z obdovia feudalizmu. Najpozoruhodnejšie sú jeho početné štúdie v spojitosti s revolučným obdobím Slovenskej a Maďarskej republiky rád, z toho najmä knižné publikácie *Slovenská sovietska republika r. 1919* (1955) a *Slovenská sovietska republika, pokus o nastolenie diktatúry proletariátu* (1959 — vyšlo aj v maďarčine).

Vo forme knižnej monografie uverejnil r. 1960 vo Vydavateľstve SAV výsledky výskumu o počiatkoch buržoázneho súdnictva. ČSR Cenné sú však aj ďalšie štúdie prof. Vietora o období medzi dvomi svetovými vojnami, ako napr. o vývoji Právnickej fakulty Univerzity Komenského (Právny obzor 1954, 678—685), o perzekúcii robotníckeho hnutia (Právnické štúdie SAV 1/1956), o parlamentárnych bojoch KSČ (Právny obzor 5/1961) a pod.

Druhým závažným tématickým okruhom bádania prof. Vietora sú jeho štúdie z obdobia okupácie: o tzv. slovenskom štáte, o okupácii južného Slovenska a o odboji (publikované najmä v PHS č. 8—12, v Práv. štúdiách SAV 2/1962 a 3/1964). Svoje výskumy zhrnul teraz do veľkej tisícstranovej monografie (v rukopise) pod názvom *Okupačný režim na južnom Slovensku.*

Z výskumov starších období treba ešte spomenúť: Príspevky k otázke vykorisťovania roľníkov po r. 1848 (HČ SAV 1/1952), Ekonomické podmienky revolučných názorov maďarskej strednej šľachty vo svetle „Výzvy k povstaniu" J. Farkaša z r. 1837 (Práv. štúdie SAV 3/1953), Príspevok k dejinám uhorského snemu a Postavenie komitátov na Slovensku r. 1865—1867 (Práv. štúdie SAV 1 a 2/1958) a Samospráva v teórii a praxi dualizmu (HČ SAV 4/1966).

Pravda, všetko, čo tu môžeme úryvkovite uviesť, tvorí len malý zlomok vedecko-publikačnej činnosti prof. Vietora. Za obdobie rokov 1952—1966 napísal a publikoval okrem študií a vedeckých článkov i rad recenzií, oponentských alebo recenzentských a recenzií posudkov na monografické práce, ideologických článkov a úvodníkov v odbornej a dennej tlači.

Osobitne treba vyzdvihnúť účasť prof. vietora na príprave kolektívneho diela Dejiny štátu a práva v Československu v epoche kapitalizmu, najmä za predmníchvoskej republiky. Pracoval v ňom ako autor mnohých kapitol a častí a zredigoval závažný časový úsek od vzniku buržoáznej republiky do r. 1920.

Pravda, jadro činnosti vysokoškolského učiteľa zostáva v pedagogickej práci. Prof. Vietor vychoval už celé generácie právnikov, jeho prednášky sú u poslucháčov mimoriadne obľúbené a pedagogicky pôsobil aj mimo rámca Právnickej fakulty, napr. na FF UKo, v ÚPŠ KSS a na VÚML. Pre poslucháčov napísal 20 učebných textov (skrípt) pre študijné účely z najrôznejších úsekov dejín štátu a práva. Na Právnickej fakulte UKo zastával niekoľkokrát funkciu prodekana a agilne vykonával svoje stranícke funkcie a funkcie v spoločenských organizáciách. V rámci mimofakultnej činnosti prednášal na rôznych školeniach, zhromaždeniach a konferenciách a napísal množstvo popularizačných článkov do dennej tlače. Je tiež členom redakčných rád viacerých vedeckých a odborných časopisov.

Profesor Martin Vietor svojou doterajšou vedeckou a pedagogickou činnosťou významne prispel k rozvoju vedného odboru dejín štátu a práva v Československu a svojimi štúdiami, ktoré publikoval v cudzích jazykoch (Paríž, Postdam, Sborník PF UKo 1966), umožnil prenikanie výsledkov nášho bádania aj za hranice našej vlasti. Silou jeho vedeckej tvorby je skutočnosť, že sa opiera o široký archívny výskum dosiaľ neprebádaných prameňov, vie vniesť do historického hodnotenia nové originálne pohľady a priam vyhľadáva ťažké a aktuálne problémy, tzv. biele miesta v dejinách. Treba si len želať, aby jeho tvorivej agilite žičilo zdravie! Sme presvedčení, že pre československú právnu historiografiu vytvorí ešte veľa cenných diel a vychová ešte veľa právnikov.

Z. Bianchi

Kadlec, Stieber, Niederle — 100. výročí narození

V úterý 26. ledna 1965 uspořádala katedra dějin státu a práva Karlovy university ve sborovně právnické fakulty vzpomínkové zasedání u příležitosti 100. výročí narození dvou vynikajících českých právních historiků, slavisty Karla Kadlce (* 11. ledna 1865 v Přehořově u Soběslavi, † 4. prosince 1928 v Praze) a germanisty Miloslava Stiebera (* 16. února 1865 ve Slaném, † 14. února 1934 v Praze).

Zasedání[1] uvedl prof. dr. Václav Vaněček zhodnocením významu obou badatelů pro vývoj české právní historie a stručným přehledem jejich učitelského působení i badatelské činnosti.

O díle Kadlcově promluvil dr. Vladimír Procházka, C.Sc. Poukázal na jeho místo ve vývoji české slavistiky a význam tohoto vědního oboru v období boje většiny slovanských národů za politickou samostatnost od sklonku 18. století. Po přehledu Kadlcova díla podal obraz jeho pracovní metody, jež typicky patří k juristické koncepci starší české právněhistorické školy. Kadlec sice metodou skutečně srovnávací pracuje jen výjimečně, avšak proti staršímu pojetí romantickému zavádí do právní slavistiky všecky vymoženosti kriticismu. Svým hlubším podkladem se jeho koncepce řadí do tradičního českého humanistického programu a jeho celoslovanské kulturní varianty.

O životě a díle Stieberově pronesl projev doc. dr. Jaromír Kincl, C.Sc. Rozebral zejména poměr základních českých Stieberových prací a jejich německých variant a zdůraznil jeho snahu spojovat ve výkladu minulý vývoj s právní přítomností v učebnicích. Stieber zasáhl také činně do meziválečného československého zákonodárství i politického života.

[1] Podrobnější zpráva je otištěna v Právníku 104 (1965) 674—7.

Po těchto dvou základních projevech uvedl několik vzpomínek ze seminářů obou jubilátů prof. dr. František Čáda a v závěru zasedání byly čteny písemné projevy zahraničních žáků Kadlcových, jež k této příležitosti prof. Vaněčkovi zaslali prof. dr. Guido Kisch z Basileje a prof. dr. Dumitru Mototolescu z Kluže.

●

Do nejstarších dějin politického zřízení a práva slovanských národů vlivně zasáhl náš nejpřednější archeolog a etnograf Lubor Niederle, od jehož narození rovněž uplynulo sto let (* 20. září 1865 v Klatovech, 14. června 1944 v Praze). Jeho dílu, které poznamenalo polyhistorským způsobem řadu vědních oborů, věnovala zvláštní celodenní zasedání[2] Československá akademie věd v pondělí 27. září 1965, na němž promluvili zástupci všech příslušných disciplin (archeologie — ak. J. Filip, filologie — prof. dr. A. Dostál, historie — dr. B. Zástěrová, C.Sc., antropologie — dr. E. Vlček, C.Sc., etnografie — dr. K. Fojtík, C.Sc).

Na závěr zasedání zhodnotil Niederlův význam pro právní historii dr. Vladimír Procházka, C.Sc. Niederle sice vyhradil právě právněhistorickou část svého „Života starých Slovanů" původně K. Kadlcovi, potom fakticky T. Saturníkovi (jenž zpracoval jen právo rodinné a majetkové), avšak „v Životu" i „Slovanských starožitnostech" se dotkl řady právních otázek. Zde všude na rozdíl od juristické metody starších českých právních historiků postupoval analyticky a uváděním jednotlivých jevů do širokých souvislostí ostatních vědních oborů podal obraz minulosti, na nějž přímo navazuje výzkum dnešní, stejně jako to platí i o poměru druhých disciplin k velkolepé Niederlově synthese.

Vladimír Procházka

Sjazd slovenských historikov v Banskej Bystrici 16.—18. júna 1965

Rokovanie sjazdu bolo rozdelené do troch tématických okruhov. Prvý deň odzneli referáty a koreferáty o stave slovenskej historiografie. V rámci tejto tématiky hovoril o doterajších výsledkoch a perspektívach právnej historiografie L. Bianchi. Vo svojom koreferáte vyzdvihol doterajšie úspechy, najmä čo do spracovania dôležitých etáp vývoja štátu a práva za kapitalizmu. Monograficky sa riešili dejiny Slovenskej republiky rád, dejiny politickej správy na Slovensku, počiatky čsl. buržoázneho súdnictva, dejiny perzekúcie robotníckeho hnutia, právne formy monopolov, problematika ľudáckej autonómie a tzv. slovenského štátu a okupačných režimov, nehľadiac na syntetické spracovanie obdobia 1848—1945 v kolektívnom diele, kde sa mnohé otázky, najmä z obdobia dualizmu a absolutizmu nastolili po prvý raz. Nové stanovisko bolo potrebné zaujať aj k revolučným rokom 1848—1849. Pre obdobie feudalizmu sa právnohistorické bádanie sústredilo na roľnícke otázky. Ostatná problematika feudalizmu zostala zo strany právnych historikov nespracovaná. Úspešne sa začala rozvíjať aj práca na najnovších dejinách socialistického štátu a práva na

[2] Úplné znění referátů přinesou Archeologické rozhledy v r. 1966.

Právnickej fakulte UK. Pre budúcnosť by sa právna historiografia na Slovensku mala zaoberať predovšetkým slovenskou problematikou a tým by sa mala zúčastňovať na vytváraní spoločných československých právnych dejín. Do perspektívnych úloh by sa mal preto zaradiť predovšetkým výskum feudalizmu a štátoprávnych snáh Slovákov od r. 1848.

Odpoludňajšie rokovanie sjazdu sa venovalo diskusii o stave vyučovania všeobecných a národných dejín na stredných a odborných školách. Druhý a tretí deň sa sjazd zaoberal národným vývinom Slovákov od najstarších čias až po súčasnosť. O štátoprávnych požiadavkách Slovákov v r. 1848 — 1918 referovali prof. Rebro a Mésároš, C. Sc.

L. Bianchi

Právní historie na XII. mezinárodním sjezdu historiků ve Vídni 29. 8. — 5. 9. 1965

Letošní XII. mezinárodní kongres historických věd, konaný v našem blízkém sousedství, vyznačoval se mimořádným[1] bohatstvím témat buď přímo právněhistorických anebo s dějinami státu a práva těsně souvisících. Potvrdí nám to už nahlédnutí do čtyř svazků oficiálních referátů rozeslaných přihlášeným účastníkům krátce před zahájením sjezdu.[2] Připočteme-li k tomu ještě program různých afiliovaných útvarů, jejichž referáty se do oněch čtyř svazků většinou nedostaly, v čele s Mezinárodní komisí pro dějiny stavovských shromáždění[3] a Mezinárodní asociací právních historiků[4], dostaneme pro onen letošní vídeňský týden také z hlediska právní historie obraz velmi bohatý, pestrý, ba přímo impozantní.

Mezi „velkými tématy" kongresu upoutaly pozornost právního historika zejména referáty „Der Toleranzbegriff in der österreichischen Kirchenpolitik" (Erika Weinzierl - Fischer) a soubor referátů vypracovaných k tématu „Les classes dirigeantes de l'Antiquité aux temps modernes" v čele s příspěvky G. Tellenbacha o vývoji šlechty ve středověku. V oddíle „Histoire des continents" zaslouží zvláštní zmínky jednak téma „Origins and continuity of the ancient Mesoamerican Civilizations" (řada autorů), jednak referát „Chinese legal institutions etc." (Noboru Niida) a v oddíle „Commissions" především referát E. Lousse „Assemblées représentatives et taxation".

Pro právní historii zvláště podnětný, pestrý a bohatý byl oddíl „metodologický", z něhož nelze necitovat referát E. Engelberga „Fragen der Evolution und Revolution in der Weltgeschichte", stať R. A. Kanna „Federalism and the federal state in history", článek J. Engela „Zum Problem der Schlichtung von Streitigkeiten im Mittelalter", studii H. Zimmermanna „Rechtstradition in Papsturkunden", zprá-

[1] O předchozím XI. kongresu konaném ve Stockholmu 1960 srov. ve *Věstníku ČSAV*, roč. 69, 1960, str. 640—642 (V. Vaněček) a 642—650 (V. Husa).

[2] Comité international de sciences historiques. XIIe Congrès international, Vienne. *RAPPORTS I* (Grands thèmes), 574 str.; II (Histoire des continents), 262 str.; III (Commissions), 206 str.; IV (Méthodologie et histoire contemporaine), 302 str., Horn - Wien 1965.

[3] Viz o ní u nás zejména ve *Věstníku ČSAV*, roč. 66, 1957, str. 388—389; *tamtéž*, roč. 71, 1962, str. 602—605; zde níže, str. 281—282.

[4] O ní viz ve *Věstníku ČSAV*, roč. 70, 1961, str. 592—593.

vu E. Molnára „Les fondements économiques et sociaux de l'absolutisme", referát H. Sturmbergera „Das Problem der Vorbildlichkeit des türkischen Staatswesens im 16. und 17. Jh. und sein Einfluss auf den europäischen Absolutismus" a konečně příspěvek Fr. Grause (a kolektivu) „Les débuts des États du Moyen âge en Europe centrale".

Mezinárodní asociace právněhistorická vystoupila na vídeňském kongresu s pečlivě připraveným programem směřujícím k osvětlení vývoje soudnictví ve světovém měřítku. Dne 31. srpna dopoledne byly projednány referáty jednak prof. H. J. Wolfa (Freiburg i. B.) o soudnictví v helenistických královstvích a v římské říši, jednak Mgr. Ch. Lefèbvre (Řím) o vlivu učeného právnictví na vývoj soudní organizace v Evropě. Téhož dne odpoledne přišly na řadu referáty jednak B. Leśnodorského (Varšava) o laickém elementu v soudnictví 18. až 20. stol., jednak R. Ishii a M. Shugo (Tokyo) o historickém vývoji soudnictví v Japonsku a v Číně. Shrnutím prof. J. Gilissena (Brusel) bylo toto zasedání, které bylo prvním vědeckým zasedáním Asociace vůbec, zakončeno.

Pokud jde o vědeckou náplň vídeňských jednání Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění (parlamentarismu), podává o něm níže zprávu V. Urfus. Dodati je třeba, že jak Asociace, tak Komise probraly na vídeňském kongresu i velmi závažný pořad jiných otázek, mezi jiným i další program činnosti, přijetí nových členů, otázku eventuálních publikací, dobu a místo příštích zasedání, volby nového vedení na dalších pět let atd. Novým předsedou Asociace stal se prof. Jean Gaudemet (Paříž), jejím novým generálním sekretářem prof. Robert Feenstra (Leyden). Podepsaný československý delegát byl opětně zvolen do předsednictva (bureau) Asociace a také do vedení Komise (jako její druhý místopředseda). V těchto svých funkcích předsedal jednáním příslušných organizací ve dnech 31. srpna a 4. září.

Václav Vaněček

Vídeňské a palermské zasedání Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění

Jednou z mezinárodních institucí, které se sešly jako affiliované organizace v rámci XII. světového historického kongresu (jako jeho III. sekce) byla i *Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats* čili *International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, se kterou československá právní historie spolupracuje již řadu let. I letošní kongresové zasedání, věnované monotématicky „sněmům a daním" (Assemblies and Taxation), potvrdilo již od dřívějška známou skutečnost, že náplň práce této Komise vykazuje určitou podvojnost, danou v podstatě rozdílem mezi jejím původním francouzským a pozdějším anglickým označením. Vlastní zasedání, jež se konalo ve dnech 30. srpna, 3. a 4. září, bylo zahájeno úvodním souhrnným referátem předsedy Komise prof E. Lousse. Na něj navázal pak pozoruhodný počet jednotlivých příspěvků s různorodou a zajímavou tématikou. Poměrně největší pozornosti se těšil francouzský vývoj, jemuž byl věnován jak referát prof. R. Forevillové (Rennes) „*Representation et Taxation du Clergé au IVe Concile du Lateran*", tak i přednáška prof. A. Lublinské z Leningradu na téma „*La Representation des États en France au XVIIe siècle.*" Ke klasickým otázkám vývoje anglického parlamentarismu byl zaměřen příspěvek Američana

G. L. Haskinse (Pennsylvania) o postavení dolní sněmovny („commons") v období vlády Eduarda I. Souhrnnou povahu měl příspěvek P. Spufforda (Keele, Velká Británie) „*Assemblies of Estates, Taxation and Control of Coinage in Medieval Europe*", zajímavý především zkoumáním málo známých vztahů mezi daňovou pravomocí stavovských sněmů a měnovými poměry. Vývoj daných otázek v hostitelské zemi nastínil souborně H. Stradal z vídeňské university (*„Das Steuerbewilligungsrecht der Stände in Oesterreich"*). Některými typickými jevy z různých oblastí se zabývali jednak Američan T. N. Bisson *„Negotiations for Taxation under Alfons of Poitiers"*, jednak kyperský vědec C. P. Kyrris *„Representative Assemblies and Taxation in the Byzantine Empire between 1204 and 1341"*. K programu zasedání měl čest přispěti i podepsaný referátem o daňové pravomoci českého stavovského sněmu v období absolutismu.

Valentin Urfus

Za necelých 7 měsíců sešla se tato Komise, jež náleží v rámci Mezin. výboru hist. ved k nejčilejším*), podruhé, tentokráte opět beze zvláštního společného tématu. Hostitelskou zemí byla po 5 letech znovu Itálie, jejíž představitelé, především historikové a právníci ze Sicílie, překonali ve dnech 31.3.—4.4. 1966 svou pohostinností a pestrostí i bohatstvím kongresového programu všechna dosavadní zasedání Komise.

Vlastní jednání probíhala pod názvem „Convegno o dějinách parlamentů", konala se jednak v Palermu, jednak (závěr) v Agrigentu a byla jim věnována značná pozornost ze strany místních veřejných činitelů i tisku. Tištěné programy byly k nim vydány ve dvojí versi (širší má 52 str.). Z 300 nynějších členů Komise přijelo asi 50. a to zvláště z Itálie, NSR, NDR, Belgie, Holandska, USA, Anglie, Švédska, Španělska a ČSSR.

Na zasedání bylo předneseno 14 referátů, které se týkaly jednak dějin sicilského parlamentu (ukázalo se, že je to téma mezinárodního zájmu), jednak vývoje sněmovnictví, stavů a parlamentarismu v jiných evropských zemích. Podepsaný se účastnil referátem o situaci stavů a stavovských sněmů za absolutismu v českých zemích 1620—1848. Vzhledem k tomu, že se o tomto problému diskutovalo už na zasedání ve Vídni a předtím na Table ronde v Paříži**), byl referát vyslechnut se značnou pozorností a jeho závěry byly také po diskusi přijaty. Mimoto se podepsaný účastnil prací předsednictva Komise jako jeden z jejích místopředsedů (předseda E. Lousse nebyl přítomen).

Václav Vaněček

Dvě polské konference s tématikou počátků státu

Varšavský Historický ústav PAN uspořádal ve dnech 6.—13. září 1965 ve Varšavě a v Poznani mezinárodní kolokvium na námět *Les origines des Etats européens aux Xe—XIe siècles*, spojený s prohlídkou nejstarších památek polského státu (Poznaň, Ostrov Lednický, Hnězdno, Střelno, Kališ). V přednáškách a koreferátech šestnácti zahraničních a čtyř polských badatelů byla zde vedle otázek všeobec-

* Viz řadu zpráv ve Věstníku ČSAV, zvláště roč. 66, 1957, str. 388; 70, 1961, str. 592; 71, 1962, str. 602.

** Věstník ČSAV, roč. 74, 1965, str. 606.

ných (T. Manteuffel) rozebrána problematika belgická a francouzská (F. Vercauteren, J. Fr. Lemarignier, J. Le Goff, J. Duby), německá (G. Labuda), italská (E. Dupré-Theseider, G. Arnaldi), jihoslovanská (M. Kos, I. Božić), česká (H. Bulín, Fr. Graus), uherská (G. Székely), ruská (A. V. Solovjov, H. Łowmiański), polská (J. Bardach, H. Ludat, P. E. Schramm) a polabsko-pobaltská (Vl. Procházka, J. Brankačk).

Úkolem přednášek bylo podat nejnovější stav bádání a základní problémy. Přitom projevy západních badatelů byly soustředěny spíše na otázky přímo spojené s vývojem společnosti, specialisté ze socialistických zemí se zaměřovali více i k otázkám základních institucí státu. Z českých účastníků H. Bulín v přednášce *Aux origines des Etats slaves en Moravie et dans le bassin du moyen Danube au IXe siècle* podal přehled velkomoravské problematiky. Na rozdíl od svého staršího pojetí přiklonil se nyní spíše ke koncepci Grausově (teorie „říše"). Fr. Graus v základním diskusním příspěvku z oblasti českých dějin mluvil o zániku staré aristokracie částečně ještě kmenového původu („Uradel") a vzniku aristokracie nové v rámci knížecího státu. Vl. Procházka v projevu na námět *La tribu, la principauté primitive et l'Etat féodal chez les Slaves d'entre l'Elbe et la Baltique* osvětlil nový rozkvět kmenových forem u této slovanské větve a na jejím vývoji nastínil periodizaci vývoje politického zřízení, jež má platnost u všech Slovanů.

•

Na toto kolokvium navázal přímo *I międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*, uspořádaný ve dnech 14.—18. září 1965 varšavským Ústavem dějin materiální kultury PAN. Za účasti téměř pěti set hostí především ze socialistických zemí bylo tu v šesti sekcích (I. etnogeneze, II. staré kultury, III. vznik státu, IV. vsi a města, podsekce a) všeobecně, podsekce b) kultura, V. numismatika, VI. dějiny vědy) přednesено přes dvě stě referátů a sdělení. Z Československa se zúčastnilo více než třicet archeologů a historiků.

Ze sjezdových zasedání se otázek právní historie týkala jednání sekce III. a IV a). Ve třetí sekci vedle referátu B. A. Rybakova o roli Ljubeče a Vitičeva při formování kyjevského státu a J. Herrmanna o hospodářských a společenských předpokladech vzniku státu u polabsko-pobaltských Slovanů poukazoval J. Poulík v přednášce *Formování slovanských států* na základě velkomoravského materiálu na růst a druhy dokladů feudálního zřízení. Vl. Procházka přednesl sdělení *Periodizacija evoljuciji drevnejšej političeskoj organizaciji slavjanskich narodov* (původní kmen, teritoriální kmen, kmenové knížectví, protofeudální knížectví a „říše", raněfeudální stát; nižší stupeň organizace: župa a „země") a R. Turek sdělení *Problém českých kmenových knížectví v procesu vytváření českého státu*, v němž dovozoval existenci knížectví v Čechách v 10. století. Č. Staňa v projevu pod názvem *Velkomoravská hradiště po zániku Velké Moravy* dokazoval sídelní i politickou kontinuitu velkomoravských hradišť do 10. století.

Ve čtvrté sekci a) přednesli referáty zásadního významu A. Giejsztor o městech a V. I. Dovženok o hradištích a vsích. Tuto problematiku na polabsko-pobaltském území rozebral H. Jankuhn. M. Šolle osvětlil v referátu *O základních vývojových stadiích západoslovanského hradiska podle českého výzkumu* tři stupně vývoje hradišť (malá, velká kmenová, feudální). Množství sdělení rozebíralo zejména různé otázky vývoje měst (H. Münch, L. Leciejewicz, T. Rosłanowski aj.). Vl. Procházka ve

sdělení *Miasta končowego okresu epoki ustrojóu piemiennych* stanovil tento typ politické organizace jako zvláštní variantu kmenového zřízení v závěru jeho vývoje.

●

Přednášky i diskuse prvého kolokvia i slovanského archeologického sjezdu mají vyjít knižně.

Vladimír Procházka

Konferencia maďarských a československých právnych historikov o dualizme v Pätikostolí

Konferencia o dualizme, ktorá sa konala v Pätikostolí (Pécs) v dňoch 23. až 25. septembra 1965, je už v poradí siedma, ako spoločné vedecké podujatie maďarských a československých právnych historikov, ktoré sa striedavo poriadajú v Československu a v Maďarsku. Na organizovaní tejto vedeckej spolupráce sa významnou mierou podielajú slovenskí právni historici z Ústavu štátu a práva SAV a Právnickej fakulty UK v Bratislave, organizovaní v Právnohistorickej sekcii Slovenskej historickej spoločnosti.

Vzhľadom na to, že problematika dualizmu je témou európskeho dosahu, bolo správne, že popri maďarských a československých právnych historikoch sa na konferenciu pozvali aj právni historici susedných krajín. Okrem štyroch poľských a štyroch východonemeckých právnych historikoch sa na konferencii zúčastnili aj piati právni historici z Rakúska.

Program konferencie bol zameraný na dva základné okruhy problémov dualizmu. V prvom okruhu problémov sa právni historici pokúsili dôkladne analyzovať právnu sústavu dualistického Rakúska-Uhorska najmä z toho hľadiska, do akej miery zabezpečovala občianske práva a slobody, akými zmenami v tomto smere prechádzala a aké historické, triedne, národnostné a iné determinácie udávali ráz tejto sústavy. Základný referát k tomuto tématickému okruhu vo vzťahu k Uhorsku predniesol L. Bianchi, pracovník Ústavu dejín štátu a práva SAV. Na podrobnom rozbore uhorských zákonov o občianskych právach a slobodách, ako boli práva zhromažďovacie, spolčovacie a práva prejavu, ukázal, že od vyrovnania až do rozpadu Uhorska nielen nedošlo k zákonnému rozširovaniu týchto práv, ale opačne, že vidíme tendenciu ich ďalšieho okliešťovania. Obmedzovanie občianskych práv a slobôd sa nedialo len cestou zákonnou, ale ešte výraznejšie prostredníctvom ministerských nariadení a cestou mocenskou. Koreferáty F. Peczeho (Agrárna univ. Gödöllö) o reforme volebného práva v počiatočnej periode dualizmu, prof. M. Sarlósa o problematike buržoázneho pokroku, o vyvlastňovaní roľníkov a o Františkovi Deákovi po vyrovnaní, len potvrdili základné vývody hlavného referátu, že úžasné obmedzovanie buržoáznych práv a slobôd a sociálnej ochrany zákonodárstvom i výkonnou mocou v Uhorsku po vyrovnaní bolo motívované jednak triednymi záujmami maďarských vládnúcich tried, jednak ich nacionálnou expanziou v Uhorsku.

O občianskych slobodách v decembrovej ústave 1867 v Predlitavsku a o ich vývoji v judikatúre ríšskeho súdnictva podrobne hovoril vo svojom referáte prof. E. Melichar z Viedne. I keď sa prof. Melichar sústredil prevážne len na rozbor obsahovej

stránky ústavných zákonov, týkajúcich sa jednotlivých sfér občianskych slobôd a na osvetlenie právomoci a funkcie Ríšskeho súdu pri zabezpečovaní týchto slobôd, poskytol svojim referátom solídnu základňu pre porovnanie situácie na poli občianskych slobôd v Pred- a Zalitavsku. Podobný charakter i význam mal i koreferát mladého rakúskeho právneho historika R. Kneuckera (Viedeň), ktorý hovoril o spolčovacom a zhromažďovacom práve a judikatúre rakúskeho Ríšskeho súdu. K problematike občianskych práv a slobôd v Predlitavsku hovoril vo svojom koreferáte český právny historik K. Malý (Praha), v ktorom poukázal na potláčenie týchto práv najmä na príkladoch obmedzovania spolčovacieho práva a práva prejavu v českom robotníckom i národnom hnutí. Genézu Uhorského mimoriadneho zmocňovacieho zákona z r. 1912 so vzťahom k občianskym slobodám veľmi výstižne načrtol A. Tóth (Szeged).

Druhou základnou témou konferencie bola *štátna ideológia dualizmu*. Referenti a koreferenti sa snažili objasniť danú tému z najrozličnejších stránok a aspektov. Profesor K. Grzybowski (Kraków) vo svojom úvodnom referáte hovoril o historických podmienkach, politických teóriach a politickej funkcii dualizmu. V prvej časti osvetlil historickú genézu štátoprávnych vzťahov medzi Uhorskom a panovníckym rodom, resp. Predlitavskom, od 16. stor. do vyrovnania r. 1867. Ďalej sa zaoberal politickými teóriami dualizmu, aj právnou kodifikáciou vo vyrovnaní a nakoniec osvetlil funkciu nedemokratického dualistického systému, ktorý bol zameraný na ochranu triednej a nacionálnej nadvlády dvoch panujúcich národov mnohonárodnostnej monarchie. V tejto súvislosti poukázal tiež na historické a triedne okolnosti, ktoré viedli k rozdielnemu postaveniu jednotlivých národov v monarchii v období dualizmu, resp. k rozdielnemu postoju viedenskej a peštianskej vlády voči ním.

Povahu dualistického štátu z hľadiska marxistickej teórie štátu a práva zhodnotil Z. Péteri (Budapešť).

S prvou časťou referátu Grzybowského najviac korešpondoval koreferát prof. H. Lentzeho (Viedeň). Prof. Lentze vidí v dualizme posledný pokus o transplantáciu stavovských štátnych foriem pri usporiadaní nových ústavných pomerov v monarchii. I keď pri svojich vývodoch opieral sa viac o historicko-právnu argumentáciu bez hlbšieho prihliadnutia na nositeľov stavovských štátoprávnych ideí, je jeho príspevok veľmi podnetný. Potvrdil to i koreferát českého právneho historika V. Urfusa (Praha), v ktorom ukázal, ako a prečo dochádza v 60. rokoch v českom národnom hnutí k zmene českého austroslavistického programu a k vytvoreniu nového štátoprávneho programu, založeného na českom historickom práve. K tejto tématike s podnetným diskusným príspevkom vystúpila mladá poľská právna historička B. Sobolewska (Kraków), ktorá porovnávaním politickej štruktúry mnohonárodnostných štátov strednej a východnej Európy (Rakúsko-Uhorsko, Prusko a Rusko) snažila sa vysondovať příčiny rozdielov v politickom postavení jednotlivých národností.

K otázke genézy maďarských štátoprávnych teórií a ideológií hovoril vo svojom vystúpení maďarský historik Gy. Szabad. Zaoberal sa štátoprávnymi a ústavnými plánmi dvoch krajných pólov maďarského politického tábora na prelome 50. a 60. rokov. Zo slovenskej strany o otázke samosprávy v maďarských štátoprávnych teóriách a v praxi dualizmu hovoril prof. M. Vietor. Poukázal na to, že v období pred vyrovnaním sa v maďarskej štátoprávnej teórii odrážajú síce silné vplyvy západoeurópskych štátoprávnych pojatí liberálnej samosprávy, avšak v praxi dualizmu i v jeho samosprávnom a správnom systéme sa tieto úplne strácajú. Prax národného útlaku a triedne interesy vládnúcej triedy ich nedovolili uviesť do života.

Problémov rozkladu feudalizmu sa dotýkali dva príspevky. J. Búzás (Budapešť) pokúsil sa vo svojom referáte rozobrať vnútorné a vonkajšie činitele, ktoré viedli

k rozpadu monarchie. Zaoberal sa v ňom otázkami pangermanizmu a panslavizmu, postojom jednotlivých národností v Uhorsku k dualistickému systému a ich štátoprávnymi snahami, úlohou dynastie ako i štátoprávnymi plánmi maďarských opozičných strán a grúp.

Koreferát J. Tomečka (Bratislava) viažúci sa k tejto problematike snažil sa abstrahovať význam jednotlivých faktorov, ktoré viedli k vzniku Československej republiky. Za najdôležitejšie takéto faktory pokladá: a) mocnosti Ententy, b) českú buržoáziu, c) hnutia pracujúcich, d) ohlas Veľkej okt. revolúcie.

K tejto skupine referátov a koreferátov bola i pomerne živá diskusia. Zo slovenskej strany prof. K. Rebro hovoril o dôležitosti národnostnej otázky pri skúmaní štátoprávneho vývoja. Medzi iným zaoberal sa slovenskými štátoprávnymi snahami r. 1848—49, i otázkami kritérií hodnotenia týchto snáh, ako aj celého slovenského národného hnutia v tomto čase. Prof. Rebro reagoval tiež na príspevok Búzása, najmä na jeho nie celkom presné rozlišovanie medzi panslavizmom, panrusizmom a slavianofilstvom. K viacerým problémom, nadhodeným v referátoch a koreferátoch hovoril vo svojom diskusnom príspevku J. Mésároš (Bratislava). Poukázal najmä na nutnosť spojiť historickoprávne aspekty štúdia danej problematiky so štúdiom celého komplexu spoločenskotriednych, politických a sociálnych otázok. Reagujúc na príspevok J. Tomečka poukázal na to, že vysvetlenie vzniku republiky treba položiť na oveľa širšiu bázu a treba ho chápať ako dlhodobý proces. V tejto súvislosti podal tiež stručný prierez slovenských štátoprávnych snáh od revolúcie do r. 1918.

Z českých právnych historikov v diskusii vystúpil M. Doležal (Praha), ktorý hovoril o nutnosti uplatňovania nových aspektov pri hodnotení národných hnutí Slovanov v monarchii a to najmä r. 1848—49. Nemecký právny historik H. Kuntschke (Berlín) porovnával štátoprávny vývoj v Nemecku a v Rakúsko-Uhorsku od r. 1848 do r. 1871 a ukázal na spoločné i odlišné črty tohoto vývoja.

Rokovania konferencie po obidva dni zhrnuli v záverečných slovách prof. K. Kovács (Budapešť) a prof. A. Csizmadia (Pécs). Treba len uvítať snahu Právnickej fakulty v Pésci, ktorá mieni publikovať v nemeckom jazyku aspoň skrátenú verziu referátov a koreferátov, lebo na rozdiel od mnohých iných vedeckých podujatí treba o tejto konferenci povedať, že priniesla značný vedecký prínos do oblasti bádania o dualizme.

Július Mésároš

Dvojí kostnické zasedání o počátcích evropských národů

Význačná německá historická společnost, *Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte*, jež na svých zasedáních vždy na jaře a na podzim každého roku na ostrově Reichenau v Bodamském jezeře sdružuje medievalisty z jižních dvou třetin západního Německa a ke svým poradám zve i účastníky zahraniční, započala letos několikeré zasedání na námět *Die Entstehung der europäischen Nationen*. Zasedáním předsedá president Arbeitskreisu Th. Mayer, významný badatel v oboru dějin politického zřízení, a cyklus řídí W. Schlesinger, známý svými pracemi především z oblasti kolonizace.

Na jarním zasedání ve dnech 23.—26. března 1965 se vedle všeobecné úvodní přednášky (W. Schlesinger) zájem soustředil na jednotlivé národní skupiny (Románi — F. Schürr, německé kmeny — R. Wenskus, Skandinavie — K. Wührer).

V přednášce *Einführender Vortrag in die Entstehung der slawischen Völker* podal Vlad. Procházka přehled nejnovějších badatelských výsledků na tomto úseku a rozebral jazykové, archeologické a historické předpoklady vývoje. Zdůraznil roli momentů politické organizace při tvorbě etnických skupin a středověkých národů, jakož i individuální odchylnosti a subjektivní faktory těchto procesů. Speciálněji zaměřené přednášky byly věnovány problematice gotské v toledské říši a archeologické problematice Langobardů a Visigotů (D. Claude, G. Haseloff, W. Hübener).

Na podzimním zasedání ve dnech 12.—15. října 1965 se vedle úvodní přednášky o významu kláštera v St. Gallen pro evropské kulturní dějiny (J. Duft) a obecnější přednášky celogermánské (R. Buchner) přistoupilo už k jednotlivým národům. Mimo problematiku skandinávskou a uherskou (K. Kumlien, J. Bak) — zde bez ohledu na Slováky — a závěrečnou přednášku o obdobných otázkách v Japonsku (prof. Ishimoda a Sera) se tentokrát zájem soustředil na národy slovanské.

G. Stöckl (Kolín n. R.) se v přednášce *Die Entstehung der russischen Nation* zabýval otázkou dvojího vzniku ruského národa (Kyjev — Moskva). Přitom odmítl Rybakovovu koncepci etnické skupiny Ros. Nenahradil ji však tradiční koncepcí normanskou, nýbrž zdůraznil rozhodující podíl křesťanství při formování ruské národnosti (nikoli státu). K. Zernack (Giessen), *Probleme der Nationsbildung im mittelalterlichen Polen* se význačnou měrou opřel o výsledky bádání současné polské historiografie. Osvětlil zlomový moment období kmenového a státního a obraz růstu polského středověkého nacionalismu podal na základně vztahů zejména panovníka a šlechty. Přitom zavdal podnět k hojně diskutované potom otázce uvědomění vesnických vrstev. Širší úvahou o převážně negativních rysech každého nacionalistického chápání uvedl Fr. Graus svou přednášku *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen — die vorhussitische Zeit* a v této souvislosti velmi kriticky hodnotil Dalimila. Vedle obrazu rychlého růstu českého národního cítění, dovedeného zvláště za husitské doby na stupeň, jenž jinde v Evropě nemá obdoby, si povšiml i otázky národního uvědomění německého obyvatelstva v Čechách. K jeho referátu vystoupil v diskusi mimo jiné i J. Kejř. Vlad. Procházka v referátě *Die ethnischen Prozesse bei den Slawen zwischen Elbe und Ostsee* poukázal na rozhodující roli vývoje politického zřízení pro formování etnické subjektivity a nastínil paralelu vývoje obou jevů, podávaje zároveň základy vývoje politického zřízení této větve slovanských národů.

Shrnující závěrečné zhodnocení obou zasedání podal vždy W. Schlesinger. Tyto jeho úvahy mají pak být základnou dalších prací.

Vladimír Procházka

OBSAH

Články

Vojtěch Poláček, Některé právní aspekty v Menandrově Komedii Dyskolos . . 5
Václav Vaněček, Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století 27
Bohuslav Roučka, Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu 41
Karel Litsch, K historickým podmínkám vzniku nacismu a vývoji německého parlamentarismu 91
Martin Vietor, Pokusy slovenskej fašistickej vlády o záchranu tzv. slovenského štátu v r. 1943—1944 109
Jaroslav Houser, Odbory a lidově demokratický stát v předúnorovém období 137

Materiály

Jiří Kejř, Nové rukopisy mírového projektu krále Jiřího 153
Ladislav Hubenák, Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalismu (časť II, III—Dokončení) 159
Jaroslav Pošvář, Královský registrátor a impressor J. J. Klauser (1705—1771) 177
Leonard Bianchi, Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945—1947 . . 187

Horst Kuntschke, Říšský soud — výsledek třídního kompromisu mezi buržoazií a junkery 199

Werner Sellnow, K otázce revoluce u Kanta 207

Recenze

Elemér Pólay, Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom (Milan Bartošek) 221
Lubomír Havlík, Velká Morava a středoevropští Slované (Vladimír Procházka) 231
Stručné dějiny University Karlovy (Jiří Klabouch) 237
V. D. Koroljuk Zapadnyje slavjane i Kijevskaja Rus' v X—XI vv. (Vladimír Procházka) 239

Diskuse

Karel Bertelmann, Malé zamyšlení nad F. D. Rooseveltem a fašismem . . 243
Josef Blahož, Otazník nad New Dealem 246

Zprávy

Šestdesiatiny Martina Vietora 277
Kadlec, Stieber, Niederle — 100. výročí narození 278
Sjazd slovenských historikov v Banskej Bystrici 16.—18. júna 1965 (L. B.) 279
Právní historie na XII. Mezinárodním sjezdu historiků ve Vídni 29. 8.—5. 9. 1965 280
Vídeňské a palermské zasedání Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění 281
Dvě polské konference s tématikou počátků státu 282
Konferencia maďarských a československých právnych historikov o dualisme v Pätikostolí 284
Dvojí kostnické zasedání o počátcích evropských národů 286

Právněhistorické studie
12 (1966)

Vojtěch Poláček, Václav Vaněček, Bohuslav Roučka, Karel Litsch,
Martin Vietor, Jaroslav Houser, Jiří Kejř, Ladislav Hubeňák, Jaroslav Pošvář,
Leonard Bianchi, Horst Kuntschke, Werner Sellnow

Vydala
Academia nakladatelství Československé Akademie věd
Praha 1966

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Jaroslava Henclová

Vydání 1. — 292 stran
Vytiskl Mír, novinářské závody, n. p., závod 1, Praha 1, Václavské nám. 15
24,16 AA. 24,52 VA — D-02*60140
Náklad 500 výtisků — 02/63 — 7247
21-018-66.

Cena brožovaného výtisku 25,— Kčs—I